

«ЖАҲОН АДАБИЁТИ» КУТУБХОНАСИ

ДОҶ КРИСТОБАЛНИНГ ХАТОСИ

қиссалар ва ҳикоялар

ТОШКЕНТ – «О‘ЗБЕКISTON» – 2012

УДК: 821.512.133-3
ББК 84(0)
Д71

Русчадан
Алишер САЪДУЛЛА таржималари

Курраи заминимизда яшаб турган ҳар бир инсоннинг орзу-умидлари жамият келажигига, башарият тараққиётига муайян таъсир кўрсатишига тарихда мисоллар кўп. Зеро, эзгу ниятлар инсониятни фаровонликка бошлаши, бузғунчи истаклар жамиятни таназзул томон етаклаши ҳам кечмишда кўп бор ўз тасдиғини топган.

Мазкур «Дон Кристобалнинг хатоси» китобидан ўрин олган қисса ва ҳикоялар турли мамлакатларда яшаб ижод қилган адиблар қаламига мансуб бўлса-да, уларни бир-бирига боғлаб турувчи бир қанча жиҳатлар мавжуд. Уларнинг энг асосийси – Одамийлик туйғуси, Инсоннинг ўз-ўзини англашга, камолга етишга интилиши ғоясидир. Ўзининг ва демак, кишилиқ жамиятининг бахтли ва фаровон ҳаёт кечириши учун интилиш, бу йўлда сабот билан илгарилаш, китобга кирган барча асарлар қаҳрамонларини бир-бирига руҳан яқинлаштириб, бирлаштириб туради.

ОРЗУЛАР ҚАНОТИДА

Жамият ҳаётида, инсониятнинг тараққиёти жараёнларида ҳар бир кишининг орзу-умидлари, интилишлари – у бола бўладими ё кексами, подшоҳми ёки ночорми – қайсидир жиҳатдан сайёрамиз келажагига таъсир кўрсатиб боради. Лекин келажакнинг қандай бўлиши орзу-ниятларнинг софлигига, эзгулигига ҳам боғлиқ. Зеро, кишилик жамияти истиқболнинг ҳар бир лаҳзаси ғоялар курашининг яқунларидан таркиб топиб боради. Демак, келгусида аҳли башарнинг бахтли-саодатли ҳаёт кечириши бугунги истакларимиз, тилакларимизнинг қанчалик яхшиликка, маънавий покликка хизмат қилишига боғлиқ.

Мазкур тўпلامдан жой олган асарларда муаллифларнинг келажакка қаратилган нигоҳи, инсоният истиқболи ҳақидаги мушоҳадалари, эртанги кун ҳақидаги тасаввурлари акс этган. Улар шу жиҳати билан бир-бирига бениҳоя яқин.

Америкалик ёзувчи Чэд Оливернинг «Юлдуз шуъласи» киссаси билан россиялик Олег Костман қаламига мансуб «Дон Крестобалнинг хатоси» гарчи жанр жиҳатидан бир-биридан фарқланиб турса-да, уларни битта мавзу бирлаштириб туради ва уларда муаллифларнинг Америка қитъасининг кашф этилиши ҳақидаги ўз тасаввурлари ёритилган, ўз шахсий дунёқарашлари ифодаланган. Бу ҳар икки киссанинг асосий ғояси талқинида ёзувчиларнинг нуқтаи назарлари бир-биридан тубдан фарқ қилади. Бунда қитъанинг кашф этилиши воқелиги сайёрамиз халқлари ҳаётида қандай аҳамият касб этгани борасида бир-бирига ўхшамаган мулоҳазалар илгари сурилган.

Украиналик адиб Лев Вершинининг илк ижод намуналаридан бўлган «Қиролнинг қайтиши» фантастик киссасини, назаримизда шартли равишдагина «фантастика» деб аташ мумкин. Чунки асарда баён этилган воқеалар гўёки олис галактикалардан биридаги «Ерсимон» сайёрада юз берса-да, ўқувчига ўрта асрлар Европасидаги аниқ мамлакатлар тарихини эслатади. Сайёра аҳолисининг турмуш тарзи, эътиқод-мафқуралари, орзу-истаклари, исёнлар, урушлар, кўзғолонлар, жамият ҳаётининг барча жабҳалари узоқ ва яқин ўтмишимиздаги воқеликни

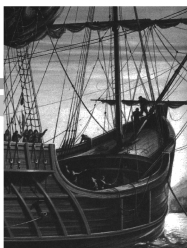
ўзида акс эттирган. Асарнинг ғояси эса «Юлдуз шуъласи» билан мазмунан яқин. Ҳар икки қиссада ҳам бирор бир мамлакатнинг, жамиятнинг бошқа бир жамият ҳаётига аралашуви кўнгилсиз оқибатларга ва ҳатто ўнглаб бўлмас фожияларга олиб келиши мумкинлиги ҳақида муаллифларнинг муштарақ фикрлари ифодасини кўриш мумкин.

Америкалик адиб Ж. Рожер Бейкернинг «Тош зирхли орол» ҳикояси ва польшалик олмон ёзувчиси Эмил Лудвигнинг «Митти айбдор» ҳикоясини ҳеч бир муболағасиз «эгизак ҳикоялар» деб аташ мумкин. Лекин бу «эгизаклик»нинг кўчирмакашликка ёхуд адабий тақлидга ҳеч қандай алоқаси йўқлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Бу ҳикояларнинг шаклан, мазмунан, моҳиятан бир-бирига ўхшаш жиҳатлари ўқувчини ҳайратга солади. Ҳатто қаҳрамонларнинг танланишида ҳам муштарақликлар мавжуд: уч кишилик кичик бир оила – беш-олти ёшлардаги ўғил, ота ва она. Лекин ҳар икки ҳикоянинг ва ҳар биридаги қаҳрамонларнинг бир-бирларига худди қуйиб қўйгандай ўхшаш эканлиги, воқеалар ривожини ҳар икки асар давомида бир хилда кечиб боришига қарамасдан, уларнинг ниҳоясида муаллифлар бир-бирига ўхшамаган, ўзгача услуб, ўзгача ечимдан фойдаланганлар. Бу ҳикоялар мавзу жиҳатидан эгиз бўлса-да, ҳар бири ўз руҳиятига, ўз кайфиятига, ўз табиатига ва ўзигагина хос бўлган бадиий ифодага эга. Объектлардан бири табиатдан олинган, иккинчиси жамиятдан.

Тўпламни тузишда тасодифий асарлар танланмасдан, балки мақсад моҳиятига кўра бир яхлитликда мушоҳада этиладиган, фикрлашга чорлайдиган адабиёт намуналари бир жилд таркибига жамланди. Мақсаднинг жиддийлиги уларни ўзаро боғлаб туради. Шу жиҳатдан ҳам китобхон тўпламни яхлит бир асар сифатида қабул қилади. Тўпламни мутолаа этиш давомида ўқувчи сатрлар ортидан бормайди, балки фалсафий мазмун сингдирилган фикрлардан маънавий озука олади.

Алишер Саъдулла

қиссалар

ЮЛДУЗ ШУЪЛАСИ

*Тепасида юлдуз порлаб
турмаган бирорта йўл
дунёда йўқ.*

Эмерсон

I

Улар ўтирган хона каттагина, салобатли мебель билан жиҳозланган, файзли эди. Қизил, қора ва кулранг нақшлари бир-бирига уйғунлашиб кетган бир неча қадимий асл навахо гиламлари, қаттиқ заранг ёғочидан ишланган паркет полни анчайин жонлантириб турарди. Серкўз қарағай оғочларидан тикланган хона деворларида бешта ажойиб суврат илинган бўлиб, тўрттаси замонавий ва биттаси Гоген қаламига мансуб икки юз йиллик расм эди. Ўша жойнинг ўзида маҳобатли ёзув столи ва иккита қулайгина оромкурси ўрин олган.

Оромкурсилардан бирида ўтирган Вэйд Драйден олдинга эгилди. Илк лаҳзаларда у ҳамсуҳбатини янглиш тушунди, аммо кўнглининг бир чеккасида ҳеч бўлмаганда хонанинг ортиқча ҳашаматсиз жиҳозланганидан мамнун эди – бу унинг эсанкираб қолмаслигига ёрдам берарди, зеро у ҳозир тетиклик ўзига ниҳоятда зарур эканлигини хис этиб турарди.

– Улар кимни... топишибди? – деб сўради у, ваҳоланки, биринчи мартадаёқ тўғри эшитганини ўзи яхши англаб турарди.

– Отларни, – яна қайтарди Ҳейнрик Шамиссо. Унинг озғингина қўли стол устида ҳаракатсиз қотган, бармоқлари стол сиртини асабий ва тез-тез чертмоқда эди. Вэйд бунга аллақачон кўникиб кетган бўлса ҳам, аммо бугун бармоқнинг бетўхтов тақиллаб туриши унинг асабларини тинчлантириши даргумон. – О – Т – Л – А – Р – Н – И. Эквус кабаллус.

Вэйд тинмай гапиришда давом этарди, нима бўлганда ҳам оғир жимлик унинг вужудини қайта эзмаса бас.

– Ҳэнк, мен балки санасида адашгандирман. Уларни қачон пайқаб қолишибди дединг?

– Агар сен бизнинг таквим тизимимиздан фойдаланишни маъқул кўрсанг, у холда июнь ойида.

Шамиссонинг кўзлари остида қора доиралар кўриниб турар, аммо кўзлар тиниқ ва хушёр эди. Бош бармоғи столни тақиллатишдан тўхтамасди.

– 1445 йилда. Кулок сол, Вэйд, давр бўйича ҳеч қандай хато бўлиши мумкин эмас – тадқиқотчи гуруҳлардан бири отлар ҳақида хабар бериши биланок, биз шу заҳоти у ерга Замонлар хавфсизлиги бошқармаси вакиллари жўнатиб, бу маълумотни қайта текширувдан ўтказдик. Дэйв Тоуни – сен уни яхши танийсан – якуний ҳисоботни тақдим этди.

– Ҳа, мен уни биламан, – Вэйд бошини қимирлатиб қўяркан, ошқозонида худди бир нима «чирт» этиб узилгандай бўлди.

– Энди эса кейинги саволингга ўрин қолдирмаслигимга ижозат берсанг, – давом этди Шамиссо сезилар-сезилмас табассум билан. – Отлар Мексикада топилган. Аниқроғи, Марказий Мексикада. Илтимос, мендан, ҳазиллашаяпсанми, деб сўрама. Бутунжаҳон Кенгаши аъзоларининг тенг ярми ҳозир бўғзимга пичок қадаб турибди, мен ҳозир майнавозчилик қиладиган аҳволда эмасман.

– Сен нима чора кўрдинг?

Шамиссо елка қисиб қўйди.

– Мен нима ҳам қила олардим? Бошқарма гуруҳлари 1300 йилдан шу кунгача бўлган вақтни текширувдан ўтказишяпти. Замон оша саёҳатлар бўйича барча янги илтимосномаларни кўриб чиқиш ишлари тўхтаб қўйилди. Бугунги кунгача тўрт юз нафардан зиёд олим давр чегарасининг нариги томонида туришибди, улардан айримлари мезозой эрасидан, уч киши эса палеозой давридан қўним топган; биз уларни у ёқдан осонгина суғуриб ололмаймиз, аммо ҳаммасини кузатиб турибмиз.

– Ҳаммаси жуда соз, зўр, – дея гап қўшди Вэйд, – аммо муаммони булар ҳал этмайди, шундайми?

– Бу ишларни биз виждонни поклаб олиш учунгина қиялпмиз, – тасдиқлади Шамиссо. – Кенгаш аъзоларида яхши таассурот қолдиришга уринаямиз, холос.

– Улар бунинг қанчалик жиддий эканини тушунишадими?

– Билмадим. Менимча, йўқ. Очиғи, бу ёғини энди вақт кўрсатади. Илтимос, бу кутилмаган чалкашлик учун мени кечир.

– Энди мен ғалванинг давомини топишга уриниб кўраман, – деди Вэйд юзини буриштириб. – Сизлар Замонлар хавфсизлиги бошқармасининг навбатдан ташқари йиғилишини ўтказгансизлар. Шунингдек, сенатор Вайненс икковингиз мени бу ишни ихтиёрий равишда бажаради, деган фикрга келгансизлар.

– Рости, ҳаммаси худди сен айтганингдай, Вэйд. Агар тирик қайтиб келолсанг, балки маошинг ҳам ошиб қолар.

– Кўринишдан мен ёлғиз жўнайман шекилли?

– Кечирасан, лекин шундай қилинса, яхши бўлади.

Вэйд Драйден пиджагининг чўнтагига қўл солиб ва ғоятда кўримсиз чубуғини олди. Чубуққа арзон тамаки бўлагини солди-да, ўт олишини

беш сония кутиб турди, сўнгра чека бошлади. Кейин у ўрнидан туриб, хона бўйлаб юра бошлади, вақти-вақти билан паркет устида сирпаниб кетаётган навахо гиламларини оёғи билан у ёқ-бу ёққа суриб кўярди. Унинг бўйчан, дароз вужуди бўшашиб қолгандай кўринар, озгин юзида эса зўриқиш аломати сезилиб турар эди.

– Отлар? – унинг пешонасидан муздек тер чиқиб кетди. – Бундай ҳазил кимнинг калласига кела қолдйкин?

Шамиссо стол ичидан бир жилд олди, ундан рангли фотосуратни чиқариб, бирор сўз айтмасдан Вэйдга узатди.

Вэйд Драйден фотосуратга қаради-ю, сесканиб кетди.

У Вақт саёҳатчиси паспортдан олинган яхшигина фотосурат эди. Сувратдаги одамнинг чеҳрасида қатъият ва кибр яққол кўзга ташланиб турарди; Драйден ўзини шу тобда худди кўлида одам калласини ушлаб тургандай ҳис қилди.

Фотосуратдан Вэйдга салгина заҳарханда қиёфа тикилиб турарди. У кучли кишининг қиёфаси эди – жиддий юз бичими, тиниқ кўк кўзлар, ўткир нигоҳ. Оппоқ сочлари бир текис таралган.

Агар мана шу юзда қандайдир ёвузлик яширинган тақдирда ҳам, ҳеч қандай асбоб уни илғаб ололмаган бўларди. Ўзининг оддийлигига қарамадан, бу чеҳра ёқимли эди.

Айнан ана шундан Вэйд титраб кетди.

– Унинг исми нима?

Бош бармоқ столни чертишдан чарчамас эди.

– Очиғи, унинг исми бирор ёвузликдан дарак бермайди – Дэниэл Хьюз; боз устига уни ҳамма шунчаки Дэн деб атайдди. У олтмиш ёшда, ўтмишга саёҳат қилиш учун рухсатномани ҳам оддий тартибда Цинциннатидаги бўлимимиз орқали олган. Албатта, текширувлардан ўтган ва уни ниҳоятда ижобий шахс сифатида қабул қилишган, ҳатто ҳаддан ташқари ижобий баҳо ҳам бериб юборишган, аммо биз буни энди тушуниб етаяпмиз. Касби бўйича у тарихчи, Ҳарвардда фалсафа фанлари доктори даражасини олган, одатдагидай бир неча илмий асарлар муаллифи ва ҳоказо. Бирор марта кўнгилсиз ишларга аралашмаган. Ҳамкасблари у ҳақда яхши фикрдалар. У Марказий ва Жанубий Америкадаги, айниқса, Марказий Мексикадаги юқори даражада ривожланган дастлабки жамиятлар бўйича ихтисослашган.

– Ҳм, – Вэйд яна фотосуратга тикилди. – Ҳар ҳолда унинг эси жойидадир, деб умид қиламан.

– Ақли жойида, – Шамиссонинг қовоғи солинди. – У оғир-босиқ одам сифатида танилган – ниҳоятда беозор, қобил, меҳнатқаш.

– Ҳа, у ташқи кўринишидан бунақа ўйин кўрсатишга қодир одамга ўхшамайди.

– Сен қаёқдан биласан? – деди Шамиссо юзига совуқ табассум югуриб. – Ахир ҳали ҳеч ким бундай томоша уёқда турсин, шунга яқинроғига ҳам қўл уришга уриниб кўрган эмас. Турли хил жиноятлар ҳар турли жиноятчиларни ўзига жалб этади.

– Демак, сен буни жиноят деб ҳисоблар экансан-да?

– Ҳукуқий нуктаи назардан шундай. Буни яна қандай аташ мумкин?

Вэйд кулиб юборди.

– Дунёга ўт қўйган кишини ҳам мушакбозлик бўйича техник, деб атайсан шекилли.

– Балки.

Вэйд Шамиссога тикилди, у эса бу нигоҳни киприк қоқмай кузатди. Вэйд бошини қимирлатиб қўйди. У Шамиссонни ўттиз йилдан бери билади, аммо бу одам унинг учун барибир жумбоқ бўлиб қолаверади.

Вэйд фотосуратни йиғмажилдга қайтариб солиб қўйди, ўз оромкур-сиси ёнига келиб ўтирди. У чубуғини яхшилаб кўздан кечириб, тамаки буткул ёниб тугаганига ишонч ҳосил қилгач, чўнтагига солиб қўйди.

– Ҳюз отларни қаердан топган? – деб сўради у. – Ўзи унда нечта от бор?

– Тахминан элликтача, – дея жавоб берди Шамиссо. – Байталлар ҳам, айғирлар ҳам бор. Уларнинг айнан элликта эканига кафиллик беролмайман, чамаси, шунинг атрофида. Уларни қаердан топа колгани бизга номаълум. Албатта, биз буни аниқлашга ҳаракат қиялпмиз, аммо ҳозирча барчаси беҳуда.

– У ўтмишга саёҳат қилганида, отларни ўзи билан бирга олиб кетган бўлиши мумкин эмас, тўғрими? Менимча, Цинциннатидаги бўлимимизда, шубҳасиз, элликта оддан иборат уюрни пайқаган бўлишарди.

Шамиссо энди ўнг қўлини тинч қўйиб, чап қўлининг бош бармоғи билан столни черта бошлади.

– Йўқ, у жўнаган пайтда унинг отлари йўқ эди, ўтмишга ўтиш йўлида кимдир уни кўздан қочирган ва бунинг учун ўша кимдир калласи билан жавоб беради, лекин бунинг сенга дахли йўқ. Чамаси у – 1900, ё 1800 йилдами ёки яна бошқа қаердадир тўхтаб ўтган ва уларни ўзи билан олиб кетган. Бу қандай юз берган, билмадим, лекин албатта аниқлайман.

– У отларни 1445 йилда Европадан келтирган бўлиши ҳам мумкин, – деб сўз кистирди Вэйд.

– Эҳтимол, аммо даргумон. У вақтда Колумбнинг саёҳатига ҳали ярим аср бор эди, шу боис, ишончим комилки, у отларни уммон орқали олиб ўтмаган.

Вэйднинг қовоғи солинди.

– Қачонлардир Америкада ҳам отлар бўлган, шундай эмасми? Айтмоқчиманки – маҳаллий отлар.

– Ёмон фикрмас! Ҳақиқатан ҳам, Янги Дунёда қачонлардир отлар яшаган, бироқ улар тош асри охирида қирилиб кетишган. Албатта, у отларни тош асридан олган бўлиши ҳам мумкин, аммо бунинг деярли имкони йўқ – у бир ўзи ёввойи отлар тўдасини қўлга ўргатиши ва уларни йигирма минг йил мобайнида тош асри охиридан 1445 йилга қадар ҳайдаб келиши лозим бўларди. Очиғини айтсам, мен бунга ишонмайман. Энди нима бўлганда ҳам гап унинг отларни қаердан олганида эмас. Сен билишинг керак бўлган нарсалар шу холос.

Шамиссо Вэйд томонга энгашди.

– Биз юз йилдан зиёд кобальт бомбаси таҳдиди остида яшадик, – деди Шамиссо. Унинг озғин танаси ҳозир яна ҳам кичрайиб кетгандай туюларди. – Ҳайриятки, биз унинг портлаши оқибатларини бошдан кечирмадик. Аммо у ҳар лаҳзада портлаши мумкин эди. Бу отлар ҳам, Вэйд, – бомбанинг ўзи, фақат замонга дахлдор, мен бу атамани ата-йин қўлладим. Эҳтимол бу бомба вишиллаб-вишиллаб, ҳатто Дэниэл Ҳюзнинг олов пуркаб турганига ҳам қарамай, ўз-ўзидан ўчиб қолар. У портлаган тақдирда ҳам, унинг таъсири фақатгина кичик қўламда бўлиши ва ҳар қандай излари бизнинг давримиздан анчагина олдин ўчиб кетиши мумкин. Аммо 1445 йил Марказий Мексикада 1520 йилдан унчалик ҳам орқада эмас – бу эса Кортес сузиб келган йилдир. Агар биз дарҳол бу хавфнинг олдини олмасак, бизнинг бутун тамаддунимиз ва ўзимиз ҳам бир лаҳзада асфаласофилингга қараб кетишимиз мумкин. Мана буниси энди, ўта жиддий масала.

Шамиссонинг сўзлари Вэйдни баттар ташвишга солиб қўйди.

– Сенинча, бу вазифани гуруҳ яхшироқ бажармайдими? Мен хатога йўл қўйсам нима бўлади?

– Янглишмасликка ҳаракат қил, – хотиржам маслаҳат берди Шамиссо. Бош бармоқ яна столни черта бошлади. – Рўй берган воқеа қанчалик камроқ овоза бўлса, омад имконияти шунчалик кўпроқ бўлади. Дастлаб, ҳеч бўлмаганда, бир кишини жўнатиш лозим. Бу ўйинга инсонлар ҳаёти тикилган, Вэйд, ҳозир кимга нима маъқуллигини ҳал қиладиган пайт эмас. Бунинг ўзинг ҳам тушуниб турибсан.

Вэйд чуқур хўрсинди.

– Яхши, Хэнк, сен айтганча бўла қолсин. Ишни нимадан бошлайман?

– Мана бундан. Шамиссо йиғма жилдга имлади. – Сен, аввало, Ҳюз ҳақида бизга нималар маълумлигини хулоса тарзида тақдим этишинг лозим. Кейин эса, уни билган одамлар билан учрашишингни

хоҳлардим, дарвоқе, унинг хотини ҳали ҳам шу ерда, кейин у ҳақда тасаввурга эга бўлишинг керак. Дэниэл Ҳюз – ҳамма нарсанинг калити, сен у билан қандай муносабатда бўлишингни ҳал қилиб олишинг шарт. Тайёргарлигинг ҳақида аниқ қарорга келиб ол, фақат шошма, сенинг ихтиёрингда икки ҳафта вақт бор – биз сени 1445 йилга, нақ унинг томи устига ташлаймиз, агар унинг устида томи бўлса албатта. Шундан сўнг, сен ўзинг мустақил ҳаракат қилишни бошлайсан. Бизда Хавфсизлик бошқармасининг агентлар гуруҳи тайёр туради, аммо сен уларни фавқулодда зарур вазиятдагина чакиртира оласан. Агар сен қаердадир хато қилсанг, биз ҳамма ишни тинчитиш учун бутун бошли экспедицияни юбориб, бутун бир халқ маданиятини ўзгартиришимизга тўғри келади, бунинг эса доим ҳам уддасидан чиқиб бўлмайди.

Вэйд яна бир бор фотосуратдаги кулимсираб турган оқсоч кишига кўз қирини ташлаб қўйди.

Шамиссо бош ирғаб қўйди.

– Агар зарур бўлса, уни ўлдир, – деди у. Вэйд йиғмажилдни олиб, хонадан чиқди ва ўз вертолёти томон шошди.

II

Апрель осмони ғаройиб бир нафис мовий рангда, ҳатто бир парча булут ҳам Аризонанинг илиқ куёшини тўсмасди. Вэйд вертолётни беш минг фут баландликкача кўтарди ва автобошқарув тизимини ишга солиб қўйди. Анча пастда суғориш ариқлари кесиб ўтган далалар елиб ўтар, бутун дашт байрамона либосга – кўкламнинг илиқ яшилликгига бурканган эди. Табиат қишнинг совуқ шамолларини унутиб улгурган, ёзнинг жазирама саратонлари эса узоқ хотира бўлиб қолган эди, холос.

Вэйд олдидаги столча устига йиғмажилдни қўйиб очди ва саҳифаларни шошмасдан варақлай бошлади. У ҳужжатларга кўз югуртираркан, ҳамма нарсани бирма-бир эслаб қолишга уринмас, шунчаки таассуротларни онгига сингдириб борар эди. Куёш тафти уни анча бўшаштирди; офтобнинг илиқ нурлари Вэйднинг курақларини қитиқлар, елкаларини ёқимли қиздирарди. У нафис бир яшилликка бурканган, сойларию кўллар соҳилидаги қумларнинг намчил иси узоқларданок димокқа уриб турувчи олис ерлар исини туйди. Атрофда сокинлик ҳукм сураб, фақат вертолётнинг моторигина бўғиқ ғувиллаб турар эди.

У отлар ҳақида ўйлай бошлади. 1445 йилги Мексикадаги отлар.

Инсон томонидан яратилган ҳар бир буюк ихтиро, чамаси инсоният тамаддуни ажалининг куртақларини ўзида ифодаларди. Вэйд буни ҳамиша ҳис қилган: ҳар бир кашфиётнинг оқибати учун албатта, уни

кашф этган шахс жавобгар ва масъулдир. Мана, қирқ йилдирки, одамлар 2040 йилда Калифорния технология университетиде бир ҳафтани «йўқотган» вақтларидан бошлаб, замонлар оша саёҳат қилишмоқда ва энди антиқа ҳолат учинчи бор такрорланмоқда.

Аввал ҳам бу ҳолат икки марта тасодиф туфайлигина юз бермай колди. Бу сафар эса таҳдид қасддан уюштирилди.

Хужжатда Дэниэл Хюз тўғрисида анчагина маълумот жамланган бўлиб, ҳатто унинг бир нечта монографиялари мазмунини ҳам ўз ичига олган эди. Бири «Теотихуакандан сўнг Марказий Америкада шахарлаштиришнинг халқ жамиятига таъсири» деб номланарди. Бошқасининг сарлавҳаси «Маданий бирлик ва мумтоз даврда тольтеклар». Ҳар икки монография ҳам жиддий илмий тадқиқот бўлиб, уларнинг муаллифи бир телба одам эканини тасаввур қилиш анчайин мушкул.

Шубҳасиз, Дэниэл Хюзни зарарсизлантириш осон бўлмайди.

Вэйд бошқаларнинг Хюзга берган баҳоларини фикран яна бир бор сарҳисоб қилди. У Дэниэл Хюзни унинг рафиқаси, қўшнилари, ҳамкасб хизматдошлари назари билан кўриб, англашга ҳаракат қилди. Тасаввурлар бир-бирига ўхшаш бўлиб, бунда ғайриоддий ҳеч нарса кўзга ташланмасди.

Бинобарин, улар ҳаммаси янглиш фикрлар эди.

Уларнинг ҳеч бири ҳақиқий Дэниэл Хюзни билмасди – чунки у қилган иш йиғмаҳужжатда таърифланган нотавон, омадсиз бир одам томонидан ўйлаб чиқилиши, боз устига, амалга оширилиши мумкин эмасди. Вэйд, бу кишилар билан бўладиган учрашувларда кўпроқ нарса билиб олиши лозимлигини тушунарди – йиғмажилдда унга керакли маълумот йўқ эди.

У яна фотосуратни олиб, қаршисига қўйди.

Вэйдга фотосурат ичидан ёқимли, жилмайган чехра қараб турарди.

У Огайога парвоз қилиш учун автобошқарувни ишга туширди ва хавога кўтарилди.

Вэйд пастга, истикболига югуриб келаётган уфққа қаради, аммо унинг нигоҳини бошқа уфқлар ўзига жалб этганди. Бу – замонларнинг сирли кўланкасидаги тасаввурга сиғмас даражада тубсиз, яширин, номаълум вақт сарҳадлари эди.

III

Колумбус шахри Вэйдга таниш бўлган шахарлардан унчалик катта фарқ қилмасди, лекин у қўшни Кливленд ва Цинциннати каби Вэйдда бу қадар оғир таассурот уйғотгани йўқ. Ҳар қандай катта шахар каби,

у кимсасиз ва ташландик кўринарди, илгари ўрта буржуазия яшаган бутун бошли худудлар ҳозирда вақти-вақти билан бир ташландик шаҳардан бошқасига кўчиб юрувчи ярим дайди скваттерлар томонидан эгаллаб олинганди.

Барча шаҳарлар, албатта, эскиликка айланиб бўлган. Электрон ҳисоблаш машиналари билан бошқариладиган, тўлиқ автоматлаштирилган саноат ҳамда Қуёш қувватидан кучланадиган арзон, тезкор транспортларнинг пайдо бўлиши шаҳарларга қакшатқич зарба берди.

Шаҳарларнинг пайдо бўлиши мажбурий ҳол эди – улар одамларни иш билан таъминлар ва муҳофаза этарди. Уларга эҳтиёж йўқолгач эса, одамлар янада табиийроқ турмуш тарзига қайтдилар. Қишлоқ жойларда кўримсиз, аммо озода кўрғонлар барпо бўлди. Уларда одамлар ҳамжихатликда елкама-елка меҳнат қилиб, турмуш кечирдилар. Бўш ер майдонларида уйлар қурилди, одамлар ер ва осмонни кўрдилар, муздай сойлар ҳамда бекарор шабадаларнинг куйларини тингладилар.

Шаҳарлар балки яна бир муддат сақланиб қолар, аммо улар ба-рибир ўлиб боради. Қачонлардир руҳсиз бетон ва пўлат томонидан сиқиб чиқарилган дарахтлар ҳамда майсалар қадам-бақадам шаҳарларга ўрмалагандай кириб келаверди – қаровсиз кўчаларда яшил ниҳоллар ерни ёриб чиқа бошлади, илдизлар тупроқ томон интилиб, шаҳарларнинг кулранг пойдеворларини қоплаб олди.

Колумбус аввалги кўринишини сақлаб қолишга муваффақ бўлди. У штатнинг пойтахти, ҳамда Огайо штатининг қадимий университети жойлашган шаҳар сифатида яшаб қолди.

Вэйд тарих факультети декани доктор Фредерик Клементснинг ёқимли чехрасини кўриб, жилмайиб қўйди. «Қизик, – ўйлади у, – шаҳарда ишлаган киши қандай туйғуларни ҳис этаркин?»

– Сиз Дэниэл Хюз ҳақида нималар дея оласиз? – деб сўради у.

IV

Доктор Клементс узун бармоқларини бирлаштирди – учбурчак эҳромсифат шакл ҳосил бўлди, унинг юзига чуқур ўйчанлик соя солди. У сабрли ва паришонхотир қиёфага кириб олди, гўёки Драйден билан суҳбатлашиб, аллақандай Ҳақиқатан Муҳим Илмий Тадқиқотдан чалғиб, ўзининг қимматли вақтини бой бергандай. Аслида эса у тадқиқот ишларини деярли юритмас эди; у факультет декани лавозини эгаллаб турарди, яхши сиёсатчи ҳам эди, устига-устак мажлисларда қатнашишни яхши кўрарди. Яна у ўзини доим худди ўз илмий ишига содиқ одамдай тутишга ҳаракат қилар эди.

– Доктор Ҳюз қандайдир, кўнгилсиз ишга аралашиб қолганини тасаввур этолмайман, – деди доктор Клементс.

– Мен ундай деганим йўқ.

– Бугагни кўйинг, жаноб Драйден! Сиз Хавфсизлик бошқармасининг шу ҳафта давомида Ҳюз ҳақида менга саволлар бераётган учинчи вакилисиз. Мен сиз ўйлаганчалик нодон эмасман.

«Ажойиб фикр», – деб ўйлади Вэйд.

– Айтинг-чи, Ҳюз билан ўртангизда ҳеч тўқнашувлар бўлганми? Қандайдир... хмм... зиддиятми?

– Йўқ. Доктор Ҳюз ўз ишини ниҳоятда саранжом ва муваффақиятли бажарарди. Барча машғулотларни шахсан ўзи ўтказарди, агар билсангиз. Уни тадқиқот ишларида ниҳоятда тиришқоқ эди, деб бўлмайди, чамаси доктор Ҳюзни ташқи ютуқлардан бегона бўлган нуфузли олим шуҳрати тўла қаноатлантирар эди. Талабалар уни яхши кўришарди.

– Шахсий ҳаёти қандай эди?

– Афсуски, бу борада сизга ёрдам беролмайман. Бизнинг муассасамизда ўқитувчиларнинг шахсий ҳаётига суқилиб кириш одати йўқ. Доктор Ҳюзнинг илмий фаолиятдан бошқа ҳеч қандай маълумотни сизга тақдим этолмайман.

– Назаримда, сиз у билан яқин дўст бўлмагансиз, шундайми?

Доктор Клементс иккиланиб қолди.

– Мен доктор Ҳюзга нисбатан чуқур эҳтиромда бўлганман.

– Тушунарли. Сиз тарихчи сифатида Ҳюзнинг тадқиқотлари ҳақида нима дея оласиз? Сиз Ҳюз тадқиқотларининг асосий йўналишлари ҳақида қандай фикрдасиз?

Клементс Вэйдга ажабланиб қаради.

– Нимани назарда тутаётганингизни тушунолмаёпман.

Вэйд ҳам таслим бўлмасди.

– Сиз Ҳюз билан узоқ йиллар бирга ишлагансиз, доктор Клементс. Сиз каби мислсиз обрў-эътиборга эга олим шу вақт давомида унинг ишларига нисбатан ўз муносабатини белгилаб олиши лозим эди, тўғрими? Билишимча, сиз тарих фанига қизиқасиз-а?

Клементс тузоққа илинди.

– Ҳақиқатан ҳам шундай, жаноб Драйден. Менга доим шундай туюлардики, албатта бу гап иккимизнинг орамызда қолиши керак, доктор Ҳюз илмий ишларининг айрим томонларига ўзи ҳам унчалик ишонмасди. Тарих, билсангиз агар, бошқа нарсалар каби сабаб ва оқибатлар натижасидир. Шу боис унга яхлит жараён сифатида қараш лозим. Анг-ляяпсизми? Бошқа тарафдан эса, биз одамзодга нисбатан бутун қои-нот бўйсунадиган қонуниятлардан ташқарида, мустақил амал қилувчи ғайритабиий мавжудот сифатида муносабатда бўлишимиз мумкин.

Тўғри, доктор Хюз бу исботталаб қилмайдиган фаразларга эътироз билдирмаган, ҳар ҳолда ошкора қарши бўлмаган. Унинг илмий асарлари, мен сизга айтсам, бироз... хмм... қуруқ ёзилган. Суҳбат чоғларида эса у одамларга нисбатан катта қизиқиш билдирарди. Тушуняпсизми? У ҳатто роман ёзишга ҳам уриниб кўрган.

«Ниҳоят, – деб ўйлади Вэйд, – омадим келди».

– У чоп этилганмиди? Балки тахаллус билан чиқаргандир?

Доктор Клементс бош силтаб қўйди.

– Назаримда ҳали у тугалланмаган эди.

– Сиз уни ўқиганмисиз?

– Йўқ. Мен доктор Хюзга... унчалик... яқин эмасдим. У ҳеч қачон ўз романи ҳақида мен билан сўзлашмаган.

Клементснинг овозидан унинг ғурури топталгани сезилиб турарди ва Вэйд илк бор унга нисбатан ўзида хайрихоҳлик сезди.

– Сизнингча, унинг энг яқин дўсти ким эди, жаноб? Тарихчиларнинг қайси бири?

– Менимча йўқ, – дея Клементс ўзини оромкурси суянчиғига ташлади. – Назаримда у хизматчи касбдошлари билан унчалик яқин бўлмаган, аммо биз билан ҳамиша мулойим муносабатда бўлган. – Унинг лабида сезилар-сезилмас табассум пайдо бўлди. – Хюз канадалик бир йигитдан узундан-узун мактублар оларди. Мактубларни машғулотлар орасидаги танаффусларда ўтириб ўқирди, баъзан шунақанги каттиқ кулар эдики, бу бизга бир оз... ҳалиги, бир оз ғалатиноқ туюларди.

– У йигитнинг исмини биласизми?

– Карпэнтер. Ҳерберт К. Карпэнтер.

– Шоир Карпэнтерми?

– Менимча, шундай. Доктор Хюз унинг китобларидан намуна нусхаларни ноширлардан оларди, мен уларнинг бир нечтасини кўрганман.

– Шундай денг? Мен сиздан миннатдорман, доктор Клементс, ўйлашимча, биз сизни бошқа безовта қилмаймиз. Бизга катта ёрдам бердингиз.

Клементс кулимсираб қўйди.

– Сиз билан суҳбатлашиш мен учун ёқимли бўлди, жаноб Драйден. Ҳаммаси жойида бўлади, деб умид қиламан.

– Мен ҳам, – жавоб қилди Вэйд.

V

Эртаси куни Вэйд Канадада эди.

Машхур Фрэнк Ллойд Ройт такдимотидаги овчи кулбасини эслатувчи, ёғоч ходадан тикланган уй Канаданинг поёнсиз қарағайзор

ўрмонларида у ер-бу ерда сочилиб ётган беҳисоб зумрад кўллардан биридаги кўзгусимон кўрфаз ўртасида турган миттигина оролчада кўним топган эди.

Оролча худди табиийдек туюларди, бироқ Вэйд бунга кафолат беролмас эди.

Вэйд вертолётини тош териб қўйилган ҳовли сатҳига қўндирди, мум иси сингиган ҳаводан кўксини тўлдириб нафас олди ва кулбанинг ёғоч эшигини тақиллатди.

Уч дақиқалар ўтиб, у яна эшик қоқди. Эшик очилди ва остона юзида на қизиқиш, на ҳайронлик ифодаси бўлмаган, жуссадор бир одам пайдо бўлди. Унинг кийими дағал ва ғижим, соч-соқоли эса устарата-лаб эди. Қўл мушаклари ҳар ҳолда қоғоз-қаламдан бўртиб чиққан эмасди; бу нотаниш кишининг чуқур жойлашган кўк кўзлари гўё совуқ шамолдан ёки кўл сувида акс этаётган офтоб нурларидан ҳимояланишга уринаётгандай бир оз қисикроқ эди.

– Сиз жаноб Ҳерберт К. Карпэнтермисиз? – деди Вэйд.

– Ҳа, менинг исмим Ҳерб. – У баланд овозда, дўриллаб сўзларди. – Агар сизга менинг дастхатим керак бўлса, бу сизга ўн минг доллар ва бир тепкига тушади.

Вэйд ишшайиб қўйди.

– Менинг исмим Вэйд Драйден. Кеча оқшом сизга кўнгирик қилгандим.

– А-а. Дэн бўйича. Киринг.

Ҳерб Карпэнтер Вэйдни ўзининг озода, саришта, китобларга тўла уйига олиб кирди. Улар ғиштдан терилган ажойиб каминли, деворига буғу калласи илиб қўйилган улкан мехмонхонани босиб ўтиб, Карпэнтернинг иш хонасига кирдилар. Бу кичиккина, ёзув столи ҳамда бир қарашда бир-бирига ҳеч қандай алоқаси бўлмаган ҳар хил буюмлар, хусусан, китоблар, магнитофон тасмалари, стерео товушли овоз ускунаси, одамнинг калла суяги, сайқалланган қип-қизил сарв гўласи, ипи хафсала билан ўраб қўйилган қармоқ билан жиҳозланган хона эди.

– Ўтиринг, Вэйд, – дея таклиф этди шоир, офтобда тобланган кўли билан оромкурсилардан бири томон ишора қилиб.

Вэйд курсига чўкди. Хона муҳити тамаки тутатишни талаб этарди, шу боис у чубуғини олиб чека бошлади.

– Дэн бирор фалокатга учраган, шундайми? – деб сўради Карпэнтер кулранг тусда товланиб турган сувда акс этаётган яккам-дуккам қарағайлар кўриниб турган дераза томон эгилиб. – У нима қилувди?

Карпэнтер илк қарашданок Вэйдга ёқди ва унинг шеърларини ўқиб чиқишни кўнглига тугиб қўйди. Вэйд бор ҳақиқатни Карпэнтерга сўзлаб беришни истар, аммо бунинг иложи йўқ эди. Агар кутилаётган

хавф ҳақидаги овозалар тарқалиб кетса, ваҳима кўтарилади, саросимада эса ҳар нарса юз бериши мумкин.

– Мен афсусдаман, Ҳерб, аммо сизга бор гапни айтолмайман – деди Вэйд. Ҳақиқатан Дэниэл Ҳюз кўнгилсизликка учраган. Мен ҳозирда унинг нима учун фалокатга йўлиққанини аниқламоқчиман. Балки уни кутқаришга муваффақ бўларман.

Карпэнтер пастки лабини тишлади.

– Дэниэл Ҳюзнинг қандай одамлигини ҳеч ким билмайди – деди у ниҳоят.

– У бошқаларга ўхшамайдими?

– Менимча, ҳа, – Карпэнтер ўзини оромкурсига ташлаб, ўз вазни билан уни ғичирлатиб юборди. – Дэн ҳам худди Томас Вулфга ўхшаган тарихчи.

– Томас Вулф дегани яна ким бўлди?

– Ёзувчи, йигирманчи асрнинг ўттизинчи йилларида ижод қилган. У катта, кўп варақли, ажойиб китоблар яратган. Унинг романларида ҳаёт бор эди. Эртами, кечми, сиз барибир унинг асарлари билан танишасиз, албатта.

– Ҳмм. Демак Дэн ўша Вулфга ўхшаган экан-да?

– Йўқ, лекин, ўхшаши мумкин эди.

– Тушунарли.

– Ҳеч нарсани тушунганингиз йўқ. Лекин бу аҳамиятсиз. Дэн менинг кўпгина танишларимга ўхшарди. Ўзи хоҳлаган ишини амалга оширишда унда дадиллик етишмасди, шу боис у университет деворлари ичига қамалиб олганди. Натижада касбий илмларни беармон эгаллади. Аммо у ҳеч қачон осмондан юлдузларни узиб олишга, айтмоқчиманки, имконидан ортиқ нарсага интилмаган.

– Мен сизни унинг яқин дўсти бўлсангиз керак, деб ўйлагандим.

– Ҳақиқатан ҳам мен унинг кадрдон дўстиман, – дея Карпэнтер резина ўчирғични олиб, деворга қараб отди. – Сизнингча, кишини англаш билан бир вақтда, уни яхши кўриш мумкин эмасми?

– Йўқ, шекилли, – деди Вэйд чубуғини тутатганича. Карпэнтернинг дангаллигига кўникиш осон эмасди.

– У ёзишга иштиёқманд эди, деб ўйлайсизми?

– Билмадим. Баъзида бу ҳақда ҳам ўйларди.

– Унинг романини ўқиганмисиз?

– Ҳа, у ёзган нарсаларнинг ҳаммасини ўқиганман. Асарининг номи «Юлдузларга йўл» деб номлаган эди. Дэнга уни ёқиб юборишни маслаҳат бергандим.

– У сизга ёқмаганмиди?

– Дўстим, бу – расво, бундан баттари бўлмайди.

– Унинг мазмуни қандай эди?

– Бу шахсий фикрнинг бадиий ифодаси эди. Тафаккур оқими. Мен буни «нима учун»лар деб атаман. Эсингиздадир – одам нима учун керак? Нима учун бизнинг самовий куррамиз кичкина? Нима учун болалар дунёга келади? Митти ўрмон жониворлари нима учун мавжуд? Нимага? Нима учун? Сафсата.

– Сиз бу ҳақда аниқ бирор нарса айта олмайсизми?

– Йўқ. Бу китобда Дэннинг ўзлиги йўқ эди. Шу боис у бошқача бўлиб чиқди.

– Ҳерб, Дэн ўзи аслида ким эди? Буни билиш мен учун ниҳоятда муҳим!

Карпэнтер елка қисиб қўйди.

– У ҳеч қандай таснифга сиғмасди. Балки ҳамма гап ана шундадир. У ақлли эди – фавқулодда мустақил тафаккур эгаси. У ўринли савол бера оларди. Балиқ овлашни ёқтирарди. Уйланган, аммо хотинини яхши кўрмасди; фарзандлари бўлмаган. Деярли ҳамма вақт унинг асабий ҳолда юриши сезилиб турарди. Ишга бепарво муносабатда бўларди. Вақти-вақти билан ичиб ҳам турарди – одатда шу ерда, менинг уйимда. У яхши йигит эди. Дэннинг илдизи йўқ эди, бундай ибора учун мени кечирасиз, албатта. Ўзи интилган нарсани топа олмасди. Очиғи, Дэннинг қандай инсон эканлигини мен билмайман. Ҳар ҳолда у оддий одам эмас эди. Агар билсангиз, одамзод ажойиб хусусиятларга эга – уларни тушуниш осон эмас. Тангрига шукрки, одамлар баъзан бизни хайратга солиб турадилар.

– Мен уни қайтариб олиб келишга умид қиламан.

– Эҳтимол у янги жойда бу ердагидан кўра бахтлироқдир.

– Мен қўлимдан келган барча ишни қиламан, Ҳерб.

Карпэнтер ўрнидан турди.

– Сиз уйланмаганиз, тўғрими?

– Йўқ, – хайратланиб жавоб берди Вэйд. – Буни қаёқдан билдингиз?

Карпэнтер жилмайиб қўйди. Вэйдни ўзига яқин олиб «сен»лашга ўтди.

– Мен ахир шоирман-ку, оғайни. Энди ошхонага қирамиз. Сени Фэй билан таништираман. Унинг қаҳваси ҳам тайёр бўлгандир.

Карпэнтернинг рафикаси латофатли эди: маълум маънода уни чиройли деб бўлмасди, аммо унинг борлиги уйга жозиба бағишларди. У Карпэнтерга бўлган муҳаббати ва садоқатини яширмасди, эри ҳам унга шундай муносабатда эди.

Қаҳва ажойиб тайёрланганди.

Карпэнтер уни эшиккача кузатиб қўйди.

– Ҳаммаси якун топгач, – деди у, – бизниқига қайтиб кел. Кўрамиз,

балки кўлга қармоқ ташлаб, гулмоҳилардан бир-иккитасини қармоққа илинтирармиз.

– Раҳмат, Ҳерб.

– Ташрифингдан хурсанд бўлдим.

Улар қаттиқ кўл сиқишиб кўйдилар.

Вэйд илик, файзли уйчага, шаффоф кўлга, харсанглар орасида ўсиб ётган қиркқулоқларга нигоҳ ташлади. Қалбининг қаеридадир ичичидан афсус ҳиссини туйди – кўп йиллардан буён у мана шу туйғуни бу қадар кучли ҳис этмаганди.

У вертолёт кабинасига кўтарилиб, оқшом осмонига парвоз қилди ва жанубга, зулмат қуюқлашиб бораётган томонга йўналди.

Дэниэл Ҳюз сафарда бўлган пайтида унинг хотини Калифорнияга, сингисиникига кўчиб ўтганди. У Вэйд билан самимий саломлашди ва қандайдир бир ички ғурур ила суюққина чой билан меҳмон қилди, аммо Дэниэл Ҳюз ҳақида сўзлаб берадиган нарсасининг ўзи йўқлиги кўриниб турарди.

У нимжонгина бўлиб, ҳаддан ташқари одми кийинган ҳамда «коинот авлиёлари» – Жанубий Калифорнияга ўрнашиб олган чалатентакларнинг кўп сонли диний тўдаларидан бирининг «таълимот»ига телбаларча эътиқод кўйганди.

– Айтинг-чи, Ҳюз хоним, сўнгиги бир неча йил ичида эрингизнинг хулқ-атворида бирор-бир ноодатийликни сезганмидингиз?

– О, йўқ, йўқ! Шўрлик Дэниэл, – паришонхотирлик билан деди у. – Мен унчалик соғлом эмасдим – безгакка дучор бўлиб қолгандим. Ўша пайтларда билсангиз агар, – жонгинам Дэниэл ниҳоятда хаёлчан бўлиб қолганди, ўзига-ўзи нонушта тайёрлар, яна бошқа ишларни ҳам ўзи қиларди. Мен ўша вақтларда ҳеч ўзимга келолмаётган эдим...

– Тушунаман, – унинг гапини бўлди Вэйд жилмайганича, унинг ташвишларига қанчалик ачинаётганини кўрсатиш учун. – У бахтли эди, шундайми?

– Бечора Дэниэл! Бахтли дейсизми? Ҳа, эҳтимол. У эртадан кечгача ўз китобларига кўмилиб ўтирарди, ахир, сиз олимларни биласиз-ку! У баъзан менинг уйда эканимни сезмасди ҳам. Чунки менинг безгагим бор эди, юришга ниҳоятда қийналардим, деярли ўрнимдан турмай кўйгандим.

– Албатта, албатта! Ҳюз хоним, балки сиз эсларсиз, эрингиз «Юлдузларга йўл» номли асарини ёза бошлаган экан.

– Ҳа, албатта! Азизим Дэниэлнинг романи шундай деб номланганди. Бир қанча вақт у, агар хотирам панд бермаётган бўлса, ўша романига қаттиқ ёпишиб олганди. Бироқ бу унга муносиб машғулот эмасди, айтмоқчиманки, у бундан ҳам жиддийроқ иш билан машғул эди, мени

тушуняпсиз, деб умид қиламан. Лекин мен буни енгиб ўтолмадим – уни борича қабул қилиш қўлимдан келмади. Биз бир-биримиздан совуб борардик, аммо бу ҳақда унга айтманг – ваҳоланки, неча марта турмушимизни қайтадан бошлашга ҳаракат қилганман!

– Сизга раҳмат, Ҳюз хоним. Бизга ғоятда катта ёрдам бердингиз.

Аёл бошини эгганича, дастрўмолини тортқилай бошлади.

– Айтинг-чи... Дэниэл... у ҳеч нарса... айтмоқчиманки, у бирор ёмон иш қилгани йўқми?

– Албатта йўқ, бу шунчаки оддий бир текширув. Ундан ташвишланманг, Ҳюз хоним.

– Баъзан у жуда эҳтиётсиз бўлиб қоларди. – У четга ўгирилганича, ўз ички дунёсига шўнғиди. – Агар унга керак бўлиб қолсам, хабар берасизми, жаноб Драйден?

Вэйд унинг қўлларини ўз кафтига олди. Дэниэл Ҳюз ҳеч қачон хотинининг ёрдамига муҳтож бўлмаган ёки муҳтож эмасман, деб ўйлаганлиги энди Вэйдга аён эди...

– Албатта, – деди у.

Вэйд чойни ичиб бўлгач, хайрлашди.

Вертолёт тепага кўтарилиши биланок Калифорния тумани ичида ғойиб бўлди. Вэйд Аризона томон учди.

Йигирма биринчи асрда у имкони бўлган барча ишларни қилди.

Энди ўтмишга жўнаш вақти етиб келган эди. Ўтмишга, Дэниэл Ҳюз хузурига...

VI

Аризонадаги ноёб гўзалликка эга бўлган Оук-Крик дараси яқинида Замонлар хавфсизлиги бошқармасига тегишли Йўналтириш Маркази жойлашган. Аммо кимдир Марказни шу ном билан атаганини Вэйд бирор маротаба эшитмаган; унга дахлдор ҳар бир одам, ашаддий қоғозбозлар бундан мустасно албатта, уни Тортиш Станцияси деб атайдди.

Табиийки, ҳеч ким муайян даврни муфассал ўрганмагунига қадар, замонлар оша саёҳат қилишга жазм этолмайди.

Мабодо кимдир Цицерон давридаги Римга боришни истаса, у лотин тилида мукамал сўзлай олишни ўрганиши лозим, шунингдек, давримиздан аввалги биринчи аср Италиясининг турмуш тарзи ва маданиятини ҳам билиши керак.

Вақт қаърига саёҳат қилган киши бирор маротаба ҳам хато қилишга ҳаққи йўқ. Биргина ноўрин ҳаракатнинг кутилмаган оқибатлари, бутун бир тамаддуннинг ҳалокатига олиб келиши мумкин ва ўша тамаддун сизники бўлиб чиқиши ҳам ҳеч гап эмас.

Ҳатто майда ходисалар ҳам минг йилликлар давомида қор коптокча каби катгалашиб бориши мумкин.

Тортиш Станцияси ана шундай хатоларга йўл қўймаслик мақсадида ташкил этилганди.

Унинг ходимлари ҳеч қандай мансабдорларни тан олмайди; номзодларни шартга ёқасидан олиб, мияси тўлгунига қадар зарурий билимларни тикиштираверишади.

Вэйд Марказнинг ертўласида ўн кун ётди ва шу вақт давомида бирор марта ҳам ҳушига келмади. У муҳрлаб қўйилган хонада шифтга қараганича ётар ва ҳар олти соатда унинг оғзига озиклантирувчи хабдори ташлаб, бир стакан сувни томчилатиб ичиришарди. У сунъий уйкуда бўлиб, машиналар унинг бошига ўрнатилган митти электродлар орқали миясига ахборот оқимини жўнатарди.

Бу нарса ёқимсиз таассурот уйғотса-да, аммо айтишларига қараганда, унинг азобли оғриқлари хотирангизда сақланиб қолмас экан.

Тортиш Станциясида бўлиб қайтганидан кейин ҳам Вэйдни даҳшат ҳисси анчагача таъқиб этиб юрди. Ахборот жўнатувчи машиналар ўн кун давомида тингани йўқ.

Вэйд ўша даврдаги маҳаллий тилни ўзлаштириб олди – бу албатта, нахуатль тили бўлиб, бошқа ҳинду лаҳжалари ҳам аралашиб кетган эди. У тақвим тизимининг асосий даврлари билан ҳамда муқаддас тақвим – тоналпохуалли билан танишди. У маҳаллий «илох»ларнинг кимлигини ҳам билиб олди: Хитцилопочтли – уруш тангриси, Тлалок – ёмғир худоси, Тонатиуха – Қуёш маъбуди ва яна минглаб шундай «илох»чалар. У мамлакат пойтахти – Теночтитландидаги кўчаларнинг жойлашуви билан танишди ҳамда чинампас, яъни сузиб юрувчи боғларда тановулбоп ўсимликларни етиштиришни ўрганди.

Вэйднинг ўзи ҳам мамлакат ижтимоий тизимининг бир қисмига айланди, у қоҳинларни ҳам, деҳқонларни ҳам тушуна бошлади, Бургут суворийси бўлиш нима эканини англаб етди. У обсидианни парчалашни ўрганди ва ёвуз кучлар билан қандай муносабатда бўлмоқликни ўзлаштирди.

Лекин энг асосийси – у 1445 йилда Марказий Мексикада яшашнинг нима эканини ҳис этди.

У ўзини мағрур ҳамда шафқатсиз, буюк ва сабрли ҳис эта бошлади.

У ниҳоят инсон қандай қилиб лабларида табассум ва қалбида қувонч билан ўзини қурбон қилишини; қоҳиннинг қип-қизил қонга беланган ҳолда эҳром қоясидан туриб, оломонга назар ташлаган чоғида нималарни ҳис этишини англади...

Вэйд Тортиш Станциясини тарк этган вақтда, қандайдир ўзгариб қолган эди. Энди эса ўша «ўзгариш» умрининг охирига қадар у билан бирга бўлиши аниқ.

Хейнрик Шамиссо вақт машинаси ёнида унга қўлини узатди.

– Патли ёпинчиқнинг зўрини топибсан! Уни эҳтиёт қил.

Вэйд кулимсираб қўйди, унинг мисранг-қизғиш юзида оппоқ тишлари яркираб кўринди. У ниҳоят даражада ғайриоддий кўринарди. Устида узун қора ёпинчиқ, паҳмоқ сочларида эса қотиб қолган қон излари. Кулоғининг солинчақлари тарам-тарам қилиб қирқилган, шокила бўлиб осилиб ётибди.

– Омад тилайман, Вэйд.

– Мени кут, Ҳенк. Зерикма!

Вэйд машина ичига кирди ва эшикни беркитадиган механизмини ишга туширди.

У курсига ўтираётди, патларни эзиб қўймаслик учун ёпинчиғини асталик билан тўғирлаб қўйди ва кута бошлади.

2080 йил, 28 апрель.

Чироқлар липиллаб, 2080 йил ҳам ортда қолди.

Вэйд оромкурсига чўзилиб, бироз бўшашишга уринди.

У жойлашган машина кичик бир уйчадан унчалик ҳам фарқ қилмасди. Қўрғошин деворлар ёқимли оч ҳаворангга бўялган. Хонага каравот, кўзгу қўйилган, тўсиқ ортида чўмилиш бурчаги. Деворга осилган сувратлар ҳам кўзга ташланмайдиган қилиб танланган. Жавон мутуйибалар рукнидаги китоблар билан тўла.

Машина нима учундир Вэйдга доимо тиш шифокорининг хонасини эслатарди. У ўзи билан чубуғини олмаганига афсусланиб, кўзини юмди. 1445 йилгача ҳали тўрт соат бор, шу боис кутишдан бошқа чора йўқ. Хонага бирорта дераза ўрнатилмаган, бўлганида ҳам барибир томоша қиладиган нарсанинг ўзи йўқ эди.

Унинг фикрлари вақт машинасини ҳам ортда қолдириб, олға интиларди.

Ортга, тарихнинг чалкаш йўлақлари орқали, Хиросимани ортда қолдириб, президент Линкольнни четлаб, Америкада оқ танли одам пайдо бўлишидан аввалги Буюк текисликлардаги ёввойи хўкизларни четлаб ўтиб, Мексика тоғлари ва чангалзорларига – ҳали Мексиканинг ўзи мавжуд бўлмаган даврлар томон олға...

2080 йилдан 1445 йилгача – олти асрдан салгина ортиқроқ, бор-йўғи 635 йил, Қўшма Штатлар эса ҳали тасаввурда ҳам йўқ.

Замон йўлаги бўйлаб олға.

Дэниэл Ҳюз сари олға.

VII

Бу хўп ғалати нарса – замонлар оша саёҳат, – ўйлади у, – ғаройиб ва айни пайтда ниҳоят даражада оддий.

Кўплаб йиллар давомида, замонлараро саёҳатлар воқеликка айлангунига қадар, турли йўналишдаги мутафаккирлар, вақт ичига кириб боришда юзага келадиган эҳтимолдаги оқибатлар ҳақида фикрлаб, турли башоратлар қилишарди. Бу башоратларнинг айримлари жиддий, бошқалари шунчаки кулгили, аммо ҳаммаси у ёки бу жумбоқларга ва фаразларга асосланганди. Одамлар бу ғоя билан мушук-сичқон ўйнагандай ўйнар эдилар.

Фараз қилайлик, ёндош замон йўлаклари, турли имкониятлар мавжуд.

Фараз қилайлик, қайсидир бир замонда сиз ўз-ўзингизни учратиб қолдингиз.

Воқелик эса ҳам содда, ҳам мураккаб эди.

Агар инсониятнинг ўзи зиддиқоидавий, яъни парадокс бўлмаса, табиатда зиддиқоидавий нарсанинг ўзи йўқ. Зиддиқоидалар фақатгина мантикий тизимларда, фалсафий тамойилларда, қисқаси, фақат кишиларнинг тафаккурида мавжуд.

Башариятнинг энг қадимий орзуси армонлигича қолди: инсоният учун келажак мутлақо ўтиб бўлмас тўсикқа айланди. Чунки келажак, том маънода, вақтнинг айни даврида мавжуд эмас; айнан шу боисдан ҳам у келажак, деб аталади. Модомики, у мавжуд эмас экан, унга киришнинг иложи йўқ. Доимо шундай бўлиши мумкинки – келажак умуман мавжуд эмас.

Келажакка кириб боришнинг фақат битта йўли бор. Ҳар бир эркак, ҳар бир аёл, ҳар бир гўдак бутун умри давомида келажак бўйлаб саёҳат қилади – тирикликнинг мазмуни ҳам ана шунда. Ҳамма биргаликда ва бир вақтда, ҳар бири алоҳида тарзда одамзод қадам-бақадам, лаҳзама-лаҳза, ўзгаришларга бўйсунмайдиган, узлуксиз бир ривожланишда келажак қаърига кириб боради.

Ўтмиш мавжуд, чунки у бўлган. Мана улар, йилномаларга муҳрланган тарих кечмишлари.

Ҳозирги замон ҳам мавжуд: сурилиб бораётган ўтмишнинг энг чеккасида инсон фаолиятининг янги излари сал-пал кўзга ташланиб қолади ва ғойиб бўлади. Албатта, ҳозирги замон бу – шунчаки бир ғоя, у шундайин бир тезликда келиб-кетадики, уни ушлаш, тутиб қолиш, тўхтатиш ва: «Мана ҳозирда, мана шу онда ҳозирги замон кўз олдимизда турибди!» дейишнинг имкони йўқ. Чунки биз шу сўзларни айтаётган вақтимизда, ҳозирги замон ўтмишга айланиб улгуради.

Шунга қарамасдан, ҳозирги замон лаҳзасининг оний бир зарраси ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Одатда, барча тарихий ҳодисалар бир лаҳзада – ҳозирги замоннинг тутқич бермас сониясида юз беради.

Агар ўтмиш ўзгартирилса нима бўлади?

Фараз қилайлик, масалан, Римни кичик бир қишлоқ пайтидаёқ йўқ қилиб юборишди. Айтайлик, этрусклар умуман мавжуд бўлмаган. Боринги, Рим салтанати умуман бўлмаган. У ҳолда нима бўлади?

Бир қарашда бунинг жавоби оддий туюлади. Вэйд Драйденни ҳозирги замонга олиб келган ўтмишда Рим салтанати бор эди. Буни ўзгартириб бўлмайди.

Агар бу қандайдир тарзда ўзгартирилса, айти пайтда мавжуд бўлган ҳозирги замоннинг борлиги ҳам имконсиз бўлиб қолади.

Демак, имконсиз нарса – мавжуд нарса эмас.

Ҳақиқатан ҳам бу ҳол зиддиқоида бўлиб туюлади. Агар ўтмиш мавжуд бўлса, уни ўзгартириб бўлмайди ва у муайян ўтмишга олиб келувчи ўтмишлигича қолаверади. Аслида бунда нима юз беради?

Электрон-ҳисоблаш машиналаридан жавоб олинди.

Шохлаб кетган улкан бир дарахтни тасаввур қилинг. Шу дарахтнинг илдизларини ҳам тасаввур этинг, чуқур илдизлар, агар уларни кавлаб олсангиз, албатта нобуд бўлади. Ҳар бири ўзича ноёб бўлган новдалар ва барглари ҳам хаёлингизга келтиринг.

Энди болта кўтарган ўтинчини тасаввур қилинг. Болта дарахтнинг танасига ботиб, шу билан уни ўзгартиради.

Вақт муаммоси билан шуғулланувчи давршунос олимлар бу ҳодисани «кесма» деб атайдилар.

Дарахтнинг кесилган жойидан юқорида бўлган қисми йиқилади. Барча шохлар ва барглари аввалгидай мавжуд, аммо улар нобуд бўлган. Дарахтнинг кесилган танаси, қачонлардир тирик эди, энди эса у бир ёғоч хода холос; у янги ўзакда ривожлана олмайди. У ғўла сифатидагина мавжуд; у йўқликка ва чиришга маҳкум.

Кесилган жойдан пастда эса тирик илдиздан янги новдалар ўсиб чиқади. Балки янги дарахт эскисига жуда ўхшаш бўлар, лекин барибир бу энди бошқа дарахт.

Агар дарахтнинг юқори шохларига уя қурган бўлсангиз, у ҳолда хулоса аниқ: «Ўтинчи, бу дарахтга тегма!».

Вэйд соатга қаради. У икки соатдан бери шу ерда, вақт машинаси ичида. Ташқарида, агар бу сўз даврийлик майдонида қандайдир маънога эга бўлса, уч асрнинг шарпалари шитирлаб ўтди. У ҳозир қаердан ўтпти экан? 1776 йилдами? Ёки 1700 йилдамикан?

Бу шунчалик муҳимми?

Вэйд кулайроқ жойлашиб олди ва ичидан кучайиб келаётган асабий зўриқишни босишга уринди.

Дэниэл Хюз ўз отлари билан 1445 йилга тушгач, ўтмишнинг бир қисмига айланди. Шу боис уни ўтмишга йўл олган вақтидан илгари тўхтатишнинг иложи йўқ.

Вақтга бўлган саёҳатларда зиддиқоидалар бўлмайди.

Умуман, бу отлар қандай аҳамиятга эга бўлиши мумкин?

Вақт саёҳатчисининг биринчи қоидаси шундай: худди ҳамма каби бўл.

Агар сиз Крит оролига, унинг аҳолиси дунё мўъжизаси бўлган даврга сафар қилсангиз, сиз улар каби ўйлашингиз, уларнинг киёфасида кўринишингиз ва энг асосийси, улар каби саъй-ҳаракатда бўлишингиз лозим.

Ҳеч нарсани ўзгартирмайсиз. Ҳамма нарсани қатъий ўз ҳолича қолдирасиз.

Бу нима – неқбинлик майлиданми? Жуда унчаликмас.

Энг аввало, бу – яшаш истаги.

Энди отларга қайталик – 1445 йилдаги Мексика уюрлари.

1445 йилда на Шимолий, на Жанубий, на Марказий Америкада отлар бўлмаган – Вэйд Драйден яшаётган ҳозирги замонга олиб келувчи ўтмишда отлар бўлган эмас. Америкада отлар тош асрининг охирларидаёқ қирилиб кетган ва фақат 1519 йилда испанлар келгусидаги Вера-Крус шаҳри ўрнига келиб тушганларидагина пайдо бўлган.

Отлар қандай аҳамиятга эга бўлиши мумкин?

Испанлар пайдо бўлгунларига қадар Янги Дунёда камида учта юқори даражада ривожланган тамаддунлар бўлган. Майялар «ноль» тушунчасини ҳиндулардан илгарироқ кашф этганлар, инклар эса Перуда биринж асида яшаганлар.

Жамиятлар, халқлар табиат эҳсонларини ўзлаштириб борганлари сари, ривожланаверади. Бутун Америка бўйлаб, шимолдаги эскимослардан то жанубдаги уналарга қадар ҳинду қабилаларининг ривожига кучли уй ҳайвонларининг йўқлиги туфайли тўхтаб қолган.

Давримиздан аввалги тўртинчи минг йилликдаёқ ҳиндулар бугдой етиштирганлар, аммо уй ҳайвонларидан уларда фақатгина итлар ва ламалар, шунингдек, денгиз чўчкаси ва курка каби ғаройиб жониворлар бўлган. Итлар ва ламалар, шунингдек, ламанинг қариндоши – альпналардан улов ҳайвонлари сифатида фойдаланилган, аммо уларнинг барчаси бундай иш учун мослашмаган эди.

Уловбоп ҳайвонларнинг йўқлигини шунчаки билимсизликка ёки маданиятсизликка ҳам йўйиш мумкин, аммо гап бошқа ёқда.

Агар юртингизда йирик шохли чорва бўлмаса, сигирни хонакилаштира олмайсиз. Агар сизда от бўлмаса, отни ҳам бўйсундира олмайсиз.

Янги Дунёда жуда катта миқдорда ёввойи хайвонлар – буғу, куён, айиқлар, турли мушуклар бўлган. Аммо юк ташиш учун керакли хайвонлар бутун қитъада йўқ эди. Бу ишга яроқли бўлган бизонларни эса, ҳатто, XX асрда Қўшма Штатларда бир қанча мукамал илмий услублар қўлланганидан кейин ҳам, хонакилаштириб бўлмади.

Буюк текисликларда ҳаёт кечирган Шимолий Америка хиндуларига эътибор беринг. Испанлар томонидан Америкага келтирилган отлар, уларнинг қўлларига тушгунига қадар, Америка ғарбининг афсонавий хиндулари қашшоқликда кун кечирганлар. 1600 йилга қадар бирорта ҳам америкалик хинду от минган эмасди. Шейянилар Миннесотада буғдой етиштирганлар. Команчлар, Миссисипи водийсидаги ночор қабила бўлган Буюк текисликлар рамзи бўлмиш дакоталик сиукслар Миссисипи дарёси бўйларида зироатчилик билан шуғулланганлар.

Шимолий Америкада отлар пайдо бўлгунига қадар бизонлар ва хўкизлар озуқа манбаси бўлган, аммо бу фақатгина тасодифий ва ишончсиз манба. Ваҳоланки, Буюк текисликлардаги хиндулар ҳаёти бизонларга боғлиқ бўлган. Ҳукумат бизонларни кириб ташлаши билан қайсидир маънода хиндуларни ҳам ҳалок этди.

Отларни Испаниядан Нью-Мексикага келтиришди. Шундан сўнг маданият даражаси ҳам кўтарилди. Энди хинду қабилаларининг емиши етарли эди, улар кўчиб юриш имконига эга бўлдилар. Кўплаб қабилалар Буюк текисликларда кўним топишди. Илгаригидай тош асрида яшаб келаётган европаликларга маълум бўлган жанговар ҳаракатларни юритиш услублари ва техникаси ҳақида тасаввурга ҳам эга бўлмаган хиндулар, Шимол ва Жануб ўртасидаги урушга қадар АҚШга қарши муваффақиятли жанг олиб бордилар.

Агар отлар ҳақиқатан ҳам юқори тараққий этган тузум шароитларида испанлар босқинидан бир неча йил аввалроқ пайдо бўлган, деб фараз қилсак-чи?

Дастлабки вақтларда Кортесга ва унинг аскарларига ҳеч ҳам осон бўлмаган, аммо улар қабилаларни Монтесума Иккинчига қарши исён кўтаришга кўндирдилар. Гарчи Кортес ниҳоятда маккор ва қобилиятли саркарда бўлса-да, у кетма-кет мағлубиятга учради, унинг қўшини тормор қилинди, фақатгина унга содиқ бўлган, унинг аскарларидан анчагина кўп бўлган тлакскаланлик жангчиларнинг кўмакларигина Кортесни муқаррар ҳалокатдан асраб қолди. Охир-оқибат у ариқларни бўғиб, пойтахтда очликни юзага келтириб, Теночтитланни ўзига бўйсундирди.

Агар 1445 йилда Мексикада отлар бўлганида эди, Монтесуманинг отлиқ лашқари бўларди ва, муҳими, худди Қадимги Римдаги каби тез-

чопар отлар ёрдамида алоқа боғлаб туриладиган ҳақиқий ягона салтанатга эга бўларди.

Гилдирак ҳам оддий ўйинчоқ бўлмай кўярди.

Янги дунёнинг энг барқарор тамаддуни 1521 йилда таг-томири билан кўпориб ташланмаган бўларди. У гоҳида испан кемаларида етказиб турилган ёрдамчи кучларга қарши юз йиллар давомида муваффақиятли қаршилиқ кўрсатиши, ҳатто зафар қозониши ҳам мумкин эди.

Шуниси равшанки, бундай ўтмиш билан Вэйд яшаб турган 2080 йилдаги дунёнинг мавжуд бўлиши амримаҳол бўларди.

Шубоисдан ҳам отларни, улар ҳаёт зайлига таъсир кўрсатмасларидан аввалроқ мусодара қилиш керак. Дэниэл Ҳюзни дарҳол тўхтатиш лозим эди.

Вақт машинаси жимиб қолди. Яшил чироқ чакнади. Вэйднинг иккиланиши мумкин эмасди. У эшикни очди ва ташқарига чиқди. У ўзининг қаерда эканини бутун вужуди билан ҳис этмоқда эди.

Шубҳасиз, унинг қаршисида – дунёга маълум энг ғаройиб маданиятлардан бири турарди.

Марказий Мексика, 1445 йил. Ацтеклар.

Вэйд Койоаканадан жануброқдаги дарахтзорга келиб тушганди. Барглар орасидан ёрқин қуёш нурлари тўкилиб турарди. Кун илиқ. Аммо кўл тарафдан намлик уфурмоқда. Вэйд кечга бориб ҳаво салқин ва ноқулай бўлишини тушунди.

Вэйд дарахтлар панасидан чиқди ва кенг сўқмоқ бўйлаб кичкина Койоакан қишлоқчаси томон йўл олди. У қишлоқда тўхтамай, Тескоко кўлидан шимол томонга қараб йўналган тўғон бўйлаб юришда давом этди.

Кўл юзасининг у ер-бу ерида нуқтадай бўлиб қайиқлар кўзга ташланар, тўғоннинг ўзида ҳам йўловчилар анчагина эди. Унинг йўлида учраган хиндуларнинг кўпчилиги сочини узун ўстириб олган, сонига боғич боғлаган, бир елкасига ёпинчиқ ташлаб олган ҳамда оёғига чармдан шиппак кийган эркаклар эди. Улар Вэйдни кўришлари биланок ўзларини четга олиб, унга йўл беришар ва у олдинга тикилганича одимлаб бораверарди.

Нефрит ва феруза қадалиб, зеб берилган либосдаги бадавлат бир савдогар у билан саломлашишга журъат этди; Вэйд унинг саломига совуққина жавоб қайтарди.

Қоҳинлик либоси уни ўткинчилар билан суҳбатлашиш заруратидан ҳимоя этар ва оддий халқнинг ўзи ҳам имкон қадар унинг назарига тушмасликка ҳаракат қиларди.

Тўғоннинг икки томонини эгаллаб ётган сув аста-секинлик билан ўз ўрнини сабзаёт экилган кичик, балчиқли ям-яшил оролчаларга

бўшатиб бера бошлади. Ертўлаларда яшовчи деҳқонлар уларни парвариш қилишарди.

Бундай сузиб юрувчи полиз ўсимликларининг илдизлари кўл тубига маҳкамроқ илингани сари кўпайиб бораверарди ва кўл торайиб бориб, тўғоннинг икки томонидаги иккита ўқарикқа айланганди.

Хар жой-хар жойда лойдан тикланган кулбалар кўриниб қолади, узокда, олис тоғлардаги вулкон ўймалари атрофида Вэйд йирикроқ биноларни ҳам фарқлай бошлади.

Энди тўғонда одамлар яна ҳам кўп эди – патлардан бош кийим кийиб олган мансабдорлар, асо тутган чопарлар. Маҳсулотларга тўла қайиқлар, ариқлар орқали шаҳар томон асталик билан сузиб борарди.

Вэйд кўз олдида ястаниб ётган бу шаҳарда уч юз мингдан ортиқ одам яшашини биларди. Бу асло қишлоқ эмасди, шунга қарамасдан ҳайратланарли даражада сокин эди. Фақатгина ариқлардаги сувнинг майин шовуллаши, тоғ қояларидан эсаётган шамолнинг гузури ва шивирлаган товушлар эшитиларди холос. Бу ерда йўллар ўрнига ариқлар бўлиб, бутун бошли шаҳарда на битта арава ва на бирорта улов ҳайвони бор.

У қизил-оқ рангли тошлардан тикланган бино томондан келаётган кулгини ва чалпақларни пишириш жараёнидаги кафтларнинг шапати овозларини эшитди.

Энди коҳинлар кўпроқ учрай бошларди ва хушбўй ҳавода муаттар хид анқир эди.

Айрим коҳинлар Вэйдга ҳайрат билан қарашар, аммо уни гапга тутишмас эди. «Шаҳар ҳаётининг афзалликларидан бири шундаки, – Вэйднинг миясидан ўтди – ҳар бир ўткинчини юзидан таниб олиш мумкин эмас».

Вэйд йўлида давом этаркан, тез орада ёқимсиз, қўланса бир исни туйди.

У бунинг нима эканини биларди, лекин барибир ходаларнинг узун қаторларини кўрганида титраб кетди. Улар тўртта эди – бутхонанинг ёнгинасида ерга кўмиб қўйилган найзасимон ходаларнинг тўртта узун қатори. Бу ходаларга минглаб одамларнинг калла суяклари илиб қўйилганди.

Албатта, ҳиндулар коҳинни кўришлари биланок четлашиб, унга йўл берардилар.

Эҳромлар кўёшга қараб бўй чўзган, бир бурчида эса мамлакат ҳукмдори Монтекума Биринчининг саройи кўрк очиб турган улкан очик майдон орқали ўтиб борар экан, Вэйд ариқ бўйлаб юрди ва Глалтелолко бозорига чиқди. Бу – тарошланган тошлар терилган майдон эди, четлари бўйлаб қатор айвончалар қурилган бўлиб, сотувчилар у

ерга ўз молларини ёяр эдилар. Сабзавотлар, бўйралар, обсидиандан ишланган асбоб-ускуналар, патлар, кимматбаҳо тошлар – бу ерда ҳар бир товарнинг ўз ўрни бор. Сабр-тоқатли ҳинду аёллари савдо-сотик ва айирбош қилишарди, баъзан қакао донларини пул ўрнида ишлатишар, гўёки вақт ҳам кечки офтоб нурларидан шуълаланиб турган бозор майдонига ўз ҳукмини ўтказа олмайдигандай – у шу қадар сокин кўринар эди.

Ҳатто шу ерда ҳам ацтекларнинг турмушини белгилаб берувчи асосий нарса сезилиб турарди. Бозордан сал нарироқда, кўшдевор ортида Глалтелолко бутхоналари кўзга ташланиб турарди. Улар орасида уруш маъбудининг улкан эҳроми қад кўтарган. Унинг тепасида кўзлари обсидиандан ишланган паст бўйли Хитцилопочтл ва Тецкатлинокка бағишланган жуфт бутхона бор.

Эҳромлар узун, коп-кора соя ташлаб турарди.

Вэйд замонлар оша кўчиб ўтишнинг ҳайратомуз ҳиссини туйди. Унинг теварагидаги шаҳар ғаройиб даражада воқеий эди – Вэйд уни кўриб, эшитиб, ҳис этиб турарди. Уни ўраб турган одамлар – болалар, аёллар, жангчилар, куллар, хизматчилар – кулар эдилар, сўзлашардилар, кўркувни ҳис этардилар.

Лекин шунга қарамасдан Вэйдга, у худди мозий асрлар оралаб бораётгандай, бутун атроф эса юз йилликлар гардига кўмилиб кетгандай туюларди. У ҳозир юриб бораётган йўл бўйлаб ацтеклар пойтахти – Тепочтитлан шаҳрига кириб боради. Яна бир неча юз йилликлардан кейин Глекоко кўли курийди ва орол бошкент – Теночтитлан Мексиканинг бош шаҳри Мехико-ситига айланади. Запата исмли бошқа бир ҳинду эса халқни яна испанларга қарши курашга чорлайди...

Вэйд асрлар мусибати ҳамда машаққатларини ҳис этди.

Аммо у қайғули фикрларни шууридан чиқариб ташлади. Агар у қатъий ҳаракат қилмаса, ўзи билган тарихи воқеликка айланмайди, ацтек дунёси илдизларидан эса янги тарих ўсиб чиқади.

Вэйд иршайиб турган калла суяклари ёнидан жиддий киёфада ўтиб, улкан бутхонанинг ярим зимистон қаърига кириб кетди.

VIII

Ибодатхона ташқаридан маҳобатли кўринса-да, ичкараси ғаройиб бир зулматга чўмган. Маконининг асосий қисмини улкан деворлар эгаллаган; ацтеклар ҳақиқий аркалар ҳақида тасаввурга эга эмасликлари боис, ибодатхонанинг сербезак томини кўтариб туриш учун қандайдир тиргак керак бўлган. Таянч сифатида эса улар қатор-қатор деворларни кураверганлар. Қаердандир юқоридан, устунлар ораси-

дан заифгина ёруғлик сизиб кирар, бироқ умумий таассурот юракда гашлик уйғотарди.

Коҳинларнинг сир-асрорларидан сабоқ олаётган болалар гуруҳига аҳамият ҳам бермасдан, Вэйд бутхонанинг ўнг томонидаги торгина бир хонага кирди.

Хонада коҳин турарди: қора кўзлари тешиб юборгудай ўткир, паст бўйли семиз одам эди.

Вэйд у билан курукқина саломлашди, имкон қадар ўзининг бу ерда бўлишига тўла ҳақли экани ҳақида таассурот уйғотишга уринди.

– Хўш? – деди коҳин нахуатил шевасида.

Вэйд вазиятни бир оз бўрттиришга қарор қилди – ортиқча ваҳима зарар қилмайди.

– Мен – Тескоколик буюк Тецкатлинокнинг хизматкори бўламан, – у ҳам худди шу тилда жавоб қайтарди. – Мен хузурингга сенга ини сифатида ташриф буюрдим, зеро сенинг заковатинг барчага маълумдир.

Коҳин бу хушомадга парво қилмасдан, киноя билан томоқ қириб кўйди.

– Бизнинг бутхонамизга нима учун келдинг, тескоканлик одам?

– Сенга хабар келтирдим, – тантанавор тусда давом этди Вэйд, – Менга ёвуз аломатлар рўё бўлди ва мен билан ғаройиб мўъжизалар юз берди.

Коҳин кўксига қўлларини чалкаштирди. Қора кўзлари Вэйдга ошқора ишончсизлик билан тикилди.

– Қани, гапир-чи.

Вэйд ваҳимани янада бўрттирди.

– Айни пайтда, Тўрт Зилзила йилида, – Вэйд бетўхтов бидирлашни бошлади, – мен ғалати тушлар кўрдим ва ўз шахримда ажабтовур ҳодисотга шоҳид бўлдим. Мен тушимда, ўзи билан даҳшатли тўрт оёқли махлуқларни олиб келган нотаниш одам пайдо бўлганини кўрдим, бунақасини илгари ҳеч қачон кўрган эмасман. Бугун эса шаҳарда ўша одамни ва у билан элликта жаҳаннам мавжудотларини учратдим. – У диққат билан коҳиннинг қандай таъсирланишини кузатди, аммо коҳиннинг ҳиссиз юзидан, у гапнинг нима ҳақда бораётганини билиши ёки билмаслигини англаб бўлмасди. Наҳотки у Хюзнинг пайдо бўлганидан ханузгача беҳабар бўлса? – О, катта оға, буни мен – буюк Тецкатлинокнинг хизматкори айтмоқдаман, бу иблислар бизга Мурдалар Ҳукмдори – Миктлантекутл томонидан юборилган. Ўша ёт кишининг айтишича, у бизга гўёки дўст эмиш, аслида у барчамизни ўликлар салтанатига олиб кетиш учун келган.

– Бизнинг нима ишимиз бор? – деб сўради коҳин ҳиссиз бир овозда. – Сен Тескоко ҳақида гапиряпсан: биз эса Тлалтелолкода яшаймиз.

Вэйд совук илжайиб кўйди ва қабилалар ўртасидаги азалий зиддиятлардан фойдаланишга қарор қилди. Келажакдан хабардор кишининг имкониятлари чексиз, ўйлади у, чунки коҳин ҳатто хаёлига ҳам келтиролмайдиган нарсалардан Вэйд хабардор эди – бир неча йилдан сўнг Теночтитлан Тлалтелолкони забт этади ва ўз худудига қўшиб олади.

– Мен сенга хабар бераётган одам, – деди у, – фикран Теночтитланнинг ҳукмдори Монтесума билан сўзлашаётим. Бу унинг фақатгина орзуси эмас – у Монтесума жангчиларини бу иблислар билан муносабатда бўлишга ўргатапти ва Тлалтелолкодаги Тецкатлипок ибодатхонасини ҳозирданок ўзиники деб ҳисобламоқда.

Коҳин титраб кетди. Вэйд эса ўқнинг нишонга бориб текканини сезди. Тлалтелолко ва Теночтитлан ўртасидаги рақобат тобора зўрайиб борар ва ўзаро шубҳа-гумонларни алангалатиш ниҳоятда осон эди.

– Мақсадинг нима? – деб очиқчасига сўради коҳин.

Вэйд гапнинг тўғриси айтиб қўяқолишдан тийилиб, башоратчилик билан гапни чалғитишга уринди:

– Сенга гапим шу, о, катта оға: ўша одам ва унинг иблислари йўқ қилинмоғи лозим. Агар улар Мурдалар Ҳукмдорининг ўзига қайтариб юборилмаса, мамлакат осмонини пўлат тумшукли қушлар қоплайди. Ва ўшанда, орадан ўн йил ўтиб, Янги Олов Маросимининг вақти келгач, одамлар очликка дучор бўладилар, ерларда умуман бугдой унмайди. Сиз ўз фарзандларингизни қурбонликка бағишлайсиз, лекин барибир осмондан ёмғир ёғмайди. Ва шунда Юлдуз Тепалигида Янги Олов ёкилади, олов ўчади ва мамлакат узра абадий зулмат ҳукмронлик қилади.

Вэйднинг сўзлари коҳинга таъсир этгандай эди гўё; аммо бу аниқ сезилмасди. Вэйд унга 1451 ва 1456 йиллар орасида қаҳратон совуқлар ва тўфонлар оқибатида даҳшатли очарчиликларнинг рўй беришини айтмади. Аммо ўша ҳодисалар юз бергач, унинг башоратларини ёдга олишлари Вэйдга маълум эди.

– Менга исбот керак, – деди коҳин. Чамаси, уни ҳар нарсада айблаш мумкин эди-ю, фақат иримчиликда эмас.

Вэйд пичирлашга ўтди:

– Бир кун ичида ўша иблислар Тескокодаги ўз қурбонларини ҳалок этдилар. Агар улар тўхтатилмаса, бу ерга ҳам етиб келишади. У коҳинга тикилганича, яна битта омади гапни айтди. – Улар бизнинг худудларимизга таҳдид қилишмоқда.

Коҳиннинг кўзлари маъносиз эди.

Вэйд энди хавотирга туша бошлади – унинг суҳбатдоши ниҳоят даражада бадгумон эди.

– Сўзларимни бошқаларга ҳам етказ, – гапни тугатди Вэйд. – Менинг қудратимдан шубҳа қилма.

У ўз ортидаги тош тўшама устига иккита тутовчи портлагични ташлади, орқага бир қадам қўйди ва бир зумда бутхона ичини қоплаган қоп-қора тутун парда орасида ғойиб бўлди.

Коҳин кутилмаган бу ҳодисадан ўзига келиб улгурмасидан Вэйд бутхонадан чиқиб, майдондаги одамлар тўдаси ичига сингиб кетди. Атрофда шунчалик кўп коҳинлар юрганида яна битта коҳин келиб қўшилгани кўзга ташланмайди.

Демак, биринчи қадам ташланди, аммо унинг қанчалик муваффақиятли бўлгани Вэйд учун қоронғу эди. Ацтеклар жамияти беҳисоб коҳинлар тўдаси томонидан бошқариладиган, руҳонийлар ҳокимияти эди. Агар коҳинларга ёкмай қолсанг, исмингни ҳам, жисмингни ҳам балчиққа булғаб ташлардилар.

Вэйд Тескоко кўли соҳили томон шошилди, катта қайиқ олди ва сокин оқшом қоронғусида шимол томон эшак эшиб кетди. Олдинда эса Тескоко ястаниб ётар, у ерда кирол-шоир Нецахуалкоатл яшарди.

Узоқларда эса Вэйднинг шу жойларга келишига сабабчи бўлган инсон – Дэниэл Хюз бор эди.

IX

Вэйд кўлнинг шарқий соҳилидан Тескоко шаҳрига етиб келганида, қирмизи оймома тоғ ўрқачлари тепасида бамайлихотир сузиб юрарди. Тун эса рутубатли ва сокин эди, баъзида итлар дарғазаб хуриш билан Вэйдни кузатиб қолардилар.

У Дэниэл Хюзнинг уйини қийинчиликсиз топди. Бу – тол новдаларидан тўкилиб, ташқари томонидан лой билан сувалган, Тескокoning бир чеккасида жойлашган ғарибона кулба эди. Уй оркасида эса оддий ғўлалардан тикланган отхона бор эди.

У отларни кўрди – уларнинг беҳаловат шарпалари кўтарилиб келатган ойнанинг кумушранг шуъласида равшан кўришиб турарди. Бу манзарада ёвузликдан ҳеч қандай асар йўқ эди; шунчаки отлар шу ерда, кўтонда туришар, гўёки бу уларнинг доимий жойларидай. Одатдаги оддий отлар.

Улар, очигини айтганда, кобальт бомбаси каби хавфли эмас эдилар.

Тулпорлар ҳарбий кўшин каби қирғинбарот учун яралган эмасдилар. Аммо нима бўлишидан қатъи назар, улар ўз жойларидан ва ўз даврларидан ташқарида бўлиб, бу ажал каби хатарли эди.

Вэйд тараддудланмади. Отларни ҳеч ким кўрикламаётгани ва ҳеч ким Вэйднинг бу ердалигини билмасди. Бундай қулай имконият бошқа ҳеч қачон бўлмайди ва у мана шу имкониятдан фойдаланмаса бўлмайди.

Отхонада бир айғир нимадандир безовталаниб, қаттиқ кишнади.

Вэйд эҳтиёткорлик билан хода тўсиққа яқинлашди, сув турган ёғоч новга отларни талвасага солувчи хабдори ташлади. Дори сувни енгилгина чапиллатиб новнинг тубига чўкди. Отлар безовталана бошладилар. Вэйд кескин ҳаракат қилмасликка интилиб, асталик билан отхонадан узоклаша бошлади. Қўзғатувчи хабдорилар ўн беш соатдан кейингина таъсир қила бошлайди. Улар отларни ўлдириш учун эмас, балки талвасага солиш учунгина керак. Тўғри, агар бирор заҳар танланганда оғу албатта ҳеч бўлмаганда отларнинг бир қисмини ўлдириши мумкин эди. Аммо уларнинг ҳаммаси ҳозир отхонада эканига Вэйднинг ишончи комил эмасди. – Бошқарма агентларига номаълум бўлган бирор бошқа жойда ҳам Ҳюзнинг отлари бўлиши мумкин эди. Нима бўлганда ҳам Вэйд отларни қандайдир қўрқинчли, ғайритабиий мавжудотларга айлантириши лозим эдики, то Кортес келгунига қадар Мексика тупроғи томон бир умрга уларнинг йўллари тўсилсин.

Энг яхши восита – хавфнинг олдини олиш.

Бунинг учун у барча отлардан қутулиши шарт эмас; уларни сафдан чиқаришнинг ўзи кифоя. Эрталаб отхонадан топиладиган бир нечта айғирнинг жасади, отлар ҳам бошқа жонзотлар каби ўлувчан эканини исботлаб беради холос. Аммо йигирмата ёки ўттизта ақлдан озган отлар эса – бутунлай бошқа, ёддан чиқмайдиган иш бўлади.

У уйнинг олдига келди. Уй эшиксиз бўлиб, девордаги тирқишга шунчаки чойшаб тортиб қўйилган эди. Вэйднинг кўзи шундоққина кириш олдига илиб қўйилган, бир учи сиртмоқланган пишиқ арқонга тушди. У сезилар-сезилмас тиржайиб қўйди ва лойсувоқли деворни астагина тақиллатди.

Сокинлик. Кейин қадам товушлари эшитилди. Аввал чойшабни четга суриб ташлаган қўл кўринди, кейин Вэйднинг қаршисида Дэниэл Ҳюз пайдо бўлди.

У ўзининг фотосуратларига унчалик ўхшамасди – оқарган сочлари қора рангга бўялган, бадани мисранг-қизил тусга кирган; у сонбоғич боғлаб, елкасига эса енгсиз чакмон ташлаб олганди.

Аммо ёқимли мовий кўзлари аввалги ҳолича қолган, юзидаги самимийлик ифодаси ҳам кўпни кўрган киши қиёфасини сақлаб қолганди.

– Салом, Дэн, – деди Вэйд инглизчалаб. – Кирсам майлими?

Кўринишдан Ҳюз ҳечам хайрон бўлмади, мабодо хайратга тушганида ҳам, Вэйд буни сезишга улгурмасданок ўзини тутиб олди.

– Вақт анча бемаҳал-ку, – жавоб берди Ҳюз юмшоқ оҳангда хушмуомалалик билан, – модомики келган экансиз, марҳамат. Мен сизни кутгандим.

Вэйд бир оз саросимага тушди-ю, буни сездирмасликни удалади. «Минг лаънат, – ўзича ўйлади у, – агар муваффақият қозонишни иста-сам, демак Ҳюзни ўз курули билан махв этишим лозим».

У кулбага кирди.

Ичкари ҳам худди ташқаридаги каби соддагина эди – бўйралар, ёғоч курси ва хонтахтага ўхшаш яна бир анжом. Ошхона уйга тақаб қурилган хужрада жойлашган бўлиб, бинонинг ўзи уй билан ошхона-нинг ўртасига қурилган ўчоқнинг хира шуъласида ёришиброқ турарди. Шунга қарамасдан уй илиқ, қуруқ ва шинам эди.

Аёл кишининг қомати – ғира-ширадаги заифгина шарпа – энгил одим билан бурчакдан чиқиб келди ва ҳеч қандай товуш чиқармасдан ошхонага ўтиб кетди. У кўздан ғойиб бўлмасидан олдин Вэйд унинг юзига бир сония назар ташлашга улгурди – у йигирма ёшлардаги ғаройиб ҳуснга эга бўлган ҳинду қизи эди.

Дэниэл Ҳюз бўйрага чордана қуриб ўтириб олди.

– Сизнинг мендан битта устунлигингиз бор, – деди у хотиржамлик билан. – Мен сизнинг исмингизни билмайман.

– Драйден. Вэйд Драйден.

– Демак, Вэйд. Сиз албатта Замонлар хавфсизлиги бошқармасидан бўлишингиз керак. Ўзингни «вақт» деб аталувчи бир нарсанинг ҳукми остида ҳис этиш ғалати-а, шундай эмасми? Бу ерда мен ўзимни уйда-гидай ҳис этаяпман... Марҳамат, ўтиринг.

Вэйд ўтирди. «Унда кишини ўзига тортадиган нимадир бор, – деган фикр Вэйднинг хаёлидан ўтди, – бундан ташқари мана шу ёқимли та-бассум ортида беназир ақл-заковат яширинган».

Ҳюз қўлларини кўкси устида қовуштирди.

– Мен гапни айлантиришни ёқтирмайман, Вэйд, – деди у. – Ке-линг, яхшиси очикчасига мақсадга ўтайлик. Умид қиламанки, мен ақли ноқислар сирасига кирмайман, очигини айтсам, шу боис ҳам Бошқарма вакилининг ташрифини олдиндан кўра билганман. Бир оз изоҳга ҳушингиз борми?

– Эшитайлик-чи, – розилик билдирди, вазиятни бой бераётганини ҳис этганича Вэйд.

– Демак бундай, – сўзини бошлади Ҳюз; унинг мовий кўзлари Вэйдга хотиржам боқиб турарди, – мен эртами-кечми Бошқарманинг қандайдир бирор нозираи отларни пайқаб қолишини билардим. Бу рав-шан нарса. Шундан сўнг бизнинг умумий танишимиз Шамиссо «дунё-ни кутқариш» деган кулгили бир ном остида ўтмишга сафар уюшти-ради. Бошқарма мавжуд вазиятни имкон қадар чигаллаштирмасликка тиришгани боис, ўша одам ёлғиз ўзи келади – мен айнан худди шундай бўлиб чиққанидан хурсандман.

– Энди айтинг-чи Вэйд, ўша агент ўтмишга келиб тушгач, қандай чора кўради?

Вэйд жавоб бермади. У кафтларининг терлаб, сув бўлиб кетганини сезди.

Ҳюз охистагина кулиб кўйди.

– Дўстимиз шундай фикр юритади: ацтеклар жамияти илоҳий эътиқодда бўлгани боис, ишни қоҳинлардан бошлаш керак. Менинг фикримча, у ўзини қоҳин қилиб кўрсатади, ибодатхоналардан бирига боради ва қоҳинларни отларга қарши қилиб кўйиш учун ирим-сиримлар билан уларни чалғитишга уринади. Кейин, деб ўйладим мен, у отларни кутуртириш учун бирор тадбир қўллайди, ва ниҳоят менинг ҳузуримга келиб, виждон ҳақида маъруза ўқиб беради. Хўш, менинг сўзларим ҳақиқатга яқинми, жаноб Драйден?

– Менимча, унчаликмас, – деб алдади Вэйд.

Ҳюз хайронлик билан қошларини чимирди.

– Нима бўлганда ҳам, мен ҳақ бўлиб чиқишимга амин эдим, – деди у. – Мен барча қоҳинларнинг олдига бирма-бир бориб, ҳар биттасига келажакдан башорат қилдим: тез орада ёт киши ташриф буюришини, менинг хайвонларим ҳақида уларга ёлғон сўзлар гапиришини айтдим. Сиз мардона равишда яширишга уринаётган кўзларингизнинг ифодасидан кўриб турибманки, менинг башоратларим рўёбга чиқибди ва бу ердаги нуфузим янада ортибди.

Вэйд ўрнидан турди. Унинг юраги кўксидан чиқиб кетгудай зарб билан ура бошлади.

– Илтмос, ўтиринг, жаноб Драйден. Бизнинг қиска суҳбатимиз эндигина бошланди. Мен Замонлар хавфсизлиги бошқармасининг фаолиятини муфассал ўргандим, бинобарин, сизнинг иш услубингиз менга яхши маълум. Табиийки, сиз мени унчалик менсимайсиз – чунки сизнинг фалсафангиз ўзингиздан кўра ақллироқ одамлар бўлиши мумкинлиги тўғрисидаги ғояни қабул қилмайди. – У бепарво қўл силтади. – Мен аҳмоқ эмасман, Вэйд. Ўзингиз билан қурол олиш сизнинг хаёлингизга ҳам келмайди, аммо менинг ахлоқий қоидаларим сизникидан жиддий фарқ қилади. Сизни ишонтириб айтаманки, менинг хотиним ҳеч иккиланмасдан анави милтиқни ишга солишга қодир.

Вэйд ошхона томонга назар солди. Ҳинду аёли ўчоқ ортида панага ўтиб олган, қўлида эса эски русумдаги ўкотар милтиқни ушлаб турарди.

– Афсуски, сизни тирик қолдиришнинг иложи йўқ, Вэйд, аммо сўнгги сўзларингизни айтиб олишингизга имкон бермай, сизни ўлдириб юборишим инсофсизлик бўлади. Хўш, менга айтадиган бирор гапингиз борми?

Вэйд ўзини ожиз ва ҳимоясиз сеза бошлади – у мағлубият аламини ич-ичидан ҳис этарди.

Тунги кулба устида ой баланд кўтарилиб турар, тоғлар томондан эса муздай шамол эса бошлади.

Вэйд ўзини босиб олишга уринди. У ўз фаҳм-фаросатига суяниши лозимлигини билиб турарди. Унинг ягона қуроли мияси эди. Агар у ҳозир дадиллигидан айрилса, тамом бўлади. Унинг чув тушганига ҳеч қандай шубҳа йўқ; унинг босган ҳар бир қадамини Хюз олдиндан билиб, хавфсизлик чорасини ҳам кўриб қўйганди.

Яхши, ишни Дэн Хюз ҳақида сенга нималар маълум эканлигидан бошлаймиз!

Биринчидан ўзи тан олиши ё олмаслигидан қатъи назар, у тамом бўлган одам. Хюз роман ёзмоқчи эди, аммо эпллмади. У ўзи туғилиб ўсган муҳитдан ўз ўрнини тополмаган, бироқ фавқулодда ақл эгаси. У янчилиб бораётган «мен»ини қувватлантириши мумкин бўлган барча нарсага эришишга интилади.

Вақти келгач, бу уни изтиробга солиб қўйиши мумкин.

Ҳозирча уни гапиришга мажбур қилишдан наф йўқ.

Вэйд шолчага чўкди, қўлларини кўринарли қилиб тутиб туришга ҳаракат қилди. У Хюзнинг қандай ишораси билан ҳинду аёл милтик тепкисини босишини билмасди, аммо бу сафар тутун портлагични қўллаш каби кўпол ўйинлари уни асраб қололмас эди.

– Мен бу ерга сизнинг қотил эканингизни ўзингизга айтиб қўйиш учун келдим, – деди у. – Сиз инсоният тарихидаги энг катта қотилсиз. Бу ерга келишимдан мақсад – сизнинг жойингиз руҳий касаллар шифохонасида эканини айтиб қўйиш.

Қутилмаганда Хюзнинг юзидаги хушмуомалалик ифодаси ғойиб бўлди. Албатта, унинг эс-хуши жойида бўлиб, буни бошқалар ҳам билиши Хюз учун муҳим эди.

– Сиз мени қотил деяпсизми, жаноб Драйден? Нима учун бундай деб ўйлаяпсиз?

– Бу ахир аниқ-равшан-ку, шундай эмасми? Агар бу отлар маҳаллий маданиятнинг бир бўлагига айланса, у ҳолда бизнинг келажакда рўй бериши лозим бўлган тамаддунимиз имконсиз бўлиб қолади. 2080 йилда Америка ҳиндулар миллати заминига айланади – Колумбдан кейинги барча амалга оширилган нарсалар ғойиб бўлади. Дунёнинг қолган қисми ҳам буткул ўзгача бўлади; бутунлай бошқа одамлар туғилади ва улар ўзгача ҳаётда яшай бошлашади. Демак, сиз бизнинг замонамизда туғилажак ҳар бир инсонни ўлдираяпсиз.

Хюз лабларини қийшайтирди.

– Ҳай-ҳай, сал ошириб юбордингиз, жаноб Драйден, – деди у. –

Ўзингни жуда саводсиз кўрсатишга уринманг. Сиз ҳам худди мен каби қотил эканингиз ҳақида ҳеч ўйлаб кўрдингизми?

Дарҳақиқат, бундай фикр Вэйднинг калласига келган эди. У Хўзинг яна нимадир дейишини кутиб, жим қолди.

– Агар билсангиз, – сабру тоқат билан сўзида давом этди олим – отлар аллақачон шу ерда ва бу воқелиқдир. Агар сиз уларни йўқ қилсангиз, ацтекларнинг яшаб қолиш имконини тортиб олган бўласиз. Кортес фаришта эмас эди, жаноб Драйден, ва бу сизга яхши маълум. Албатта, у жанг санъатини барча ацтек саркардалардан кўра кўпроқ билган; бундан ташқари, XV аср Мексикасидаги каби қабилаларнинг беқарор иттифоқидан эмас, балки ҳақиқий давлатдан келган эди. Агар Монтесумада ва Куаутемокда отлар бўлса, бу ҳолат тарози палласини Кортеснинг камсонли кўшинига қарши оғдириш учун кифоя қилади.

– Демак, бунга атайин қилибсиз-да?

– Сиз мени умуман тушунмаяпсиз, жаноб Драйден. Эндиги вазиятда ацтеклар ғалаба қозонадилар. Бошқача қилиб айтганда, келажак уларнинг тамаддунига тегишли бўлади, фақат сиз жавоб юриши қилмасангиз албатта. Тўғри, тарих ривожланишда давом этади – аждодларимизнинг ўтмишда инсонни қурбонлик қилишдан ҳам кўра машъумроқ саҳифалари бисёр. Агар сиз менинг отларимни нобуд этсангиз ёки улардан фойдаланишимга тўсқинлик қилсангиз, бизнинг кунларимиздан то охир-замонга қадар сиз барча ҳиндуларнинг қушандасига айланасиз. Модомики шундай экан, менга ахлоқдан ваъз ўқиманг, Вэйд. Сиз ҳам худди мен каби бир хил вазиятда эканлигингни яхши биласиз.

– Менга қаранг, – деди Вэйд, – ахир бизнинг жамиятимиз 2080 йилда мавжуд, сиз бунга инкор қилолмайсиз. Сиз олам тақдирини ўзгартирмакчисиз, аммо бу қарорингни амалга оширишга қурбингиз етмайди.

– Сафсата! – деб гапни бўлди Хўз. – Тарихни ўзгартириш мумкин бўлган пайтда, танлаш муаммоси пайдо бўлади. Ҳар сафар, сиз ўз хоҳишингиз билан қандайдир бир маданиятни йўқ қилганингизда, сиз унга нисбатан ўз ҳукмингни чиқарасиз. Сиз ўзингни мазкур маданиятнинг тараққиёт даражасидан анча юқори поғонада турганингизни даъво қиласиз. Мен эса бунинг ўтакетган худбинлик эканига ишонаман.

– Сиз ўз ҳукмингни чиқаряпсиз.

– Албатта, мен фақатгина сизнинг қандай вазиятда эканингизни кўрсатмоқчи эдим. Бу ишларнинг қайси бири тўғрилиги ҳақидаги саволнинг ечими, кўп жиҳатдан сизнинг қаерда жойлашганингизга

боғлик. Шу аср учун тўғри бўлган нарса 2080 йил учун ноўриндир. 2080 йил учун тўғри ҳолат эса, худди шу каби бу ерда нотўғри.

Вэйд баҳслашмасликка қарор қилди. Ҳюз маданият борасида нисбийлик тарафдорларининг ашаддий намояндаси эди ва шу боисдан ҳам уни оқилона далиллар билан ишонтириб бўлмасди. Зеро баҳслашиш, вақтни зое кетказиш билан баробар эди.

Асосий хавф шунда эдики, Ҳюз асло аҳмоқ эмасди ва унинг мавқеи Вэйдникига қараганда анчайин мустаҳкам эди.

– Дэн, нима учун буларнинг маданияти бизникидан юқори, деган қарорга келдингиз? Келинг, вақтинча миллий мансубликни унутайлик. Америка байроғини сизга намуна қилиб кўрсатмасликка сўз бераман. Мен шунчаки мақсадингизни англамоқчиман.

Ҳюз жилмайиб қўйди.

– Мен ацтеклар биздан кўра афзалроқ, деб ўйлаётганим йўқ, – унинг сўзлари Вэйдни ҳайратга солди. – Бирор бир турмуш тарзи бошқасидан яхшироқ бўлиши мумкинми, йўқми, буни ҳам билмайман. Бу борада «яхшироқ» деган тушунчанинг нимани англатиши ҳақида бирор тасаввурга ҳам эга эмасман.

– У ҳолда бу ишларни нега бошладингиз?

Ҳюз Вэйднинг кўзларига тик боқди.

– Мен севиб қолдим, – деди у. – Ҳинду қизини севиб қолдим. Мени тушунмаслигингизни билиб турибман, аммо сизга бошқа изоҳим йўқ.

Вэйд асталик билан ўгирилиб, ортига қаради. Гўзал ҳинду аёли кўлида милтиқ ушлаганича, хануз ғира-шира коронғуда турарди. «Шу аёл учун – ўйлади Вэйд, – мана шугина учун у бутун дунёни ҳалок этишга тайёр».

Умуман, унинг нуқтаи назари билан қаралса, бунинг нимаси ёмон? Ҳюз ўзининг замонлар оша илк тадқиқот сафарларидан бирида бир қизни кўриб, севиб қолганди. Аммо уни ўзи билан олиб келолмаган; уни яширинча Цинциннати станциясидан 2080 йилга олиб ўтишнинг имкони йўқ эди. Ҳюзнинг табиатидаги асосий хусусият нима ўзи? У ўз жамиятига мос эмас эди. У ўз касбини ёқтирмайди, ўз орзусини амалга оширишда ҳам омадсизликка учради. Хотинига нисбатан бепарво, устига-устак фарзанди ҳам йўқ. Унинг энг яқин дўсти, шоир Карпэнтер, ҳалол одам бўлгани сабаб, ёлғон хушомад қилмади. Нега энди Ҳюз ўзини шу қўйга солган тамаддунга содиқ бўлиши керак экан?

– Менга қаранг, – деди Вэйд. – Отларнинг нима кераги бор? Сиз шу ерда қолиб у билан яшашингиз мумкин. Сизнинг умрингиз давомида Картес Америкага лангар ташламайди. Агар сиз менга бошқа бундай тентаклик қилмасликка ваъда берсангиз, сизни тинч қўйишларига эриша оламан, деб ўйлайман.

– Айтинг-чи, Вэйд, сиз қачондир севганмисиз?

Вэйд жавоб бермади.

– Мен ўз фарзандларим бўлишини хоҳлайман, – давом этди Ҳюз. – Мен фарзандларимнинг кўз олдида таназзул топадиган дунёга уларни олиб киролмайман, ахир ҳиндулар олами ҳалоқатга маҳкум эканини биламан-ку; бу асло тахмин эмас, бу – ишонч. Мен биринчи бор шу ерда ўз хотиним билан бахтнинг нима эканини ҳис этдим. Шунинг учун ҳам унинг халқига қўлимдан келган барча ишни қилмоқчиман. Агар сиз буни жинойят деб айтсангиз, сизга фақат шуни айтишим мумкинки, фикрингиз мен учун мутлақо аҳамиятсиз.

– Йўқ, – шошмасдан жавоб қайтарди Вэйд, – бу жинойят эмас. Бунинг нима эканини ўзим ҳам билмайман.

Вэйд ўзи ўтирган бўйрага тикилганича ўтирарди. У чуқур бир ҳавотирда эди; Ҳюзнинг вазиятини асоссиз деб бўлмасди. Вэйд сийқаси чиққан ҳақиқатлар билан ўзини алдашга уринмади. Айни вақтда ҳар иккала тамаддун ҳам мавжуд. Уларнинг бирортасини айнан қачондир мавжуд бўлганлиги учунгина бошқасидан яхши, деб эътироф этиш мумкин эмас. Бошқа тамаддунда дунё қандай бўлиши мумкинлигини ким билади?

Бу вазиятда тўғри ёки нотўғри нарсанинг ўзи йўқ эди.

Вэйд қаҳрамон бўлмагани каби, Ҳюз ҳам жинойатчи эмасди.

Яхши. У ҳолда вазиятни имкон қадар соддалаштирамиз. Уларнинг ёқтирган ва ёқтирмаган нарсалари турлича, виждон ҳақидаги тасаввурлари ҳар хил. Вэйд учун 2080 йилдан ташқаридаги ҳаёт маъносиз. Агар у Ҳюзни тўхтатмаса, ўзи ҳам ҳалок бўлади. Ўзини қурбон келтириш истаги эса унда йўқ.

Ҳаммаси ниҳоятда оддий.

У ҳаракат қилиши лозим. Лекин қандай?

Шарқ томонни шафақ эгаллаб келиши билан бир қаторда, кулбага совуқ кулранг тонгги шафақ сизиб кела бошлади.

Вэйд ҳужумга ўтди.

У Ҳюзнинг нафсониятини нишонга олди ва мўлжалдан адашмасликка интилди.

– Сафар олдидан мен доктор Клементени кўрдим, – деди у. – Бошлигингизнинг айтишича, сизнинг охириги ишингиз – ёдингиздами, шаҳарлаштириш тўғрисидаги тадқиқот – шу қадар ҳеч нарсага арзимас эканки, у сизнинг илмий даражангизни бекор қилиш масаласини қўйишга мажбур эмиш.

Бу гап Ҳюзга каттик таъсир қилди.

– Нима? Бўлиши мумкинмас! Даража умрбодга берилади. Клементе – эшак. Менинг тадқиқотим фавқулодда муваффақиятли чиққан ва буни у билади. Сиз қанақасига...

– Хотинингиз ўз жонига қасд қилди, – совуққонлик билан унинг гапини бўлди Вэйд.

– Сизга ишонмайман.

– Мен Карпэнтер билан учрашдим. Романингизнинг бир нусхаси унда сақланиб қолганидан хабарингиз борми? Мен «Юлдузларга йўл»ни ўқиб чиқдим. Бўлмағур нарса. Лекин биттагина жойи яхши чиққан.

– Нусхаси сақланиб қолибдими? Қайси жойини айтяпсиз?

Вэйд шу пайтда ўзидан ғазабланиб кетди, аммо Ҳюзни кутуртириш зарур эди.

– Сиз ҳеч кимни яхши кўрмайсиз, Дэн. Сиз омадсиз эканлигингизни биласиз ва шу боис ўз-ўзингиздан яширинишга уриняпсиз. Аммо ўзлгидан қочиб қутулиш асло мумкин эмас. Сиз бу ерда ҳам муваффақиятсизликка учрайсиз. Сиз абадул-абад омадсиз бўлиб қоласиз...

Ҳюз ўрнидан сакраб турди. Офтобдан қорайиб тобланган юзи, оқариб кетди. У оғир-оғир нафас оларди.

– Ёлғон гапиряпсиз! Алдаяпсиз! Мен ҳаммангизга исбот қилиб бераман...

Мана у, нажот онлари!

Вэйд чеккага, бўйра томон отилди, бир умбалок ошиб, эшикни ёпиб турган чойшабга ёпишди. Ташқарига чиқиши биланоқ, ўзини четга урди.

Милтиқ қарсиллаб, ўқ чойшабни тешиб ўтди.

Вэйд эшик ёнида осилиб турган арқонни олиб, отхонага қараб югурди. Отлар ичкарида безовта хириллаб, ерни топтаб туришарди. У бир силтаб дарвозани очиб юборди. Иккинчи ўқ шундоққина чаккаси ёнидан учиб ўтганини сизди.

Вэйд осилиб, тўсиқ устига чиқди, ёввойи ўқириш билан сиртмоқ ташлаб, тутиб олган айғирининг устига минди. Кейинги лаҳзада у ерга қулади, бироқ яна отнинг устига тирмашиб чиқди ва бор кучи билан унинг ёлига маҳкам ёпишди.

У яна қичқирди ва арқоннинг бўш учи билан отларни савалай бошлади. Отлар ҳар томонга ирғишлай бошладилар.

Унинг остидаги айғир титраб қолди, лекин жойидан жилмади. Вэйд айғирнинг эгарланган ҳолда юришга кўникканини сизди, унинг тана-сида қайиш излари кўришиб турарди. Ваҳимага тушган отлар ўзларини ҳар ёққа урардилар. Отхонада росмана тўс-тўполон бошланди. Вэйд ўқ овозини эшитди. Уни четлаб ўтган ўқ бир байталга тегиб, одам чинкириғига ўхшаш овоз эшитилди.

Вэйд тиззаси билан айғирнинг биқинидан қисди ва бўш қўли билан унинг ёлига янада қаттиқроқ ёпишди. У ҳар қандай суворийнинг

хавасини келтирадиган бир чинқириш қилди ва отни елдириб, очик дарвоза томон йўналди. Унинг ортидан деярли барча отлар эргашдилар – улар кўзлари косасидан чиққудай бўлиб, хириллаган ҳолда тонгги муздай ҳавони ютоқиб симирардилар.

Вэйд бир неча дақиқа айғирнинг уюр бошида чопиб боришига қўйиб берди; отнинг бўйнига ташланган арқон билан уни бошқариш имконсиз эди. Вэйд терга ботиб кетган айғир устида сакраб борар экан, йиқилмаслик ҳақида ўйлар, ҳилпираб бораётган қоҳинлик ёпинчиғини ичида лаънатлаб борарди.

Ниҳоят у титраб бораётган айғирни аста-секинлик билан тўхтатишга муваффақ бўлди. Қолган отлар ҳам бўшашган ҳолда оғирликларини у оёқларидан бу оёқларига ташлаб турардилар. Вэйд отдан сакраб тушди ва бир қўли билан ёпинчиғини тутиб туриб, унинг бўйнига арқон сиртмоғидан юган солди. Кейин у айғирнинг ювош тортганидан қувониб, яна отга тирмашди. У сувга ташлаган асабийлаштирувчи хабдорилар ҳали таъсир кўрсата бошлагани йўқ, аммо мана бу пойга, жараённи тезлаштирган бўлиши мумкин.

Вэйднинг ниҳоятда тинкаси қуриганди, аммо муздай тонг хавоси уни бир оз тетиклаштирди. У кўнгилсизликлар ҳали тугамаганини тушуниб турарди, бу ҳам камлик қилгандай, унинг режаси ўзига қарши ишлай бошлаганди.

Бу талвасага солувчи хабдорилар билан ҳали кўп балоларга учрайди шекилли.

Вэйд вақт машинасини фақатгина ўзи қўйиб кетган жойга, Койоакан яқинидагина чақиртириши мумкин. Койоакан тиккасига кесиб борганда, ўн беш чақирим келади – у томонга қуш бўлиб учиб бориш мумкин, аммо Вэйд қуш эмасди. У Тескоко кўлини ҳам тўсиб ўтолмасди, барча тўғонлар кўлнинг нариги томонида жойлашган эди.

Демак, унинг айланиб ўтишига тўғри келади. Бунинг учун аҳоли камроқ бўлган шимол томонга бурилиш керак, яъни нотекис йўл бўйлаб эллик чақирим масофани босиб ўтиш лозим.

Шундай бўлса-да, икки вазият унга ёрдам бериши мумкин эди: қувғин юз берган тақдирда, таъқибчилар пиёда югуришларига тўғри келади, агар Хюзнинг ўзида от қолмаган бўлса, албатта. Алоқа воситалари эса шу қадар ёмон эдики, ҳеч ким унинг қаерда эканлигини аниқ айтиб бера олмасди.

Хюз ҳам қўзғатувчи хабдорилар ҳақида ҳеч нарса билмасди.

Вэйд айғирни шошмасдан аста йўрғалатиб, шимол томонга йўл олди. Деярли барча отлар унга эргашдилар. Ясама жилов панд бермади, Вэйд ҳам куёшнинг илиқ нурлари остида бир оз хотиржам эди.

Йўлда унга жуда кўп хиндулар учради; баъзилар кўркувдан кулбалар ичига яширинар, айримлари эса у билан ёнма-ён югуришга уринардилар. Аммо кохинлик либоси уни душманлик таҳдидларидан асрар эди.

Жуда ғалати-я, деб ўйлади у, ундаги айғирнинг шошмасдан йўрғалашади барча тезликлардан юқори бўлиб, бутун Марказий Америкада бундан тезроқ ҳаракатланишнинг имкони йўқ эди. Вэйд ҳаракатда экан, уни қўлга тушириб бўлмасди.

Афсуски, у бетўхтов ҳаракатлана олмасди.

Куннинг ярмига келиб Вэйд айғирининг безовталаниб, кулоқларини диккайтириб, хириллаётганини сизди. Асабийлаштирувчи модда ўз таъсирини ўткази бошлаганди.

Вэйд дарахтлар сийрак жойга яқинлашди, тўхтади ва сакраб ерга тушди. Кейин у айғирини суғорди ва юганидан дарахтга маҳкам боғлаб қўйди.

Энди фақат кутиш қолган эди, холос.

Вэйд ҳар эҳтимолга қарши дарахтга чиқиб, қулай жойлашиб олди. Отлар ҳатто қўзғатувчи доридан кейин ҳам чавандозларсиз ўзларича кетиб қолишлари эҳтимолдан узоқ эди, аммо у таваккал қилишни ис-тамади.

Кечга бориб, унинг бутун танаси чарчоқдан қақшай бошлади. Тунда яна ҳам баттар бўлди.

Эрталабга яқин асабийлаштирувчи модданинг таъсири тўхтади. Вэйд ўз айғирини миниб, Тескоко кўлининг мовий суви ёқалаб, улкан ярим ҳалқа бўйлаб сафарини давом эттирди.

Теночтитландан шимолроқда жойлашган Тикоман ёнидаги дамбага етиб олиш учун, унга уч кун керак бўлди. Йўлда у тўртта балиқ тутишга ва эгалари қаёққадир чиқиб кетган деҳқон кулбалари олдидан ўтиб кетаётди, бир нечта зоғора нонни ўмариб олишга ҳам муваффақ бўлди. Лекин барибир Вэйд чарчаган, оч-наҳор эди ва очиқ осмон остидаги ҳаёт гўзалликларидан кўнгли қолганди.

Вақт машинасини чақиртирувчи радиоузатгич Вэйднинг чап сонига, шундоққина тиззасининг тепасига ўрнатиб қўйилган эди. Замонлар саёҳатчиси ҳар қандай ҳолда ҳам уни йўқотмаслиги лозим, шу боис радиоузатгич танага бир умрга тикиб қўйиларди.

Вэйд ускуна тугмачаларини муайян тартибда босиб чиқди, у Кой-оаканга эсон-омон етиб олишига умид қиларди. Узоқроққа етиб олса бас.

У сўнги бор кўксини тўлдириб чуқур нафас олди ва дарахтлар панасидан чиқди. Унинг ортидан яна олтига от эргашиб борарди. Вэйд оҳиста айғирини дамба томонга қараб бурди.

Қаршисида йўлиққан хиндулар уни кўрган заҳоти, ваҳимада чеккага қараб қочардилар. Улар кўрқоқ эмас, шунчаки қоҳинлардан бирининг ғайритабий кўринишдаги ҳайвонни миниб бораётганидан ҳайратда эдилар. Агар тақводорларга тўла ўрта асрнинг бирор-бир черковига руҳоний вертолётда кириб келса, қавм қай аҳволга тушса, бу ердаги хиндуларнинг ҳолати ҳам худди шундай эди.

Вэйд йўлида давом этаверди. Бошқа олтита от ҳам безовталиқ билан унга эргашди.

Ортиқ кутиш мумкин эмасди. Энди унинг қаерда экани маълум эди, агар Ҳюз ҳозир Теночтитланда бўлса, у шубҳасиз аҳолини Вэйдга қарши оёқлантириб бўлган. Агар у шаҳарга етиб келмаган бўлса ҳам барибир қоҳинлар Вэйдни қўйиб юборишмайди – улар барча ғайритабий нарсаларга ишончсизлик билан қарайдилар.

У ҳақ бўлиб чиқди.

Кун окшомга қараб оғиб борарди, олд томондаги кўл йўллар четига икки ариққа айланар даражада торайиб келиб, сунъий оролларда барпо этилган яшил боғлар ортида, Уэднинг қаршисида шаҳар кўринди. Кўлларига камон ушлаган жангчилар гуруҳи, дамбага кўндаланг турарди.

Вэйд айғирни йўл четига бурди ва ҳуштак чалиб уларни ўз ёнига чорлади. У худди далда бергандай отининг бўйнига шапатилаб қўйди.

Кейин ваҳимали бир ҳуштак чалганича, отларни арқон билан қамчилай бошлади ва товони билан айғирнинг биқинига ниқтади.

Отлар шиддат билан жангчилар сафига бориб урилдилар. Суворийлар ҳужуми, агар унга қарши кураша олсангиз ҳам, барибир кўнгилсиз бир ҳолатдан ўзга нарса эмас. Агар отларни бирор марта ҳам кўрмаган бўлсангиз, инчунун...

Биттадан ўқ узишга улгурган жангчилар ўзларини ариққа ота бошладилар. Отлардан бирининг яраланганини ҳисобга олмаганда, бошқа йўқотишлар бўлмади.

Ҳозир ёки ҳеч қачон.

Вэйд бор овози билан ҳайқирганича отни елдириб, Тлаллетолконинг бозор майдонига бостириб кирди. Шамолнинг зўрлигидан кўзлари қисилиб, қаршисидан чиққанларни ўннга-чапга улоқтирганича олдинга елиб бораверди. У атайин одамларни топтаб ташлади ҳатто, кўпроқ зиён етказиш мақсадида ҳайкирик билан бир марта ибодатхона ичига ҳам от қўйди.

Бошқа отлар ҳам қаердадир ортда қолиб кетишди, аммо улар ҳам анчагина тўс-тўполон кўтаришди, чунки ҳеч ким уларни қандай эплашни билмасди.

Вэйд арғумокнинг бўйнидан кучиб, унинг қулоғига нималарнидир пичирлади ва улар Теночтитланнинг марказий майдонига бостириб кирдилар, Вэйд у ерда ҳам ўз томошасини такрорлади. У шу қадар тез ҳаракатланар эдики, аҳоли бунга қарши бирор чора кўришга ҳам улгуролгани йўқ. Вэйд бир жойи тирналмасдан, жуфтакни ростлаб қолди.

Деярли.

У Койоаканга олиб борувчи дамбага чиққан пайтда, кимдир улоқтирган найза унинг чап курагига келиб урилди ва унинг отдан ағдарилишига бир баҳя қолди. Бир неча сониядан сўнг, найза жароҳат етказган жойидан чиқиб кетиб, дамбага тарақлаб тушди. Вэйд белидан илик қон оқиб тушаётганини ҳис этди.

У айғирнинг кучини асраш учун уни лўкиллагиб кетди, кейин эса уни елдириб, Койоаканга бостириб кирди.

Қуёш кўлнинг нариги томонидаги тоғлар ортига ботиб улгурган, сув сиртидан эса совуқ туман кўтарила бошлаганди.

Вэйд ярим хушсиз ҳолатда, нималарнидир ғулдураганича олға елиб борарди. Койоаканда ҳеч ким унинг яқинлашиб келаётганини билмасди, шу боис Вэйд отни елдирганича уйкуга кетган қишлоқдан ҳеч қандай тўсиққа учрамай ўтиб кетди.

У дарахтзор олдида тўхтаб, қийинчилик билан отдан тушди. Айғир бир неча сония тик турди, танасидаги сон-саноксиз жароҳатлар туфайли бадани қон ва кўпикка ботган эди, ўлар ҳолатга етган от аста ерга қулади. Вэйд унинг ёнига чўккалади. Ҳолдан тойган Вэйднинг йиғлашга мажоли йўқ эди. У айғирнинг жикка ҳўл бўйнига шапатилаб қўйди.

– Хайр, дўстим, алвидо, – тили зўрға айланиб, қийинчилик билан ғулдиради. У зўр бериб ниманидир эслашга ва айтишга уринди, аммо бунга кучи етмади.

Вэйд бутазорга судралиб бориб, қийинчилик билан вақт машинасининг ичига кириб олди, оромкурсига етиб олишга ҳам ҳоли келмай, шундоққина тўшамага чўзилди. Теварак-атрофдаги барча нарса тез-тез айлана бошлади ва ниҳоят зулматга чулғанди.

У оёғи остида қоннинг ҳалқоб бўлиб бораётганини сезиб турарди.

Кейин бу ҳис ҳам йўқолди ва у бўшлиққа қулади...

Х

Вэйд шифтга тикилганича, шифохонада узоқ вақт ётди.

Бир куни, май ойи илиқ, ям-яшил июнь билан алмашинган пайтда унинг ёнига Шамиссо ташриф буюрди.

Вэйд Шамиссонинг нималар деяётганини тушунишга ҳаракат қиларди.

– У отларни АҚШдаги фуқаролар уруши давридан олган экан. – Унинг овози худди узоқлардан келаётганга ўхшарди. – Албатта, у Бошқарманинг маҳаллий нозирини сотиб олган. Чамаси у пулларини бир умр тўплаган бўлса керак.

Умри давомида. Умр бўйи.

– Сен вазифани аъло даражада уддаладинг, Вэйд. Энди кўнглинг тусганича офтобда тобланиб ётишинг мумкин. Деярли барча отлар ўлдирилди, тушуняпсанми, омон қолганларидан эса, барибир фойдаланишмайди. Ҳиндулар отларни иблиснинг махлуқи деб билишадди. Улар 1519 йилда Кортеснинг отларини кўрганларида ҳам шундай ўйлаганлар. Замонлар оша саёҳат ғаройиб ҳодиса, шундай эмасми? Ҳам ғалати.

Ажиб ва ғаройиб.

– Дэнга нима бўлди? – пичирлаб сўради Вэйд.

Жимлик.

– Унга нима бўлганини ўзинг биласан.

Вэйд барчасидан хабардор эди. Ацтеклар жамиятида жинойатчининг холи қандай кечиши унга маълум эди. У буни ўзи ётган хонадан кўра аниқроқ кўз олдига келтира оларди...

Оқшом ғира-ширасида, эҳромнинг қоқ устида турган қора тош.

Қора либосга бурканган қоҳинлар.

Обсидиандан ишланган, наштардан ўткирроқ пичоқ.

Кўтарилиб келаётган қуёшга кўз-кўз қилинаётган, қони оқиб турган одам юраги...

– Шундай қилишга мажбур эдик, Вэйд, – деди Шамиссо. – Бу ҳақда ўйламасликка ҳаракат қил.

– Ҳа. Уриниб кўраман, Ҳэнк.

Кунлар эса узундан-узун эди.

Вэйд шифохонадан август ойидагина чиқди.

У ўша куниёқ кузнинг сокин ранглари оғушида баланд-баланд қарағайлар ям-яшил либосга бурканган Канадага учиб келди. Бу сафар у вертолётини зумрад қўлнинг ўртасига қўндирди ва машинани асталик билан ёғоч бандаргоҳга яқинлаштирди. Кейин ғўладор кулбанинг эшигини чертди.

Ҳерб Карпэнтер эшикни очар экан, хушмуомалалик билан илжайди.

– Дэн ўлди, Ҳерб. Шунда ҳам мени уйингга киритасанми?

Карпэнтер иккиланмади.

– Албатта. Киравер. Биз Шамиссодан мактуб олдик. Ҳой, қира қолсанг-чи, Фэй қаҳва дамлади, агар кўнглинг ўткирроқ нарсани тусамаса, албатта.

– Қаҳва – энг зўри.

Вэйдга бу уй худди тирик мавжудотдек туюларди. Ўчоқда ўтин

кувноқ алангаланар, шинам, китобларга тўла меҳмонхонадаги илиқлик кишини аллаларди.

Илиқлик.

Ҳерб билан Фэйнинг қалблари илиқ эди – хотиржамликка эришганлари ва қўшиқ айтишни билганлари учун ҳам уларнинг қалблари кайноқ.

Улар ўз бахтларини у билан баҳам кўришга тайёр эканликлари учун миннатдорчилик юзасидан Вэйд уларга қўл узатди. У ҳеч қачон бу қадар бахтли бўлмаган эди; бу туйғу кўпгина кишиларга бегона.

Дэн Хюэ хам бахт нимада эканини англади-ю, бироқ бу узоқ давом этмади.

Вэйд тунда уйдан чиқиб, қўл бўйига борди. Унинг оёғи остига тўлқинлар аста бош уриб келар, унинг нафасидан чиққан ҳовур эса юлдузларнинг муздек нурига сингиб кетарди. У тун зулматига тикилар экан, унинг қандайдир ноаниқ шарпаларга тўлалигини ҳис этарди.

Шарпалар.

Миллионлаб маданиятлар, миллионлаб турмуш тарзлари. Ацтеклар, банту, полинезияликлар, австралияликлар, апачлар, тасманлар. Уларнинг барчаси мана шу жамиятнинг тараққий этиши учунгина топталиб кетди, юз йилликларнинг гардига айланди...

Соялар. Фақатгина шарпалар.

Унинг халқи қуёш тизимининг ўзга дунёларигача етиб борди ва мана шу рангпар сайёралар энди инсониятга тегишли.

Чизмачилик тахталаридаги орзулар каби, янги фазовий кемалар барпо бўлди – барча буюк саргузаштлар ўз вақтида орзу бўлгани каби.

Биз нималар эвазига шу даражага етдик, деган саволга жавоб топиш учун узоқ кечмишга кириб бормоғимиз лозим.

Қўл суқунати узра кутб гагарининг ваҳимали қаҳқаҳаси янгради.

Ҳерб уйдан чиқиб келди ва Вэйднинг ёнидаги тош устига ўтирди.

– Ажаб – деди у чубуғини буруқситиб. – Шуларнинг барчаси бир одам туфайли йўқ бўлиб кетиши мумкинлигини ўйлашнинг ўзи ғалати – бизнинг оламимиздан нималарнидир излаган ва истаганини топа олмаган биргина одам туфайли.

Вэйд япалоқ тошни олиб қўлга улоқтирди ва у қорайиб турган сув юзида ирғий бошлади.

– Ошнамиз Дэнга менинг уйим ёқарди, – деди Ҳерб.

Вэйд бош ирғаб қўйди.

Улар ўз ўйларига чўмган ҳолда унсиз ўтирардилар.

Хотирлаб, ҳайратланиб.

Ва ўзларида умидга куч топа олдилар. Икковлон кундуз тафтидан ҳали совиб улгурмаган илиққина тошда ўтирардилар. Тепада эса сонсаноксиз юлдузлар чарақлаб турарди...

ҚИРОЛНИНГ ҚАЙТИШИ

Норгни бекорга Омадли деб аташмайди...

У қийинчилик билан сувдан чиқиб олгач, қамишзор орасида биқинган кўйи узоқ вақт, аста-секин ўзига келди. Таъқибчилар унинг изини йўқотиб қўйиб, анча ортда қолиб кетишди, ўзларининг мақталган итлари билан Қундуз Оқимининг ғарбий қирғоғида ивирсиб қолдилар. Енгил шамолнинг кучсизгина эпкини темир совутлиларнинг узук-юлуқ бақир-чақирларини, итларнинг акиллашларини, аччиқ тутун исини элас-элас келтириб турибди. Бу – машъала тутуни эмас, бу – тегирмондаги ёнғин. У ҳозир куйиб битган бўлса ҳам керак...

Норг куйган бармоқларини қимирлатиб кўрди. Деворнинг шундоққина тагида, пичан куриртилаётган жойда ўрнашиб олгани унинг бахти бўлди... Ахир Оқсоққа айтилган эди-я: тегирмонда жон сақлаш ғирт тентакнинг иши, деб. Баэл ҳам бу ердан узоқ эмасди. Атрофда қишлоқликлар изғиб юришади. Кимдир ё қасддан, ё аҳмоқлик қилиб вайсаб қўйиши ҳам ҳеч гапмас.

Яширгандан нима фойда – ҳаммага маълумки, агар ўрмон одамидан биттасини тутиб берсанг – аравакашлик солиғидан озод бўласан. Агар бир тўдасини топширсанг-чи?.. Бунга кимнинг ҳам нафси дош бера оларди...

Очиғи, Оқсоқ мардларча жон таслим қилди. Буни тан олиш керак. У камонни шартта қўлига олиб, энг олдинги бўрибосарни отиб қолишга улгурди: камалак ипи визиллаши биланок ингичкагина ўқ итнинг терисини тешиб, этига қадалди ва у ангиллаб, ерда думалаб, типирчилай бошлади. Лекин шу ондаёқ иккинчи, учинчи, бешинчи жундорлар ириллаганича олға ташланишди, яна ўқ узиш учун эса бир лаҳза ҳам фурсат йўқ эди. Оқсоқ қочишга уринмади. Йўлбошчилар чекинмайдилар. У қиличини қинидан чиқариб, қўлини чакмони билан ўраб олди – мардона, яхши ўлим топди.

Қолганлар эса тирақайлаб қочишди. Ҳаммаси ҳар ёққа. Куролларини ҳам улоқтиришди. Норг ҳам югурди. Оёқлари калласидан аввал ишлаб қолди. Оёқлар ўз эгаларини аллақачон эгаллаб бўлинган пичанхонадан

олиб тушишди, сирпанчик майсазорда бирор марта ҳам қоқилмаган кўйи, қирғоқ бўйидаги қиёқзорда чалишмасдан, ўрмон орқали сой томонга олиб чиқишди.

Ўнгда ва чап томонда қичқириклар ва қирсиллашлар эшитилди – қочқинларга етиб олган темир совутлилар лаззатланиб ҳайкирган ҳолда, узун ханжарлари билан уларни қиймалашмоқда. Кўппаклар ҳам ириллаб, ҳикилдоқларини қўллари билан беркитишга беҳуда уринганларича, додлаб, ўзларини ҳар томон ташлаётган хушхўр гўштларни бурдалаш билан овора.

Нима бўлганда ҳам Норгни бекорга Омадли деб аташмайди...

Дахшат ваҳмидан тиришиб қолган мушаклари бўшашиб боргани сайин бир нарса равшанроқ аёнлаша бошлади: кўп дам олиш мумкин эмас. Энг кўрқинчлиси ҳали олдинда. Темир совутлилар унчалик ҳам аҳмоқ эмас: улар тонг отиши биланоқ сойни кечиб ўтишади ва одам овини чиройли якунлаш учун итларни ҳар томондан ўлжага солишади.

Норг ҳорғин инқиллаб қўйди.

«Абадият Соҳибига ҳамду санолар бўлсинки, кекса графни дорилфанодан чақириб олди. Ёш хўжайин эса, узунқулоқ гапларга қараганда, анча хушфезъл экан, отасига ўхшамасмиш. У асирларни ортиқча азобламаса кераг-ов. Баданга чўғ босиш, омбурда этни узиб олиш – булар ҳисобга қирмайди, бу – бандиларга бериладиган энг энгил жазолар. Ундан кейин эса осон ўлим: дор сиртмоғи – тамом-вассалом. Ёки устунга боғлаш. Курсига ўтқазиб ёндириш. Ва кўм-қўк осмон – жон талвасасида сўнгги кўрганинг олов пардасига ўралган осмон бўлади.

Э, йўк. Раҳмдил соҳибларнинг энгил қатлидан Тангрининг ўзи асрасин, уларнинг жазосидан эса камон ўқлари бир амаллаб асраб қолар. Қадрдон музофотга энди қайтиб бўлмайди. У ёқларда ҳатто ҳар бир дайди каламуш ҳам Норгни яхши танийди. Демак, энг асосийси – ўрмондан катта йўлга чиқиб олиш. У ёғи анча осон кечади: Дарёбўйи ўлкасидан, Олтинтоғдан бирма-бир қарвонлар ўтиб туради; шовқин-сурон, одамларнинг бетиним тўс-тўполонлари; оломон ичида ғойиб бўлиб, оқимга қўшилиб кетиш мумкин. Агар омади келиб қолса, Шарқий Бошкентга етиб олади. Ана кейин – истаганча излайверишин. Ғарам ичидан игнани топиб бўларканми?

Агар граф унинг боши учун мукофот ваъда қилса-чи? Йўк, яхшиси бу ҳақда ўйламаган маъкул».

...Ўрмон устида, баланд-баландларда, дарахтларнинг учларидан ҳосил бўлган сийраккина шохтўр тепасида оймома хирагина ярқираб турибди. Сийрак сузиб юрган булутлар унинг юзига ҳарир парда ёпиб, бутун латофатини кўз-кўз қилишига халақит беради, бу борада ҳам омад кулиб боқди. Бундай олачипор, жимирлаб турган ойдин шуъла-

сида одамнинг кўланкасини шудринг инган майсазор гиламидан ажратиш қийин, тирик ва жонсиз мавжудотни бир-биридан ажратиш олиш амримаҳол. Агар жадал олға интилса, тонггача катта йўлга чиқиб олиш мумкин.

«Лекин ҳар ҳолда: агар граф мукофот эълон қилиб қолса-чи?

Етар. Бу ҳақда ўйламаслик керак. Ҳозирча ўйламагани маъқул».

Норг ўрнидан турди.

Ярим кадам ҳам босишга улгурмай тош қотди.

Шундоққина ёнгинасида, сайҳонликда дарахтзорга орқа ўгирганича бир ҳарбий тўра турарди. У улкан қиличига таяниб, кичикроқ думалок қалқон билан кўксини хиёл тўсганича хотиржам турибди. Омадсиз қочкинга тикилганича унсиз, жим турибди.

Шу тунда иккинчи бор Норгнинг жисми яна шууридан чакқонрок чикди. У ўзини ерга ташлади, чеккага қараб эмаклаб кетди, қамишлар орасига суқилиб, ерпарчин ётганича, бошини елкалари орасига тортди. Яшириниб олгачина, онгини даҳшат чулғаб олди. Ҳаммаси бефойда. Оймома орқа томонда осилиб турибди, уни булутлар тўсиброқ турган бўлса-да, ҳатто шу хира, кўкимтир-оқиш ойдинда ҳам кўзга тушмасдан яширинишнинг имкони йўқ эди. Ақл-хуши бу вазиятни тан олгиси келмас ва тақдирга тан беришни истамасди. Лекин бундан нима фойда? Ҳозир машғалалар ёкилади, зулматга бурканган дарахтлар ортидан кичкирик ва ҳайкириклар билан пистирмачилар чиқиб келишади. Улар югурганича қуршов доирасига ёйилишиб, камондозни Қундуз Оқими томон сиқиб борадилар...

Норг кўлига илинган таёқни қаттиқ тутди.

«Таслим бўлмайман. Тириклайин кўлга тушишдан маъни йўқ. Ёш граф, мулк эгаси ҳуқуқининг янги соҳиби сифатида, албатта ўзининг ниҳоятда шафқатсиз эканини, иродаси букилмаслигини кўшниларига кўрсатиб қўйишни истаб қолади. У ёқда ажал бўлса, бу ёқда ўлим. Демак Норгнинг паймонаси тўлибди. Ҳечқиси йўқ. Ўлмайдиган одам бор эканми? Аммо сиртмоқда эмас, худди Оқсоқ каби тўс-тўполон билан жон таслим қилади. Аммо аввалига – ҳеч бўлмаса битта зарбани амаллайди. Битта яхшигина зарба».

Лекин ўрмон негадир тинч. Тиқ этган товуш, қилт этган ҳаракат йўқ.

«О, Абадият Эгаси, сенга бир шам атадим! Агар мени совутлилар сезиб қолган бўлишмаса, Сенга бир тирсак узунлигича шам атайман, Тўрт Нуронийга ҳам худди шундай шамлардан садақа қиламан! Йўқ, Сенга нақ иккита, Тўртовлоннинг эса ҳар бирига биттадан!

Бу умидлари пуч. Уни кўрмаганлари тақдирда ҳам сувни шапиллатиб қирғоққа чиққанини эшитишган. Қамишзордаги шитирлашлар

кулоқларига чалинган. Лекин агар шундай бўлса, нега ҳаммаёқ сокин? Нега ўтлоқда чўзилиб нафас ростлаб олишига қўйиб беришди? Ва нима учун пистирмачиларнинг – тердан сасиб, тор жойда бижиган каролларнинг бадбўй ҳиди анқимаяпти?

Абадият Эгаси, ўзинг йўл кўрсат, ақл-фаросат ато эт: бу нима-си? Анави ким? Агар келгинди бўлса, у ҳолда от-улови қани? Гулхан ёқмайдами?»

... Ҳозиргина эриниб, шошмай эсаётган шабада кучая бошлади, бирданига жонланиб, ўзини ҳар томонга ура кетди, бир-бирига чирмашиб кетган шох-бутоқларни ёйиб ажратди; хуштак чалиб, юқорига қараб ўрлади ва ой юзидаги хира пардани ҳам тўзғитиб юборди.

Сайҳонликни равшан кумушранг ойдinлик чулғаб олди.

Ва Норг Уни кўрди.

Қалқонида насабий тамға: буғдой доналари билан хошияланган бошоқ.

Кўзлар учун торгина тирқиш қолдирилган дубулға.

Пешанасигача тортиб кийиб олган тожи ой нурида жилваланади. Тожининг ҳар бир тиши бошоқ шаклида ишланган.

Ойдинда рангларни ажратиб бўлмайди. Ҳарбий тўранинг этаги ерга қадар тушиб турган узун чакмони тўқ рангда, деярли қоп-қора кўринади. Аммо Норг унинг ранги аслида қандай эканини билади. У – ол ранг. Қоннинг ранги каби ол. Тўғрироғи – арғувон рангида. Чакмон остида эса худди шу тусдаги зирх, елкабанд ханжаркин. Алвон Совутли!

Норг энди кула бошлади. Аввалига товуш чиқармасдан, кейин эса бор овози билан...

Эҳ, ёш хўжайин! Қочкиннинг боши учун мукофот тайинлашга хоҳишлари қандай? Балки иккита мукофот белгиларсиз? Балки ўнтадир, а, лаббай!?

У янглишишдан кўрқмайди. Норг энди ҳеч нарсадан кўрқмайди. Ҳарбий тўра уни кўрди. У ғойиб бўлиб қолгани ҳам йўқ. У кутмоқда! Ниҳоят ўша кун келди...

Норг энди яшириниб ётмасдан, даст ўрнидан турди, у ёқ-бу ёққа ҳам қарамай, кўлидаги ғудур босган таёғини буталар орасига улоқтирди ва унинг хузурига пешвоз чиқди.

– Сохибим...

Ҳарбий тўра қимирлаб ҳам қўйгани йўқ. У ҳамон аввалгидек – ҳаракатсиз ва ҳиссиз, қиличига таянганича адл турарди. Фақат дубулғасидаги тор тирқиш ортида Норг унинг синовчан ва оғир нигоҳини сезгандек бўлди.

Унга томон яна бир қадам босди.

Яна. Ва яна.

– Соҳибим, ҳақиқатан ҳам бу сизмисиз?

1

Мени Ирруах дан-Гоххо деб аташади. Ғарбда, Буюк Яйловга чега-радош ўлка ерларида туғилганман: аслида буни исмимнинг ўзи ҳам ай-тиб турибди. Мен табибман. Агар кимдир менинг зодагон бўлатуриб, айниқса «дан» мақомига соҳиблик ҳуқуқига эга бўлган ҳолда наслимга номуносиб тубан бир ҳунар билан шуғулланиб юрганимга ҳайратланса, ҳақиқатни билгач, энсаси қотиб кетади. Бунинг ҳеч қандай ғайриоддий жойи йўқ. Ҳеч қандай сир-асрорли жиҳати ҳам йўқ. Гоххо – кичик бир қўрғонча, атрофидаги ерлари ҳам катта эмас, боз устига ботқоқлашиб, қатқалоқ бўлиб кетган ҳудуд. Удумларимиз ҳам ёввойинамо: ҳамма нарса – тўнғич ўғилга. Агар ўғиллар беш нафар бўлса ва от-улов, анжом-аслаҳалар уларнинг ҳаммасига етмаса-чи?

Бор гап шу. Аммо камина ўз ишимни яхши биламан. Кўксимдаги нишон – нефрит калтакесак эса мени йўллардаги хавф-хатардан ҳимоялайди: Абадият Соҳибининг ҳимоясидаги табибга ким ҳам дахл қилишга ботина оларди? Тўралик гардонзанжири мижозларнинг менга нисбатан ҳурматини орттиради. Топиш-тутишимдан нолимайман; унда-бунда бирор йўловчи марқаби орқали онамга ва акамга уч-тўрт чақа пул жўнатиб тураман, катта акам пешанаси шўрлик қилиб ҳаммамиздан аввал дунёга келиб қолгани сабабли, кони зарар қўрғонимизнинг хўжалигини юритишга мажбур.

Бу гаплар ҳаммаси аслида – чўпчак. Мени тунда уйғотиб кимлигимни сўранг, шу айтганларимни яна сўзма-сўз такрорлаб бераман...

* * *

...Бу кечмишлар ҳаммаси Серёганинг қўнғироғидан кейин бошланди. Мен бу қўнғироқни узоқ кутгандим. Тунлари сакраб ўрнимдан туриб визиофоннинг тугмачаларини шақиллатиб босиб ташлардим, сал ўзимга келиб олгач, экранни яна ўчириб қўярдим. Мен кутишда давом этавердим: Серёга қўнғироқ қилмаслиги мумкин эмас. Модомики, ундан хабар йўқ экан, демак у ёқда, идорада нимадир ҳал бўляпти. Аммо мен биламан – эртами, кечми Серёга барибир қўнғироқ қилади. Ҳатто рад жавобини берган тақдирларида ҳам. Лекин нима учун рад этишлари керак? Ўзимни ўзим тинчлантирардим мен. Ҳақиқатан ҳам, нега ахир?! Тўғри, мен анчадан бери хизмат кўрсатиш тизимида ўралашиб қолиб, малакам ҳам пасайиб кетди, аммо зарур бўлиб қолса, ҳали ҳам унча-бунча ишни бемалол эплай оламан.

Деярли ярим йил давомида мен Сергей билан боғланишга журъат этолмадим. Ниҳоят ҳамма нарса поёнига етганини англадим. Аслида, бунда ғайриоддий ҳеч нарса йўқ. Шунчаки, ёлғизлик. Гўёки бесабаб тушкунликка тушиб қолгандекман. Эндигина ўттиз ёшдан ўтдим. Бундоқ танамга ўйлаб кўрсам, дунёда қизимдан бошқа ҳеч кимим йўқ экан. Очиғи, қизимнинг ўзи ҳам йўқ. Уни хотиним олиб кетган. Оддий ва беғалва: шунчаки олди-ю, кетди. Ўзи билан олиб жўнаворди. Тўғри, қуюқ ваъдаларни аягани йўқ: мен унинг отаси эканимни, доимо қизимнинг суюкли «дадажониси» бўлиб қолишимни, миттигинам мени ҳеч қачон унутиб юбормаслигини қайта-қайта такрорлади. Балки хотиним алдамагандир ҳам. Аммо улардан уч юз минг чақирим нарида бўлсам, уч ойда бир мартагина уни кўришга имконим бўлса, энди буёғига оталигим қолдими?

Мен ғазабим кўзиб, ўзимни каёққа уришни билмай қолгандим. Аммо бу ҳол кўп давом этмади.

Ҳатто саноғи ҳам чувалашиб кетган уйқусиз тунларимнинг бирида, навбатдаги сигаретани ютоқиб чекиб ётган кўйи, бирдан ҳамма нарсани тушуниб етдим. Ҳозир нималарга эгаман? Ёшим ўттиздан салгина ошди, холос. Соғлигимдан шикоятим йўқ. Илмий салоҳиятдан ҳам озгина бор: ихтисослашган журналларда мақолаларим эълон қилинган. Мутахассислар улардан иқтибослар ҳам келтиришади, лекин, очиғини айтганда уларни ҳеч ким ўқимайди ҳам. Нима учун? Чунки улар баландпарвоз гаплардан иборат.

Ёшлиқдаги илҳомим маҳсуллари ҳам бор: шеърлар, ҳикоялар, бириккита қиссалар (тезкор кутқарув бўлимида хизмат қилган пайтларимдаги воқеаларни қаламга олганман). Айтишларича, улар анча оммалашиб ҳам улгурибди – менга хатлар ёзишяпти, кўнғироқ қиладиганлар, дастхат сўраётганлар қанча. Шунга энди нима бўпти?

Яна-чи? Ишдаги ишқаллар. Айниқса, охирги жанжал. Катеринанинг дугоналари билан бўлган машмашалардан кейин синовлар шунақанги салбий оғишларни кўрсатиб ташладики, Тезкор кутқарув бўлими – ТҚБдан ҳам кетишимга тўғри келди. Энг алам қиладигани, жуда қора иш ҳисобланмаса-да, ҳар ҳолда хизмат кўрсатиш бўлинмасига жўнатишгани бўлди. Энди ўша ерда ишлаб ётибман, ҳе, ўша...

Янги оила қуришга энди сабру мадорим етмайди, бунинг устига қизимнинг юрагини тирнаб нима қиламан? Янги фарзандлар олдингиларни четга суриб ташлашади. Мен эса қизалоғимга керакман. Ёлғизликми? Ҳа, бу ёкимсиз нарса, ҳатто сал кўрқинчлироқ, аммо бунга ҳам кўникиб кетар экансан, киши. Ҳар ҳолда ҳозирча ҳеч бўлмаса онамга кўнғироқ қилиб, юрагимни бўшатиб олишим мумкин. Муҳаббат-чи? Бор, лекин бу ҳақда эсламай турган маъқул. Ҳаммаси

чалкашиб, қоришиб кетди, агар тугуннинг чигалини ечишни бошла-санг ё ўзингни, ё жуфтингни маломатга қолдиришинг ҳеч гапмас. Дўстлар масаласида эса... Менсиз ҳам кунлари ўтаверади, иш ҳам ўз йўлига... ҳар ҳолда кўпчилигининг фикри шундай. Агар чуқурроқ ўйлаб кўрилса, Серёгадан ташқари фақат Мирик мен учун қайғуриши мумкин, аммо унинг ўз ташвишлари ҳам бошидан ошиб ётибди...

Ана шунақа гаплар. Шу даҳмазалар ўзи менга нимага керак? Билма-дим. Энди бу ёғига нима қилиш мумкин? Ҳайронман. Бунга ким айбдор? Ёлғиз ўзим. Икки-уч марта, тунларим азобли ўтган пайтларда, айникса сигарет курғур тугаб қолган дамларим, ўзимни би-и-р ўлдирворишни ҳам хаёл қилдим. Аммо бу иш қўлимдан келмаслигини тушундим. Йўқ, кўрққанимдан эмас – бундай интиҳодан ҳазар қилганимдан. Қора қонингга беланиб, ўлаксадай хор бўлиб ётиш... кечирасиз-у, шуниси-га хоҳиш сал йўқроқ. Ичкиликбоз бўлиб кетсаммикан? Бу ҳам менга тўғри келмайди: қанча ичсам ҳам ҳеч кайф қилмайман-да, кейин таппа қулайман.

Ана шундан сўнг Серёга билан гаплашдим. Мен уч йил хизмат кўрсатиш қисмида ивирсиб юрганимда, у яна ҳам кўтарилиб, ҳарбий кийимининг энгидаги уқа учтага етибди. ТҚБ бошлиғининг муовини. Аслида эса бошлиқнинг ўзи, чунки Биринчилар умумий раҳбарлик қилиш учун бизга юқоридан жўнатилади. Норасмий номи: «Гордон гуруҳи»нинг бошлиғи. Илгари идорани «хаммом» деб аташарди. Кейинчалик эса, Эндид Гордон «биринчи» бўлиб келгач, кимдир унга «Гордон гуруҳи» деган ном қўйиб олибди. Кейинчалик уни қисқартириб, «ГГ» дея бошлашди. Сўнг у «Гаровдаги Гардкамчилар»га айланиб кетди...

Бунинг нимаси нотўғри? Хаёлимга келгани шу бўлди.

...Сўзларимни эшитиб бўлгач, ТҚБ бошлиғи ўринбосари жимиб қолди. У энди маъноли сукут сақлашни ўрганибди, икки йилгина аввал ўзини зўрға тийиб турарди. Аммо ўша пайтларда ҳам сукутдан сўнг дўстим Серёга менга жўяли маслаҳатлар берарди. Бугун ҳам у менга: ваҳима кўтаришни бас қил, эртага ўлиб кетаётганинг йўқ-ку, деган сийқа насиҳатларни қилгани йўқ. У фақат иккитагина сўз айтди:

– Шундай дегин?

Мен бош ирғаб, тасдиқ ишорасини бердим.

– Қойилман, ошна. Бўпти, сабр қил. Бирор нима ўйлаб топармиз.

... У қарийб бир ой ўйлади. Тўғрироғи, у хонама-хона югуриб, унвонларини рўқач қилиб, мени фақат ходимлар бўлими нозирининг сўзлари орқалигина танийдиганларни кўндиришга ҳаракат қилган. Серёга қўлидан келган ҳамма ишни қилишига менинг шубҳам йўқ. У Тезкор Қутқарув Бўлими деб номланган ва Эндид ҳали унинг рамзи-

га айланиб улгурмаган даврларни ҳеч қачон ёддан чиқармайди. Айни ортимизда Кашаданинг харобалари узра ўйноқи шафақ нурлари оловланган окшомни ҳам у унута олмайди: баҳорнинг сўнги кунлари эди, лойқа тўлқинлар қон ва мойга бўккан қумлоқ соҳилни емириш билан овора. Мен чалажон бўлиб чўзилиб ётган сафдошимни худди мушукболани судраб кетаётган она мушук каби тишларим билан тортишга тиришаман; у оғриқдан инграйди, илма-тешик бўлиб кетган меҳмонхоналарнинг харобаларига жойлашиб олган мерганлар эса менга – тайёр нишонга қаратиб, бетиним ўқ узиш билан банд...

Ўшанга ҳам етти йил бўлибди. У пайтлар Серёга икковимиз хос кийим енгидаги иккинчи уқа ҳақида фақат хаёл қила олардик, холос, учинчисини орзу ҳам қилмаганмиз. Гордон эса бизнинг унвонимизни нуқул таҳқирлагани-таҳқирлаган эди, ўзи учинчи уқагача етиб борадими-йўқми, бир ўйлаб ҳам кўрган эмасди...

Шу боис ҳам мен Серёганинг панд бермаслигига ишонардим.

Мана энди мен – Ирруан дан-Гоххо бўлиб юрибман. Зодагон ва табиб. Ҳозир ўрмондаги кулда ўтирибман, бир оз фурсатдан сўнг бориб, топшириқни бажараман. Айнан шундай: бораман ва адо этаман. Буниси жуда жўн. Ёш бола ҳам эплайди. Бошловчилар учун синов машғулоти деса ҳам бўлади буни. Лекин Серёга дарҳол огоҳлантириб қўйди: «Шунисига ҳам раҳмат дегин. Синовлардан қай аҳволда ўтганинг ўзингга яхши маълум... Шунисини кўнгилдагидек бажарсанг, юкоридагиларга бирор нарса дейишга асосим бўлади».

Бошқа одам эътироз билдирган бўларди. Мен баҳслашиб ўтирмадим.

Шу икки йил ичида энди анча хотиржам тортидим. Бу ёғига ўй-хаёл суришга ҳожат ҳам йўқ. Ўзимни камситмайман. Фақат топшириқ. Уни бажаришим шарт. Ишимизнинг тупроғи оғир, шу сабабданми, ҳеч ким бу хизматни ташлаб кетмайди. Мени истисно қилганда, албатта. Э, ўша синовларниям... Беш йиллар аввал қизлар менинг бўйнимга осилиб олиб, бизнинг хизматимиздаги қаҳрамонликлар ҳақида сўрашарди. Мен ғурур билан Серёгага ишора қилардим ва у товусдек товланганича, «банан-лимон қоплаган чангалзорлар, етти бошли махлуқлар, бадани тирсиллаб турган мовийсоч нозанинлар» ҳақидаги баландпарвоз чўпчагини бошлаб юборарди. Шундан сўнг қизлар ҳингиллаган кўйи кўз олдидан ғойиб бўлиб қолишарди. Кўпинча – Серёга билан бирга.

Биз ҳақимизда миш-мишлар кўп, аммо аслида бизлар ижрочилармиз, холос. Ўзга Сайёралараро Қутқарув Ишлари билан шуғулланамиз. Йирик даҳанлар, киррадор бурун, тош-қадоқ бўлиб кетган бармоқлар – бунақалар ҳам бор албатта, лекин кўпчилик эмас. Аммо бу ҳали ҳаммаси эмас. Асосийси – агар кимдир, қаердадир фа-

локатга учраса, бориш ва қутқариш. Хизмат кўрсатиш. Халос этиш. Таъбир жоиз бўлса – бизлар «портлагич»лармиз. Дипломатларга, элчихонадаги мутахассисларга хизмат кўрсатамиз. «Институт»даги йигитларга ҳам, албатта. Буёғини сўрасангиз, ҳаммамиз гўёки Институт ходимлари ҳисобланамиз. Агар қачонки мансабдорлардан кимнидир қутқариш керак бўлиб қолса ТҚБ ишга киришади. Ҳеч қанақа «етти каллали маҳлуқот»лар билан ҳам алоқамиз йўқ. Биз Ер тоифасидаги шинамгина сайёраларда ўзимизга ўхшаган оддий одамлар билан ишлаймиз. Улардан фарқланадиган ягона жиҳатимиз – жамиятларимиз ривождаги тафовутлар. Нуфузли кулдорлар, сурбет амлоқдорлар, эпчил саноатчилар. Бу – бизлардаги табақаланиш рўйхати. Қачон, қандай ғояни уларга татбиқ этишни бешинчи қаватда ўтирадиган назарийетчилар ҳал этишади. Қаерга қайси ғоя мос келади – ўшалар аниқлашади. Битта сайёрага – буғ қозонининг чизмаси ташлаб қўйилади. Бошқасига – ғилдирак. Яна аллақайси бирига – темир омонч. Бунда энг асосийси шуки, ғоянинг ижроси қафолатланиши лозим: ихтирочи уста ўша буғ қозонни улоқтириб юбормасдан, ўз устахонасига ўрнатиши, қўлига тўқмоқ ушлаган жундор пахмоқ йигит эса ғилдиракдан ҳафсаласини пир қилмай, уни бир оз ғилдиратишга ҳаракат қилиб кўриши ҳам зарур. Умуман олганда, Институт тайёр тараққиётни тақдим этмайди. Фақат жиндеккина туртки беради. Шунда ҳам техникани жорий этади, холос. Агар бунга шарт-шароит етилган бўлса, албатта. Ижтимоий ғоялар, мафкуралар, қўзғолонлар – ҳеч қачон! Раҳмат, бунинг ҳам совуғини еб кўрганмиз...

Кафолат учун эса ахборот зарур. Тўлиқ ва муфассал. Бунинг тизими оддий: аввалига маълумотлар йиғилади. Буниси – киберларнинг вазифаси. Кўрувчи тош, эшитувчи дарахт, тегишли русумдаги Семурғ қуши. Шундан сўнг янгилик жорий этилади. Бу энди бешинчи қаватдаги амалдорларнинг ваколатига кирадиган вазифа. Ана ўшалардан бирортаси тасодифан кулфатга учраб қолса, биз ёрдамга жўнатиламиз. Яъни, қутқарувчилар. Тарихий осори -атикаларга кизикувчан Гордон бизларни қадимий таъбир билан «замбарак учун гўштлар» деб атар эди. Бизнинг ишимиз тоза юмуш эмас. Тўғри-да, сени истаган одам ўлдириб кетаверса-ю, сенинг ҳеч кимни ўлдиришга ҳақкинг бўлмаса, бу ишнинг тозалиги қолдими? Хайриятки, шахсий ҳимоянинг одам ўлдиришдан бошқа ҳаммасига ижозат берилган.

... Мен кулбадан ташқарига чиқиб, ичкарига кириш йўлини беркитиб ташладим. Энди ишлаш керак. Агар тўғрига қараб юрилса, беш чақирим жануброқда кибер турган бўлиши керак. Бир ойлар аввал у фалокат хабарини берган-у, ўзи ўчиб қолган. Серёганинг айтишича, яхшиямки, унинг дастури панд бермаган: холи жойга яшириниб, ўз-ўзини

ўчириб қўйган. Манзил йўналишлари маълум. Вазифа худди паншаха ишлатгандек оддий: ҳалокат жойига етиб бориш ва чиқитни модулга, яъни кулбагача олиб келиш. Бу қийинмас – кибер суперпластдан ишланган. Енгилгина. Кейин кутига жойланади. Сўнг унинг бошқа худди шундай нусхаси эркинликка қўйиб юборилади. Ҳозир нусха ўчоқда ётибди. Ўчоқ, табиийки, ҳақиқий эмас, у – махфий кути...

Иш битгач – уйга қайтаман. «Ошна, қайтганингдан кейин Биринчининг хузурига бирга кирамиз. Қўшда қариган от шудгорни бузмайдими, деган мақолни эшитган чиқарсан?» Ҳа, Серёганинг гапида ҳам жон бор.

Мен бир муддат ўйланиб қолдим: тўғридан бораверайми ёки айланиб ўтсаммикан? Ҳар икки ҳолда ҳам бир хил вақт сарфлайман: тик кесиб чиқсам – ағдарилган дарахтлару шох-шаббалар оралаб бораман, айланма йўл камида бир соат вақтни олади, яхшиси сўқмоқ бўйлаб боравераман, бекорга оёқ-қўлни тирнашдан наф борми? Улар ҳали ўзимга кўп керак бўлади.

Хуштакни эрмакқилиб йўлга тушдим. Ҳали ўн қадам босмасимданок ён-атрофга аланглаш жонга тегиб бўлди: Ер тоифасига кирувчи сайёралар зерикарли даражада бир-бирига ўхшаш, уларнинг фарқи фақатгина қай даражада расвоси чиқиб кетганлиги ва қандайдир бинафша ёки зарғалдоқ рангли дарахтлар каби ғаройиботларида, холос. Бу ерда эса, ҳатто ўша тафовутлар ҳам йўқ. Ўрмони худди ўзимизникига ўхшаш, ўша-ўша дарахтлар: гўёки Владимирдаги ёки Ярославлдаги каби – кенггина ирмоқ, тез-тез қундузлар қурган тўғончалар учраб туради. Митти жониворлар дарахт шохлари орасидан кичкина бошчаларини чиқариб, ўткир, соққасидан ирғиб чиққан кўзчалари билан мени қузатганларича, ваҳима ва қизиқиш билан назар ташлашади. Улар ҳали чўчитилмаган. Ҳуркиб, сувга шўнғишмаяпти ҳам. Хуллас, бир тупканинг таги.

Ирмоқ кучсизгина шовуллайди. Суви ниҳоятда тиник, худди биздагидек: тезоқар ва шовқинсиз; оқимнинг жимир-жимири остида сой тубини қоплаган тошлар аниқ-тиник кўринади: майда ва силлик, кулранг, пушти, мовий рангларнинг турли тусларида товланади, олачипорлари эса кам учрайди. Қизим Аришка учун мовийранг тошдан олиб кетишим керак. Уйга қайтгач, унинг ёнига бориб келаман, чунки кейин мени хизматга тўлиқ расмийлаштириб қўйишлари ва ҳақиқий топшириқ билан сафарга жўнатишлари тайин. Ким билсин, кейин уёқлардан қайтиб келиш насиб қиладими, йўқми? Шу боис ҳам тошчалардан олиб кетишни унутмаслигим лозим. Бу – зарур иш. Лекин, кейинроқ – ишни битирганимдан сўнг тошларга вақт топаман. Билагимдаги қурилма «пи-пи»лай бошлади. Тўхта. Етиб келдик.

Худди шу жойда ирмоқ торайган ва саёзлашган, сув ҳам анча лойқаланиб, хира тортган экан. Ҳар икки томондаги қирғоқ бўйлаб, шимол ва жануб тарафдан шовуллаган тўқайзорлар чўзилиб кетган. Оёқ остида йирик кулранг кум зарралари ғичирлайди. Тўлқин мавжлари кумни майсалар устига қараб суриб боради. Мен билакҳалқамни қидирув тизимига ўтказдим. Энди у чийиллаган товуш чиқара бошлади. Пиппипип-пиппипип-пиппипип. Узун чийиллади. Тополмаяпти. Болаликдаги ўйинларни эслатувчи вазият:

Топган – топалокники!
Тополмайсан, кал-кал!
Топаман дедим, топаман!
Топиб бўпсан!
Ҳозир кўрасан!
Ана, топдим!
Бекорларни айтибсан!
Қани топганинг?

Кўлимдаги билакҳалқа чийиллаб ётибди-ю, объектнинг қораси ҳам кўринмайди. Мен оқим бўйлаб сал пастроққа тушдим. Натижа йўқ. Ҳатто «пип-пип» ҳам йўқолди. Яқинроқдаги тўғон олдиғача ортга қайтдим. Ахвол ўша-ўша. Ўрмон бўйлаб биринчи чакалаккача юриб бордим. Ҳеч қандай ўзгариш йўқ. Назорат-мувофиқлаштирувчи қурилмани ишлатиб кўрдим: чап томондаги энг биринчи турган тошнинг ранги бир оз оқарди. Мана у, мана ўша жой. Яна бир марта. Пиппипип. Ана шундоқ. Бу жуда ҳайратланарли.

Бир-бирига чирмашиб кетган шох-шаббалар орасидан ўзи чумчуққа ўхшаш, лекин ранги худди қизил ғоз каби тўқ пушти куш чинқирик овози билан ўрмонни бошига кўтариб, юқорига отилди. Бўйни ҳам роса узун. Сайроқи куш, навосоз куш. Мен уни нигоҳим билан кузатиб қолдим. Кейин майсалар устига жойлашиб ўтириб олдим.

Бу яна нимаси? Кибер қани? Қани кибер?!

* * *

ЎУЖЖАТ – 1. ТҚБ АРХИВИ (кўчирма нусха)

Иккинчи – Табибга.

Расмий хабар.

Буюраман: объект қидируви ташкил қилинсин. Вазият аниқлаштирилгунча иккинчи нусхани жўнатиш бекор қилинади. Вазият «А–2» тоифа бўйича таснифланади.

Илова: Илова йўқ.

Норасмий хабар (шахсий ёзишма): «Омадингни берсин, ошна».

Дашт кўчманчилари кун деярли ботиб бўлганда пайдо бўлишди. Дарахтзорлар билан қопланган тепаликларни қип-қизил рангга бўяб турган шафақнинг оловли йўли сўна бошлагани – хунрезлик соати етиб келганини англатарди.

Даштликлар кўпчилик эмас, чамаси беш киши эди. Уларнинг кийинишлари ҳам қурама: ким нима топса эгнига илиб олаверган. Иккитаси бир пайтлар қимматбаҳо матодан тикилиб, ҳозирда жулдур холга келган увода кийимларда, биттаси эса – худди тўралардек ясаниб олган. Қолганлари янгигина калта чакмон ва ёкабандли кўйлақда бўлиб, кўйлақларининг барларини чолворга қистириб олишганди. Ҳаммалари ярқираб турган кенг камар тақиб олишган. Камарлари катта мис тўқа билан тортилган. Улар томи шох-шабба билан тўқиб чиқилган айвон остидаги тўсинларга отларини боғлашди. Қудукдан челақ-челақ сув олиб, узоқ вақт мириқиб ювинишди. Қўлига калта ханжар ушлаб олганича, остонада ҳайкалдек қотиб турган кулба эгасига ҳатто эътибор бериб кўйишни ҳам ўзларига эп кўришмади. Кун бир оз ёруғроқ бўлгандами эди, Тоббо ўғлига сал кўз қисиб қўйса бас, ўғли сувилондек ўзини четан айвон ортига уриб, қасрдагиларга керакли хабарни бериб келган бўларди. Аммо Баэлгача чорак кун от чоптириш керак бўлади, даштни эса қоп-қора зулмат босиб бўлди. Шафақ алангаси майсаларни ҳозирча тўк яшил рангга бўяброк турибди, аммо бу ҳам узоққа чўзилмайди. Сўнги нурлар шуъласи ўз умрини яшаб бўлгач, улар худди роҳибнинг жуббаси каби бинафшаранг тусга киради, сўнг эса ҳеч қанча вақт ўтмай сиёҳнинг сиёқини олади. Ана шунда дашт узра чўзиқ, мунгли увиллашлар бошланади. Қашқирлар вақти ўз ҳукмини эълон қилади.

Тунги даштда, ҳатто гулхан теварагида ҳам омон қолиш даргумон. Суворий-ку, ажал учун тайёр гўшт. Қашқирлар тўдасига дуч келганлар орасида уларнинг қозик тишларидан тирик чиққанлар онда-сонда бир учраб қолади. Тоббо бундайлар ҳақида эшитган, аммо ўзи бирортасини ҳали кўрган эмас. Боз устига, кексаларнинг айтишларича, тунги даштда жон сақлаб қололган одам умрининг охиригача жонсиз ҳайкалдек ночор-нотавон бўлиб қолар экан... Йўқ, болақайни ажал оғзига йўлламайди. Буёғига нима бўлса бўлар. Шундоқ ҳам қаролларнинг қувонадиган нарсаси кўп эмас. Бола эса нима бўлганда ҳам Тоббонинг ўғли. Тоббо ҳам оддий қарол эмас. У яккашоҳ буқа боқадиган подачи. Буқаларни эплаш эса унча-мунча подачининг кўлидан келавермайди. Таомилга кўра, соҳиб тўранинг ижозати билан белбоғига калта ханжар осии ҳуқуқи фақат буқабоқарларга берилади. Дехқонлардан би-

портаси агар яроғ тутса, ҳеч қандай суриштирувсиз ва оқловсиз турган жойининг ўзида қатл қилинган бўларди.

Тоббо айнан мана шу қўпол, лекин ўткир ханжарини қинидан чиқарди, лекин нега бундай қилганини ўзи ҳам тушуниб етгани йўқ: бундан нима наф? Даштликлар беш киши, жанг-жадалнинг ҳам ҳадисини олишган. Агар ёмон ниятда келган бўлишса – тирик қўйишмайди. Агар қаршилиқ қилмаса, балки талон-торожнинг ўзи билан кифояланишар? Агар қахрларини келтирсанг – кулбангга ўт қўйиб, оилангни тигдан ўтказадилар. Ҳатто кўзи ожиз болага ҳам раҳм қилишмайди. Бунақа воқеалар кўп бўлган, хабари бор.

Аммо кўркувини сездириш ҳам ярамайди. Бунақалар довлоракларни хурмат қилишади. Шу боис ҳам келгиндилардан бири – тўралардек кийиниб олгани, бошидаги сув томчиларидан қутулиш учун калласини силкиганича эшик томон юриб келар экан, Тоббо қуролини кўтармади. Лекин йўлдан ҳам четлангани йўқ. Турган жойига мустаҳкам ўрнашди. Оёқларини кенг қўйиб, уйга кириш йўлини тўсди. Эркак киши, агар у қарол бўлиб туғилган тақдирда ҳам, эрлик шаънини ҳимоялаши шарт.

Даштлик яқин келди. У ҳақиқатан ҳам тўдабоши эди: кийими японги, талон молидан эмас, сотиб олингани кўриниб турибди. Жуда асил мол, бунақасини ҳамма тўраларда ҳам кўравермайсан. Соқоллари бўялиб-таралган, лаблари гўштдор. Кўзларининг рангини билиб бўлмайди. Қоронғида кўринмаяпти.

– Ўзингни бос, Тоббо, – хотиржам овозда деди у. – Биздан кўркма. Биз тунни шу ерда ўтказмоқчимиз.

– Сен кимсан? Ўша турган жойингдан жилма!

– Тоббо, сенга айтдим-ку ахир: шайтонлама.

– Кимсан дедим!

Одмироқ кийинган тўртовлон қудуқ томондан берирокқа юриб келишди ва қорасоқолнинг ортида ғуж бўлиб туришди. Бирортаси ҳам қуролига ёпишгани йўқ. Юзларида хотиржамлик. Шафақ оқ рангга кира бошлади. Қаердадир узокларда жарангдор бир увиллаш кўкдаги юлдузлар томон ўрлади. У тиниши биланоқ, нариги томондан – қоронғилик қаъридан бошқаси эшитилди. Бостирма тагидаги отлар безовта пишқира бошлашди.

– Мен Даштлик Вудриман? Эшитган чиқарсан?

Тоббо индамади. Эшитмасдан бўларканми? Агар бу йигит алдамаётган бўлса, ханжарни қинига жойлаб, саркашликни бас қилиш керак. Бу кимса ҳазиллашадиганлардан эмас. Балки ростдан ҳам тунаб қолиш учунгина келишгандир? Агар гапи ёлғон бўлса-чи?

– Ўзим-ку, Вудрини кўрмаганман. Аммо уни ғилдиракка тортилган, деб эшитгандим.

– Қўриб турганингдек, эплашолмади.
– Агар ростдан ҳам сен Вудри бўлсанг, сени улар қўйиб юборишмаган бўларди.

– Менга қара, Тоббо, гапни қўпайтирма. Биз тунни тинч-омонликда ўтказиб олишимиз керак. Кейин ўз йўлимиздан кетамиз. Остонадан нари тур.

Тоббо қайсарлик билан бошини сарак-сарак қилди.

– Мен барибир олишаман. Ичкарида оилам бор.

– Аҳмоқ. Қари хотинингни бошимизга урамизми? – лаби дўрдок босқинчи ортидагилар томонга имлаб қўйди. – Бу йигитлар ёш жононларга ишқибоз. Сен Вудрининг кимлигини яхши билмайсан, шекилли?

– Билишга-ку, биламан...

Тоббо ханжарини чарм қайишли қинга солди ва нарироққа четланиб, даштликларга йўл берди.

* * *

Яккашоҳ хўкизнинг туёқларини тозалаш осон иш эмас. Шошиб турганинга эса – инчунун. Тоббо буқалар қамалган ўтардан қайтиб келганида кулбани тутун босган, ҳаммаёқ тартибсиз бўлиб ётарди. Бешовлон уйдаги иккита курсида ва ўтин қилиш учун қишлоқдан яқиндагина ташиб келтирилган ёўлалар устида ястаниб олганча, миз¹ атрофида маишат қилиб ўтирарди. Камзуллари бурчакка бир уюм қилиб ташлаб қўйишган, мойчиноқ хира милтираб, тутун бурқситмоқда, терлабпишган башаралар, аста-секинлик билан қуриётган, тердан жикқа хўл қўйлақларни йиртиб юборгудек кенг елкалар дастурхон тепасига жамланиб, энқайиб олган. Рандаланмаган тахтадан ясалган миз устидаги қайнатилган гўшт уюмидан қайноқ буғ чиқиб турибди, албатта уни талончилар ўзлари билан олиб келишмаган.

Нон эса – боёнларники, оппоқ, фақат озгина моғор теккан. Яна ўткир ичимлик ҳиди анқиб турган баланд кўза ҳам бор. Мана буни энди аниқ ўзлари билан кўтариб келишган – қаролларда ёнарсув бўлмайтиди. Биринчидан – қиммат, бунинг устига қонунда тақиқланган. У ишнинг унумини камайтиради. Тоббо хавотир билан тўсиқпарда ортига кўз қирини ташлади. У ер худди сув қуйгандек жимжит. Чамаси, хотини билан болаларини хафа қилишмаган кўринади.

– Ҳа, қайтдингми?! – Вудри қаттиқ кекириб, уни қўли билан хузурига имлади. Хира ёруғликда унинг йирик-йирик, бир оз сарғайган тишлари совуқ ялтиради. У кўзани қўлига олди-да, отнинг калла суяги-

¹ Миз – стол.

ни арралаб ясалган қўпол боштовокқа ичкиликни аямай куйди. – Ўтир. Хурмачанга сикқанича ич. Бизга эса халал берма.

Тоббо ўтиришдан олдин тўсикларда ортига яна бир назар ташлаб қўйди. Шунчаки, ҳар эҳтимолга қарши. Хотини ва болалари бир-бирларининг пинжига киришиб, бир бурчакка ғуж бўлиб биқиниб олишганча, бўри териси устида ўтиришибди; юзларида – кўркув, фақат кўр бола ҳазин жилмаяди: у шовқин-сурон орасидан ҳам таниш қадамларни илғаб, ўз хурсандчилигини билдиришга ошиқади. Тоббо ҳам унга жавобан илжайиб қўйди. Илжайганини у кўрмаса нима қипти? Кўр болага у жуда ҳам ачинади, агар муҳаббат туйғусини ҳис этганида, уни ҳатто яхши кўрган ҳам бўларди.

Буларга қойил қолиш керак. Тўдабоши сўзининг устидан чиқибди – ҳеч кимга тегмабди. У ростдан Даштлик Вудри бўлиб чиқса ҳам ажабмас. Тоббо миз ёнига ўтирди, ёнарсувни симирди. Ичкилик томоғини куйдириб, шу заҳотиёқ мияси гувиллашни бошлади: қароллар маст қиладиган ичимликка ўрганишмаган. Тўрт Нуруний кунида ичиладиган бир чўмич ачитки эса ҳисобга кирмайди, моғордан кайф қилиб бўларканми? Тоббомиз устига қаради. Гўшт увол кетди-да! Ўзининг оиласига камида саккиз кунга етган бўларди. Аммо даштликларга бирор нима деб бўларканми? У бир тилим этни кесиб олди, ичини чўғдек куйдираётган ёнарсув устидан газак қилган бўлди ва келгиндиларнинг суҳбатига қулоқ тутди.

Овозлар унга элас-элас эшитилади, боши айланиб, бетўхтов гувиллайди. Тоббонинг кўз олдида ўзи бир йилдан бери жангари қилиб тарбиялаётган буқача пайдо бўлди. У қон тўлган кўзларини олайтириб, ўткир шохини ўқталганича, узун, кулранг-кўкиш тилини чўзганича, эгасининг қўлини ялашга интилади. Ҳали ҳам боқувчисига талпиняпти. Буниси чатоқ. Яккашоҳ ҳаммага даф қилиши керак, ҳатто ўз парваришловчисига ҳам, бўлмаса соҳибнинг аччиғи чиқади. Ёш граф яқиндагина отасининг мол-мулки меросхўрига айланди, у албатта қўшнилариининг олдида мақтаниб юргиси келади. Демак, мусобақада барчани кўркувга солувчи кутурган яккашоҳ буқаси бўлишини истайди...

Буқача унинг чаккасини қитиклайди, кейин худди эриб кетгандек кўздан йўқолади, кейин яна пайдо бўлиб, сўнг ғойиб бўлади. Шундай пайтларда Тоббо анавиларнинг суҳбатини чала-чулпа эшитиб қолади. Хўжайинлар ҳақида гаплашишяпти, ҳақоратли сўзларни айтишяпти. Тинмай бир нарсани қайтаришади: Алвон Совутли, Алвон Совутли... Алвон совут кийган аллакимдир қайтиб келганмишми-ей, ўз агрофига чорлабдими-ей. Яна ва яна ўша исми такрорлашяпти: Алвон Совутли...

Тоббо ирода кучи билан хаёлидаги буқачани қувиб юборди. Даштликлар нимани муҳокама қилишяпти ўзи?

– Бошқа не чорамиз бор? – деди пахмоқбош, гирдигум даштлик. У Тоббо томонга ярим ўгирилиб ўтиргани учун фақат гардани-ю, у ёқ-бу ёққа қараб қолган пайтида тўмтоқ бурни кўриниб қоларди. – Биз ўрмон дайдилари эмасмиз, ҳамманинг кўз олдидамиз. Яқинда яширинишга ҳам жой тополмай қоламиз. Алвон Совут эса бошқа гап... Модомики, у келган экан, демак кўтарилиш вақти етибди. У бизни ташлаб кетмайди. Бизни ким хўрляпти? – тўралар. Уларни кимлар ёқтирмайди? – ҳеч ким ёқтирмайди! Бўлмаса нимани кутяпмиз, сардорлар?

– Сен ҳовлиқаверма, – озодароқ кийинган озгин шериги унинг сўзини бўлди. – Қасрларни талаш – ўз йўлига. Бу – қойилмақом иш. Бунга эътирозим йўқ. Лекин сен ҳозир нимага ундаяпсан? Сен исён кўтаришни хоҳлаяпсанми? Катта исённи истаб қолдингми? Шунақами? Ялангоёқларга эргашгинг келиб қолдими? Борақол. Уларни бирма-бир янчиб ташлашади. Ўшалар қаторида – бизни ҳам. Алвон рангли совут кийган саркарда масаласига келсак: уни ўзи ким кўрибди?

Алвон Совут, Алвон Совут, Алвон Совут, Ал-вон-ранг Со-вут-ли...

Тоббонинг шуури жуда секинлик билан тиниқлаша бошлади, энди башаралар унинг кўзи олдида чир айланишдан тўхтаган, буқача ҳам думини хода қилганича, бутунлай ғойиб бўлганди. Алвон Совут? Қандайдир таниш ном, жуда ҳам таниш... Эртақмиди-ей...

Ва бирдан... худди тўсатдан бошига қамчи тушгани каби бутун кайфи учиб кетди: Алвон Совут!

– Бўлди, вайсашни бас қилинлар! – Вудри ўзининг оғир муштларини миз устига қўйиб, уни енгилгина гурсиллатди. Кулбадаги шовқин шу ондаёқ тинчиб қолди. – Ким хоҳламаса, мажбурлаш йўқ. Мен одамлар билан гаплашдим. Ўзимникилар билан ҳам, сизларнинг қўл остингиздаги баъзи йигитлар билан ҳам. Улар ҳаммаси жангга кўзгалишга тайёр, бизнинг манавинақа баҳс-мунозараларимизга ҳам улар тупуришади. Агар сизлар йўлбошчилик қилмасаларингиз, ўзлари бошқаларни танлаб олишаверади.

– Исёнми? Яна-я?... Ўзи аввалгиларининг сон-саноғи йўқ-ку... – қоронғи бурчақда яна бирлари ғўнғиллаб кўйди.

– Мен «исён» деганим йўқ. Мен «уруш» деяпман. Ҳаммамиз. Бир-галиқда. Бирварақайига. Тўраларни сўямиз. Ҳаммасини. Гап-сўзсиз.

Тоббо титраб кетди.

– Нима?

Уни эсларидан ҳам чиқариб юборишган экан, чамаси. Ҳар ҳолда ҳаммалари жим бўлиб қолишди ва секин у томонга ўгирилишди. Уларнинг кўзларида чуқур ҳайрат пайдо бўлди – назарларида гўёки ўчоққа ташлаш учун тайёрлаб қўйилган кўзли тўнка дабдурустан тилга кириб қолгандек эди. Фақатгина Вудри ҳайрон бўлмаган ҳолда ўрнидан

турди, муштларига таяниб, Тоббо томон энгашиди, унинг кўзларига тикилган кўйи сўзларини паст товущда, аниқ-равшан қилиб такрорлади:

– Тўраларни. Ҳаммаларини. Савол-жавобсиз. Сўямиз.

Қаролнинг кўзларига синчков тикилган кўзлар. Аммо Тоббо Вудрини кўраётгани йўқ эди. Унинг нигоҳи сардорнинг вужудини эритиб, нарига ўтиб кетган. У бошқа нарсани кўрмоқда. Ўзи эслашни истамаган хотирот. Буларни унут бўлиб кетган, деб ўйлаб юрарди. Мана, қалтираб турган бир сигир, ола сигир, озғин. Унинг ёнгинасида Тоббонинг онаси тиз чўкиб турибди. У совут кийган кишилардан Олахонини олиб кетмасликларини ўтиниб илтижо қиляпти. Улар эса мириқиб кулишмоқда. Нарироқда ўшаларнинг яна биттаси турибди. У энди кулаётгани йўқ. У омбор деворининг ёнида оёқларини кериб турибди, кўзлари ярим юмук, қўллари қорнини чангаллаган. Кийими қип-қизил қон. Совутни тешиб ўтган паншаха деворга санчиб қўйилган аскарнинг йиқилишига йўл бермаяпти. Ва қаттиқ чинқирик. Отаси, қўшнилари ва тоғаси: уларнинг юзлари оғриқ азобидан тиришган. Ҳаммалари хомага ўтказилган. Хома жуда ҳам ингичка эмас, чунки танани тешиб ўтиб кетиши мумкин; аммо унчалик йўғон ҳам эмас – маҳкумларнинг ичларини ёриб ташласа, улар тез ва осон жон бериб қўйишлари эҳтимоли бор. Қатл борасида тўраларга етадиган моҳир йўқ... Ва онасининг мунгли овози: «Исён қилма, ўғлим, ҳеч қачон исён кўтарма...»

Ҳа, исён – ифлос иш.

Лекин агар Алвон Совут бошчилик қилса-чи?

Яна кўз олдида ўша манзара: граф бошқарувчисининг совуқ башараси. У ибодатхона остонасида ёқимсиз ишшайиб турибди. Ҳозир Тоббонинг хотинига айланиши керак бўлган қизнинг қўлини маҳкам сиқиб ушлаб олган; қизнинг кўзлари йиғидан шишиб, қизариб кетган, қорни қатта. У қасрда чўрилик қилаётганида кекса граф ўзининг эгалик ҳуқуқидан мириқиб фойдаланган. Энди эса ўзининг зодагон хотини қиздан қутулишни талаб қилганлиги боис, яна бир бор эгалик ҳуқуқидан фойдаланмоқда. Тоббонинг оёқ-қўллари боғлаб ташланган. Ёнида эса совут кийган кўриқчи. Ҳеч қаёққа қочиб қолишнинг иложи йўқ. Бошқарувчи эса яна ҳам завқланиб иршайди. У графнинг хизматкорига юзланди:

– Мени тўғри тушун, Тоббо...

Ҳа, худди шундай деганди: «Тоббо, тушун! Нима ҳам қила олардинг? Сохибингнинг иродаси осмондан баланд, тошдан қаттиқ. Яхшиси ўзинг розилик бер, Тоббо...» Ва Тоббо унинг амрига бўйсунди, ўзи илгари бирор марта кўрмаган қизнинг ёнига келади ва то умрининг охиригача у билан бирга бўлишга қасам ичади... У хотинини ҳар қуни ўлгудек савалайди, лекин бирга яшайди. Уларнинг фарзандлари

дунёга келади, хотинини эса ҳар куни дўппослашда давом этаверади. Шўрлик аёл фақат бошини елкалари орасига қисганича, йиғлайверади, йиғлайверади, Тоббо эса бу унсиз йигидан юраклари куйиб кетса-да, уни оёқлари остига олиб топташда давом этаверди, заминдордан аламини олишга журъати етмасдан, мазлумани топтайверди. Бошқарувчи эса... Мана, у ўнтача мулозимлари билан кулбага қадам ранжида килди. Ёқимсиз ишшайганча паст овозда ўз амрини эълон қилади:

– Тоббо, тушун...

«Тушунгин-да ахир, Тоббо, бу жуда ҳам зарур, бошқа ҳеч қандай илож йўқ. Болакай оддий гўдаклар каби улғайиши мумкин эмас: унда соҳибтўранинг қони оқмоқда, соҳибтўранинг эса ўз вориси бор ва душманлари ҳам бор. Модомики вазият шундоқ экан, сен яхшиси йўлдан қоч, Тоббо. Сен ҳар ҳолда эсли-хушли қаролсан, Тоббо, четроқ ўтиб тургин-да, бизга халакит берма».

Тоббо халакит бермайди, хотини эса додлаб, ерпарчин бўлиб тирчиллайди. Уни яхшилаб тепкилашади, лекин аяб-аяб, эридан кўра анча кучсизроқ тепкилашади. Қасрдан келган мулозимлар унинг катта ўғлини тутиб, ерга ағдаришади ва эркаклик хусусиятидан маҳрум этишади, кейин эса, худди бу ҳам камлик қилгандек, кўзгинасини кўргина қилиб кўйишади...

Тоббо ҳаммасига чидашга мажбур. Агар чидолмасанг, унутганинг маъқул. Акс ҳолда ҳаётинг ҳаёт бўлмайди. Яшай олмайсан!

Агар ростдан ҳам Алвон Совут қайтиб келган бўлса-чи? У ҳолда... «Мана, турибди у, ўша бошқарувчи... Ва мен, Тоббо, ақлли қарол, итоатли қарол, ҳеч қачон исён кўтармайдиган қарол, камина уни гирибонидан оламан ва қиличимни қинидан суғураман... Й-ў-ў-к! Қўлим билан, шу қўлларим билан, асталик билан, секинлик билан, кўзларидаги ҳаёт учқуни бирданига сўниб қолмаслиги учун, у яхши тушуниши учун, мен эмас, у тушуниши учун... Кейин навбат графники!»

Тамом. Энди чидашга ҳам, унутишга ҳам ҳожат йўқ. Қасрга энди дудламалар ҳам олиб бориш керак эмас, ҳар борганда ўнтадан тана олиб боришга ҳам эҳтиёж қолмайди. Буқачани қутуртириш ҳам керакмас. От. Уй. Дашт. Ҳаммаси ўзингники бўлади. Ҳеч қанақа совутдорлар ҳам йўқ...

Ва хотинининг кўзлари. У илк бора уларга аниқ ва равшан нигоҳ билан боқади: улар тиниқ кўк рангда экан! Уларда ғам-ташвишдан асар ҳам йўқ! Хотини унинг ҳаёлида нафис кашталанган байрамона либосда, остонада турганича, қўллари эри томон чўзади. Ёнида эса – кўргинаси... у ҳам бахтиёр! Кўзи ҳам равшан! Чаккаларида – кокилчалари!

Бутун толесиз ҳаётлари давомидаги илк бўса, аламли нафрат ҳам қаёққадир йўқолган...

Ана шундоқ.

Ҳаммаси оддий, жўнгина. Ҳатто жуда осон. Башарти, агар ҳақиқатан ҳам Алвон Совет келган бўлса.

У энди ўтирмасди – тик турарди. Вудри ҳам жойидан кўтарилди. Бошқалар – анави ўтирганлар ҳам ундан кўзларини узишмайди. Кибр билан эмас, қизиқиш билан боқадилар, гўёки ниманидир кутаётгандек. Аммо Тоббо кўз олдидан нималар ўтганини сўзлаб беролмайди, шу боис тишлари орасидан сўзларни ситиб чиқаради.

– Ҳа. Сўйиш керак. Ҳаммасини. Ҳеч қандай гап-сўзсиз.

Кейин ҳорғин овозда, худди узр сўраган каби, қўшиб қўйди:

– Башарти, агар чиндан ҳам Алвон Совет келган бўлса...

ҲУЖЖАТ – II. ТҚБ АРХИВИ

«Қадим Қиролларнинг ҳукмронлик даври поёнига етгач, янги ҳукмдорлар Шарқий Бошкентда яшашни ишташмади ва Ғарбий Тоғ Этагида Янги Бошкентни бунёд этиб, ўша ерда тахтни ўрнатдилар ва Олий Ҳукмдорлик мақомини қабул қилдилар. Улар қадимий қонунларни бекор қилдилар, ерларни ўзларининг энг жасур жангчиларига бўлиб бердилар, уларга зодагонлик рутбасини инъом этиб, ўша жойларда яшайдиган одамларни ҳам ерларга қўшиб ҳада қилдилар. Шу зайл дунёда адолат йўқ қилинди. Лекин орадан ўн йил ўтиб, Ёш Саркарда ўз панагоҳидан одамларнинг ҳузурларига чиқиб кетди. Унинг қалқонига бошоқ нақши зарбланган, бошоқ шаклида ишланган тожи пешанасини безайди. Бу ўша – келгиндиларнинг куч-қудрати халқнинг иродасини синдирган ҳамда Қадим Қиролларнинг ҳукмини хоку гардга айлантирган жангда ғойиб бўлган БОШОҚТОЖ эди.

Одамлар кўзғалишди, унинг даъвати билан бир тану бир жон бўлишди, зеро, хур даврлар ҳали унут бўлиб улгурмаган эди. Уларнинг қасоси даҳшатли, ғазаблари беаёв эди. Қон дарёлари қасрларнинг дарвозаларини бузиб, ташқарига оқади, қадимий турмуш тарзини таҳқирлаганларнинг на гўдагига шафқат қилинур, на кексасига интиқомдан омонлик бор. Янги Бошкентда ҳукмронлик қилганларнинг қисмат тори узилаётгандек гўё.

Бундан фақат Бош коҳин норизо эди. Кўҳна тартибларга қарши унинг амрисиз қўл кўтарилган эди. Қадим Қироллар ҳам қурбонлик меҳробига эҳсонларни назр этиш борасида ўтакетган зикна эдилар. Бундан Бош коҳин аламзада эди. Сўнгги жанг олдидан у исёнкор жангариларни дуоибад қилди ва улар мағлуб бўлдилар. Қаролларнинг қиролини – Ёш Саркардани Олий Ҳукмдорнинг оёқлари остига келтириб ташладилар. У эса ғазаб исканжасида исёнчини даҳшатли қийноқлар билан

азоблашга амр этди – жазодан сўнг эса шундоқ укубатларга солиб қатл этилсинки, бу жазо асрлар оша хотираларда сақланиб қолсин.

Тўрт Нуруний Абадият Соҳибига илтижолар қила бошладилар:

– О, Қудрат Эгаси, жазоингни юбординг, марҳаматингни ҳам дариг тутма! Сенинг хоҳиш-иродангсиз исёнчини ҳеч ким банди этолмаган бўлур эди. У аслан золимларнинг эмас, сенинг асирингдир. Унинг тақдири сенинг қўлингда: истасанг жон риштасини узиб ташлайсан, истасанг жонини омон сақлагайсан...

Бош қоҳин Тўрт Нурунийнинг Ҳукм Эгасига қилган илтижоларидан хабар топгач, исёнчини Олий Ҳукмдордан сўраттириб олиб, бўлиб ўтмиш воқеотни тадқиқ этмоқликка киришди:

– Одамларни нега исёнга бошлаганинг бизга маълум. Аждодлар тожу тахтини қайтадан тикламоқлик истаги сени шу ишга ундаган. Сендан мен ўзга бир нарсани билмоқчиман: не сабабдан кашшокларнинг зодагонларни оёқ остида топташларига, уларнинг қонларида чўмилмоқларига йўл қўйдинг?

Мағлуб эса Бош қоҳинга жавоб қилди:

– Мен йиллар давомида чувриндиларнинг ораларида яшаб, уларнинг турмушларини кўриб-билдим. Уларнинг ҳаётларида ҳақиқат йўқ. Зеро, инсон зоти фақат ўлимидан сўнг Қуёш дунёсига тушмоқлик учунгина ҳайвон қабилида яшаши ножоиз!

Унинг сўзлари дадил эди. Нигоҳи ғазабли.

Бош қоҳин қаттиқ қаҳрланди.

Сўнг ўз қарорини маълум қилди:

– Сен, ялангоёқ, зодагон тўраларгагина қўл қўтарганинг йўқ. Осмонлар Соҳибининг сояси бўлмиш каминанинг ҳукми остидаги заминда Янги Подшоҳликни барпо этишга қасд қилдинг. Мен ўша сенинг хундор душманинг бўлмиш Олий Ҳукмдор амр этганидан кўра қаттиқроқ жазога мустаҳиқ этаман. Сени иродангдан ва куч-қувватингдан маҳрум қилиб, бу ёруғ дунёда саргардонликка маҳкум этаман. Сен ўзинг ҳимоя қилмоқчи бўлган авомнинг қайғу-мусибатларини кўрасан, аммо уларнинг муҳофазасига на қудратинг, на журъатинг етгай.

Бош қоҳиннинг ҳукми шу бўлди. Унинг қарори даҳшатли эди. Ҳатто Тўрт Нуруний ҳам исёнкорни ҳимоя этмоқликка ожиз қолди.

Бош қоҳин сўзида давом этди:

– Зодагон оқсуяклар наслидан бўлгани учунгина сен томонингдан айбдор деб топилиб, сенинг айбинг ила қонлари оқизилган беайб ва заифлар бир лаҳза ҳам тинмасдан сенинг хунингни сўрамоқдалар. Бу тўкилган қонларнинг иси димоғимга уришини истамайман. Бунинг жавоби сенинг бўйнингда.

Шу сўзларни айтгач, Бош кохин исёнчини қон оқиб турган дарёга ботирди ва интиқом афсунини ўқиди. Исёнкорнинг чакмони қип-қизил қон рангига бўялгач, маҳкумни у жойдан тортиб чиқарди. Шундан сўнг бир оз кўнгли юмшади, чунки у жазонинг беаёвлигини сезиб турарди: айбига яраша жазо бериш керак, аммо ҳаддан ташқари шафқатсиз бўлиш ҳам ярамайди.

Шундан сўнг Тўрт Нуроний ҳам ўз сўзларини айтишга ботиндилар.

– Бош кохиннинг ҳукмига чора йўқ. Аммо ўз мавкеимизга кўра унинг қарорига қўшимча амал киритиш ҳуқуқига эгамиз. Сен лаънатланган мана шу Алвонранг чакмонингда дарбадар кезиб, одамларнинг ғам-кулфатларига гувоҳ бўласан, ёрдам сўраб айтган илтижоларини эшитасан – аммо аралашмоққа қувватинг етмайди. Аммо бу ҳолат зулм ўлчови ҳадди-чегарасидан ўтган тақдирда барҳам топади. Эзгулик билан ёвузлик мувозанати бузилиши биланоқ мазлумлар ҳузурига бор. Сўзсиз уларни ортингдан эргаштир. Албатта зафар қозонгайсан.

... Шу асно Алвон Совутли боши оққан томонга йўл олибди. Қувватсиз ва гунг: бутун дунё мусибатларини кўрибди ва барча дод-фарёдларни эшитибди – ёрдам қўлини эса чўза олмасмиш. Эгаларидан сўрамасдан, минган отини йўл-йўлакай алмаштириб бораверибди. Тавқи лаънатга учраганга ким ҳам монелик қила оларди? Баъзан, одамлар Алвон Совутни кўриб, кўмак сўрардилар, у эса тўхтамасдан, уларнинг ёнгиналаридан ўтиб кетаверарди...

Демак, ҳали одамларнинг мусибатлари сабр косасини тўлдириб улгурмабди.

Аммо ўша сабр-тоқатнинг чегараси қаерда экан?»

МАНБА: «Учинчи даражадаги тамаддунларнинг халқ оғзаки ижоди» тўплами. Ижтимоий тадқиқотлар Галактика Институти нашри. Филология бўлими. Ер–Валькирия–Тхимпхадва. 4-жилд. XIX-боб. 869–871-бетлар».

ИЛЮВА: *Афсона тегшили сайёра аҳолисини кейинги тараққиёт жараёнига тайёрлаш учун Ер сайёрасида, Сайёралар Ижтимоий Тараққиёти институтининг мутахассислари томонидан ижод қилинган.*

3

Мен ўрмон ичида тентираб, «э-хе-ҳей»лашни ўзимга лозим топмадим. Бундан нима наф? Бузилган киберлар ўз-ўзича ғойиб бўлиб қолмайди. Уларни олиб кетишлари мумкин, холос. Лекин ким? Бу энди иккинчи масала. Бу саволга мендаги ваколат билан жавоб бериб бўлмайди. Йўриқномага кўра Марказга мурожаат этиб, ваколатимни

тасдиқлатиб олишим, шундан кейингина чора-тадбир кўришим мумкин. Бундай тизимда ҳар ҳолда мантик бор. Аммо... йўриқномаларни аллақачон амалий фаолият нималигини ҳам унутиб юборган ходимлар ёзишади; «ўлгинг келса, йўриқномага амал қиласан», деган гап ҳам бекорга чиқмаган. Кулгили эмас-у, лекин аниқ гап.

Ўшанда, етти йил муқаддам, ўт ичида қолган Кашада сайёраси кўчаларида, Эндид бизларга: «Қочинглар!» деб бақирди, ўзи эса кабристон тўсиғининг ортига беркиниб олди. Мен уни ташлаб кетолмас эдим, Эндид ортига ўгирилиб, яна кичқирди: «Ҳой, тезроқ қочиб қолсанг-чи!» кейин эса бўралатиб сўқинди, асабдан кўзлари ола-кула бўлиб кетди, муюлиш ортидан эса қора ёпинчик қалпокли йигитлар ўтирган жанговар машиналар ёнилғисини тутатиб чиқиб кела бошлади. Улар ҳар қандай йўриқномага тупуриб, устимизга бостириб келишар, бизда эса уларга қарши ҳеч қандай кўрсатма йўқ эди. Қаёқдан ҳам бўлсин?! Бубахай – «Ернинг садоқатли дўсти», ўз йўлидан боришни маъқул топди ва унинг одамлари қароргоҳдагиларнинг ярмини сўйиб ташлаб, элчихоналар жойлашган ҳудудни қуршовга олди; Кашада талвасага тушиб қолди, биз учовлон бирор нимани ўзгартиришга ожиз эдик, бошқалар эса бомбардимон остида кирилиб кетишди. Анави томонда, уч юз қадам нарида, яримвайрона элчихонада бизни душман кутиб турарди. Аммо улар беҳудага кутмоқда эдилар. Серёга кўзи косасидан чиққудек бир алпозда оғир нафас оларди, саросимага тушган Эндиднинг қўлида эса чорраҳада бир мурданинг қўлидан юлқиб олинган автомат титраб турибди. Бу жанг институтнинг вазифасига кирмасди. Бизни дипломатлар махсус чақиртириб олишган эди.

Эндид яна кичқирди: «Қочсанг-чи!» – ва мен югуриб кетдим. Елкамга Серёгани ортиб олганман, соҳил бўйлаб бир амаллаб чеккароққа чиқиб олдим, Эндид эса бир ҳафтадан кейингина қайтди. У Бубахайнинг тинқасини қуритишганидан сўнг қайтди, аммо Кашаданинг миллий нақши – кўк-яшил ҳошия ичига тўртбурчак шакл чизилган ғилофга солинган ҳолда келтирилди. Ана шунақа. Тагин «Йўриқнома»миш-а!..

Алалхусус, мен киберни топа олмадим. Аммо Оллани топдим. Тўғрироғи, Оллани эмас, буталар орасига биқиниб кўркувдан қалтираб ўтирган бирбурдагина митти жонни топдим. У ён томонга қараб қочмоқчи эди, аммо тиканли бута орасига тиқилиб қолди. Мен эса бу йиғлаб-юмалаб қаршилиқ кўрсатаётган момик жонни тиканлар орасидан авайлаб чиқариб олиб, бир оз тинчланиши учун қаттиқ бағримга босишга мажбур бўлдим. Қизалок. Ўн яшар, балки сал каттароқдир. Сочлари кўзга яққол ташланади: узун, бироз жингалак, олтин рангда товланади. Худди Аришканинг сочларига ўхшайди. Фақат жуда кирланиб, бир-бирига ёпишиб кетган: чамаси, қизча ўрмонда икки кун,

балки уч кун қолиб кетган. Кўзлари ҳам қизимникига ўхшаш, мен кам учрайдиган бу кўзларни кўрганимда, хайратдан ҳатто нафас ололмай қолдим: кўк ҳам эмас, кулранг ҳам эмас, зангор ҳам эмас – ҳаммасидан оз-оздан, барча ранглар уйғунлашиб кетган. Ва бу кўзларда шу қадар қаттиқ кўрқув борки – буни кўриб эгим жимирлашиб кетди. У типирчиллаган кўйи заифгина пиқиллай-пиқиллай, жимиб қолди. Кўзлари хиралашди. Оғир қарахтлиқ. Қаттиқ совқотишнинг асорати.

Мени бекорга Ирруах дан-Гоххо деб кўйишибдими?! Биз, ғарбнинг одамлари қадим замонлардан бери ажални даф этиш санъатидан яхши хабардормиз. Менинг онажоним эса дан-Бакаппанинг нақ киндигида туғилганлар, уларнинг насли азал-азалдан илмсеварлар авлоди сифатида машҳур бўлган. Хуллас, мен – зўр табибман.

Бундан ташқари, ТҚБ ходимлари қўлда бажариладиган муолажадан имтиҳон топширадилар. Боз устига яқин вақтлардан бери топширикни бажаришга кетаётганларга икки дона игнадан бошқа ҳеч қандай даволаш воситаларини олиб кетишга рухсат берилмаяпти. Сафарлардан бирида йўқолган дорилар тўплами билан юз берган фожиали ҳодисадан сўнг эҳтиёткорлик кучайтирилди. Раҳбарият ўз масъулиятини анча камайтириб олди: уларнинг фикрича, одамни бармоқлар ёрдамида 4–5 соатга ҳушсизлантириб кўя оладиган киши уни ўсаллик ҳолатидан чиқаришга ҳам қодир бўлиши керак.

Мен қизалоқнинг чаккаларини уқаладим, умуртқасини сийпалаб чиқдим, кулоқ супраларини аста эздим. У аввал кўлимдан силтаниб чиқиб кетишга уринди, кейин яна бўшашди, аммо бу сафар ўзгача, жонли алпозда тинчланди. Сўнг кўзларини юмиб, бошини майсага кўйганича, чуқур ва деярли текис нафас олган ҳолда уйкуга кетди. Мен уни ўз вақтида қарахтлиқдан чиқариб, ҳалокатли асоратлардан қутқариб қолдим. Ваҳоланки, бахтсизлик юз бериши мумкин эди: чамаси қизчани жуда қаттиқ кўрқитишган. Фақат кўрқитишса ҳам майли эди-я: кейинчалик, модул ичида, зарарсизлантирувчи эритма билан қизалоқнинг баданини тозалаётганимда елкасида ва тирсақларида кўплаб қонталаш жойларни кўрдим, қандайдир муртаднинг бармоқ излари яққол кўзга ташланиб турарди. Аммо бу айтаётганларим кейиннинг гапи. Ҳозир эса мен уни шунчаки кўлимда кўтариб кетяпман, бунга заррача ҳам қийналганим йўқ. Қизча қуш каби енгилгина, Серёгани елкамга ортмоқлаб олганимнинг олдида ҳеч нарса эмас. Гўдакнинг сочлари майса устида судралиб борарди, мен уларни чамбарак қилиб ўраб, кўксига ташлаб қўйдим.

У кўзларини очганида, энди озодагина эди, кўзларида азоб акс этган ваҳима йўқ, мен уни саволга тутишга ҳаракат қилдим, аммо шивирлабгина айтилган «Олла»дан бошқа бирор сўз айттиришга эриша

олмадим. Қизча гапиришни истамас, тўғрироғи, сўзлай олмасди. Қарахтликдан сўнг ўзи кўпинча шунақа бўлади. Агар бу топилмас ерлик бўлганида эди, мен гипнозни кўллаб кўрган бўлардим. Аммо ўзга сайёраликлар билан бундай қилиш ярамайди, уларнинг руҳияти қанақа эканини ким билади, дейсиз. Менимча, дея ўйладим мен, Олла исмли қизни аллақачон излашаётган ҳам бўлса керак. Ота-оналар ҳамма ерда ҳам бир хил. Мен, оккўнгил табиб Ирруах уларга мамнуният билан яхшилик қиламан, қизларини ўзларига топшираман. Ҳатто, суюнчи ҳам олмайман, ваҳоланки қизчанинг эғнидаги мовийранг уваданинг башанглигига қараганда, мукофоти ҳам шунга яраша бўлиши керак.

Мен – зодагонман, ҳа, худди шундоқ! – Эзгу ишим учун арзимаган садақани олишга мени ҳеч нарса мажбур қилолмайди. Боз устига, қизалоқ ҳам аслзодалардан: нозик бўйинчасида – ингичка, моҳирона тўқилган занжир, унга аждарча қиёфасида ишланган нефрит тамға илинган. Жуда соз. Мен энди бу ўлкаларда яна бир муддат қолиб кетаман шекилли. Қизчанинг отаси софдил, содда табибни меҳмон қилишдан қочмаса керак. Ҳар ҳолда, ҳақ учун меҳнат қилиб, насабимиз рамзи бўлмиш оиламиз тамғасининг шаънини ерга ураётган бўлсамда, аслзодалар авлодиданман...

Кейин биз ўтириб, кечки нонуштани тановул қилдик. Оқшом совуқ, шафақ ҳам қандайдир қон тусида, тажовузкор кўринарди. Ойна ортида шарпалар изғийди. Олланинг юзлари тупроқ рангида кўринади – чириган ғўла шаклида ишланган яширин чирокни ёққанимда унинг шуъласи ҳужра ичини хира ёруғликка чулғади. Тўғри-да, ғарибона кулбада шам қаердан ҳам бўлсин? Қаердадир жуда олисларда, дашт бошланган ерларда қашқирларнинг ингичка увиллаган товуши эшитилди, аммо атрофда ўрмоннинг осуда шовуллаши сокин, аллаловчи оҳанг таратади. Свитеримни кийиб олган Олла кулгили кўринади – этаги тиззасидан ҳам пастга тушган. Оч қолган қизалоқ шошиб-пишиб, аммо чиройли овқатланарди. Одоб билан, тарбия кўрганлиги шундоқ кўриниб турган алпозда тамадди қилади. Ёғ суртилган нонни кичик-кичик тишлаб, санчқидан ҳам моҳирона фойдаланади. Отасининг муҳтожлардан эмаслиги шундоққина кўриниб турибди: санчқи бу ерда янгилик ҳисобланади, унга ҳар кимнинг ҳам қурби етавермайди. Айни муддао. У тўйгунича гўшт, бир қошиқ балиқ увулдиригидан еди (қораси, қизил увулдирикни ҳеч қачон ўзим билан олмайман, бу менга одат бўлиб қолган), чой ичишни эса хоҳламади. Бекор қилди. Чой дамлаш менинг кам сонли фазилатларимдан бири. Ҳақиқий санъат! Кичкина чойнакчамни қайноқ сувга чайиб олгач, беш қошиқ қуруқ чой соламан... ўзи сирларимни нега сизга ошкор этмоқдаман? Фақат бир нарсани айтишим мумкин: чой дамлашда устаси фарангман, гаров

ўйнашим мумкин. Менинг ёнимда доимо бир-икки қадоқда ҳақиқий, Ерда етиштирилган, йирик баргли, шунчаки оддий Ер чойи эмас, Ланка оролида ўсадиган хушбўй, ўткир ҳидли, жуда бўлмаганда башариёт бешиги бўлмиш Ҳиндистонда экиладиган, агар у ҳам йўқ бўлса, денгиз сатҳидан камида минг қулоч баландликда ундириладиган Шимол чойи бўлади.

Олла уйқуга кетгач – қаттик, лекин сал нотинчроқ уйқу эди бу, – мен коп-қоронғи даҳлизга чиқдим, хира ёнчирокни ёқдим, ертўланинг қопқоғини кўтардим-да, зим-зиё тирқишдан митти қутичани олдим. Маҳаллий одамлар бунини албатта «ғалати идишча» деган бўлардилар: уни ҳеч қанақасига очишнинг иложи йўқ, фақат динамит билан портлатиш мумкин, холос. Хайриятки, бу сайёрада динамит ҳали-бери ихтиро қилинмайди. Фазо орбита станцияси билан боғланиб, Марказни алоқага чақиртирдим, вазият ҳақида ахборот бердим, кўрсатмаларни қабул қилиб олдим. Ҳаммаси жойида. Фавқулудда ходисалар йўқ. Шунчаки вазият мураккаблашди, шунга мувофиқ топшириқ ҳам қийинлашди. Тўғриси айтганда, мен йўқолган усқунани излашга ёшроқ ходимлардан жўнатишмасам эди, деб чўчигандим. Ҳар қалай Серёгага умид боғлаб тўғри қилган эканман. «Олға!» дегани бу – мени ҳали ҳам эслайди ва ишонади, дегани. Бу дегани – биродарим Сергей менинг ортиқча дардисарларсиз ўз хизматимга қайтишим учун рухсатнома олишга эришди, деганидир. Норасмий хабарномадаги «Олға!» деган биргина сўз бизнинг қондош оғанилар эканимизни англатади. Умуман олганда, қонун бўйича у ердан фақат энг муҳим хабарларнигина юбориш мумкин («Ўғил кўрганлигининг билан табриклаймиз», «Хотининг анча соғайиб қолди» ва шу кабилар), аммо бу низомлар енгига урта ука тақилган йигитларга унчалик тааллуқли эмас, чунки қондаларни уларнинг ўзлари ёзишади, ўз ижодларидан бир оз четлашиш бу кишиларга нисбатан кечиримли ҳол.

Мен миз ёнига ўтирдим, қўлимга қоғоз-қалам олдим-у, ўйлашиб қолдим. Хабар: кибер йўқолди. Савол: қаёққа йўқолди? Назарий жиҳатдан қараганда тахминлар керагича топилади: қароллар, тўралар, буниси ҳам ёқмасам – маҳаллий жамиятдаги ёт унсурлар.

Ўрмон қаъридаги жонсиз суворий тўра! Ўз-ўзидан ғойиб бўлди-қолди!

Турган-битгани ишқал. Яна қанақа денг!.. Бўпти, энди бир оз қаллани ишлатамиз. Қароллар олишганмикан? Улар кейин бирор қори ҳол юз бермасин, деб чуқурроқ кўмиб ташлаган бўлардилар. Удумга кўра, қурол-аслаҳалари билан бирга. Аксилжамиятчиларми? Улар аввал жабрдийданинг кийим-кечагини ечиб олишади... кейин эса дубулғасини бошидан чиқара солиб, ўзини бурдалаб ташлаш-

ган бўларди. Шундайми? Шундай. Мантиқан тўғри. Аммо, лекин, бироқ! Суворий тўра ахир тавқи лаънатга учраган-ку! Ана шуниси ҳаммасидан муҳим. Техника даҳоларининг оддий ва нафис ихтиролари Ер сайёрасидаёқ мени ўзига ром этганди. Мана бу сайёра хурфикрлиликнинг энг оддий, содда босқичига чиқиб олгунича ҳам ҳали камида икки ярим-уч асрлар бор. Ҳозирча эса мана бунақа инс-жинсга юзма-юз келиб қолган ҳар қандай маҳаллий фуқаро олди-орқасига қарамай тирақайлаб қочади, йўл-йўлакай эса бора-боргунча ўзи билган дуоларини пичирлаб югуради. Қойил! Дахлсизликнинг тўлиқ кафолати! Бу сайёралик одамлар ҳам бидъат-хурофотда бизникилардан қолишмайдилар.

Демак... Хўп, бу ҳолат нимадан далолат беради? Ахир сен тарихчисан-ку, оғайни! Қани, ўзинг ўйлаб кўр-чи, агар ўрта асрларда яшаган саводсиз чоракор ўрмон четида овозсиз, ҳаракатсиз, шохдор, боз устига думли-туёқли номаълум махлукни кўриб қолса, нима қилган бўларди? Тиз чўкиб, тавба-тазаррусини бошлаб юборган бўларди. Тўғри! Кейин-чи? Кейин руҳонийни етаклаб келади. Эътиқодлисини, алдамайдиганини! Инс-жинсшуносини. Ўша инс-жинсшунос шохдор иблисни бошлаб дуоибад қилади. Ваҳимага тушган қишлоқликлар дўзах аҳлининг бу вакилини арқонбанд қилиб, яқинроқдаги бирор ўрага улоқтиргач, чуқурроқ қилиб кўмиб, тоғтеракдан йўнилган козиқни гўртепа устига қоқиб қўядилар. Ана шундоқ. Бу тахмин ҳақиқатга яқинроқ. Бундан шундай хулоса келиб чиқади: шахсий алоқа боғлаш лозим. Халқ билан мулоқотга киришиш керак. Бундай янгиликлар мириқиб, узоқ вақт ҳазм қилинади. Ваҳоланки, кибернинг йўқолганига ҳали уч ой ҳам ўтгани йўқ, хабарнинг тахи ҳам бузилмаган. «Дўзах махлуқи»нинг қабри қаердалигини кимдир барибир оғзидан гуллаб қўяди. Дехқонлар айтмаса, саройдаги хизматкорлар гапириб қолар, улардан садо чикмаса, маҳаллий роҳиб вайсаб қўйиши мумкин. Ҳеч бўлмаганда ўрмондаги йигитлардан гап олса бўлади; улар ҳамма нарсани билишади. Агар нимадандир ғафлатда қолсалар, бу беҳабарлик охир-оқибат ўзларини асфаласофилинга жўнатиши мумкинлигини яхши билишади.

Йўқдан кўра бу ҳам бир тахмин-да. Ҳар ҳолда бир фараз... Мен гўлачиروқни ўчирдим, ерга чакмонимни ёздим, бошимнинг тагига хуржунимни қўйиб, аста чўзилдим. Ёнгинамда, супачада Олла заифгина инграб қўйди. Тинчлан, қизалоқ, тинчлан, ҳаммаси яхши, хотиржам ухлайвер. Мен оёғимни чўзиб, ўнг ёнбошимга ағдарилдим. Чаккамга кафтимни қўйиб олдим.

Энди ухлаш керак. Эртага барвақтроқ турмасак бўлмайди, иш жуда кўп.

Модомики, кишлок Такабалчиқ деб номланган экан, у ерларда Парфенонга ўхшаш жойни топиш даргумон. Мен бунга умид қилаётганим ҳам йўқ. Аммо, хаританинг кўрсатишича, айнан шу аҳоли манзили модулга ҳаммасидан яқинроқ жойлашган. Ўзи шундай бўлиши ҳам керак эди. Бундан ташқари, ушбу ҳудуд харитада икки рангли доира билан белгиланган. Кўк ранг – Соҳибтўра бошқарувчисининг яшаш жойи, энг паст даражадаги ўзига хос маъмурий бўғин. Сарик ранг – кўрғон руҳонийсининг қароргоҳи. Биз Олла билан саҳарлаб йўлга тушганимиз йўқ, кун чиқишидан бир соат ўтиб жўнадик. Мен уйғонганимда ҳали қоронғи эди: тун қандайдир ёқимсиз, нотинч кечди. Олла босинқирайди, мен уйқусираган ҳолда супача устидаги пўстакни тўғрилаб қўяман, сал вақт ўтмай яна сакраб тураман, яна тўшамани тузатиб, жойимга чўзиламан. Гоҳи-гоҳида эса, энди кўзим илинган пайтда тушимга худди ёркин қизил рангли улкан кенгуру каби олисларга ирғишлаб кетиб бораётган кибер кираверади. Баъзан эса бу махлуқ мен томон ўгирилиб, чўзиб увиллайди. Шу боис ҳам ўзим бир оз уйқучирок эканимга қарамасдан, тонг отар-отмас мен аллақачон тик оёқда эдим. Олла сал кечроқ уйғонди; кўзини очиб улгурмасидан, деворга суяниб ўтириб олди, оёғини йиғиб, қўллари билан елкасини кучди. Бас қил, тентаккинам, ҳадеб чўчийверма, бўлди қил, тинчлан – овқат сузаётиб, уни хотиржам овозда тинчлантиришга ҳаракат қиламан. Ниҳоят қизалоқ тинчланди. Хотиржам тортиб, ҳатто жилмайиб ҳам қўйди. Тўғрироғи, илжайганнамо лаб буриб қўйди: лаблари сал титраганча чўччайиб, кўзларида бир учқун чакнаб ўтди.

... Агар ўрмон оралаб борилса, йўл анчагина яқин бўларди-я: тўрт, балки беш чақиримни тежаш мумкин. Аммо Оллага қараб туриб, бу фикримдан қайтдим: кераги йўқ. Шундоқ ҳам ўрмонда тортган укубатлари узоқ вақтга етади. Шу боис ирмоқ бўйлаб, жануби-шарққа томон йўл олдик. Аввалига ёнма-ён кетдик, кейин Олла ортда қола бошлади ва мен уни елкамга ўтказиб олдим. У анчагина енгил эди, лекин барибир бу аҳволда лўкиллашнинг ҳечам иложи йўқ, бундан ташқари унчалик шошмаяпман ҳам, шу боис керакли жойга тушга яқин етиб бордик.

Қишлоқ бошқаларидан ҳечам фарқ қилмасди. Қирққа яқин кулба, кўпчилиги – оҳакланиб, чирик четанлар билан ажратилган ертўлалар, энг яхши кўрғончаси овлоқроқда жойлашган. Яна бир иморат бир оз кўримлироқ, ҳар ҳолда бошқарувчининг уйи бўлса керак. Ва яна бу ерларга хос бўлган бутхона – тупроғи титилиб, зах босиб ётган эҳромсифат бино, энг тепасига увадаси чиққан туғсимон алланима илиб қўйилган. Олов тимсоли, буни дарҳол англадим. Ана холос. Бу Такабалчиқ деган-

лари жуда ҳам унчалик тупканинг таги эмас экан: одатда бу ерларнинг черковлари устида тунока байроқ қадаб кўйилгувчи эди. Олов – махсус аломат ҳисобланади. Демак, Янгиланиш кунда Тўрт Нурунийдан бири бу жойларга қадам ранжида қилиб, табиийки, бу ерда меҳроб бунёд этган. Бу, албатта Иккинчи Нуруний бўлиши керак: адашмасам, худди ўшаниси бу каби хайру саховатларни ўзига одат қилиб олганди, лекин Тўртинчи ҳам бир-икки марта шундай ишлар билан шуғуллангани ҳақида ривоятлар бор.

Бир сўз билан айтганда, донғи кетган Такабалчик узоқдан чиройли, саришта ва хатто обод кўринади, худди бизнинг ўрта асрлар тарихига бағишланган романлардаги манзарани эслатади. Илгарилари мен ана шундай китобларга ишқибоз эдим. Излаб топардим, айирбошлардим, тўплардим, деярли ёддан билардим. Балки шунинг учун ҳам аввал тарих факультетига, кейин эса ТҚБга киргандирман? Бўлмасам-чи! – ёрқин эхтирослар, мағрур одамлар, эркин ҳаёт... Ўзингни камситилган деб ҳисобламайсан. Буларнинг барчаси ёқимли-ку, аммо афсуски, сафсатадан ўзга нарса эмас. Ёлғон демоқчи эмасман-у, ҳар ҳолда унчалик ҳақиқат ҳам эмас. Ўтмиш биз тасаввур қилганимиздан кўра буткул ўзгача. У худди бугунги кунимизга ўхшайди, фақат у очиқ-ошкор, заркоғоз ичига яширинган эмас. Аммо, бошқа томондан, бу олачипор, ғамли дунёга жуда тез сингиб кетасан, кўп ўтмай, хаттоки ундан айрилишни, уни тарк этишни тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Нима бўлганда ҳам бу амалга ошириб бўлинган, бошдан-охиригача маълум, тақдир азал каби ўзгармас Ернинг тарихи эмас. Бу – энди бошланажак тарих.

Мен кўзимни узмасдан тикилиб турардим. Олла бир пайт кўлимга қаттиқ ёпишганича, пинжимга тикилиб олди, мен унинг қалтираётганини ҳис этдим. Уни қаттиқ қучганимча, нимадир бўлганини англадим: бу ерда нимадир бор. Йўқ, алдадим. Ҳеч нарсани англаганим йўқ. Мен ичимдан ҳис этдим. Назариётчилар махсус хизмат ходимларининг ноёб сезгиси ҳақида истаганча мунозара қилишлари мумкин. Лекин шундай сезги борки, усиз ТҚБ ходимлари камая-камая, ташкилот марҳумларнинг хотира суратларига тўлиб кетган бўларди. Бу жуда оддий ҳиссиёт: ҳеч қандай сабабсиз, тўсатдан курагингиз ости сезилар-сезилмас уюша бошлайди... Кашадада Бубахайнинг радиода сўзлаган нутқидан икки соат аввал шундай бўлганди. Бундан аввалроқ эса Хийно-но-Айтеда зодагонлар довул чалиб, олий йиғин чақириб, қатли ом уюштирганларида ҳам шу ҳол юз берган. Буни қандай изоҳлаб бериш мумкин? Ҳамма иш жойида, ҳаммаёқ осуда, аммо ёқимсиз бир алланима бор. Беихтиёр Олланинг қўлини қаттиқ сиқиб, оғритиб қўйганимни ҳам сезмай қолдим. Қишлоқ этагига яқинлашиб, сўқмоққа кўндаланг йиқилиб ётган илк истиқоматчига кўзим тушгани-

дан кейингина ҳаммасини англадим. Қишлоқ одамга тўла эди. Тағин айни ҳосил йиғим-терим пайтида, ёзнинг қоқ ўртасида. Улар орасида эркалар деярли кўринмасди. Фақат бир нечта ғирт маст нухалар четан соясидаги харрақларда оёқ узатиб, чўзилиб ётарди. Супачалар устида ҳам қариялар узала тушган – уларнинг ҳам кўпчилиги ичиб олган. Атрофда болалар – кир-чир, қийқиришиб юришибди. Полизларда, ҳовлиларда, қудуқ атрофида – хотинлар, хотинлар, хотинлар. Мен чанг кўчадан ўтиб боряпман, ҳеч ким менга эътибор ҳам бераётгани йўқ, Олланинг қўлчаси менинг қафтимда типирчилайди, миямда эса шундай бемаъни сўзлар ғужғон ўйнайдикки, қани энди хумордан чиқиб сўкиниб олсанг. Эҳ, шу иш жуда бемаврид бўлди-да! Буларнинг аҳволи кундек равшан: бу – ғалаёндан кейинги қарахлик. Исёнлар поёнига етган пайтда шунақаси бўлиб туради. Қасрдан кичиккина, аммо ихтисослашган совутлилар бўлинмаси жўнатилгач, бу кайфият ўтиб кетади.

Бошқарувчининг уйига киришдан фойда йўқ. Бино тепаликдан қараганда бинойидек кўринмоқда, холос. Тўғри, у бошқа уйларга нисбатан тузукрок, албатта. Аммо кўпорилган эшиклар, базўр илиниб турган табакалар, ҳовлида куйиб ётган ахлат уюми – шинамгина уйнинг вайронага айланган кўриниши. Ахлат уюмлари устида, ланг очиқ дарвозага яқинлашмасдан, улкан олачипор ит изғиб юрибди; у гоҳи кимнидир излаган каби гир айланади, ғингшиб, алланималарни искайди, гоҳ ер бағирлаб эмаклар қолади; гоҳо сакраб ўрнидан турганича, зорланиб увиллай бошлайди. Югуриб бораётган бир болакай кутилмаганда итга тош улоқтириб қолди. Тегди. Ит ақиллаганича девори қийшайиб ётган кулбанинг ортига қочиб яширинди. У ер омбор экан шекилли: ерга тўкилган ун қатлами чанг-тўзонга қўшилиб кўкка ўрлади.

Исён кўтарган қишлоққа бўйнингдаги зодагонлик нишони осилган занжир билан йўламаган маъкул. Бошқа томондан олиб қаралганда нефрит калтакесак менинг дахлсизлигим кафолати ҳисобланади. Ҳеч ким табибга қўл кўтаришга журъат қилолмайди ҳам. Уларнинг эътиқодларига кўра Абадий Хукмдор бундай гуноҳни кечирмайди. Шу боис одамлар ортимиздан иложсиз қараб қолишаверди. Ҳеч бирови ёмон бир сўз айтгани ҳам йўқ. Шунисига ҳам раҳмат. Кўринишидан анча бамайлихотир бир кампир, ҳатто бизга сўз қотишни ўзига бемалол эп кўрди. Аммо ҳеч қандай алвастини кўрмаганини, кўришга ҳуши ҳам йўқлигини айтди. Бўлмасам-чи, исённинг олдидан ҳар қанақа жину ажиналар ўтаверсин. Мен унинг эрлик аёл эканидан хабар топдим. Эри қирол саройига – боёнларни қириш учун кетгани сабабли онахон ҳар қандай қаланғи-қасанғилар билан валақлашишни ўзига эп кўрмасмиш: «Сен, жаноб табиб, яхшиси ўз йўлингдан қолма, қизингни ҳам балоқазодан нарироққа олиб кет. Агар бирор юмушинг бўлса, у ҳолда ҳов

анави томонга – Лава Оксоқнинг хузурига бор. Лава сен билан бемалол гаплашаверади, биз кабиларни у писанд ҳам қилмайди...»

Чамаси, бу қишлоқда Лава Оксоқни унчалик ёқтиришмас экан – онахон у ҳақда гапирганида оғзидан, ҳатто тупук сачраб кетди! – тўғри-да, ундайларни ҳеч қайси қишлоқда яхши кўришмайди. Полигига ҳафсала билан ишлов берадиган кўшнини хурмат қилиш мумкинми ахир? Отхонасини оқлаб-оҳаклаб қўйган бўлса-чи? Айниқса, энг катта уй ўшаники бўлса, бу ҳам етмагандек, тепалик устига, бошқарувчининг кўрғони рўпарасига қуриб қўйилган бўлса-чи? Аммо ҳозир бошқарувчининг уйи ёндириб юборилган, шип-шийдам қилиб талаб кетилган, Лаванинг қошонаси эса шундоқ турибди. Четан ҳам шунчаки омонатгина қилиб эмас, асрларга етгулик қилиб тикланган. Уни ўзи четан дейиш ҳам нотўғри бўларди. Четанмас – девор, бир ярим одам бўйича келадиган мустаҳкам девор. Биз кўрғонга кириб боришимиз билан учта баҳайбат ит хирқироқ овозда жонҳолатда вовуллаганича биз томонга отилди ва занжирларини таранг тортган кўйи бир қатор тузилишиб олишди. Жуда жаҳлдор итлар, аяб ўтирадиган хилидан эмас: маҳаллий зотли бўрибосарлар, дашт қашқирларининг чагишмаси, жундор махлуқлар. Мен Оллани пана қилдим, тагин қоғиб олишмасин. Лава кўлидаги паншаҳасини ташлаб, биз томон пешвоз чиқди. Уни кўргач, ўзимча ўйладим: баракалла, ошна, менга айнан сен кераксан, сен билан гаплашиб олишим керак. У ёнимизга келди. Чорпахил, офтобда тобланган, чап оёғи оқсаган. Кўкраги қуёшда куйиб қип-қизариб, туклари қовжираб кетган. Қўллари забардаст, оғир, бармоқлари қадоқдан шудгор бўлиб кетган. Ҳақиқий хўжайин...

Лава бошини сезилар-сезилмас силкитиб қўйди. Унинг ортидан келаётган уч нафар эркак шу заҳоти шартта тўхтади. Учови ҳам белдан юкорисигача яланғоч, дўнгпешана, Лаваники каби мовий кўзлари тешиб юборгудек тикилади.

Мен Оксоққа икки оғиз гап айтдим – сал ўтмай унинг уйига кирдик. Ичкарида эса мен кутганчалик саришталик йўқ эди. Кечирасиз-у, бошдан-оёқ ашқол-дашқолга тўлиб кетган уйда қанақа ҳам тартиб бўлсин? Агар бу мол-мулк ўзиники бўлганида юз марталаб тахлаб, аллақачон ҳаммасини жой-жойига териб қўйган бўларди, булар эса яқиндагина орттирилган – ҳали саралаб улгурмаган, сандиқ-кутиларга жойлаб олмаган. Ҳар турли матолар, идиш товоқлар, қумшдан ишланган қумсоат, кўп тугмали чолғу асбоби (уни нима қиларкин?) яна газламалар, яна бир уюм кўйлақлар, кийилмаган янги этиклар, яна идиш-товоқ, яна қумсоат (буниси энди олтиндан ишланган). Лава минғирлаган кўйи буларнинг таланган мол эмаслигини айтди. «Одамлар ўзлари олиб келишди. Ошна, насияга мана шу

нарсаларни олмайсанми? – дейишди. Албатта оламан-да. Рўзғорда ҳамма нарса асқатади. Боз устига ҳозир қўшнилари ҳам манави итлардан баттар кутуриб кетишган. Насия мол ҳам худди омонатга ўхшаган нарса. Агар бошқарувчининг оиласидан бирортаси қайтиб келса, буларни эгасига топшириш керак бўлади».

Лекин кўрғонда бўлиб ўтган анави ишлардан кейин улар ҳали қайтиб келишадими, йўқми, бу ёлғиз Абадий Ҳукмдоргагина аён.

Худди эрлари каби бир хил киёфадаги индамас учта аёл дастурхон тузагунича мен хўжайиннинг суякдор белини уқалаб, ўрнидан кўзгалган умуртқаларини жойига туширдим, Лава эса ҳикоясини бошлади. Бошқа пайт бўлганида-ку, ғарблик табибга тўлаш учун, ҳатто у бир бора кўз қирини ташлаб қўйиши учун ҳам Лаванинг бор-буди етмаган бўларди. Ҳозир эса Ирруах жанобларининг ўзи эшик қоқиб турибди, тагин сингисини етаклаб олган... Хўп ғаройиб замонлар келди-да: агар ироданг темирдан бўлса ҳам, сўроқ қила бошлашса, булбулдек сайраб юборасан. Бинобарин Лава ҳам инграй-инграй тилга кирди. Минғирлаб, ғунғиллаб гапирса-да, ҳаммасини ипидан-игнасиғача айтиб берди. Такабалчиқда ҳозирга қадар бўлиб ўтган барча воқеаларни тафсилотлари билан сўзлаб берди:

«Э, табиб жаноблари, бизнинг томонлардан ташқаридаги аҳвол қандок бўлганини ким билади, дейсиз?

Хў-ў-п... эрта саҳарда, бутун қишлоқ уйқудан тураётганида бир суворий от чоптириб келиб қолди. Кўринишидан деҳқонга ўхшайди, лекин ёнида қиличи бор, Даштлик эмаслиги ҳам кўриниб турибди. Арғувон Қирол ҳузуридан келганмиш. Қадимги эркин турмуш тикланаётганмиш. Бир кун аввал оқшомда бошқарувчимиз ҳамма деҳқонларни тўплаб, қишлоқнинг барча аҳолиси ҳафтанинг олтинчи куни заминдорнинг даласида ишлаб беришларини буюрганди, чунки ёмғирли кунлар яқинлашяпти-да...

Хў-ў-п... одамлар энди тўпланган пайтда, анави бор-ку, ҳалиги, қиролнинг чопари, ўша айтдики: энди ҳафтанинг олтинчи кунида ҳам, бешинчисида ҳам, ҳеч қачон хўжайиннинг ерида ишлаб беришга ҳожат йўқ, чунки энди зодагон зотининг ўзи ҳам бўлмайди, деди.

Хў-ў-ш, шундан кейин деҳқонлар бошқарувчининг кўрғони томонга йўл олиб, уйининг қаршисида тўпланишди. Бошқарувчи эса ҳеч ташқарига чиқа қолмайди-да, занғар. Бир пайт Ваққа қалтироқ дегани наъра тортиб қолса бўладими! Бунақасини ҳеч ким кутмаганди, табиб жаноблари! – дабдурустдан ҳайқириб қолса-я. Илгарилари «ғиқ» этиб оғиз очмасди, ҳатто уйланмоқчи бўлиб турган қизини хўжайин чўриликка олиб қўйганида ҳам индамаган, ўшанда аҳмоқ қиз ўзини сувга ташлаб, чўкиб ўлганди.

Хў-ў-п... хуллас, жим юра-юра бирдан бўкириб қолди-да: қирол учун, қирол учун! – деб, ўзини эшикка қараб урди-ю! Уйнинг ичидан эса бир ўқ учиб чиқди, камоннинг калтагина ўки. Ўқ тўғри Вакка қалтироқнинг кўксига келиб тегди. Вакканинг ўзига санчилса ҳам гўрга эди, уни тешиб ўтиб, Гу бобони ҳам яралади. Бобо жуда ҳам кекса, уни бутун музофот ҳурмат қилади. Ана шунақа... шу сабаб бўлди-ю, бутун халойиқ остона томон бостириб борди, у ёқдан яна ўқлар учиб чиқа бошлади, яна ва яна... ана шунда деҳқонлар кутуриб кетишди, кейин ошхонанинг харрак ортидаги эшигини бузиб киришди, жаноб бошқарувчини дастаки сўқа билан чопиб ташлашди. Унинг хузуридаги роҳиб отани ҳам, тагин бир балони бошламасин деб, худди ўша сўқа билан жўжахўроздек бурдалаб қўя қолишди. Ваҳоланки, унда ҳеч кимнинг хусумати йўқ эди. Буёқда эса хотинлар айюҳаннос солиб ётишибди... Ана шундан кейин бошланди-ю...»

Лава ҳикиллайди, қизлари эса (ё келинларимикан?) у ёқдан-бу ёққа зир югуришади. Дастурхондан хушбўй ис таралаяпти. Оллани чўмилтириб, топ-тоза кўйлак кийдириб кўйишибди. У харракнинг бир чеккасида оёқларини осилтириб ўтирибди. Мен эса ўй-фикрларим билан бандман. Қойил. Жуда ажабтовур. Исён-ку ўз йўлига, аммо энди кибер нима бўлади? Лава у ҳақда ҳеч нарса эшитмабди ҳам, у нолишда давом этиш билан овора:

«Ортиқча гапларга менинг вақтим борми, камина қора халқдан нарироқ юраман, одамлар жуда ҳасадгўй, ғайир бўлиб кетишган, ўзлари ишлашни хоҳлашмайди, шунинг учун бошқарувчини кўргани кўзлари йўқ. Агар ақл билан иш юритсанг, хўжайин бошингни ҳам силайди, ҳосил солиғидан ҳам озод қилиши мумкин. Агар бошқарувчи жаноблари келиб қолса, унинг мол-мулкани сақлаб кўйганман, ана, олаверсин. Агар ҳеч қайсиси қайтиб келмаса – янаям яхши, учта ўғлим девдек бўлиб етилган, бу молга тажовуз қилишга уринган босқинчи текинхўрларни келган жойига даф қилиб юборишади. Яна иккитаси эса – Укка билан Лиип – деҳқонлар сафарга йўл олиши биланоқ, ўшалар билан кетворишди, яъни қиролнинг хизматига... Қайси қирол дейсизми? Вой-бў, табиб жаноблари, сиз жудаям олисдан келгансиз шекилли. Агар бошқа қирол бўлганида мен ўғилларимни икки дунёда ҳам жўнатмаган бўлардим. Буниси балки одамлар айтганича бордир. У холда ишларимиз юришиб кетади...»

– Қанақа қирол ўзи у? – сўрадим мен, унинг жавобидан эса юрагим сиқилиб, уришдан тўхташига бир баҳя қолишини ҳали билмасдим.

– Алвон Чакмонли қирол-да, қайси бўларди...

Шуни айтди-ю, оғриқдан қаттиқ қичкириб юборди. Етти йиллик амалиётим давомида илк марта бармоғим умуртқа устидан сирпаниб чиқиб кетди.

ЎУЖЖАТ – III. ТҚБ АРХИВИ (кўчирма нусха).

Иккинчидан – Табибга.

Расмий хабар.

Сизга маълум қиламан: сўровингиз таҳлил қилинди.

Умумий эҳтимоллик: 0,0000001

Аниқ эҳтимоллик: 0,9999

Иловага қаралсин.

Фаол ҳаракатга киришишни буюраман.

Ваколатингиз чекланмаган.

Илова.

ТИЗИМЛИ ДАСТУРЛАР ЛАБОРАТОРИЯСИНИНГ ТАҲЛИЛ НАТИЖАЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТИ

«КЎЧМА ХАБАРЧИ» (Алвон Совутли кибер) тизимининг дастурий таъминотини (ДТ) ишлаб чиқишда қуйидаги асосий омиллар ҳисобга олинмаган:

А. Алоқа масофаси ҳамда вазн ва ўлчамларнинг чекланганлиги, каналнинг узатувчанлик қобилияти ахборотнинг бутун ҳажми узатилишига имкон бермайди ҳамда бир қадар муҳим маълумотларни ажратиб жўнатишни тақозо этади.

Б. Хабарчининг кўчувчанлик хусусияти бир қадар ижтимоий фаол ҳудудлардан маълумот олишига имкон беради, бу ҳолат эса шу каби ҳудудларни мақсадга йўналтирилган асосда излашни талаб этади. Шу боис ДТга ижтимоий таҳлил учун зарур бўлган маълумотлар андоза ўқув маълумотлари ҳажмида киритилган ва таҳлил натижалари негизда ушбу маълумотларни тўлдириб бориш кўзда тутилган.

«Алвон суворий» лойиҳаси учун маҳаллий аҳоли билан тасодифий алоқага киришиш имконияти ҳам ҳисобга олинган. Юқорида («Б»-банд) кўрсатиб ўтилганидек, хабарчининг юқори даражадаги ижтимоий фаоллик ҳудудига йўналтирилганлигини назарда тутган ҳолда, вазият бундай алоқалардан ҳимоялаш учун ДТ га қўшимча воситаларни киритишни тақозо этган. «Хабарчи – атроф муҳит» тизимининг мураккаблиги муносабати билан барча мулоқот (алоқа) вазиятларини олдиндан ҳисобга олиб қўйиш мутлақо мумкин эмас. Шу сабабли алоқадан муҳофазалаш воситалари ягона «ЗШКОНТ» ёрдамчи дастури шаклида ўрнатилган. Унга тегишли барча мурожаат турлари вазиятларни таҳлил этиш ва ҳаракат муқобилларини танлаш тизимининг

барча модулларига киритилган. Айнан шу ёрдамчи дастурга бирор бир ҳаракат билан маҳаллий аҳолига зарар етказишдан ҳимоялаш (саклаш) воситалари ҳам жойланган (ҳаракатсизлик оқибатида зарар етказишдан муҳофазалаш ва алоқани тақиқлаш мутлақо ўринсиз ҳисобланади ва ДТ га ўрнатилмаган).

Хабарчининг ижрочи томонидан қайд этиб ўтилган хатти-ҳаракатлари (амаллари) фақатгина «ЗШКОНТ»нинг ишдан чиқиши оқибатида рўй бериши мумкин. Аммо ДТ нинг назорат нусхаси қайта синовдан ўтказилганида ижрочидан олинган маълумотлар бўйича хато аниқланмади. Ускуна бузилиб қолган деб тахмин қилишга асос бор.

«ЗШКОНТ»нинг машина хос рақами даражасидаги таҳлили ҳимоянинг бузилиши бўйича ўтиш буйруғини манзиллаштириш тартиби майдонига эга бўлган ОС75А2А8В3 байтининг ноль ҳолатига келиб қолиши бузилишнинг эҳтимолга яқинроқ сабаби деб тахмин қилиш имконини беради (Доимий хотира қурилмаси – ДХҚ нинг 12-кристалли). Бундай ноль ҳолатига келиб қолиш (хотира – маълумотнинг ўчиб кетиши электр ҳимоя тизими ишдан чиққан ҳолатда айни мазкур буйруқдан фойдаланиши пайтида хабарчига учқун (яшин, чакмоқ) тегиши тўфайли юз берган бўлиши мумкин. Эҳтимол, электр ҳимоянинг ишдан чиқиши бирламчи хатардан огоҳлантириш хабарлагични ишга тушириб юборгандир. Мазкур вазиятда ДХҚ ни учламчи захирага ўтказишдан ҳам фойда йўқ. Чунки бу мажмуалар муштарак ишлайди ва барча жамланмаларда, айнан бир хил байт бузилиши рўй беради.

Ушбу байтнинг ноль ҳолатида ДТ ни ишлатиб кўришда шу ҳолат аниқландики, бундай вазиятда ижтимоий таҳлил воситалари хабарчининг ижтимоий паст табақалар тарафида туриб фаол ҳаракат қилиши тизимини ишга тушириб юборади. Текширув натижаларининг ижрочидан олинган маълумотларга мувофиқ келиши шуни англатадики, ҳалокатнинг сабаби ниҳоятда юқори даражадаги аниқликда (даврийликда 9 дан 9) топилган деб ҳисоблаш мумкин.

ХУЛОСА

1. «Кўчма хабарчи» ДТга қўшимча ишлов беришда кўнгилсиз хулқатворга тўсиқ қўйиш қурилмасини яна қўшимча равишда ўрнатиб, мунтазам назорат қилиб бориш лозим. Зарурий маълумот ва қувват захиралари хотира бўлмасида мавжуд.

2. 1-бандда қайд этилган омилга кўра, «ЗШКОНТ» ҳимоясининг ёрдамчи дастурда бирлаштирилиши ва «хабарчи»нинг ўз хатти-

ҳаракатлари билан зарар етказиши амаллари бир-бирига мувофиқ келмайди.

3. Мазкур бирлаштирув «ЗШКООНТ» ишдан чиққан тақдирда таъмирлаш пайтида ижроцига тажовуз қилиш хавфини юзага келтиради. Шу боис объектни хатар хос рақами билан масофадан туриб ўчириб қўйиш ёки (агар хатардан хабарловчи хос рақамга ишлов бериш модули ҳам ишдан чиққан бўлса) кучли электр магнит тўлқинини йўллаган ҳолда хабарчининг бошқарув (сунъий ақл) қурилмасини ишдан чиқариш тавсия этилади, электр ҳимоянинг бузилганлиги бунга имкон беради.

Маълумотномани катта эксперт А. Ван Массер тайёрлади.

Норасмий маълумотлар (шахсий хабарлар): мавжуд эмас.

* * *

Мен ҳар ҳолда бекорга тер тўкмадим: Лава энди «Оқсоқ» эмас. У ўзининг соғлом оёқларида менинг иш ҳақим атрофида ирғишламоқда – ёллари калта қирқилган чоғроқ бир от билан нақшинкор арава муолажаларимнинг мукофоти бўлди. Лава отнинг эгар-жабдуқларини тортиб, ёғоч бўйинчасини тўғрилаб қўйди. Бир халта озиқ-овқат – қўшимча ҳақ эса аллақачон аравага – ўриндиқнинг остига жойлаб қўйилган, митти Олла ҳам ўриндиққа қулайгина ўрнашиб олган.

Лаванинг соқоли қиртишланмаган башарасида жиндек саросимами, хиҷолатми сезилиб турибди. Камина унинг аҳволини жуда яхши тушуниб турибман: дан-Гоххо жанобларининг муолажа қилганлари учун ҳақ тўланди деса ҳам бўлади, демаса ҳам. Чунки Лава даволаш ҳақини ўз молидан эмас, балки бегона молдан, энг баттари эса – талон молидан тўлаб юборди.

Абадият Соҳиби ўзи асрасин-у, лекин бунинг оқибати хайрсиз бўлиши ҳам аниқ... Унинг миясида биргина фикр чарх ураётганинани кўриб турарди: яна қўшсаммикан ё йўқми? Лекин мен унинг иккиланиши охирига етишини кутиб ўтирмоқчи эмасман, боз устига, келишилган ҳақимни тўлалигича олиб бўлдим. Мен аравага ўтириб, тизгинни қўлимга олдим. Шундагина Лава бир қарорга келди ва ҳеч ким эшитмаслиги учун қулоғимга аста шивирлади, ҳатто ўзим ҳам базўр эшитдим:

– Табиб жаноблари... Сиз анави... ҳалигиндақа... Тушунаман, бу қиз ростдан ҳам синглингиз; лекин уни ўзингиз билан олиб юрмаганингиз маъқул...

У тезгина мендан узоқлашди ва мен унинг нигоҳидан энди бир-биримизга қарздор эмаслигимизни англадим.

Қадим-қадимларда, Кўхна Қиролликлар даврида, Мовий Тизмалар ёнбағирларида, ўрмон билан даштнинг ўртасида чегара тўсиғи бунёд қилинганди. Йўсин босган тошлардан қурилган минорача-ю, беш-олтита темир совутли аскарлар. Кимсасиз, ҳувиллаган жойлар. Бу ерларга шунинг ўзи кифоя. Қўрғончани эса ўйлаб ҳам ўтирмасдан, Баэл деб номлаб кўя қолишган. Қундуз оқимини ўзига кўшиб олган, лекин иш яқин орадан оқиб ўтувчи, унча кенг бўлмаган кумуш жилвали дарё қадимдан шундай атаб келинган.

Бу ўлканинг на душманлари бор, на ўлпончилари. Бекорчиликдан зерикиш, ёнарсувхўрлик, муштлашув билан яқун топадиган жанжаллар ва гоҳ-гоҳ шу ёқлардан адашиб ўтиб қоладиган қарвончалардан олинандиган божлар. Кўхна Қиролларга қирон келгач, жанубдан ёввойи тажовузкор қабиалар босиб келишни бошлади. Улар қадимий шаҳарларни вайрон қилиб келдилар, айнан шу сабаб билан бу музофот жонланиб кетди. Чунки бу жойлар бир қадар бехатарроқ эди: шарқ томондан тепаликларга томон чўзилиб келган даштда зоғ ҳам яшамайди; шимолдан ва ғарб томондан кўшни ўлкалар бу тупроқни ёвдан тўсиб қолади, жанубни қоплаб ётган қалин ўрмонлар эса паст бўйли, кутурган жануб отларининг ўтишига йўл қўймайди.

«Балиққа тублик керак, одамга тинчлик», деган нақл бежиз айтилган эмас. Қочқинлар, уларнинг ортидан бошқа қочоқлар – ким яқка ўзи, ким оиласи билан кўчиб келавериб-келавериб, ёғоч кулбаларда бирин-кетин митти чақалоқлар дунёга кела бошлади, мўриларда тутун кўриниб, янги ҳайдалган тупроқ иси димоқларни қитиклай бошлади. Тепаликлар ҳам одамлар билан обод бўла борди. Эгасиз ер бўлиши мумкин эмаслиги боис, тезда бу ерларнинг хожаси ҳам топила қолди. У Қундуз оқими соҳилларига бир таниши биланми, ошнасими ё қуролбардори биланми санғиб келиб қолганди. Лодри исмли бу йигит асли оддий фуқаролардан чиққан эди.

Хукмдор учун мардларча уришган шекилли, оддий совутли аскардан зодагон жаноб даражасигача кўтарилишнинг уддасидан чиқа олган экан.

Мана, икки юз йилдирки, Лодрин дан Баэл ўз дўстининг елкасидан қучганича қаср ховлисининг ўртасида мағрур қад кериб турибди. Агар мана шу тошдан йўнилган ҳайкалга дафъатан жон битиб қолса борми, ўзининг меросидан эвара-чеваралари қанчалик расамади билан фойдаланганларини кўриб, ҳайратдан ёқа ушлаган бўларди. Ҳозир ўша кичкина минорача ўрнида бутун теваарак атрофни хошиялаб олган йўсин босган яшил девор энг тепасига териб чиқилган тишсимон тошлари билан тўрт томонга ваҳшат солиб турибди. Улкан соқчилик минораси

баланд-баландларга бўй чўзиб турибди. Унинг саккиз қиррали томига ўрнатилган узун найзасимон устунда дан-Баэл наслининг рамзи – узун тишли аждар тасвири туширилган байроқ ҳилпирайди.

Лодрининг авлодлари омадли чиқиб қолишди, шон-шарафларга бурканиб юришибди. Бу икки аср ичида нима воқеалар юз бермади, дейсиз! Дан-Баэллар тождорларнинг суюкли аъёнлари бўлиб ҳам юришди, баъзан ҳукмдорнинг қаҳрига учраб, токи подшоҳнинг кўнгли юмшаб ёки унинг ворислари афв этмагунига қадар Мовий Тизматоғ водийсида яшириниб ётишга ҳам мажбур бўлишди. Бошларидан айрилган вақтлари ҳам бўлди, албатта: кўпинча жанг-жадалларда, баъзан эса жаллод кундаси остида. Кўрмаган яхши-ёмон кунлари қолмади. Лекин Баэл дарвозалари душман учун ҳали бирор марта очилган эмасди. Қўшнилари ҳам, ошналар ҳам, ора-чора даҳшатли қўзғолон кўтариб турувчи қароллар ҳам, ҳаттоки ҳукмдорнинг ўзи ҳам Баэл қопқасини бузиб, ичкари қиролмаган. Бу дарвоза ичида эса ўн йил ҳам, йигирма йил ҳам қамалаб ётса бўлади: деворлари мустаҳкам, қудуклари серсув, ертўлаларга захира озуқа сиғмай кетган. Аскарлари ҳам бир-биридан келбатли, жасур ва моҳир.

Исён ҳақидаги энг биринчи, узук-юлук хабарлар Баэлга етиб келган пайтда ёш соҳиб истехзо билан қулиб қўя қолди. «Яна авомнинг қўли қичибди-да? Йўксиллар ўтмишини унутибди чоғи? Майли ўзларидан кўришсин. Хўп, беш-ўнта бошқарувчиларнинг қалласини узишади, беш-олтита кўрғоннинг ҳам қулини қўкка созуришар. Хўш, кейин-чи? Кейин бошкентдан қўшин етиб келади. Бу чувриндиларнинг адабини бериб қўйиш учун унинг ўз қудрати ҳам етарли, аммо ортиқча аскарларини қурбон қилишнинг нима кераги бор? Музофотнинг ҳимояси борасида ҳукмдорнинг ўзи бошини қотирсин. Уни шунинг учун сайлаб қўйишган!»

Озгина вақт ўтиб, дан-Баэлда саросималик бошланди: қасрга одамлар бетўхтов оқиб кела бошлашди, сон-саноксиз одамлар. Қўшнилари, қариндошлари, тобелари – кимлардир бутун оиласи билан, кимлардир қип-яланғоч, хароб ҳолда эдилар. Уларнинг айтганлари даҳшатга тўла. Исёнчи ёввойиларнинг ваҳшийликларидан ваҳимага тушмасликнинг иложи йўқ эди. Лекин энг кўрқинчлиси, бу сафар поданинг етакчиси бор. У ким бўлдикин? Ким экан? Миш-мишлардан бошинг айланади, одамлар ўз кўзлари билан кўрган нарсага ишонгинг келмайди, бу худди телбаликка ўхшайди. Ҳаммалари худди олдиндан келишиб олгандек, бир хил нарсани такрорлашади. Эски эртақлардан олинган бу воқеаларни айни ҳақиқат деб, ҳатто қасам ичяптилар. Уларнинг истило этилиб, қули қўкка созурилган қасрлари ҳам кўп нарсадан да-лолат бермоқда эди. Барчаси мустаҳкамликда ва муҳофазада Баэлдан қолишмайдиган қалъалар эди...

«Баэлнинг ҳозирги соҳиби ёш эди ва ҳали қаролларнинг нафратига учраб улгурмаганди. Унинг ўзига-ку, ҳеч кимнинг хусумати йўқ. Аммо унинг отасидан, бобосидан зулм кўрганларнинг қаҳр-ғазаби энди ўзига қаратилгани учун ҳам унинг боши устида ажал чарх уриб турибди. Зеро, унинг отаси ҳам, бобоси ҳам қачонлардир «ёш жаноб» бўлганлар. Улар ҳам аввалига унчалик ёмон бўлишмаган. Кейин эса кутурган ҳайвондан баттар ваҳшийлашиб кетишган. Ўшаларнинг боласи яхши хўжайин бўлади, деб ким калофат бера олади? – модомики шундай экан, ёвуз бобонинг набирасига раҳм-шафқат қилишга бало борми?»

Раҳм-шафқатга ҳожат йўқ! Тушдан кейин, ёзга хос бўлмаган рутубатли кунда гуриллаб ёнаётган Баэлнинг орқа ҳовлисида кўлида қилич тутиб турган Тоббонинг хаёлига шу қатъий фикр келди. У пана жойда, қамалдагиларнинг бахтига қарши ўлароқ бевақт қулаган ички панжара ағдарилиб ётган жой яқинида; хириллаб-ариллаётган баэлик ва бошқа келгинди қароллар тўдаланиб турган ерда, бир пайтлар башанг бўлиб, кейинчалик тўзиб кетган увада кийиб олган даштлик босқинчилар, яшил камзулли озод ўқчилар ёнида жимгина турарди. Торгина дераза ойналарига урилиб қайтган ёғду оломон устида шуълаланади, ёнғиннинг кип-қизил алангасига араллашиб, оппоқ тусда товланаётган қуёш нурига сингиб кетади; бу ёғду додлаётган, тер босган, ваҳшийлашган башараларни ёритади; атрофда бўғиқ хириллашлар эшитилади, ора-сира сўқинишлар, инграшлар, ғазабли ҳайқириқлар янграйди. Энг ҳайратланарлиси – қилич-қалқон жаранги деярли эшитилмасди. Бу жарангнинг танқислиги боиси – қилич уриштиришга қодир жангариларнинг ҳаммаси қирилиб битган. Оломоннинг кулранг тўлқини Баэлни қамраб олган; бунинг қандай юз берганини эса ҳеч ким тасаввурига ҳам сиғдира олмасди. Кейинчалик ҳам бунинг сабабини била олишмай ва Баэлнинг таназзулини жодугарликка йўйиб қўя қолишади. Аслида эса ҳеч қандай сеҳр-афсуннинг ўзи йўқ эди. Шунчаки кулранг бир уммонга айланган жулдурлар тўдаси сон-саноксиз оломон бўлиб истило қилишди.

Бу сафар улар «ҳар ким ўзи учун» қабилида иш кўраётганлари йўқ эди. Бу исён илгарисига ўхшамасди. Улар гўёки яхлит бир қояга айланганди. Буюк қаҳр-ғазабми, иблиснамо йўлбошчисига бўлган ишонми, хуллас, нимадир уларни руҳлантириб турарди. Улар хандақларни кечиб ўтдилар, нарвонлардан кўтарилиб, арқонларга тирмашиб, бир-бирларининг елкаларига мингашиб, девор тепасига чиқа бошладилар, ҳатто устларидан эритиб қуйилаётган мумдан ҳам ўзларини олиб қочмадилар. Юқорига чиқиб олгач эса, темир совутлиларни пастга иргитишади, оёқ остида топтаб, эзиб ташлашади. Тез орада қасрда бирорта ҳам тирик ҳимоячи қолмади. Фақат биттаси, энг охиргиси ҳозирча

ўлмаи қолганди. Мана у, Лодрин дан-Баэл, деворга қапишганича тош қотиб турибди. Ким учундир у Лодрин Иккинчи, кимгадир Кичик Лодрин, аммо қароллар учун у кечагина «ёш соҳиб» эди. Дан-Баэлларнинг энг сўнггиси олдинга салгина энгашиганича турибди, узун кўнжли этик кийган, елкасига кўк матодан ёпинчиқ ташланган; қомаи келишган, хушрўй йигит, ҳатто юзидаги қонталаш оғир жароҳат излари ҳам унинг хуснини буза олмабди.

Ёввойиларча бўкираётган беҳисоб оломон уни ярим доира шаклида ўраб олган. Дан-Баэл энди ҳеч қаёққа қочиб қутула олмаиди. Ҳозирча жони узилмаган бўлса-да, исёнчилар учун энди у – мурда; яна қанча умри қолди? – буниси сониялар ҳал этади. Қутулиб қолишга умид йўқ. У йўлақларда аскарлари жанг қилаётган пайтда ғойиб бўлиб қолиши ҳам мумкин эди, лекин бу ишни қилмади. Ҳозир у шу туришида ҳам, сония-ма-сония вақтдан ютишга уринмоқда. Унинг ортида ер ости йўлагига олиб борувчи торгина эшикча бор. Бу махфий йўл Қундуз Оқимига – ҳаёт сари олиб борувчи сўнгги, ягона хилқат. Ўша томонга, рутубатли зулмат йўлагига онаси, синглиси, олийнасаб хонимлар яқиндагина йўл олишди. Улар барчалари ўз ҳаётларини, ор-номусларини ёш Лодринга ишониб топширдилар. Демак, қочкинлар хавфдан узоқроқ кетишлари учун қанча вақт керак бўлса, у шунча муддат муҳофазада туради.

Лекин дан-Баэл уларнинг келгуси қисматини билмайди, энди ҳеч қачон билолмайди ҳам: аёллар – онаси, синглиси, бошқалар ҳам узоққа қочиб кетолмайдилар. Уларни йўлақдан чиқишда ушлаб олишади, сўнгра уларнинг бошига барча азоб-укубат, хўрлик ва зўрликларни соладилар. У яқинларини нима балолардан асрамоқчи бўлса, ўша балоларнинг барчасига рўпара бўлишади... Яхши ҳам ёш соҳиб бу кўргиликлар ҳақида ҳеч қачон билолмайди. Яхши ҳам билолмайди. Йўқса, ўз кадрдонларини, оила аъзоларини ўз қўли билан аввалроқ ўлдириб қўя қолмагани учун ҳозир ўзини лаънатлаётган бўларди.

Мана тамом... Ҳаммаси тамом... Оломоннинг қувончли ҳайқириклари, унга томон яқинлашиб келаётганларнинг ғазабли нигоҳлари, ўзини тобора ҳолдан тойдираётган оғир жароҳати унинг санокли онлари қолганидан далолат бермоқда эди.

Лодрин қисқа ва кескин зарбалар билан найза ҳамда паншахаларнинг ҳамласини қайтариб турибди. Хужумга ўтиш учун эса унда қувват қолмаган. Уни аллақачон битта камон ўқи билан саранжомлаб қўйган бўлишарди-ю, аммо ёй тортиш учун оломоннинг зичлиги йўл бермасди. Ундан ташқари, бу ҳайвонларнинг ҳар бири «ёш соҳиб»ни ўз қўли билан сўйиш лаззатини интиқиб кутмоқда. Улар бир-бирларини босиб-янчиб Лодрин томон келаверадилар. Мана, бўкираётганлардан бири қулади-ю, бошқалари уни ерпарчин қилганларича унинг ўрнини эгал-

ладилар. Олдинда турганлардан бири ёш соҳибга таниш кўринди, аммо унинг кимлигини эслашга энди фурсат қолмаганди. Бу юзнинг эгаси албатта қарол эди. Буни юз ҳам деб бўлмасди – йирткич ҳайвоннинг ёвуз иршайган башараси.

Биринчи ҳамлани Лодрин дан-Баэл қийинчиликсиз даф этди. Хавфни унинг қўли кўзидан олдинроқ пайқади. Унинг вужудида оқиб турган етти авлод жангчилар қони асар қилди шекилли... Қаролнинг калта қиличи унинг ёнгинасидан ўтиб кетди, аммо қарши ҳужумга ўтишга имкон бермади. Ҳайвоннинг аниқ ва қатъий зарбаларидан Лодрин тушундики, бу – энг сўнгги рақиб, у қилич ишлатишни билади, соҳиб тўранинг кучдан қолгани ҳам унинг учун тайёр ғалаба дегани. «Бу қарол ким бўлди экан-а? Даштликларданмикан? Ёки ўрмон камончилариданми? Балки подачидир? Ким бўлса ҳам олишишда чакки эмас экан. Э, бўлганича бўлар!»

Қиличлар яна тўқнашди. Тоббо таажжубда эди: кўзғолон кўтаришнинг қийин жойи йўқ экан-ку?! У биринчилар қатори деворга тирмашиб чиқди; атрофида одамлар додлайди, кимлардир пастга куламоқда, эриб турган мум шовиллаб тўкилади; у эса мурдалар устидан, қон устидан югуриб, олға интилади. Йиқилади, туради, оёқлари, тиззалари булғаниб кетган; кимгадир қиличини ботиради, кимнидир чопиб ташлайди. Кейин эса оломон уни шу ерга суриб келди ва у энди ғалати ишнинг гувоҳи бўлиб турибди – ёш соҳиб худди бурчакка тақаб кўйилган жирканч каламушдек деворга қапишиб турибди. Бу ўспирин граф ўғли, ҳатто юзидаги конталаш жароҳати билан ҳам хушрўй кўринади, аммо иршайган оғзи уни омборда изғиб, паншаха тишидан қочиб юрган калдум каламушга ўхшатиб кўйганди.

Лекин дан-Баэлнинг кўзларида ғазаб ва даҳшатдан ташқари, ҳайрат ифодаси ҳам бор эди: Тоббо ўзи ва шериклари ҳам Лодриннинг кўзига айнан каламуш бўлиб кўринаётганларини билса, ҳайронликдан ёқа ушлаган бўларди.

Тоббо қилич солди – даштда от ўғриларини қувган пайтларда пастга қаратиб, серпаб, шундай қилич урар эди; яна зарба берди, тўқнашувдан сакраб кетган қиличини базўр тутиб қолди, ўнг томонидаги шеригининг хириллаб олдинга ташланганини кўз қири билан пайқаб қолди. Аммо ёш соҳибнинг шиддатли зарбаси уни эсанкиратиб, қилич тиғи ўмров суягини қирсиллатиб қирқди. Тоббо беихтиёр ўзини орқага ташлади – графнинг қиличи у томон учиб келарди, тушунарли, энди ундан четланишнинг имкони йўқ. Граф Лодриннинг юзида зафар тантанасининг ифодаси кўринди. Унинг қиличи янада тезроқ ва шиддатлироқ яқинлашиб келмоқда. Тоббо ўзини четга олди, лекин ҳар қалай, темир тиғ унинг елкасини тилиб, кўзига шўртанг қонни сепиб ўтди.

Айни шу пайт ҳаммаёқ тинчиб қолди. Оломон ярим доирани ўртасидан очиб, гандираклаб турган Тоббони ҳам ўзи билан чеккага олиб чиқиб кетди. Очилиб қолган йўлакдан эса отликлар тўдаси шошмасдан кириб кела бошлади.

Дан-Баэл уларни элас-элас кўрарди, шўртанг тер унинг кўзини ачиштиради, икки қадам наридаги манзаралар чаплашиб, ҳеч бир нарсани аниқроқ кўролмади. Аммо кўзини куйдираётган қон ва тер пардаси ортидан ҳам у олдинда келаётган суворийни бошқалардан ажрата олди – улкан қоп-қора от устида ҳаракатсиз алвонранг гавда оловланиб кўринади. Тож кийдирилган ёпиқ дубулға юзини беркитиб турибди; тор, деярли сезиларсиз тирқиш ортидан унинг кўзлари ҳам кўринмайди. Оловранг бир кеча лаҳза тепадан туриб ёш графга тикилиб қолди, кейин зирҳли қўлқоп кийилган қўлини аста-секинлик билан юқори кўтарди, қўлқопидан ҳам оловранг шуъла таралиб турарди. Шу пайт оломон бўғиқ овозда «ох»лаб юборди. Шу онда чап қанотдаги отликларнинг бошлиғи Даштлик Вудри, кўз илғамас бир чакқонлик билан салгина энгашди-ю, тор тигли пичоқ визиллаб ҳавони кесганича, граф Лодриннинг бўйнига чуқур кириб борди. Суякнинг қирсиллаб қирқилган товуши эшитилди. Дан-Баэл хириллаб, олдинга эгилди, оёғи букилиб, боши чап томонга оғди, танаси ўнг томонга қулай бошлади. Граф сўнгги кучини сарфлаб, пичоқни томоғидан суғуриб олди ва темир тиг бўғиқ даранглаб, оёғи остидаги тош тўшамага тушди. Қирқилган бўйни томирларидан фаввора бўлиб отилган қон биринчи қаторда турганлар устига тизиллаб сачради. Граф Лодрин йиқилди. Унинг ортида ертўлага олиб борувчи яширин эшик кўринди. Кўпол чарм бошмоқ кийган оёқлар унинг танаси устидан босиб-топтаб ичкарига интилди.

5

Қирқ минг кишилиқ қароллар қўшини Шарқий Бошкент деворлари атрофида жамланди. Чекка бўлинмаларда отликларнинг дубулғалари ва кўкрак қалқонлари хира ялтирайди – суворийлар уларни қасрлардаги қуролхоналарни талаётган вақтларида топиб олишган. Баъзан-баъзан қирилган қалқонлар сиртида рамзий нишонлар кўриниб қолади: исён тўлкини ўзи билан қашшоқлашган зодагон тўраларни ҳам суриб келганди – бунақаларга қаролларнинг хусуматлари йўқ.

Лашкар сафлари бўйлаб: кулранг, кўнғир, уникқан, қондан олачалпоқ бўлиб кетган қўйлақ, камзул, ёқақалпоқ ва чакмонларнинг тепасида узун дастали қадимий туғлар ҳилпирайди. Уларда барча йўқсилларнинг ҳомийлари бўлмиш Тўрт Нуроний, хўрланганларнинг

химоячиси Кекса Трумп, Кўхна Қиролларнинг рамзи – олтин бошок тасвири акс этган.

Девордан то уфқда кўзга ташланиб турган сийрак ўрмонга қадар узун-калта найзалар, паншахалар, бирор номга эга бўлмаган, лекин ўлдиришга қодир турли қўлбола қуроллар тўлқинланиб турибди. Истило нарвонлари ҳужумга тайёр, эритилган мум тутуни осмонга ўрлаб, кишини ваҳимага солади. Ёнувчан аралашма қайнаб, атрофга сачрайди, ичида мой ёниб турган сопол кўзаларни териш учун аслаҳасозлар манжаниқларнинг косаларини олиб келишди. У ер-бу ерларда эса ўнликларга бўлинган ўрмон биродарлари жангга шайланиб турибдилар: улар олдинги маррадагиларни ҳимоялаб туришади. Уларнинг қўлларида ёйига ўқ қистирилган камонлар тайёр турибди. Буйруқ бўлиши биланок, ҳаммалари баравар ўқ узишади. Лашкар олдида эса сайқалланган буқа шохидан ишланган мугузсурнайларини музлаган қўллари билан маҳкам чангаллаганча карнайчилар тош қотиб туришибди. Карнайлар бўкириб, ҳужум хабарини бериши учун бир лаҳза кифоя қилади.

Лашкардан салгина олдинроқда, шундоққина шаҳар дарвозаси рўпарасида, энг яхши отликлар қуршовида тўдабошилар ғуж бўлиб туришибди. Йўқ! – энди уларни тўдабоши деб атамай қўйишган. Улар энди – қўмондонлар. Суворийлар худди она асаларини ўраб турган асаларилар каби Алвон Қиролнинг атрофида доира бўлиб олишган. Ҳукмдор эса ҳар доимгидек хотиржам, ёпиқ дубулға остида унинг юз ифодаси кўринмайди. У сукутда. У сўз айтмайди! Унинг овозини ҳали ҳеч ким эшитган эмас. Ҳечқиси йўқ: у келди ва йўлбошчилик қилди, унинг жасорати ила авом кўзгалди, унинг заковати қора халқни бирлаштирди, у ўзи билан ғалаба муваффақиятини олиб келди. Модомики у жим экан, демак, қўмондонларнинг салоҳиятига ишонади. Улар эса, ўз қиролларининг ишончини оқлашади.

Шароит тақозоси билан Тенглар Кенгашида доимо Даштлик Вудри етакчилик қилади.

Унинг сўзлари аниқ ва равшан, фикрлари оқилона, унинг бўлинмаси ҳам энг катта таркиб ҳисобланади, охириги пайтларда эса бутун отлик қўшин унинг ихтиёрига ўтиб қолди. Алвон Қирол бошқаларнинг фикрига қараганда, кўпроқ унинг сўзларини маъқуллаб бош ирғайди. Вудри ана шунақа одам; Алвон Қиролнинг бош лашкарбошиси олтиндан ишланган зирҳ совут кийган, қўнжи бутун оёғини ёпиб турувчи этик, қимматбаҳо, товланиб турувчи матодан тикилган узун чакмон.

Шамол унинг суворийча дубулғасининг пат жиғасини ўйнайди, чакмонининг этагини тортқилайди, қалин матони камалакнинг етти

рангида товланишга мажбурлайди. Вудрининг юз ифодаси хотир-жам ва хукмфармо; дўрдоқ лаблари қаттиқ қисилган, у гўё бошқа қўмондонларни пайқамайди ҳам. Баъзан қирол томонга енгилгина ўгирилиб, эҳтиром билан таъзим қилади, Алвон Қирол эса ё бош ирғаб қўяди ёки сукут сақлайди – бу ҳам илтифот белгиси.

Дашт хўжайинига яқинроқ ерда мовий ранг калта чакмон кийган, боёнлар отхоналарининг тамғаси босилган қимматбаҳо отлар устида бир нечта чавандоз буйруқ кутиб турибди. Булар – Вудрининг шахсий муҳофизлари. Бунақа учкур тулпорларни улар минмай ким минсин? Боз устига зодагонлар энди ўз мол-мулкларини ҳеч қачон талаб қилиб ололмайдилар...

Қатта Минорадаги «Абадият Соҳиби»нинг биринж хайкали болға билан мис қалқонга зарб бериб, яна Минора ичига аста кириб кўздан ғойиб бўлгач, узоқ давом этган бонг жаранги далалар узра таралиб, оғир ҳавога сингиб кетди. Шундан сўнг, қирол худди қонга ботириб олингандек, кип-қизил қўлини юқори кўтарди; Вудри бу ҳаракатни такрорлади; қўмондонлар жанг майдони бўйлаб тарқалиб кетишди, туғлар тагидаги ўз жойларини эгалладилар – биринчи қаторларда енгил ҳаракат бошланди, аскарлар қиличларини қинидан суғурдилар. Сал нарида нарвонлар силкиниб, девор томон оғди, кўнгилга ваҳима соладиган даражада даранглаб, манжаникларнинг ўрама симлари сикилди, чўмичсимон палахмонлар оғир тарақлаб, отиш ўйиғига тушди. Карнайчилар ўз қўмондонларига тикилган кўйи, мугузсурнайларини кучлироқ бўқиртириш учун ўпкаларига кўпроқ ҳаво йиғишга киришдилар...

Айни шу лахзада шаҳар дарвозаларининг оғир панжараси ғичирлаб, темир парчинларда маҳкамланган вазмин табақалар ниҳоятда секинлик билан қийналиб очила бошлади. Шаҳарликларнинг кичик бир гуруҳи осма кўприқдан ўтиб, девор олдида тўхтади. Биттаси бир оз олдинроққа ўтиб, қўлини карнай қилганича бакириб хитоб қила бошлади:

– Олиймақом Шарқий Бошкентнинг Олий Ҳокимияти муҳтарам аҳли зироат фикрларини тинглаб ва иродаларини хурматлаган ҳолда, қарор қилади...

Жарчи нафасини ростлаб олиб яна томоғини охиригача зўриқтирган кўйи хайқаришда давом этди:

– Қарор қилади! «Адолатли» деб лақаб олган саёқ ваъзчи Ллан нуфузли вакилларнинг талабларига биноан ҳибсдан озод этилсин!

Отлиқлар ҳалқаси ёрилиб, пастроқ бўйли одам дашт томон чиқиб келди. Масофадан туриб унинг қиёфасини кўриб бўлмасди; фақат балчиқ рангидаги кийими майсазорнинг яшил тусидан ажралиб ту-

рарди. Шамол ўйнаб турган, деярли белигача ўсиқ сочи оппоқ бўлиб кўринади.

– Мухтарам зироаткорлар билан дўстлик ва ҳамкорлик борасида эса Олий Ҳокимлик ўзига берилган муддатнинг яна бир соатга чўзиб берилишини сўрайди ва талаб қилади!

Минглаб кўзлар қиролга қадалди. Ҳамон ҳеч бир ҳаракатсиз турган Алвон Қирол кўлини туширди. Бу ишорага итоат этган ҳолда ёйлар бўшашди, қиличлар кинига солинди ва нарвонлар майса устига ётқизилди.

Барлари хилпираб турган балчикранг жуббадаги одам сафнинг ёнига келди. Одамлар четлашиб унга йўл бердилар ва қизиқиш билан унинг юзига тикилиб қолдилар. Бу – Ллан эди, Адолатли Ллан, саёқ хазрат Ллан. У бир пайтлар бутун салтанатни титратган қудратли сўзларни айтганида, ҳозир шу ерда турганларнинг аксарияти ҳали онасининг қорнида ҳам йўқ эди. «Бизнинг сайёраимиз бунёд топган дақиқаларда ер юзида «Хўжайинлар» бормиди?» Ллан мамлакатнинг бош роҳибига шу сўзларни айтгач, хонумонидан айрилганди. Ҳолбуки у оддий кишлоқ боласидан руҳонийлик даражасигача кўтарилдики, аслида кишлоқнинг боласи бундай мавқе ҳақида, ҳатто орзу ҳам қилолмасди. Илоҳиётшунослик шаҳодатномасига ҳам эга эди. Коллегиумда кафедрани бошқармоқда эди. Каттагина қавмнинг етакчиси. Шон-шухрат. Ҳамма нарсага эга эди. Ҳаммасини топширди. Бунинг ўрнига нималарга эга бўлди? Саккиз йиллик тош зиндон. Саргардонлик йўлларининг аччиқ ғубори; салтанатнинг у чеккасидан бу чеккасига дарбадарлик. Қочоқлик. Охирги марта дор остидан қочишга муваффақ бўлганди. Эсини йиғиб олиши ҳам мумкин эди. Ўзи хоҳламади. «Мен эътиқодимни сотмайман. Мен чекинмайман. Мен авомни Қуёш салтанатига бошлаб боришим учун Тўрт Нурунийлар мени танлашган».

Бу – Лланнинг сўзлари. Ллан, ҳақиқатан ҳам Адолатли эрур.

Оч рангли шаффоф кўзлар оммани назардан ўтказди. Бу кўзларда қандайдир телбалик учқуни бор, кўпларга маълум бўлмаган сир-синоат мужассам бу кўзларда. Унинг кулранг кўзлари авомнинг нигоҳини ўт бўлиб қуйдиради. Лланнинг назари кимга тушса, ўша одам дарҳол тиз чўқади, ҳатто кўмондонлар отларидан тушиб, тиз букадилар. Ҳатто, Вудри ҳам. Фақат қиролгина ҳаракатсизлигича қолган. У тож кийган бошини салгина эгди ва ўнг кўлини юраги устига қўйди. Ллан ҳам қиролга худди ўшандоқ эҳтиром кўрсатди. Кейин эса қовоқлари пирпирамайдиган кўзларини теварак атрофга тикди.

– Болаларим! Мен уч кунгина муқаддам мени хибсада тутиб турганларга шундоқ дедим: мен зиндонда қалтираётганим йўқ, аммо сизлар кўркувдан қақшаяпсиз. Зеро, Лланни озод этмоқлик учун ҳали

минг-минглик лашкарлар келадилар! Ва мен янглишганим йўқ! Ва мен янглишмайман ҳам, зеро менинг забоним билан Тўрт Нурунийлар сўзлаюрлар. Аммо сизларга бир эътирозим бор: сизлар конхўр хомсемизларнинг зулмига жуда узоқ чидаб юбордингиз.

Ллан мана шу сафар жуда ҳақоратли ва адолатсиз сўзларни айтди: ҳокимликнинг думалоқ хонасида ўтирганлар орасида хомсемизлар деярли йўқ эди. Шунчаки улар унчалик озгин эмасдилар, холос. Зич ёпилган деразаларнинг рангдор қалин ойналаридан бу хонага ташқаридаги шовқинлар ҳам, офтоб нури ҳам кирмасди. Ҳокимият бошқаруви аъзоларининг юзлари бу ғира-ширада базўр кўринади, улар истаган пайтларида бир-бирларидан кўзларини олиб қочишади, юзларидаги истехзоли ишшайишни яшира олишади. Агар ҳозир шу хонага ҳокимликнинг қонун-қоидаларидан хабардор бирор одам кириб қолса эди, Олий Ҳокимликни йиғилишга мажбур қилган бугунги масала фавқулодда муҳим эканини дарҳол сезган бўларди. Чунки мизнинг тўрида ҳар икки ҳоким ёнма-ён ўтирганди. Оқ нишон тасмали ҳоким ва қора нишон тасмали ҳоким. Ўн икки ҳокимият аъзоларидан эса тўққиз нафари шу ерда ҳозир бўлган. Буйрак хуружи тутиб қолган новвойлар оқсоқолидан ва қариб-чириган кимхобчилар вакилидан бошқа ҳамма йиғилган, деса ҳам бўлаверади. Яна бу ерда ғаройиб бир ғайриоддий вазият ҳукмрон эди, яъниким, шундоққина эшик ёнидаги кичик миз устида турган мажлис баёни китоби бу сафар илк бор очилмаган ҳолда турар, котиблар курсиси эса бўш эди.

Бошқарув аъзолари кенг мизнинг икки томонида, суянчиқлари ўйма нақшли харрақларда тирсақлари бир-бирларига тегиб ўтиришарди; фақатгина икки ҳоким лавозим мақомига мувофиқ юмшоқ, бахмал қопланган оромкурсиларга жойлашганлар. Ортларидаги деворга эса шаҳар рамзи тамғаланган қалқон илиб қўйилган. Улар баланд ва тор, хира рангли ойна қопланган дераза қаршисида ўтиришади. Олачалпок булутлардан ола-була кўринаётган осмонга Бош Майдонни қуршаб турган уйларнинг қиррали томлари бўй чўзган. Абадий Мавжудлик черковининг иккинчи қаватида ваҳший ҳайвонларнинг ҳайкаллари иршайиб кўринади. Жазирама иссиққа қарамасдан барчалари салобатли кийиниб олганлар: ҳаммаларида мўйна уқали, бир хил рангдаги тўқ жигарранг чакмонлар. Бошларида жигарранг қалпоқ ва бўйинларида лавозим нишонлари: савдогарларнинг Олтин нишонлари ва хунармандларнинг турли хил Кумуш нишонлари.

Бошқарув аъзолари сукутда. Ҳамма гаплар айтиб бўлинди, муҳокама қилинди ва энди фақат қарор қабул қилиш қолди: исёнчиларнинг талабларига кўра дарвозани очиш керакми ё омондаги қурол-яроғни топшириш маъқулми ёки қаршилиқ кўрсатиш керакми? Ос-

монда ёнаётган шаҳар-қишлоқларнинг тутуни ўрлаб, Бошкент девори остида қирқ минг қуролланган исёнчи хужумга шай бўлиб турганда фикрлаш ҳам қийин бўлар экан. Аммо булар ҳақида ўйлаганда, нима учун авомга шаҳар дарвозасининг очиб берилгани ҳақида изоҳ талаб этгувчи ҳукмдор тўғрисида ҳам унутмаслик керак. Ҳукмдорга ҳамма важ-қорсонлар бир пул. Лекин бу гаплар аллақачон юз марталаб айтиб бўлинди. Бу ёқда эса бир соатгина муҳлат қолди, холос. Масалани тезроқ ҳал этмоқ лозим.

– Киритилмасин! – ниҳоят қора тасмали ҳоким, савдогарлар уюшмасининг вакили тилга кирди. – Шаҳарга киритилмасин! Эрка қийинчилик билан эришилади, уни бой бериш эса осон. Қачон исёнчилар ғалаба қозонганини эшитгансиз? Бугун улар қирқ минг, эртага балки юз минг киши бўлар, лекин кейинроқ уларни барибир маҳв этишади. Агар дарвозаларни очсак, бизни ҳукмдор кечирмайди. Тўралар ҳам кечирмайдилар. Биз қонун ҳимоячиларимиз, уни бузишга ҳақимиз йўқ. Киритмаймиз! Анави руҳонийни топширганимиз ҳам етар. Бошкентимизнинг деворлари мустаҳкам.

Чап томонда ўтирган, қора тасмали олтин тўқали вакиллар Қора Ҳокимнинг сўзини маъқуллаб, бош ирғаб кўйдилар. Ҳаммалари бир-варакайига. Улар масаланинг моҳиятини англадилар. Улар фикрлаб кўришди. Ва қарор қабул қилишди.

– Тасдиқлашингизни сўрайман! – паст овозда деди ҳоким. Биринчи бўлиб ўзи қўл кўтарди. Савдогарнинг қўллари бақувват, у фақатгина олтин тангаларни санашни эмас, ҳалол пулига келган қимматбаҳо тошлар билан безатилган оғир қиличини ишлатишни ҳам яхши биларди. У қўлини кўтариши биланоқ, чап томонда ўтирганларнинг қўллари ҳам тасдиқ маъносида баланд кўтарилди.

Ўнг томонда ўтирган оқ тасма, кумуш тўқалилар эса ҳаракатсиз тош қотишган. Лекин бу билан вазият ўзгармайди. Бешта қорага қарши (биттаси ҳали йўлда), тўрт нафар оқлар (бетоблари энди келмайди). Ҳокимларнинг овозлари ҳам тенг бўлинди. Масала ҳал. Киритилмасин!.. Лекин...

Гарчи энди ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмаса-да, Оқ Ҳокимнинг нутқ сўзлаш ҳуқуқи бор. Энди у сўзлайди.

– Киритилмасин, дейсизми? – сўради у. – Жуда соз! Модомики, муҳтарам савдогарлар шу қарорга келган эканлар, исёнчиларни шаҳарга киритмаймиз. Кўпчилик овоз билан қабул қилинган қарорга хунармандлар қарши тура олармидилар? Аммо бир саволим бор: – Муҳтарам савдогарлар ўзи нимани ўйлаяптилар? Тўраларга мол келтириб турган ўз қарвонлари тўғрисида! Шундаймасми, ахир? Қолбуки, буюртмачиларимизнинг кўпчилиги аллақачон

қирилиб битди. Гап ҳатто бунда ҳам эмас. Гап шундаки, улар ҳозирча яхшилик билан сўраб турганларида киритмаслик нодонлик бўлади...

У ўрнидан турди, дераза ёнига борди ва уни шаҳд билан очиб юборди. Худди улкан шаршаранинг гувиллашига ўхшаш ғала-ғовур қулоқни қоматга келтириб, хонани тўлдирди ва кучайганидан кучая бошлади. Бу – Бош Майдонни тўлдириб турган оломоннинг ҳайқириғи, ўкириғи ва қадам товушлари эди. Чиллашир башаралар, йиртиқ-ямоқ камзуллар, сассиғи ҳокимлик биносининг иккинчи қаватгача етиб келган саримсоқ иси.

– Мана, кўринг! – Оқ Ҳокимнинг овози бирдан бўғилди. – Улар бизнинг бу ерда нималар ҳақида сўзлашаётганимизни яхши билиб туришибди. Агар дарвозаларни биз очмасак – улар очишади. Унда бизнинг ҳолимиз нима кечади?

Кейин деразани қаттиқ ёпди-да, деди: – Абадият Соҳиби ҳақи ҳурмати, тушунсангиз-чи, ахир! Чувриндиларни шаҳарга қўйиб, биз ҳеч нарса йўқотмаймиз. Биз ўзимиздан қудратлироқ кучга бўйсунамиз, холос. Агар улар ўзлари бостириб кирсалар-чи?

Кейин, худди буюк сирни ошкор қилаётгандек, паст овозда давом этди:

– Сизлар буюртмачиларингиздан айрилдингизми?

Бизлар айрилмадикми? Бизнинг нархларимизни тоқайгача ҳукмдоримиз белгилаб беради? Корхоналарнинг соҳасини-чи? Қачон тўралар бизнинг ҳақимизни тўлиқ беришган? Манави исёнчи ҳайвонлар тўраларнинг адабини бериб қўйишсин! Ҳокимлик бу ишга аралашмайди. Агар Абадият Соҳиби, бу ҳайвонларнинг ғалаба қилишига йўл қўйиб берган тақдирда ҳам улар Алвон Қиролнинг ёнида бир умр қолмайдилар-ку?! Ҳаммаси яна ўзининг молхонасига қайтиб кетади. Биз-чи? Бизлар ўз ўрнимизда қолаверамиз!

Думалоқ хона сукутга чўмди. Жимлик ва безовталиқ.

Шаҳар бонги икки марта гумбуради.

Кўллар бирин-кетин кўтарила бошлади.

Тўртгаси. Олтитаси. Ўн битгаси.

Оқ Ҳоким деразани ланг очди...

Қароллар Шимолий Бошкентга кириб келдилар. Сафни базўр тартибда тутиб турган, бир-бирини салгина туртиб олдинга интилаётган бўлинмалардан ташкил топган одамларнинг қудратли оқими балчиқ босган, бадбўй, зах хандақ устидан туширилган кўприқдан шошмасдан ўтиб бормоқда. Ифлос увадаларга бурканган ишчилар, шогирдлар шаҳар чеккасидаги тор кўчалардан ўтиб бораётган исёнчиларни деворларга қапишиб олган кўйи жим кузатишади. Бу қора

ишчиларни шаҳарда «чиллаширлар» деб камситиб, беҳазил айтишадди бу лақабни.

Лашкарнинг олдида, хилпираб турган туғлар остида, Алвон Қиролни куршаб олган кўйи кўмондонлар боришмоқда, жиловни тортилган отлар ракс тушаётгандек ирғишлаб, ёлларини силкитиб одимлайди. Кўмондонлар билан бир қаторда тўриқ ахтада Ллан ҳам кетиб бормоқда. У гўёки, тошдеворни нигоҳи билан тешиб ўтиб, олис-олисларга унсиз тикилади.

Бош Майдонда, шолчалар тўшалган жойда уларни итоаткорона ишшайган Ҳокимият аъзолари кутиб олдилар. Энг олдинда – икки ҳоким, бирининг қўлида олтин лаганга солинган шаҳар калити, бошқасининг қўлида кумуш лаганга солинган нон-туз.

– Сиз қўркмаяпсизми, ошна? – сўради Қора Ҳоким, ўзлари томон яқинлашиб келаётган найзалар ўрмони ва оловранг гавда тарафга кўзи билан имо қилиб.

– Йўқ. Бизлар вақтдан ютдик. Энди бизнинг ўз ҳайвонларимиз кишлоқиларни бизга қарши қайрай олмайдилар.

– Улар тўраларнинг буюртмалари жойланган омборларни бузиб, барча хорижий молларни талаб кетганларини эшитгандирсиз?

– Бу ишни йигирма йиллар аввал қилиш керак эди! – Оқ Ҳоким ишшайиб, ўз мамнунлигини яшириб ҳам ўтирмади ва қадамини тезлатиб, шеригини ортда қолдирганича қаршисидан келаётган алпкомат қиролга пешвоз чиқди.

6

Эҳтимоллик назарияси – жуда расво нарса, агар чуқурроқ ўйлаб кўрилса, ҳатто ниҳоятда даҳшатли ҳам. Менинг ахборотимни олишгач, Марказда қандай тўс-тўполонлар бошланиб кетганини камина ўзимча тасаввур қилиб кўрдим. Серёга терлаб-пишиб, асаби кўзиб, йўлакда югуриб юрибди. Селекторни ҳам унутиб, шахсан ўзи хонама-хона югуради. Ван Массернинг йигитлари эса кеча-кундуз бетиним ўша назариядаги эҳтимолликни ҳисоблаш билан банд. Вой, тавба! Миллионга бир-а! Амалда мумкин бўлмаган, аҳмоқона бир тасодиф, назарий бир тахмин, холос. Аммо баъзан баъзан энг ғайриоддий нарса ҳам ягона имконият бўлиб қолиши мумкин экан...

Мен Буллунинг жиловини тортиб қўйдим. У қадамини тезлатди. Буллу – бу сайёрада «қувнок» дегани. От ҳақиқатан ҳам ўз лақабига мос эди. Зодагонлар шундай ювош, ихчамгина отларни ярим ўйинчоқ сифатида болалари миниши учун етиштирадилар. Лава тинчлик пайт-

ларида бунақа отлар ниҳоятда қиммат туришини айтганида ҳар холда алдамаган экан.

Буллу итоаткор, чакқон ва чарчашни билмайдиган улов чиқиб қолди. Шу кунларда Олла у билан анча дўстлашиб қолди ва энди унинг ёлларини, туёғининг тепасидаги попуқларини ўзи тараб қўядиган бўлди.

Буллу эса пишқириб, у ёқ-бу ёғидан оппоқ тук ўсиб турган пушти-кулранг лабини чўччайтирганича, қизчанинг қўлларини «ўпишга» ури-нади. Қизалоқ мамнун жилмаяди. Унинг табассуми ниҳоятда ёқимли: юзида нозик кулгичлар пайдо бўлади, кўзларида ўт чакнайди. Каллам-ни гаровга тикиб айтишим мумкинки, мана шу чанг-тўзонда ёнимда бораётган қизча бир кун келиб барча ёшдаги, барча таъбдаги, барча ирқдаги, барча лавозимдаги эркакларни бир боқишда адо қиладиган жонон бўлиб етилади. Тўғри, ҳозирча у тилга кириб кетгани йўқ, аммо қалтирашлари босилиб, нигоҳидаги маъносизлик ўрнида жонланиш пайдо бўлди. Оддийгина, қувноқ қизалоқ, фақат гапирмайди, холос.

Арава енгилгина силкиниб, ғилдираклари нам тупроққа ботиб-ботиб боради. Яқиндагина ёғиб ўтган ёмғир чанг-тўзонни бостириб ўтди, устимиздан бир шариллаганича, ғарбга қараб ўтиб кетди. Нафас олиш енгиллашди, мен ўриндикда ўтириб олганимча, хаёлга толдим. Ўйлайдиган фавқулодда муҳим нарсалар бор. «Ваколатлар чеклан-майди». Бу – ҳамма нарсага ижозат этилди, дегани. Одам ўлдиришдан ташқари. Ва фош бўлишдан ташқари. Бу ваколат шундан далолат бера-дики, «қари от шудгорни бузмайди», деган гап ғирт тўғри гап. Қари от икки ёки уч йиллик қулундан кўра кўпроқ иш қилишга қодир бўлади. Демак, менинг шахсий хужжатжилдим архивдан чақириб олинган ва ҳозир Серёганинг мизи устида турибди. Устига «Ходимликка тиклан-син» деб ёзилган ва барча тегишли имзолар қўйилган. Лекин Ерга қайтиб борганимда унча-мунча суриштирувлар бўлиши тайин.

Ҳавода ҳўл майсаларнинг иси уфуради. Ҳаво мусаффо, атроф со-кин. Ғаройиб даражада гўзал ва ҳозирги пайт учун тинч-осойишта жойлар. Бу ерларда одамлар қўрғон-қўрғон бўлишиб яшашади. Бу ерда бакуват дехқон хўжаликлари қарор топган, ҳаммалари, асосан ижа-рачилар. Шу боисдан ҳам, исён тўлқини бу ерларни четлаб ўтиб, ар-зимаган таъсирини кўрсатган, холос. Бу ерда ёндирилган қўрғонларга кўзим тушмади. Тағин ким билсин: баъзан Буллу буталар орасидаги нималарнидир сезгандек, калта-калта пишқириб қўяди; шунда мен уни ниқтаб, бу жойлардан тезроқ ўтиб кетишга мажбур қиламан. Чун-ки ўша нарса одам жасади бўлиши ҳам мумкин. Олланинг яна бир бор даҳшат азобларини тортишини истамайман. Тунни ўтказиш борасида эса муаммо йўқ: қишлоқликлар меҳмондўст бўлишмаса-да, олтиннинг

кадрини билишади. Қани, Буллу, тезроқ юр! Қоронғи тушмасдан бирор кўнокхонагача етиб олайлик.

«Кўзғолонга қадар биз томонларда ҳам нотинчликлар бўлиб турарди, – ўтган тунда биз тунаб қолган қўрғоннинг бекаси қўшиқ айтгандек оҳангдор гапирар экан. Унчалик қари эмас, юзлари дўмбоққина. Олла икковимизга дастурхон ёзиб, атрофимизда парвона бўлиб қолди. Аллақандай чучмал бир бўтқа билан меҳмон қилди. – Биз, табиб жаноблари, икки мазгилнинг қоқ ўртасида жойлашганмиз, кўрибсизки – бир сафар ўрмонликлар ташриф буюришади, бир қарасанг, даштликлар кириб келишади». Беканинг улар ҳақда паст овозда гапиришини тинглай туриб, мен бир пайтлар йўриқномани ўзлаштириш пайтида кўрган слайдларни эсладим. Яшил кийим кийган ёш бир чапани, эманзор чеккасида қўлини белига тираганича мамнун ишшайиб турибди. Қалпоқёқасини тушириб олган, елкасида камон. «Мақоми: жамиятга қарши шахс. Ҳолати: ўрмон биродари. Тавсифи: озод камончи». Бу кимса ҳали энг кўрқинчлиси эмас. Шунчаки шу сайёранинг Робин Гудларидан деса ҳам бўлаверади. Ҳозирча ваҳшийлашиб кетишга улгуришмаган, кишлоқ одамлари билан алоқаларини узишмаган, яшаш жойлари ҳам асосан кишлоқлар. Шу боисдан ҳам улар оддий қароқчи эмас, балки олижаноб босқинчи бўлишга мажбурдирлар. Бесабаб қон тўкишмайди, аҳолидан олган маҳсулотлари, кўрсатилган хизматларнинг ҳақини тўлашади.

Йўриқномадаги «Ўрмон биродарларининг Ердаги турдошлари» деган бўлимни ўқиб овора бўлиб ўтирмадим. Чунки буни тарих дарсидан билардим. Ҳар ҳолда қизил дипломни ҳам бекорга олган эмасман. Ердаги бу каби нусхалар – апришкалар, гайдуқлар, снаппанлар ва шуларга ўхшаган ҳар хил ипириски кимсалар бўлишган. Ишқилиб ўрмон биродарлари шунақа одамлар.

Даштликлар ҳаммасидан ёмон. Уларнинг ҳаётдан ҳеч қандай илинжлари қолмаган. Ўзларига эркин кимсалар: қонунлари – дашт, қуроллари – болта, на қариндош-уруғлари, на бир одамгарчиликлари бор. Ҳатто табиб бўлсанг ҳам уларга рўбарў келмаганинг маъқул.

...Уй бекаси ҳали ҳам тинмай бидирляпти: «Ҳозир шовқин-суронлар сал пасайгандек бўляпти». Мен бош ирғаб қўйдим. Бу яқин атрофдаги жиноятчи зоти борки, ҳозир ҳаммаси исёнчиларга қўшилиб бу ерлардан жўнаб кетишган. Чунки Алвон қирол қароқчиликни унчалик ҳам маъқулламаса-да, гуручнинг ичида курмак ҳам сув ичади, деганларидек, асосий лашкардан ташқаридаги майда гуруҳлар у ер-бу ерда талончилик билан шуғулланиб юришибди.

Ярим тунда баджаҳл хизматкор дарвозани ичидан қулфлаб, хужрасига кириб кетди. Олла ҳам кичкина хоначада аллақачон ухлаб

бўлган. Бир пайт уй бекаси ҳам тақдирдан нолиш учун менинг ёнимга кириб келди. У ёстигимни текислаб кўйди, похол тўшакни қоқиб шиширди ва тинмай гапирaverди, гапирaverди, гапирaverди. Паст овозда, шошмасдан, мақсадини ҳатто аҳмоқ одам дарров тушуна оладиган қилиб гапирарди. Ўзининг бевалик қисматидан зорланади: заминдор унинг оиласини ижарачиликка кўйиб юборгани, ўтган йили эрини ғирт маст пайтида айиқ бурдалаб ташлагани, хизматкоридан бирор иш чиқмаслигини яхшилаб тушунтирди. «Биласизми, табиб жаноблари, шўрлик бекаларга жуда ҳам қийин. Ҳам ёлғизлик ваҳимаси, ҳам совуқ!..» Шуларни айта туриб, у тез-тез кўйлагимни еча бошлади. Ўзининг ҳам қадди-қомати ёмон эмас экан. Жуда ҳам менинг таъбимдаги эмас-ку, лекин роса Серёгабоп чиқиб қолди: биққигина, дўмбоқ. Мен ҳам унинг эҳтиёжини қондирмасликнинг ҳеч ҳам иложи йўқлигини дарров англай қолдим.

Бу хонимнинг эри, ҳам менимча, ҳатто Лавадан ҳам кўра бақувватроқ бўлган бўлиши керак. Хўжаликнинг аҳволига қараганда, у анчайин меҳнаткаш ҳам бўлган. Бунақалар бу томонда кўп бўлмаса-да, ҳар ҳолда бор экан. Улар исён ҳақида гап кетса, таассуф билан бош силкиб кўядилар: меҳнатдан қочмаган одамнинг турмуши ёмон бўлмайди, бинобарин, исён кўтаришига ҳам ҳожат йўқ. Исён деган нарса аслида керакми ўзи? Жўяли савол. Айниқса, кўзғолончиларнинг энг олдида қисқа туташувдан мияси куйиб, қутуриб қолган машина бораётгани назарда тутиладиган бўлса!

Бўпти. Шошма! – дедим мен ўз-ўзимга. Буни бир фикрлаб олиш керак. Бошқа гаплар ҳозир муҳим эмас. Бизнинг киберлар – энг зўр киберлар. Бутун галактикада уларга тенг келадигани йўқ. Лекин агар улар ўз-ўзини қайта дастурлаб олса борми, у ҳолда... Ван Массернинг бу ҳақда маърузаси бор. Кибер дастурлари бўйича мутахассис Толик ҳам таҳлилларда хато қилиши мумкинмас. Энг ёмони, ҳозир бу электрон мияли Алвонранг кўғирчоқ кўзғолон бошида Куёш Салтанатини барпо этиш учун кетиб бормоқда. Бу жуда ёмон иш. Бу энди нафақат бошқа сайёраларнинг ички ишларига аралашув, балки ундан ҳам ёмонроқ вазият. Чунки машинанинг бу машинанавий мантиқи оқибатида барча зодагонлар кирилиб кетиши мумкин. Киберлар ҳамма вазиятларни таҳлил қилишни билишади. Улар ўйинда ҳеч қачон янглишмайди ҳам, ютқазишмайди ҳам. Уруш ҳам моҳиятан бир ўйин. Фақат катта ўйин. Наполеонми, аллақайси бир саркарда, ўйин бу – математиканинг бир бўлими, деб айтган экан. Кибер математикага уста. Унинг бошчилигида маҳаллий қироллар зулм оламини пойдеворигача кўпориб ташлашга қодир бўладилар. Кейин эса...

Энг қизиқ ишлар кейин бошланади. Энди кибернинг мантиқидаги баркамол жамиятни куриш бошланади. «Стандарт ўқитиш курси»да бу ҳақдаги маълумотлар унинг миясига киритиб қўйилган. Бундай жамиятни куриш ниҳоятда даҳшатли ва қонли кечади. Бунинг учун эса, албатта одамлар қурбон қилинади. Мақсадга мувофиқлик бу ишда асосий мезон бўлади.

Мен шифтга қараб ётганимча шулар ҳақида ўйлардим. Кўз олдимдан қон, дор сиртмоқлари, кесилган каллалар ўтаверди. Албатта! Аввалига ишни зодагонларни осидан бошлашади. Чунки улар бойда! Кейин Лавага ўхшаганларни ёки манави бекага ўхшаганларни қиришади. Чунки улар деҳқон бўлсалар ҳам, бошқача деҳқон. Чунки бошқалардан ажралиб туриш яхшимас. Баҳонада уларнинг хизматкорларини ҳам тигдан ўтказиб қўя қолишади. Чунки улар «бошқача деҳқонлар»га қарши курашда фаоллик кўрсатмаганлар. Кейин уларга хайрихоҳларни қатл қилиш бошланади. Ҳар ҳолда келгуси фалокатларнинг олдини олиб қўйган яхши-да. Кейин эса ким нимадан норози бўлса, ҳаммасини осидан бошлашади. Бу ишни бажарувчи жаллодлар ҳам топила қолади. Кейин эса ўша ижрочиларнинг ўзлари қатл этилади. Чунки улар кибрлиб кетган бўладилар. Энг асосийси, бу жараён бетўхтов давом этиб бораверади. Зеро, кибер камида беш юз йилга мўлжалланган. Чўқмор кўтаргани ёнига яқинлаштирмайди, оловда ёнмайди, захарлай десанг, жигилдони йўқ. Одамлар эса унинг барҳаётлигини кўргач, икки авлоддан кейин унга сиғина бошлайдилар...

Мана шу қонли бошқотирмани тўхтатадиган мендан бошқа одам йўқ, шекилли. Менинг чексиз ваколатим ва электрон билактасма. У беш чақирим атрофимдаги ҳар қандай киберни ўчириб қўйишга қодир. Мен бу қутурган машинага яқинроқ бораман, электр майдонни ишга тушираман. Тамом-вассалом. Унинг алоқаси ишдан чиқиб, радиотўлкинларидан маҳрум бўлади. Майсада темир ва пластикдан ишланган электрон мурда чўзилибгина ётади. Шу билан афсона тамом. Тўғрироғи, умумий даҳшат бошланади. Ана шундан кейин қаролларнинг орасида саросималик кўтарилади. Ана энди қўлларидан келса, истаганларича кўзғолон кўтараверишсин...

Эрталаб Оллани уйғотдим, биз тезгина нонушта қилиб олдик ва йўлга тушдик. Уй бекаси ортимдан пиқиллаб йиғлаганича қолаверди. Дарвозадан чиқиб кетар эканман, хизматкорнинг менга ғазаб билан тикилиб турганини кўрдим. Уни тунги оромидан маҳрум қилганимни сезиб, виждоним ҳам салгина қийналиб қўйгандек бўлди.

Қўноқхонага қоронғи тушганда етиб бордик. Бу йўл бўйидаги пас-таккина кулба бўлиб, деразасидан ёруғлик тушиб турибди. Каттагина ҳовлисида икки-учта юк арава бор экан. Шундоққина кираверишдаги лавҳанинг тахтаси анча чиригану, аммо ёзуви яқиндагина янгилангани кўриниб турибди: «Сокин кулба». Ошхона анчагина шовқин-суронли экан, лекин хўжайини бизни, худди қариндошларидек хушмуомалалик билан кутиб олди. У калта оёқларида худди ғилдираб келаётгандек туюлади. Оппоқ тишларини кўрсатиб илжаяди. Дастёр болани қўли билан имлаб, Буллуни отхонага олиб боришни буюради. Ўзи эса, Олланинг аравадан тушишига ёрдамлашди-ю, кейин ергача энгашган кўйи каминага таъзим бажо қилди.

– Сизга айтсам, ажойиб бир ётоғимиз бор, – деди Мукла. – Ўзингиз ҳам, синглингиз ҳам худди ўз уйингиздагидек роҳатланиб ухлайсизлар. Агар шундай бўлиб чиқмаса, Мукла Қилтириқ отимни бошқа кўяман. Марҳамат, ўтаверинг, йўқ, бу ёққа эмас, манави томон озодароқ ва сариштароқ...

Мен унга олдиндан бир олтин танга бериб қўйгандим, Мукла гўё қанот чиқариб уча бошлади. У ётоқхонадан ошхонага, ошхонадан ётоқхонага бетиним парвоз қила бошлади. Хизматкорларини қўйиб югуртиради, дастурхон атрофида менга парвона бўлиб, тинимсиз ҳазул-хузул қилади. Аммо унинг кўзларида ақл-заковот ва ташвиш аксланиб турарди. Бу – бароридан келиб турган ишлари даҳшатли ва таҳликали воқеалар туфайли фатарот топиб бораётган, бу ҳодисаларни аввалданок билган, лекин бартараф қилишга қодир бўлмаган кишининг нигоҳи эди.

Мен унинг пешбанди этагидан тутдим ва ўтиришга таклиф этдим. Бир қадах шароб куйиб узатдим ва яна битта олтин танга бердим.

«Ўзингни кўп ҳам уринтираверма, азизим Мукла, сенинг олийжаноб одам эканинг ҳақида эшитганман. Майни ичгин-да, қизалокни ўрнига ётқиз. Уни ювинтириб қўйишларини ҳам буюр».

Мукла бир қадах ям-яшил, реза меваларнинг ҳиди анқиб турган ичимликни симирди-да, паст овозда, одоб билан миннатдорчилик билдириб, дастурхон ёнидан нари кетди. Бир неча дақиқалардан кейин хушмуомала кекса хизматкор аёл (балки Муқланинг хотинидир?) Оллани юқорига олиб чиқиб кетди, мен эса умумий емакхонага ўтиб, миз ёнига ўтирганимча, кишиларнинг гап-сўзларига кулоқ сола бошладим.

Мукла бекорга безовта бўлмаётган экан. Бу исён, худди тўғон мисоли, савдо йўлларини тўсиб, йўловчилар оқимини тўхтатиб қўйган эди.

Йигирматача хўрандага мўлжалланган хонада нари борса олти киши ўтирарди. Уларнинг жулдур кийимлари эса бу муассасанинг катта фойда кўролмаслигини шундоқкина кўрсатиб турарди. Улар тўпланиб олганларича, ичкилик сипқориб ўтиришибди. Шошмасдан, хотир-жам суҳбатлашишяпти: булар тўпланишганига бир неча соат бўлгани ва бир-бирлари билан яқиндан танишиб олишга улгурганлари ҳам кўриниб турибди.

Менинг ташрифимга барчаларининг муносабатлари дўстона бўлди – нефрит калтакесак ҳар доимгидек ўз таъсирини кўрсата олди. Қисқагина саломлашув, анъанавий ҳол-аҳвол сўрашлар, танишув, яхши тилак қадаҳлари, гап орасида кистириб ўтиладиган саволлар, ми-сол учун:

Бел қурмағур лўкиллаб оғрияпти-да, нима қилсам бўларкин?.. Э, шундайми... Миннатдорман, эҳтиромимни қабул этгайсиз!..

Ошқозон санчиб оғриса-чи?.. Раҳмат, табиб жаноблари, вақти келиб бу яхшилигингизни қайтараман!

Шундай савол-жавоблардан кейин мен уларнинг ўз одамлари бўлиб қолдим ва суҳбатларига қабул қилиндим. Очигини айтганда, менга сўзлаш навбати етиб келгани ҳам йўқ: жанубликларга хос кўкиш юзли ёш бир савдогарвачча исён росаям авжига чиққан ғарбдан яқиндагина қайтиб келган экан, ҳозир тингловчиларнинг диққат марказида ёлғиз ўзи эканлигидан фойдаланиб, оғзи тинмай вайсамоқда эди. Мен унга халакит бериб ўтирмадим.

– Ғарбда аҳвол жуда ё-мо-о-он, ғарбда вазият жуда-а-а-а оғи-и-и-р!

Савдогарвачча ҳамманинг диққат эътибори ўзида эканидан ниҳоятда ҳаяжонланиб, жанубликларга хос бўлган одат – сўзларни чўзиб талаффуз этиш хусусияти кучайиб, гаплари қўшиққа айланиб кетяпти. У кўзларини чакчайтирганича катта сирни ошкор қилаётгандек пичирлашга ўтди:

– Битта-а-а ҳам буту-у-у-ун қаср қолмади, занжир таққанларнинг ҳамма-а-си-и-ини, тагин гапи-и-и-мни кўнглингизга олманг-ку, табиб жаноблари, уруғ-аймо-о-о-о-ғи билан қири-и-и-иб ташлашибди-и-и... Савдо-сотик қилишга ҳам юрак бетламая-а-а-апти. Даҳша-а-а-ат...

Мен уни диққат билан тинглай бошладим. Савдогарвачча муҳим тафсилотларни эслади, исмларни бирма-бир тера бошлади, буткул кули кўкка совурилган, чала вайрон бўлган қасрларнинг номларини санаб чиқди, хунрезликларни таърифлаб берди; буларнинг барини эслар экан, дағ-дағ титрарди, ҳар қандай виждонли киши каби у ниҳоятда саросимада эди. Аммо шундай бўлса-да, ўзини гапдан тўхтата олмасди, катта бир фалокатдан омон чиққан одамларда бўладиган мақтанчоқлик билан яна ва яна сўзлайверди, сўзлайверди:

– Ҳамма моллари-и-и-имдан айрилдим, май-ли-и-и, молларим бош-кўзимда-а-а-ан садақа-а-а-а, энг асосийси жуфта-а-а-акни ростлашга улгури-и-иб қолдим. Энди-чи-и-и-и, биродарлар, бу тўполонлар тўхта-а-а-амагунча ҳе-е-еч қаёққа сафар қилмайма-а-а-ан. Аввал ҳаммаси у ёқли-ик ёки бу ёқли-ик бўлси-и-и-ин.

Тингловчилар кош-қовоқларини уйишади, бошларини сарак-сарак қилиб, бир-бирлари билан кўз уриштирадилар. Сал озодароқ кийинган икковлон эса, сабоқ олишни каттароқ ёшида бошлаган мактаб ўқувчилари шекилли, хингиллаб қулиб ўтиришибди: буларга агар осмондан тош ёғса ҳам бир пул – бир шиша шаробнинг кети узилмаса бас. Қўшни қишлоқлик бир қариянинг кайфияти тушиб кетган – у молини йўқотган савдогарвачадан кўра, унинг йўқолган молларига кўпроқ ачинар ва буни яшираётгани ҳам йўқ эди. Мен эса бу хабарларни эшитиш билан банд эдим. Шуни аниқ билиб олдимки, чувриндилар лашкари мен ўйлаганимдан кўра анча тез босиб келаётганди: қўшиннинг босқини доира бўйлаб қатъий режа бўйича амалга оширилаётган ва Янги Бошкент атрофида тобора торайиб бораётган ҳалқа ҳосил қилиб, беаёв сиқиб келаётган эди. Ҳа, бу кибер мантиғи эди! Улар қалъаларни битта-битта ишғол қилиб келишяпти, майда-майда ҳарбий бўлинмаларни қиймалаб, битта қўймай киришмоқда. Хўжайинлар эса бу исённинг ғайриоддий эканини ҳали англаб етганлари йўқ. Ҳозирча мавқе талашиб, бир-бирларини ғажиб ётибдилар. Эслари жойига келганида вақт ўтган бўлади. Камина, яъни Ирруах дан-Гоххо ҳам тезроқ отни қамчиламасам бўлмайди, ёввойи лашкар энг сўнгги тўраларни ҳам қиличдан ўтказиб, пойтахтни эгаллаб бўлмасидан аввал унга етиб олиш учун шўрлик Буллуни шафқатсизларча никташимга тўғри келади. Чунки Бошкент эгалланса, фурсат қўлдан бой берилган бўлади: мен исёнчи машинани оддий темир-терсақка айлантирган тақдиримда ҳам, бу мамлакат тараққиёти бир неча аср ортга улоқтириб ташланади. Қаролларнинг етакчилари сиёсий иқтисод илмини тушда ҳам кўрган эмаслар, ижарачилик тизими улар учун ёт-бегона тушунча. Ҳукмдорлар қул қилинади, хизматкорлар ҳукм тизгинини қўлга оладилар. Ҳамма нарса остин-устун бўлиб кетади ва буларнинг барчаси учун жавобгарлар биз – ерликлар бўламиз.

Мен савдогарвачадан йўллар ҳақида сўраб-суриштирдим. Менинг харитамда бу жойларнинг сояси ҳам йўқ эди – мени бунчалик овлоққа кириб кетади, деб ким ҳам ўйлабди дейсиз?

«Ҳурматли савдогар дўстим, мен ўз синглимни хатарга қўйгим келмаётганини тушуниб турган бўлсангиз керак? Бу қутурган ялангоёқлардан қанчалик хавотирда эканимни айтиб ўтиришим шарт эмасдир, деб ўйлайман».

Ҳа, савдогар дўстим мени жуда тўғри тушунди ва аниқ ҳамда лўнда қилиб менга йўл кўрсатди:

«Шундоқ, табиб жаноблари. Сиз ғарбий йў-ў-ў-ўллардан имкон қада-а-ар узокро-о-оқ юринг. Очигини а-а-айтганда, ҳозир беҳаво-о-о-отир жойнинг ўзи-и-и қолгани йў-ў-ўқ».

Мен унга миннатдорчилик билдириб, таъзим бажо келтирдим. Яна бир ярим соатлар чамаси Олла икковимиз турган хонага пастдан ғовур-ғувурлар эшитилиб турди. Кейин ҳаммаёқ тинчиди. Фақат анча маҳалгача Мукла аллақандай Зорра исмли қизни енгилтаклиги ва ахлоқсизлиги учун паст овозда қойиб бергани эшитилиб турди:

«Сокин кулба» карвонсаройи бунақа номаъқулчиликлар қилинадиган жой эмас. Ахир бу беадаблигинг табиб жанобларининг кулоқларига етиб борса, биз тўғримизда қандай хаёлга боришлари мумкинлигини ўйламадингми? Ваҳоланки, ўзларининг нуфузли дўстларига Муқланнинг тамаддихонаси ҳақида сўзлаб беришлари мумкин. Агар сен, нодон Зорра, буларнинг барига тупуриб, юзимизга оёқ кўядиган бўлсанг, у ҳолда ўзингдан кўр. Ўрнингга кўз тикиб турган киз-жувонларнинг сон-саногии йўқ. Лекин камина Муқла муассасанинг номи булғанишига йўл қўймайман».

Насихат айни шу жойига етганида шўрлик қиз бор овози билан ўкраб йиғлашни бошлаб юборди. Кейин эса қаттиққўл хўжайин ўз қаҳрини илтифотга алмаштириб, бечорани бу танбехлардан сабоқ чиқариб олиши учун қўйиб юборди. Аммо бундай беҳаёликларга ортиқ тоқат қила олмаслигини айтиб огоҳлантиргач, Зорранинг ортидан энди қатъий назорат ўрнатилиб, шахсан ўзи қизни кузатиб юришини, хафа бўлса-бўлмаса энди бунинг оқибати яхши бўлмаслигини таъкидлади.

Деразамиз тагидаги бир тутамгина ёруғлик ҳам сўнди: катта хонадаги шамчиروқлар ўчирилиб, бемаҳалда келиб қоладиган йўловчилар учун икки-учта мойчиروқни ёқиғлигича қолдиришди, холос. Бош томонимда ҳам битта ана шундай ёриткич турибди: тўғри, буни мум шамчироқ деб бўлмайди-ю, лекин қора дудли мойчироқ ҳам эмас.

Хона шинам ва сариштагина эди. Чойшаблари янги бўлиб, ранги ҳам мовийга мойилроқ: Мукла ўз ишини яхши йўлга қўйгани кўриниб турибди. Агар табиб жанобларининг, яъни каминанинг бу сайёрада ёр-дўстлари бўлганида, уларга албатта мана шу карвонсаройда меҳмон бўлишини мамнуният ила тавсия этган бўларди. Энг ҳайратланарлиси, бу ерда биттаям тахтакана йўқ эди; шифтларга хушбўй, атирсимон хид уфуриб турган гиёҳлар боғлами илиб қўйилган, момиқ солинган кўрпалар юмшоқ ва қалингина. Ниҳоят мен ҳам чирокни ўчирдим...

Қанча вақт ухлаганимни, очиғи, ўзим ҳам билмайман, ҳар ҳолда унча кўп ухламаганим аниқ. Нимадандир безовталаниб уйғониб кетдим. Атрофга кулоқ солдим. Ҳовлида отларнинг пишқириғи эшитилди. Мукла бемахалда йўлга чиққан йўловчиларни кутиб оляпти, шекилли. Ташқарида одамларнинг паст овозда гаплашаётгани элас-элас эшитилиб қолади, ётоқ ҳақини келишишяпти, чамаси. Атроф тинч-осойишта, аммо бир пайт худди Такабалчиқда бўлгани каби кўнглимга қандайдир ғашлик тушди. Овозлар шубҳали тарзда паст чиқяптими ё отлар ортиқча қаттиқ пишқиряптими, тушунолмадим.

Дарвоқе, пишқирик! Мен дераза олдида бордим ва ўзимни сездирмасликка ҳаракат қилдим. Отлар табақаси кенг очилган дарвозадан нарироқда, ҳовлининг қоқ ўртасида безовта депсиниб туришибди. Мана, гап нимада экан. Булар ғалати йўловчилар чиқиб қолишди-ку. Манзилларига етиб келишди, лекин отларнинг эгар-жабдуқларини бўшатишни ўйлаётганлари ҳам йўқ. Балки йўл-йўлакай кириб ўтишгандир? У ҳолда дарвозалар-чи? Дарвозалар ланг очик: Мукла меҳмонларни ичкари киритгач, дарвозани очик қолдириши ҳеч мумкин эмасди. Бошимни тикиб гаров боғлашаманки, у бундай қиладиган одам эмас. Агар карвонсарой хўжайини ўз қўноқларининг мол-бисотини эҳтиётлашга бепарволик қилса, бу нарса ўзига қимматга тушиши мумкинлигини Муқладек одам билмасдан, ким билади?..

Бу ерда бир гап бор... ёмон бир гап бор... жудаям ёмон... Зинапоянинг бўғиқ ғичирлагани эшитилди, кимдир оғир «ух»лаб юборди, томоғи тикилиб йўталди. Яна сукунат. Кимлардир оёқ учида судралиб қадам босаётгани элас-элас эшитилади. Ташқарида бўлаётган ишлар менга ҳечам ёқмаётганди. Мен шимимни кийиб, кўйлагимнинг тугмабоғичларини боғладим. Ваҳимага ўрин йўқ. Қадамларга қараганда, улар нари борса беш киши бўлиши керак. Яна биттаси ҳовлида, отларнинг олдида турибди. Бунисини ҳисобга олмасам ҳам бўлади, деразам жуда баланд, девордан ўрмалаб чиқолмайди. Беш киши дегани ўн нафар эмас, эпласа бўлади. Нимагадир шу лаҳзаларда Кашада хаёлимга келди... Йўқ, янглишдим, Кашада эмас бу – Хийно-но-Айтада бўлганди: ҳайкираётган оломон, исёнчилар қўлларидаги тўқмоқларини юқорига кўтарганча бўқиришмоқда. Эндид эса мутлақо хотиржам бир алпозда бир оёғида чирпирак бўлиб айланиб, худди моҳир раққослардек энгил ҳаракат қилади, аммо унинг ҳар бир зарбасидан кейин тўла ҳуқуқли фуқаролар чакмонини кийган маразлар «оҳ-воҳ» қилганича ҳар томонга учиб ётишибди. Кейинчалик, топширик ижроси таҳлил қилинаётган пайтда Эндидни роса макташди. У эса кўзларини лўқ қилганича, худди

одамларнинг гапини тушунмаётган маймунчага ўхшаб жимгина без-райиб тураверди. Кейин бир қути ичкилик олиб келиб, барчамизни сийлади. Серёганинг қизлари билан бўкиб ичдик.

Хотиралар шунчалик ширин туюлиб кетдики, муштимни қаттиқ сиққанимдан, бармоқларим қисирлаб кетди. Эҳ, қани энди ҳозир Олла бу ерда бўлмаса...

Эшик тақиллади. Одоб билан астагина тақиллатишди.

«Ким у? – сўрадим мен. – Сизмисиз, азизим Мукла? Муҳтарам жаноб, ҳозир мен ҳам, синглим ҳам ухлаётувдик. Агар эрталаб келсангиз, айна муддао бўларди-да»

Мукланинг овози ташвишли эди. Унинг ёнида кимларнингдир нафас олаётгани эшитилиб турибди – тўғри, жуда секин нафас олишяпти, бутунлай нафас олмай туриш бу йигитларнинг қўлидан келадиган иш эмас. ТҚБда эса, ҳатто бошловчи талаба ҳам нафаснинг олиншига қараб вазиятни баҳолай олади.

«Муҳтарам Мукла, эрталабгача сабр қила олмайсизми? Пулингизни олдиндан тўлаб қўйдим, энди хотиржам ҳордиқ чиқаришга ҳақим бордир, ахир?»

Сукунат. Кейин қисқа муддатли ғала-ғовур бўлди. Сўнг пастгина, лекин қатъий ва хотиржам бир овоз келди:

«Эшикни оч, табиб, гап бор. Яхшиси ўзинг оч, шунда камроқ зарар кўрасан».

Эшикни ташқаридан итара бошлашди. У салгина очилди, лекин зулфини биринчи зарбага дош берди.

Мен табиатан анча кўнгли бўш одамман, сабр-тоқатим ҳам шунга яраша. Аммо ярим тунда бегона одамлар уйқумни бузишса, бу ҳам етмагандек, хонамга бостириб киришга уринишса, кўнглингизга олманг-у, лекин бунга авлиёлар ҳам чидаб туrolмаса керак. Мен эса ҳар ҳолда авлиё эмасман. «Йўқол бу ердан, искирт хароблар!» – дедим мен эшик томонга қараб, нариги томондаги ҳамсуҳбатимга ўхшаган паст овозда. Бунга жавобан қаттиқ сўкиниш эшитилди. Маҳаллий безорилар тилида «хароб» сўзи жуда ёмон сўз ҳисобланади, бундай сўз учун сўйиб ташлашади. Эшик ортидагилар маслаҳатлаша бошлашди. Ва – зарба! Очқчасига, тажовуз билан урилган зарба. Мен Олланинг катдан чўчиб сакраб тушганини ва тош қотиб қолганини кўз қирим билан пайқаб улгурдим. Унинг кўзларида яна ваҳима билан умидсизлик пайдо бўлди.

Эшикни янада қаттиқроқ ура бошлашди, унинг зулфини ўйнаб, гичирлади, эшикнинг ошиқ-мошиқлари диласидан кўча бошлади.

«Ҳали шунақами? Кўнгилларинг олтин тусаб қолибди-да, а, оғайнилар? Майли, кўраимиз».

Яна беш-олти тепкидан кейин эшик кесакидан ўпирилиб чиқади, бу исқирт маразлар Олланинг юрагини олиб қўйишади. Лекин бир нарсага ҳеч тушунолмаяман. Агар Мукла уларга бу ерда ғарблик табиб яшаётганини айтган бўлса, йигитлар дарҳол ўпкаларини босиб олишлари керак эди. Биз, яъни илм аҳли инсонларга азоб етказишдан йироқмиз. Аммо Мангулик Эгаси шохидки, манавилар ўзлари мени мажбур қилишяпти... Демак, иккита тахминдан бири: бу йигитлар ё ғирт тентак (лекин бунга ишониш қийин, чунки уларнинг касбларида аҳмоқларни учратмаганман), ёки ўз ишларининг зўр усталари бўлишса керакки, «бешта нўноқ битта полвондан устунроқ», деган гапга ишониб, бошларини балога гирифтор қилишяпти. Нима ҳам дердим, очигини айтганда, ўзларига ортиқча ишониб юборишибди.

Эшик ўз ўрнидан янада силжий бошлади. Қарсиллади. Тирқиш очилди. Ортимда Олла чинқириб юборди, бу сабримнинг сўнги томчиси бўлди. Мен бармоқларимни шиқирлатдим, эшик илгичини олиб ташладим ва «тегирмон» усулини қўлладим.

Тамом. Ҳаммаси мен ўйлаганимдан кўра тезроқ тугади. Улар ҳаммаси менга барабар ташланишди – бу уларнинг жиддий хатолари эди. Чунки «тегирмон» усули одам кўп бўлган тор жойларга мўлжалланган. Бундан ташқари, мен ҳам андак янглишдим: беш кишига мўлжалланган ҳаракатни амалга оширсам, улар тўрт киши бўлиб чиқди. Мен жабрланувчиларни ёнма-ён териб ётқизиб қўйдим. Оёқлари чўзилган, қўллари кўкраклари устида. Манзарани бир оз томоша қилгач, йўлак томон ўгирилдим.

Эшик қаршисида Мукла қалтираб турарди, чап кўзи қизарган, тинмай ёшланади. Зинада қадам товушлари эшитилди. Тунги меҳмонларнинг охиригиси отларни ҳовлида қолдириб, шовқин нима учун тиниб қолганини билиш учун чиқиб келаётганди. Мен унга вазиятни қисқача тушунтириб, бир қоп гўштдек шилқиллаб қолган танасини шерикларининг қаторига қўшиб қўйдим-да, Муклага юзландим. Оқкўнгил бақалоқ савол беришимни кутиб ўтирмади: «Булар талончилар эмас, барча маҳаллий қароқчилар Муклани ҳурмат қилишади, кечирасиз-у, мен уларни оз-моз боқиб тураман, модомики шундоқ экан, улар «Сокин кулба»ни талаб нима қилишади?»

Йўл-йўлакайчиларми?

«Йўғ-э, нималар деяпсиз, табиб жаноблари, йўл-йўлакайчилар бу ерда нима қилади? Босқинчиларнинг ҳаммасининг тили бор, ҳаммаси бир-бири билан боғлиқликка эга. Оппа Ғилай билан Дуддо Қотилга қарши боришга кимнинг ҳам юраги дов берарди? Йўқ, булар бизлардан эмас, булар умуман «кўрғонбосар»лар эмас. Бу одамлар хавфли, жуда хавфли ва уздабурон кимсалар: улар товуш чиқармасдан зум-

да ҳамманинг қўл-оёғини боғлаб ташлашди, кейин эса, табиб билан қизча қани, деб сўрашди. Ҳа, ҳа, қизча билан дейишди. Мени айбга буюрмайсиз, табиб жаноблари, каминанинг карвонсаройида бундай номақбул иш биринчи марта рўй бериб турибди. Менга ғазаб қилманг, сизни ташвишга қўйганлари учун бадал тўлашга тайёрман. Ҳаммаси рисоладагидек бўлади. Ижара ҳақининг ярим пулини тўласангиз кифоя. А, лаббай?»

Мен уни ёқасидан олиб, бир-икки силтаб қўйдим. Бақалоқнинг уни ўчиб, пастдан юқорига қараб мўлтираганича, кўзларини итоаткорона пирпиратди.

– Қани, қайтар-чи, улар кимни излашаётувди?

– Сизни бўлмай, кимни бўларди, ахир? – Муқла мендан ранжигани унинг гап оҳангидан сезилди. – Нима, сизга ёлғон гапирганимдан менга фойда борми? Олтин сўрашмади, кумуш сўрашгани ҳам йўқ. Табиб билан қиз қани, деб очикчасига сўрашди.

У яна нималардир деб минғирлай бошлаганди, мен эшитиб ўтирмадим. Буёғи қизиқ бўлди-ку?! Қизикдан ҳам баттар. Демак, бу азаматлар шунчаки пулдор йўловчини овлаб юрганлари йўқ экан-да? Бу ерларда душманлари у ёқда турсин, ҳатто, бирорта таниши ҳам бўлмаган табиб Ирруах дан Гоххо кимга керак бўлиб қолди экан? Майли. Аниқлаймиз. Ҳозирча бир нарса равшан: ортиқ бу ерда қолиш мумкин эмас. Эрталабгача карвонсаройда тунаймиз, лекин бир соат ҳам ортиқ эмас.

Мен Муқланинг билаги боғланган чилвирни қаттиқ тортдим, у узилиб кетди. Карвонсарой хўжайини билагини ишқалаб, бармоқларини кимирлатиб кўрди; ўрnidан турди-да, қимир этмай ётган барзангиларга қўрқибгина назар ташлаган кўйи:

«Бошқа меҳмонларни ҳам арқондан бўшатишимга ижозат бера оласизми?» – дея сўради.

«Бўлмасам-чи, албатта», – жавоб бердим мен ва шундан сўнг бақалоқ оёқ учида одимлаганича, тинмай атрофга аланглаб, худди рақс тушаётгандек энгаша-энгаша пастга туша бошлади. Орадан ўн дақиқалар ўтиб у ёқдан ғала-ғовур эшитилди. Шовқин ичида Муқланинг мамнунлик билан бижирлаши алоҳида эшитилиб турарди. Биринчи қаватда Ирруахнинг жасорати ҳақида афсона туғилишни бошлаганди...

Пастдагилар ўқириб-бўқириб турган вақтларида мен туткундагиларни қискагина сўроқ қилиб олдим. Ҳар бирини ўзига келтириб, бир-иккита савол бериб, яна тинчитиб қўявердим. Бефойда. «Бизни ёллашган» – шу холос. Албатта, агар қатъийроқ чора кўрсам, бу азаматлар булбулдек сайраб юборишган бўларди. Аммо ТҚБда фақат

топшириқнинг бажарилиши хавф остида қолган тақдирдагина «гапир-тириш» усуллари қўлланади. Шахсий мақсадларда бировни қийноққа солиш ахлоқсизлик саналади. Қисқаси, мен ҳеч нарсани аниқлай олмадим. Бу ҳам етмагандек, расво вазиятга тушиб қолдим. Манави «дамини олиб» ётган тасқаралардан биттаси қўлимда яхшилаб уриб қолишга улгурганди. «Тегирмон»нинг зарбига тушишдан бир лаҳза олдинроқ билагимдаги ҳалқани ишдан чиқариб қўйди. Шунчаки билақҳалқага эмас, унинг ягона нозик ва ишчи қисмига – кристалл тошига зарба берганди. Аксига олгандек, қўли билан эмас, темирдан ясалган тақма мушт билан ургани чатоқ бўлди.

Кечирасиз-у, лекин сиз кутурган киберни қуруқ қўл билан ишдан чиқаришингизга тўғри келганми? Ҳеч қанақа радиотаъсир воситасидан фойдаланмаган ҳолда-я?

Аммо мен жиддий ташвишга тушишга ҳам улгуролмай қолдим. Чунки Олла ёнимга келди, енгилгина, товушсиз қадамчалари билан яқинлашиб, бутун вужуди билан бағримга кириб кетди, ҳали бирор марта бундай қилмаганди. Мен унинг сочларини силадим. Ва у шундай деди:

– Амаэлло ле, бинни...

Ё, Яратган Эгам! Мен ҳайқириқдан ўзимни базўр тўхтатиб қолдим. Ёки қичқирган бўлсам ҳам ўзимга эшитилмадимикан... Қизалоқ гапирди! Мен уни юзларидан, пешанасидан ўпдим, қўлимга кўтариб олиб, хона бўйлаб чирпирак қилиб айлантирдим; мен пичирлаб нималардир дедим, нафасим текилиб, қизалоқнинг жажжи гавдасини кучоғимга маҳкамроқ босиб, роса ялиндим: «Яна бир марта айт, бир мартагина айта қолгин», Олла менга қараб жилмаяди, аммо яна ҳар доимгидек жим. Лекин мен эшитдим-ку, унинг овозини ўзим эшитдим-ку!

– Амаэлло ле, бинни.

Сизни яхши кўраман, ака.

Йўқ, унақа эмас. Сал бошқачароқ: акани бу ерда «бин» дейишади. «Бинни» эса – акажон дегани. «Мен сизни яхши кўраман, акажон»...

ҲУЖЖАТ – IV. ТҲБ АРХИВИ (асл нусха)

Биринчидан – Иккинчига:

Табибнинг фаолияти ҳақида шошилинч ҳисобот беришингизни сўрайман. Ижро муҳлати – уч кун.

Иккинчидан – Биринчига:

Сизнинг сўровномангиз бўйича қуйидагиларни маълум қиламан: тезкор ходим сифатида Табибнинг малақасига шубҳа йўқ. Чекланмаган ваколатларга эга бўлгани ҳолда, Табиб йўриқномада кўзда тутилмаган хатти-ҳаракатларни, шунингдек, алоқа узатмаларини шахсий

жадвал асосида амалга оширишга ҳақли. Шу сабабларга кўра жамланма ҳисоботни у топшириқни бажариб бўлганидан сўнг тақдим этиш мумкин бўлади.

Иккинчидан – Табибга:

Алоқага чиқмаганингизнинг сабаби ҳақида шошилишч маълумот беринг. Такрорлайман: нима учун алоқага чиқмаганингизнинг сабабини зудлик билан маълум қилинг. Такрорлайман: алоқага чиқмаётганингиз...

Тамом. Табиб Ирруах энди йўқ. Олла исмли қизалоқ ҳам энди мавжуд эмас. Хуржуннинг тубида, энг тагида нефрит калтакесак яширилган. Буллу лақабли от ҳам ишончли қўлларга топширилган, уни арава-параваси билан деярли текинга бериб юбордим. Биз кунботар томонга қараб арзон байталларни миниб кетиб боряпмиз – жаҳонгашта бахши ва хизматкор болакай. Шундай қилмасак бўлмасди: энди кимга табиб Ирруах керак бўлса, бемалол, излайверишсин. Биз «Сокин кулба»ни тарк этган кўнгилсиз тонг ғира-шираси ортда қолганига ҳам саккиз кун бўлди. Зиммамда муҳим топшириқ бор – қўлим эса аксига олгандек бўм-бўш. Куролланиб олиш ва модулга қайтиш учун фурсатим ҳам, ҳаққим ҳам йўқ. Серёга мени қўллаб юборади, у менга ишонади.

Ўрмон тугаганига уч кун бўлди, у билан бирга қўрғонлар ва асаларичилик хўжаликлари ҳам поёнига етди. Қашшоқ ва вайрона қишлоқлар кетма-кет кела бошлади. Олтинранг ғалла далаларни қоплаб ётибди, уни йиғиштирадиган одам йўқ: ҳамма эркаклар Алвон Совутлининг қўшинига қўшилиб кетишган. Ўт қўйилган қўрғонларнинг куйган синчлари, қасрларнинг вайроналари. Ҳали кули совимаган. Дарахтларга осилган одамлар, чангиган йўлларда итлар боёнларнинг жасадларини ғажиган билан овора. Кулфат ва қон Алвон Совутлининг қўшини ортидан вайроналардан вайроналарга, қишлоқдан қишлоққа изма-из чўзилиб келмоқда. Бу ерларда ҳокимият йўқ. Ҳеч нарса йўқ. Исён...

Биз йўлда валаклашиб кетяпмиз. Тўғрироғи мен тинмай вайсаб, «болакай»ни гапиртиришга ҳаракат қиламан. Уринишларимнинг жавоби эса битта: «Сизни яхши кўраман, акажон». Гоҳ-гоҳида бирорта бошқа сўз ҳам айтиб қолади. Оддий сўзлар: Сув. Осмон. Қуёш... Лекин мен барибир томоғим йиртилгудек бўлиб кийкириб, мириқиб куламан. Олла яна гапира бошлаяпти!

Биз билан бировнинг иши йўқ: эскириб кетган уд билан қўшиқлардан бошқа нарсаси йўқ бахшидан нима ҳам олиб бўларди? Бугун ҳатто қўшиқ ҳам ҳеч кимга керакмас. Айниқса, бу ерларда. Одамлар ҳатто уйларида чикмайдиган даражада тинчиб қолишган, кўнгилларига ашула сиғмайди: тўғри, қароллар кўча-кўйда жуда тумшуқларини

кўтариб юришибди, лекин, ҳатто, ўшаларнинг ҳам кўнгиллари нотинч: юртда ҳар хил овозалар юрибди, ташвишли гап-сўзлар кўпайган, ҳозир нимага ишонишингни ҳам билмайсан, киши.

Куни кеча, қоқ туш пайтида катта йўллар кесишган чорраҳада биз тирбандликка тушиб қолган аравалар, тикилинчда тўхтаб қолган одамларнинг тартибсиз тўдалари, отларидан тушиб олган суворийлар орасида тикилиб қолдик. Йўлни тўлдирганича отлиқлар қўшини ўтиб боради, ҳаммаёқни чанг-тўзон қоплаган, атрофни узангиларнинг шарақ-шуруғи босиб кетган. Суворийлар гап-сўзсиз, лекин тантанавор кетиб боришмоқда. Охиригача тушириб қўйилган дубулға симпардалари ортида юзлар кўринмайди, чакмонларнинг этаклари отларнинг қадамларига уйғун ҳолатда шитирлаб силкинади. Оппоқ ва олтинранг олов тиллари тасвирланган бинафша тусли ҳарбий чакмонлар. Охири кўринмайдиган қаторлар устида сиёхранг байроқ мағрур хилпиради.

– О, Абадият Соҳиби... – оломон томонидан менинг елкамга қисиб қўйилган аллаким паст овозда инграб юборди. – Булар ахир Халоскорлар-ку! Ҳатто улар ҳам Жанубни тарк этишибди... Энди бу ёғи нима бўлади?

У оғир хўрсингач, ҳиқиллаб йиғлаб юборди.

Отлиқ қўшин эса жим кетиб боради...

7

Абадият Ибодатгоҳининг устунлари залворли тоғлар каби вазмин. Ёриқлари тўқ кўк тус олган яшил харсанглардан йўнилган бу устунлар қулларнинг итоаткор елкаларига ортилиб, Бошкентга келтирилган. Енгиллаштириш учун бўлақларга бўлишга изн берилмасдан, яхлитлигича, бутун ҳолида ташиб келтирилган. Мехробхона пойига ҳам худди шундай тошлар ётқизилган. Бу ердаги муқаддас олов сақланадиган, биринждан ишланган идиш тепасида Салтанатнинг буюк тожи нозик занжирларга илиб қўйилган. Олтиндан нақш берилган тим қора пардаларнинг ҳаракатсиз оғир бурмалари деворларни тўсиб турибди. Шу жойда, яшил тусли мрамртош сиртида ҳар бир авлод алмашинуви даврида тирикларнинг қисматларини аён этгувчи сирли битиклар намоён бўлади. Аммо бу махфий китоблардаги яширин белгиларни фақатгина бутхонанинг олий мартабали хизматчилари ўқишга ҳақлидирлар, ўзга ҳеч ким эмас. Уларнинг мазмунини ҳеч бир кимсага, ҳатто, ҳукм эгаларига ҳам ошкор этмоқлик қатъиян тақиқланади.

Токи Ибодатгоҳ омон экан, Салтанат ҳам таназзул топмагай. Токи Махфийат воқиғалари удумларга сўзсиз риоя этар эканлар, Ибодатгоҳ ҳаргиз инқирозга юз тутмагай. Зеро, бу хилқатга Абадият Соҳибининг

назари тушган. Қора халққа бу остоналарни босиб ўтишга ижозат йўқ. Девор бўйлаб бир текисда терилган курсилар асло авом учун эмас. Тазаррухоналарнинг сирли шуълаланиб турган токчалари ҳам паст табақадагиларнинг назарлари учун эмас. Бу бутхона – аълонасабларнинг ибодатхонасидир. Бу ерга фақат зодагонлар ўз ажодларининг хокларини тавоф этмоқлик мақсадларида қадам ранжида этадилар.

Салтанат ҳукмдорига ҳам фақат ушбу даргоҳда шамаш-шур қабул қилишга изн берилган: фақат шу ерда, асло бошқа жойда эмас.

Ҳаттоки, барча илмларни эгаллаган донишмандлар орасидан ҳам кулоқ учун ғалаги эшитилувчи бу ғайриоддий сўзнинг маъносини билгувчиларни топиш амримаҳол. Буни фақат меҳроб масъуллари тушунтириб бера оладилар: «шамаш» – деярли йўқолиб кетган қадимий тилда «буюклик» деган маънони англатади; «шур» – «қасам». Тўғрироғи эса, мухтарам Ваа ўзининг «Изоҳлар»ида ёзишича – «ваъда». Ваанинг шарҳлари бўйича саволларингизга ёш роҳибларгина жавоб бериши мумкин, лекин ҳаммаси ҳам эмас – шунда ҳам пичирлаб, у ёқ-бу ёққа аланглаб сўзлашади; сўзларни тўпловчи олимнинг аччиқ қисмати ҳаммаларига сабоқ бўлган.

Буюк Қасам. Муқаддас Ваъда.

Мана, «шамаш-шур» нима дегани.

Титраб-титраб ёнаётган оловдан шуълаланаётган ҳукмдор тахти баландда турар экан, гўёки меҳроб узра парвоз қилаётгандек туюлади. Меҳроб зинаси атрофида ўриндиқлари тахт ва олов томонга қараган еттита курси ўрнатилган.

Учтаси – қора қопламали. Дарё бўйи. Баёл. Ррахва.

Учтаси – сариқ. Тон-Далай. Олтинтоғ. Каданга.

Энг баланд, бинафшаранг суянчиклиси – ўртада. Силлиқ чармга олов тиллари тамғаланган: чап томондагилари – оловранг, оқ ранглилари – ўнг тарафда Мангу Чехра Итоаткорлари раҳбарининг курсиси. У – бўш.

Ҳукмдорнинг юзи ифодасиз қотган. Аммо юраги қувончларга тўлик. Шунча тобе ҳокимларнинг бугун биринчи бор тўпланиши – мажбуран эмас, ўз ихтиёрлари билан, тагин Абадият эхромида. Кўп йиллардан бери, тахтга ўтириш маросимидан бери Салтанат таянчлари илк бора ўз ўринларини эгалладилар. Мана улар, қўлларини қовуштирган кўйи курсиларида ўтирибдилар. Ррахва раҳнамоси: ярим йилгина аввал ўзининг юқори мавқеига ишонган ҳолда ўшқиришга ҳадди сикқан эди: «Жаноб, Сизни ким ҳукмдор этиб ўтқазиб кўйганини унутманг!» Ҳозир у жимгина ўтирибди. Тон-Далай бегини ҳам ортда қолдириб, ўз хоҳиши билан етиб келди. Улар ҳаммалари зўрловсиз, ихтиёрий ҳолда ташриф буюрдилар. Тепаларида ҳукмдорлари борлигини

ниҳоят эшлашга мажбур бўлишди. Баэл хожаси курсисининг суянчиғи мотам қора шоҳиси билан қоплаб қўйилган. У энди келмайди. Начора, аслида шу сабаб ҳам бошқалар тўпланишди...

Ким ҳам ўзининг юмуқ кўзлари билан бировнинг қалбига назар ташлай оларди?

Ҳукмдор ўз тахтида хотиржам ўтирибди, лекин юраги мамнуниятдан ҳаприқади. У ҳозир олийнасаб ҳукмфармоларнинг бутун кибру ҳаволарини оёқ ости қилиб ташлаган лаънати қаролларни, исқирт авомни юракдан севишга ҳам тайёр эди. Чувриндилар ўзлари бош кўтариб чиққан балчиқларига қайтадан ботирилиб, исёнлари бостирилгач, ҳукмдор, ҳатто бу ўлаксаларнинг ҳар ўнтадан тўққизтасини афв этишга ҳам қарши эмас.

Ҳа, ҳа, шундоқ. Масала ҳал! – ҳар ўнтасидан фақат биттаси кўргазмали қатлга маҳқум этилади, бошқалари эса фақатгина тамғалаб қўйилади: токи ўз ҳукмдорларининг олийҳимматлигини шарафлаб юрсинлар.

Аммо бу – кейинчалик бўлади. Ҳозир – шамаш-шурни адо этмоқ лозим. Кейин кеч бўлади. Манави курсиларда ўтирганларнинг саросимада эканлигидан фойдаланиб қолиш даркор. Улар қора-олтинранг байроқ кудратига озгина гумон билан қарай бошласалар – ҳукмдор бир кун ҳам яшамаслиги мумкин. Булар – йиртқичлар. Улар ўз хожаларининг амрига сўзсиз итоат этмоқликлари учун албатта тумшуқларига уриб турмоқ лозим.

Эҳ, ҳозир бу ерда Ўлка Бошқарувчиси ҳам бўлганидами эди...

Паст ва жарангдор овоз меҳробхонани янградиб юборди. Қадимий меъморлар товушнинг таралишини ҳам ҳисобга олганлар. Тахт соҳибининг оғзидан чиққан ҳар бир сўз – муқаддас. Бу овоз абадий олов алангасидан сизиб ўтиб, меҳроб қаршисида ўтирганларгача етиб боради, у деворлар бўйлаб шиддат билан оқади. Токи ҳукмдорнинг эҳром гумбазлари остида кўп марталаб кучайиб борувчи овози гумбурлаб тарқалар экан, ҳар қандай бошқа товушларга бу ерда ўрин йўқ.

– Сизларга саломлар бўлсин, аълонасаблар! Сизга бўлган эҳтиромимиз чексиздир!

Уларнинг қандоқ тинглашларини қаранг... Бу гумбазлар остида ҳукмдор айтадиган ҳар бир сўз – Абадиёт Соҳибининг сўзидир. Нариги томонда, деворлар ортида улар истехзоли ишшайишлари, фитналар уюштиришлари, истаганларича ёвузликларини қилаверишлари мумкин. Бу ерда эса улар – тубандирлар. Тож кийдириш маросимидан бери шамаш-шур ўтказилмагани ҳам бежиз эмас.

О, меҳробхонага чўккан сукунатни қаранг! Қандай ёқимли жимлик!

Дарё Бўйининг жиззаки ҳокими олдинга энгашиди. Каданга хукмдорининг кип-қизарган башарасида ҳам итоаткорона садоқат зоҳир бўлди. Ўзининг сон-саноксиз бойликлари туфайли ҳаммадан кўра хавфлироқ бўлган Олтинтоғ ҳокими ўзининг оппоқ соч қоплаган бошини аста эгди. У салтанат хукмдорининг марҳум бобоси билан ҳам адоватда бўлган ва ҳатто қиролнинг ҳарбий бўлинмаларини ўз қўл остидаги ерлардан бир неча бор ҳайдаб чиқарган ҳам эди. Ҳаттоки, у хукмдорни орқаваротдан «болакай» деб аташини ҳам қиролга етказишган. Аммо нима бўлганда ҳам у бугун – шу ерда. У қиролнинг ҳар бир сўзини маъқуллаб ўтирибди.

Аммо нима учун, нима учун уларнинг ораларида Ўлка Бошқарувчиси кўринмаяпти? Қисқагина титроқ хукмдорнинг оғзини бир қийшайтириб ўтгани олов пардаси ортидан сезилмай қолди. Халоскор суворий тўралар жуда кеккайиб кетишибди! Улар ўз қасрларида ястаниб олиб, ҳақоратомуз мактублар жўнатишни одат қилиб олибдилар. Ўлка Бошқарувчиси эса ўзини ҳеч кимга бўйсунмайдиган подшоҳ деб эълон қилиб, Ғарбий шаҳарлардан хукмдор томонидан тайинланган хукмфармоларни қувиб чиқарибди. Жазо! Тез ва даҳшатли жазо – мана нимага муносиб бу газанда...

Аммо Ўлка Бошқарувчиси – салтанатдаги энг салоҳиятли саркарда. Абдий Чехра Итоаткорлари эса – энг довиюрак қиличбозлар тўдаси. Уларни халқда «Халоскорлар» деб аташлари ҳам бежиз эмас. Бу мазҳаб ертўлаларида сақланаётган хазиналар эса учта қирол билан бирваракайига уруш олиб боришга ҳам етади.

Агар шаробга озгина сирка томизилса – шароб ачийди. Халоскорларнинг мазҳаби эса салтанат танасини емиргувчи сирканинг ўзгинаси. Ўлка Бошқарувчиси – уларни раҳбари.

Ўлка Бошқарувчиси бўлмаса шамаш-шурни ўтказиб бўларканми?

Зинапоялар узра жарангдор овоз тахт томондан пастда ўтирганлар томон оқиб туша бошлади.

– Бизлар оғир ва мусибатли кунда тўпланишдик. Агар фитнакор иблислар олийжаноб қалбларга васваса солмаганида эди, бу жафокаш мамлакатимиз ҳайвоний исённинг ваҳшатларига йўлиқмаган бўлур эди. Аммо бизлар адашган авомни, яъни фарзандларимизни кулфат чангалида қолдирилмаймиз, буни истамаймиз ва хоҳламаймиз ҳам. Зеро, йўлдан адашган фарзанд ўз ота-онасига виждон-эътиқодли зурриётлари билан бирдек кадрлидир...

Мана, моҳиятан бир томчи оғу ўрнини босгувчи сўзлар. Ўлдирмайди, аммо азобли.

Хукмдор Олтинтоғ кекса раҳнамосининг бароқ қошлари чимирилишига зимдан назар ташлаб қўйишдан ўзини тутиб тура олмади. Қадди

букчайган, кўриниши ўлакса бу чол ўзининг пастга осилган мўйлабини асабий ҳолда тишлай бошлади.

Ҳечкиси йўк, чидайсанлар... Уларнинг тумшуғига уриш керак, бурнининг учига ачиштириб чертиш керак, токи кўзларидан ёшлари тиркирасин!

Аммо Ўлка Бошқарувчиси нега йўк?..

Юқорида, шифтнинг шундоққина остида илиб қўйилган шамдонлардаги шамлар бирма-бир ёна бошлади. Текис, ёрқин сариқ ёғду деворнинг бахмал қопламалари бўйлаб пастга томон оқади, ердаги тош тўшамаларни жонлантиради, девор бўйлаб ўтирганларнинг юзларини ёритади. Улар кўпчилик. Аммо ҳозир суворий тўраларнинг қадри шундай билиняптики!

Улар ўзларининг Жанубларига биқиниб олганларича, исён ҳақида ҳатто билишни ҳам истамаяптилар. Чунки кўзғолон улардан жудаям олисда. Аммо исёнчилар Халоскорлар мазҳабининг ҳудудларига етиб боргач, бинафшаранг чакмон-жубба кийган сўзламас отликларнинг қиличи остида ўз қонларига чўкиб ўлишади. Суворий тўралар шундай деб ўйлашяпти! Ҳозир меҳроб олдида итоаткорона ўтирганлар ҳам шундай деб ўйлашганди – ҳаммаси битта-биттадан, алоҳида-алоҳида бўлиб, танасидан сассиқ тер ҳиди бижғиган тўдага дуч келгунига қадар шундай бўлди. Ҳақиқат шу: Абадият Соҳиби кимни жазога лойиқ кўрса, ўшани аввал ақлидан айирди. Аммо нима учун Салтанат ҳам ўшалар билан бирга ҳалок бўлмоғи керак?!

– Бизлар бирликда энгилмас кучга айланамиз! – Ҳукмдорнинг овози пўлатдек жаранглайди. – Ўтган кунлар биз учун аччиқ сабоқ бўлди. Бизнинг қалбларимиз олийжаноб дан-Баёллар насабининг мусибати туфайли ғамга тўлди, бу насл айни гуллаб, мевага кириб турган маҳали илдизи қирқилган дарахт мисоли йўқликка рихлат қилди. Улардан бир куртак ҳам қолгани йўк. Аммо улар бизга, тирикларга хунларининг қасосини олмоқни васият қилиб кетдилар...

Сўнг қирол баланд овозда, кескин, ғазаб билан ҳайқирди:

– Шамаш-шур!

Меҳроб алангасининг тиллари қон тўлкини каби шифт томон отилади, зулмат пардасини ёриб ўтиб, Абадият Соҳибининг жиддий чехрали суратини ва унинг ёнгинасида турган Тўрт Нуронийнинг меҳр тўла кўзларини ёритиб ўтади. Уларнинг ортидан товущсизгина чиқиб келган ходимлар ниҳоятда паст овозда, оҳангдор қўшиқ куйлашни бошладилар; бу гўёки қўшиқ эмас, ўзига хос, тантанавор ва таъсирли, соф бир мусиқа эди.

Қадим-қадимлардан бери ўзгармай келаётган, барчага бирдек маълум анъанага кўра дан-Ррахва ҳокими меҳроб олдига келиб, тиззаси-

ни букди ва узун, озгина эгик қиличининг дастасини олдинга қаратган ҳолатда ҳукмдорнинг оёғи остига қўйди.

– Мен ва Ҷрахва сенинг фарзандларингмиз, ота!

Узоқ ўнг бурчакдан кучсизгина жаранг таралди. Бу эса оппоқ, кенг либосларига ўралиб олган қорамағиз Ҷрахва суворийлари қиличлари учини бир-бирларининг кўкракқалқонларига уриб, қиролга итоатларини изҳор этаётганларидан дарак берарди.

– Мен ва Олтинтоғ аҳли сенинг фарзандларингмиз, падари бузруквор!

Кекса йиртқич тиз букмаган ҳолда қасамёд қилади. На илож, бу унинг кексалик ҳуқуқи! Қимматбаҳо тошлар билан безанган Олтинтоғ суворийлари уриштирган қилич-қалқон овози жарангни янада кучайтиради.

– Мен ва Дарё Бўйи...

– Мен ва Тон-Далай...

– Мен ва Қаданга...

Темирнинг темирга урилган овози. Жанг садоси. Ҳокимиятнинг ифода этгувчи мусиқа. Ҳукмдор худди ҳайкал каби тош қотган кўйи ҳаммаларини нигоҳдан ўтказди. Энди хонадагиларнинг барчалари жанговар, бир маромли ашулани биргаликда куйлашни бошладилар ва ибодатхона ходимларининг ижроси гўёки шу оҳанг қаърига сингиб, йўқ бўлиб кетди.

Ўзаро жанглarda орттирган жароҳатларининг ўрни чандик бўлиб ётган сарғишсоч олтинтоғлик тўралар ўринларидан туриб, қиличларини қалқонга янада қаттиқроқ урадилар – уларнинг музофотларида ер танқис, меросхўрлар эса ҳаддан зиёд кўп. Йўғонсуяк Тон-Далайнинг ботқоқ тўқайзорлари эгалари сўйлоқ тишларини иршайтирадилар – улар қилич-шамширларни тан олишмайди, улар ота-боболаридан қолган, дастаси кумуш билан қопланган анъанавий табар – ойболталар билан чопишадилар. Қалта Қаданга ханжарларининг қисқагина тақ-туқи ҳукмдорнинг қулоғига айниқса ёқимли эшитилади. Улар доимо садоқатли бўлганлар: дан-Қаданга очиқ юз билан, мамнун ҳолда жилмайиб турибди. Унинг қиролга садоқати бошқа тўраларнинг қаттиқ нафратини кўзгайди. Ваҳоланки, у ҳукмдорнинг болаликдаги ўртоғи, гўдакликда бирга ўйнаб катта бўлишган, вояга етгач, унинг маслаҳатчисига айланган эди.

О, шамлар нақадар ёркин порламоқда! Улар энди мингдан, минглардан ортиқ! Шамлар ўз ёғдуси билан ҳатто меҳробда ёниб турган муқаддас гулхан алангасини ҳам ютиб юборди.

Жаранглар. Садолар. Саслар.

Шамаш-шур!

Бирдамлик ва энгилмаслик туйғуси барчани камраб олди – энг олийнасаб зодагонлардан оддий мулк эгаларигача шу ҳисга чулғанган. Бу ҳиссиёт хали жиловлаб олинганича йўқ, хали шамаш-шур зиёфатида қадахлар йигирманчи маротаба пешма-пеш бўшатилиб, лавозимлар ва унвонлар вақтинча унутилгач, бу туйғу янада кучайиб кетади. Дўстона кучоклашувлардан кўйлақлар шириллаб йиртилиб, мастона кўзлардан самимий ёшлар оқади, бузилмас биродарлик қарор топади, мастликлари тарқагач эса бу ҳиссиётлар яна изсиз йўқолади.

Хукмдор кўзларини ярим юмганича ҳисоб-китоб билан машғул эди.

Дарё Бўйи камида тўрт минг аскар беради. Олтин Тоғ ҳам шунча одамни жўнатиши тайин. Баэл энди ҳисобда йўқ. Тон-Далай, Ррахва уч мингдан одам беради, Каданга ҳам чамаси шунча жангчини жўнатади. Жами – ўн етти минг. Бу жуда оз. Аммо булар фақат рамзий нишон эгаларининг улуши. Улар кимни топсалар, етаклаб келаверадилар. Ана шуниси ёмон-да, – ўзига-ўзи деди ҳукмдор. – Ким билсинки, ҳайдаб келинган деҳқонлар хали ким тарафда туриб жанг қилади? Йўқ. Тўраларни огоҳлантириб кўйиш керак: авомни судраб келмасинлар. Демак, ҳисоб аввалгидек қолаверади: ўн етти минг зирх совутли суворийлар. Бундай куч ҳар қандай қояни кўпоришга етади. Аммо денгизни чайқатиш учун бу қудрат камлик қилади. Агар бу ҳисобга сарой сарбозларини ва ҳукмдорнинг ёлланма аскарларини қўшганда ҳам аҳвол ўзгармайди.

Яна бир аччиқ, аламли фикр мияга келади: ваҳоланки, мазҳабда тенг ҳуқуқли Халоскорларнинг ўзиёқ беш минг нафар...

Юқоридаги шамлар бирма-бир сўна бошлади. Аста-секинлик билан. Олдинма-кейин. Хизматчилар махфий туйнуқлар орқали шамларни пуфлаб ўчириб, маросимни яқунлайдилар. Олийнасаб зотлар муқаддас меҳроб олови қаршисига зулмат қоронғисиди жамланиб келган эдилар, энди эса меҳроб алангасининг ғира-шира шуъласи кузатувида ибодатгоҳни тарк этадилар.

Хукмдор ўз фарзандларига меҳрибон ота сифатида насиҳат сўзларини айтмоқлик учун шошмасдан, тантанавор кайфиятда ўрнидан турди. Ва бирдан тўхтади.

Қуйма эшиқлар барча удумларга зид равишда кенг очилди. Табақалари илк бор ички томонга очилди. Хона аллақачон ярим сукунатга чўмиб бўлган. Эшикнинг улкан тўтрбурчак шаклдаги ўйиғидан кириб турган ёруғлик орасиди пайдо бўлган одамнинг шарпаси ҳам ичкаридан тўртбурчак кўринади. У остонадан ўтиб келди ва хонанинг ўртаси бўйлаб тўғри бостириб кела бошлади. Ҳеч кимга бир назар ҳам ташлаб кўймасдан, меҳроб томон юради. Сочлари кумушранг-оқ тусга

кирган бошини виқор билан юқори кўтарган. Оппоқ ва олтинранг олов тиллари нақшланган бинафшаранг чакмонининг барлари узун-узун бурмаланиб, ернинг яшил тош тўшамалари устида судралиб боради.

Бўғиқ «оҳ» тортган ҳолда тўралар ўринларидан туриб кетишди. Паст табақали ва энг олийнасаблари ҳам, машҳурлари ва таниқсизлари ҳам – барчалари оғизларини ланг очиб, кўз олдиларида юз бераётган ходисага ишаномай, ҳайратда қолдилар.

Шахдам қадамлар.

Гурсиллаган қадамлар.

Оқ сочли жангчи меҳроб олдида тўхтади; улкан қиличини уза-тиб ҳам ўтирмасдан аланга устига – шундоққина ўтдонга кўндаланг ҳолатда ташлаб кўя қолди. Қилич деганларининг дастаси узунлиги ҳам тиғининг нақ ярмича келар, тиғининг узунлиги ҳам кам деганда норғул бир эркакнинг кўкрагигача етиб қоларди. Жангчи уни елкасига қўйиб келди.

У қиличини алангага ташлагач, гўёки тиз букмоқлик мақсадида жойида тўхтади, аммо ҳукмдор унинг таъзим қилишига изн бермади. У зинапоялардан шошиб тушиб кела бошлади; юз ифодаси тош қотган, аммо лабини тез-тез, қаттиқ-қаттиқ қимтиб турганлиги унинг парокан-да ўй-хаёлларини ошкор қилиб турарди.

Чуқур, тубсиз сукунатда кескин жаранг қўққисдан садо берди.

Зирхлар зирхга урилди.

Ҳукмдор Ўлка Бошқарувчисини маҳкам бағрига босди.

8

Инсон ғам-ташвишларининг адоғи, чек-чегарасини ким билади? Кимларнингдир умри кўз очиб-юмгунча ўтади-кетади; ҳар бир одам қанча умр кўрмасин, ўзига ажратилган ризкидан ортиғига эга бўлолмайди. Қаролнинг боласи қароллигича ўлиб кетади, ёш тўра эса қариб-қартайганида ҳам хўжайин бўлиб қолаверади. Ҳар кимнинг елкасида ўз ташвиши бор, дунёда мутлақ бахтли одам йўқ. Бойлар – яна ҳам бадавлатроқ бўлишни истайди; бундан ортиғига эришолмаслигига кўзи етгач эса, сочлари эрта оқариб, сандиғидаги ҳар бир танга устида етти думалаб, қалтираб-қақшайдиган бўлиб қолади. Ҳокимият эгалари эса тунлари ҳам уйқулари қочиб, ҳар бир бурчакда кўзларига қотиллар кўринаверади. Қўрқоқ ўлимдан кўрқади, қаҳрамон – шаънсизликдан. Ҳатто энг бахтли одам ҳам бахтини йўқотишдан кўрқиб яшайди.

Булар ҳаммаси тақдирдан, бу борада баҳс-мунозаралар ўринсиз. Ер юзидаги ҳақиқатлар эса, ҳаммаси бекор, чунки улар одамзод томонидан ўйлаб топилган, улар томонидан жорий этилган, зўрлик билан

ўрнатилган, демак – ўзгарувчан. Бу олам яратилган пайтнинг ўзидаёқ хожаларнинг ҳам, қаролларнинг ҳам лойи қориб қўйилган. Буни Тўрт Нурунийлар ҳам эътироф этганлар.

... Адолат Дарахтининг барглари кишини элитиб, хушини ўғирлагудек бўлиб шитирлайди. Ҳозирда буюк исён бўлиб ўтган ҳар бир қишлоқда, ҳар бир шаҳарда бундай дарахтлар шамолда тебраниб турибди. Улар Кекса Қироллар ҳукмронлиги даврида пайдо бўлган. Уларга олранг тасмалар боғлаб ташланган ва шохлари ҳам кўзни қувонтирувчи кип-қизил рангга бўялган. Эркин Йиғин томонидан сайланган оқсоқоллар шохлари шовуллаб турган бу дарахтларнинг куюк сояси остида тўпланадилар ва айбсизларни оқлаб, золимларни жазолаб, тезкор ҳукм чиқариш билан шуғулланадилар.

Ҳозир шундай Адолат Дарахтларидан қанча бор экан?

Бу фақат Абадиёт Соҳибига аён. Аланга ичида қолган Салтанат жон талвасасида. Шимол ёнмоқда: у томонлардаги омон қолган айрим қалъалардагина сочларига оқ тушган тўралар ҳозирча мудофаани ушлаб турибдилар, аммо уларнинг бардошлари кўпга етмайди. Куйиб кўмирга айланган Шарқ култепага айланган: у тўлиғича Алвон Совутлининг лашкарлари қўлига ўтган. Тез орада Ғарб ҳам қулайди. Фақатгина Жанубий ўлкалар – Абадий Чехра Итоатқорлари, яъни Халоскорлар мазҳабига тобе ерлар ҳозирча жимжит: Ўлка Бошқарувчисининг қўллари қудратли, бинафшаранг чакмонли суворийларнинг қасослари шиддатли. Аммо у тарафлардаги сукунат ҳам омонат: ҳар куни жанубий сўқмоқлар орқали у томондан ҳам захил, тундбашара, таниқсиз кимсалар кетиб қола бошладилар. Демак, тез орада Жануб ҳам аланга ичида қолади.

Барглар шитирлайди. Инсон қулоқлари учун нотаниш бўлган бу шитирлаш Лланга гўё тўғри қарорни айтиб бермоқчидек туюлади. Аммо Ллан уни эшитмайди, қулоқ солмайди. Одамзоднинг ғамташвишларини оддий барглар қаёқдан ҳам билсин? Бу, ҳатто Адолат Дарахтининг барглари бўлган тақдирда ҳам!

Алвон Совутлининг лашкари икки кундан бери сўнгги ҳамла олди-дан куч тўпламоқда. Уч қатор бўлиб сафланган ҳолда бутун мамлакат бўйлаб чўзилиб кетган бу қўшин йўлларни қоплаб борар экан, худди кулранг илонни эслатади. У ҳар бир чакирим юргани сари узайиб, ўсиб боради, қишлоқлардаги ва шаҳар атрофидаги қўрғонлардаги ночорларни ўзига сингдириб кетаверади; қаср ва қалъаларни ямламай ютиб, улардан фақатгина тош уюмларини қолдиради, холос. Лашкар Янги Бошкентдан уч манзил берида тўхтади. Худди ғужанак бўлиб олаётган илон каби уч қаторли сафлар ўрама ҳосил қилганича, буралиб-буралиб келаверади.

Одамлар нафас ростлаяптилар. Баъзилари қароргоҳдаги шовқин-сурондан халос бўлиш учун бошларини хонаки калтачакмонларига ўраб олганлар, бошқалари ошиқ ўйнаш билан овора, кўли келмай қолса бўралатиб сўкинишади; қай бирлари эса теварак-атрофга олазарак боққанича, маст қилувчи ёнарсув солинган сув идишини давра бўйлаб айлантиради. Кимлардир сурнай чалиб, ўзлари тўқиган кўшиқларни чўзиб-чўзиб айтадилар. Ашулалари қаролларнинг ҳаёти янглиғ мунгли; шўхчанларини эса кўшиқчилар ҳозирча тўқиганларича йўқ.

Пиёда бўлинмаларнинг етакчилари гулхан атрофида ўз аскарлари билан бирга ўтирибдилар – бундай тенглик шу вақтгача бўлган эмасди. Отлиқларнинг сардорлари эса шошилиш тутилган чодирларга жойлашганлар. Улар енгилмас қаҳрамонлар ҳисобланишади, ёнарсувни ҳам яширинча эмас, ошқора ичаверишади, уларга кўп нарсаларга ижозат берилган. Аммо бекорга кўзга ташланишнинг ҳам кераги йўқ. Қароргоҳда Лланнинг одамлари хуфёна изғиб юришибди: улар ҳамма нарсани кўриб, эшитиб туришади – агар Буюк Ҳақиқатга номуносиб бирор ишни кўриб қолишса, Олий Жазоловчига хабар берарлар. Унинг ҳукми қатъий, жазоси беаёв. Ким ҳам ўзининг пат қадалган дубулғасидан бекорга ажралиб, кейинги жангга энг биринчи сафда, боз устига пиёдalar орасида боргиси келарди дейсиз?

Шитирлаб турган барглар остида рандаланмаган тахтачалардан тайёрланган оддийгина курси турибди. Омонатгина, ишончсиз. Аммо Лланнинг жуссаси енгил, худди вазнсиздек. Вазни енгил-у, лекин иродаси кучли, шу боис ҳам одамларнинг тақдирини ҳал этиш унга топширилган...

– Боббо! Бургутлар бўлинмасидан...

Сочлари тиккайган, сепкил юзли йигит Лланнинг қаршисида тиз чўкди. Шишиб кетган юзлари моматалоқ, кўзлари ноумид жавдирайди; у тирсақларини оғритиб сиқиб турган арқонни озгина бўлса-да бўшатиш мақсадида елкаларини қисиб, тинмай типирчилайди.

– Маст ҳолда соқчиликда турганида ушланган. Икки чирпит ёнарсувни яшириб қўйган экан, – қўшимча қилди лашқар айғоқчиси.

Ллан йигитнинг кўркувдан косасидан чиқиб кетаёзган мовий кўзларига синчиклаб тикилди. Калласини нохуш ликиллатиб қўйди. Кейин чап томонга, эрта тонгда чуқур қилиб қазиб қўйилган чоҳ томонга ишора қилди. Чуқурликдан янги қазилган тупроқ ҳиди анкиб турибди. Боббо эса худди Олий Жазоловчининг сўзларининг маъносини тушунмагандек хандақ чеккасига итоаткорона юриб борди, соқчилар ҳам йигитга раҳмлари келдими, ҳар қалай ёғоч калтаклари билан уни ниқтаб бормадилар. Ичкиликбоз чуқур тепасига келтирилган,

орқасидан тепиб, пастга – бошқа боғланган ва инграб ётганларнинг ён-ларига ташлаб юборишди.

Лланнинг ёнига янги маҳкумни келтиришди.

– Йанан! Иккинчи Нуроний бўлинмасидан...

Буниси қилтириқ, чайир, қорасоқол, терисининг ранги кўкимтир тусланиб турибди. Жанублик. Қиролнинг даъвати билан лашкарга қўшилган бир неча нафаргина жанубликларнинг биттаси. Кўзлари қахрли, боқишлари дадил. Шундай аскар хайф кетадиган бўпти-да!

– Айби нима экан?

– Маълум қилишларича, олтин яшириб юрган. Тинтувда бу тасдиқланди!

Хали шунақами? Ллан ўйлаб ҳам ўтирмасдан, чоҳ томонга ишора қилди. Йанан деганлари Боббога ўхшаган ландовур эмас: у ҳатто боғланган ҳолида ҳам хириллаб, қаршилиқ кўрсатмоқчи бўлади. Учта барзанги соқчилар уни базўр эплаб, кўзларига қон тўлган, типирчилаб, бўкириб турган ҳолида қийинчилик билан чуқурга улоқтирдилар.

Кейинги тиз чўкиб турган маҳкум хотинсифат кўринишдаги қария. Кўзларининг атрофида майда ажинлар тўрлаган; саришталик билан ямоқ солинган чакмони юпқа матодан тикилган, озода. Бу шаҳарликлардан шекилли? Лланнинг қошлари чимирилди. Олий Жазоловчи шаҳарликларни ёмон кўради. Ҳатто чувриндиларини ҳам ёқтирмайди. Тошдан қурилган бу ахлат маконлари ёвузликнинг уяси: дунёда нимаики офат-бало бўлса, айнан шу жойлардан тарқалади. Ҳақиқат – ҳашаматда эмас. Ҳақиқат – соддаликда. Қишлоқ шаҳарнинг ашқол-дашқолларисиз ҳам яшайверади, улар эса қишлоқсиз бир йил ҳам яшай олишмайди. Она тупроқни сотган кимса ҳамма нарсани сотишга қодир...

– Дал-Даэл! Бешинчи юзликнинг муншийси...

Ўйлагани рост бўлиб чиқди. Ростдан ҳам ўшалардан экан.

– Амлоқдорнинг итваччасини қўйиб юборган. Жиноят устида қўлга олинди!

Муншийнинг ёнида йўрмали кийимининг уवादаси чиқиб кетган болақай турибди. Орқасига қайрилган кўллари кўкариб кетган. У ҳиқиллаб йиғлаб турарди.

Ингичка озғин қўл ўра томонга қисқагина ишора берди. Дал-Даэл юзтубан йиқилган кўйи Лланнинг увада жуббасининг этаклари ёпиб турган бошмоғига бош урди.

– Болага раҳминг келсин... Уни ўлдиролмадим... Менинг ҳам болаларим бор...

Олий Жазоловчининг олайиб турган кўзлари қурбонга қараб турган бўлса-да, уни кўрмайди, қоқ терига айланган ўлакса тусидаги юзида – хайрат. Жиноятчи нима учун ханузгача лаҳмда эмас?

Зах хидли тупроқ жон талвасасидаги чинкириқларни ютиб юборадди.

Бўлдими?

Йўқ...

Аёл кишининг жонҳолатдаги қичкириғи. Буталар орасидан дағал сочлари тўзғиб, думалоқ кўзлари ёшга тўлган, кийимлари йиртилиб-титилган бир хотин эмаклаган ҳолда чиқиб келди. Қўлларини олдинга чўзганича, роҳибнинг пойига бош урди.

– Ёрдам бер, отахо-о-он! Менга ёрдам бе-е-ер! Лаънати даштлик мени бадном қилди-и-и! – У телбаларча чинкириб, Адолат Дарахти остида мук тушганича ўт-ўланларни асабий юлқай бошлади. Йиртилиб кетган этаклари орасидан оппоқ оёқлари беҳаёлларча очилиб турарди. Унинг ортидан Олий Жазоловчининг соқчилари калта ҳаворанг чакмон кийган, боғичи боғланмаган чолвори тиззасигача тушиб ётган япаски башара барзанги бир йигитни калтаклаганча судраб чиқишди. У жонҳолатда типирчилаб, қаршилиқ кўрсатишга уринарди. Мўйлаблари энди сабза ура бошлаган афтини хуснбузар қоплаган. Қимматбаҳо калтачакмон кийган – демак, кимдандир ечиб олган. Юзларида тиртиғи бор. Ҳаворанг либослилар бўлинмасидан экани аниқ. Бу чатоқ. Унинг қилмиши шундоққина кўриниб турибди. Аммо Вудри нима деркин?..

Ллан энкайган кўйи, япаски башаранинг олазарақ кўзлари оёқ остидаги майсалардан узилиб, ўзи томон қарашини кутиб турди. Зўравоннинг кип-қизил кўзларида даҳшат ваҳимаси аксланган кўрқув зоҳир эди. Оғзи буришиб кетган. Демак, кўрқоқ. Буниси ғалати: чунки ҳаворанг либослилар орасида кўрқоқлар ҳеч қачон бўлган эмас. Тагин ким билсин... жанг майдони бутунлай бошқа нарса, Олий Жазоловчи ҳузурида, ўлим ҳандағининг нақ оғзида туриш эса...

– Жиноят жойида ушландими? – қисқа, лўнда савол.

– Йўқ, Ллан ота, шикоят бўйича. Бор буюмлари мусодара қилинди, – аниқ-равшан жавоб беради соқчи.

Демак, фақат босқинчилиги исботланган, холос. Зўрлагани-чи?! Ўзи бу айбловчи жонон аслида ҳам беайбмикан. Умуман олганда унга иккиланиш мумкин эмас. Адолатни бўлақларга бурдалаб бўлмайди. Адолат ҳамма учун баробар, асрлар бўйи шундай бўлажак. Бошқача бўлиши мумкинмас.

Ллан қўлини олдинга чўзди. Ўғрининг елкасидаги ҳаворанг ёпинчиқни чаққон ҳаракат билан кескин тортиб олди. Ишораси ҳам кескин бўлди.

Унинг оёғи остига яна жабрдийда аёл ағанади. Қаранг, хаёлидан кўтарилиб, хотирасидан ҳам ўчиб кетибди-ку?! Аёл қалтираб турган, терлаган қўллари билан қаттиқ боғлаб қўйилган рўмолнинг тугунини

еча бошлади: арзонбаҳо узуклар, кумушдан ишланган занжир ва билаг-узук, бошқа майда-чуйдалар жаранглаб, шиқирлаб ерга тўкила бошладди...

– Отахон, шошманг! Ахир ҳамма нарсани қайтариб бердим-ку?! Ҳаммасини қайтардим! Уни зўрлаганим билан бир жойи камайиб қолгани йўқ, ахир! Ўзи бутазор томонга кетаётганди. Ёш жонимга раҳминг келсин... раҳм қил...

Ллан хайрон холда қошни чимирди. Қичкирик тўхтади. Аёл ғойиб бўлибди. Соқчилар ҳаворанг либосли йигитни икки тирсагидан олиб, чоҳ томонга судрай бошлади. У қўлларининг боғланмаганидан фойдаланиб, илондек тўлғонганича бақувват чангаллардан чиқиб кетди ва додлаганича ортига қарамай қочди. Бошини олдинга чўзганича Лланнинг ёнидан югуриб ўтиб, уни туртиб юборишига оз қолди; отидан сакраб ерга тушган олифта суворийнинг оёқларига йиқилди.

– Аа-а-а-а-а!

Вудри ариллаётган аскарнинг башарасига ҳам қарамасдан, Лланнинг ёнига келиб, шундоққина юзма-юз бўлди.

– Ллан ота!.. – Даштликнинг пириллаб турган мўйлаблари унинг ўзини хотиржам кўрсатишига бўлган уринишлари ҳам осон кечмаётганидан далолат бериб турарди; қонсиз лаблари асабий пириллайди, чакчайган кўзларида – ғазаб. – Бу – Глаббро, менинг дастёрим... Биз бошидан биргамиз. Даштдан биргамиз! Тушунапсанми?

Гап бу ёқда экан. Булар даштда топишишган. Демак, қароқчи...

Ллан оғир ютинди. О, Абадият Соҳиби! Бу одамларнинг қабихлигини қара. Соқоли мумдек қора. Лаблари кип-қизил қон рангида. Юз-кўздан фаҳш ва фосиқлик ёғилиб турибди. У ўзини Тенглардан деб ҳисобласа-да, ўша босқинчи Даштлик Вудрилигича қолган. Суворийлар унинг хайрихоҳлиги билан Ахдларни бузишмоқда. Мовий либослилар тақиқланган ишларга журъат этишмоқда. Улар Ҳақ Овозни эшитмайдилар. Уларнинг орасидаги энг биринчи жиноятчи – сардорнинг ўзи. Хайриятки, қирол ақл билан иш кўради. У ҳаммани тинглайди, лекин фақатгина Ллан сўзлаганида бош ирғаб кўяди. Кўҳна Қиролларга меҳнаткашларнинг ва неъмат яратувчиларнинг барча ғамташвишлари таниш бўлганлиги бежиз эмас.

Олий Жазоловчининг тишсиз оғзи аста-секин очилди.

– Тенглар орасида мавқеи баландлар ва мавқеи пастлар бўлмайди, азизим Вудри. Гуноҳни ҳеч нарса билан, ҳатто ложувард рангли ёпинчиқ билан ҳам яшириб бўлмамай. Бу йигитчанинг аянчли қисмати бошқа одамларнинг учун сабоқ бўлсин. Суворийларнинг ҳам қалблари Ҳақиқат нуридан ёришсин.

Соқчилар найзаларини оғдириб, тиғини Вудрининг кўкрагига тўғирладилар. Вудри қиличининг қизил тошлар билан безатилган дас-тасидан қўлини олди. Унинг кўзларидаги кип-қизил ғазаб ўти туссиз шаффофлик касб этди. Вудри ифлос сўкиниш билан эгар устига сакра-ди.

– Аа-аа-аа-а! – одам овозига ўхшамаган ёқимсиз бўкириш атрофни тутди. Ерга ағдарилган Габбронинг кўллари энди боғлаб қўйилган. Жазоловчининг соқчилари ўз хатоларини такрорламайдилар. Маҳкумнинг кўлларига арқон боғлашни унутганлар эса муносиб жазосини олади – бу ўзларига фойда бўлади, бир умр эсларида қолади.

– Аа-аа-аа-а! – додлаган овоз энди чуқур ичидан келади. Қисматларига тан бериб турган, чуқурга ташланган бошқа одамлар ҳам кўрқоқнинг ариллашидан кейин унга қўшилиб чинқириб-додлашга тушдилар.

Барглар шовуллайди, аммо уларнинг шитир-шитирини кичкириклар босиб кетади. Соқчилар чуқурнинг тупроқлари тўкилиб турган қирғоғига келдилар. Пастда, ўра тубида одамлар қатлам-қатлам бўлиб ётишибди. Кўпчиликми, озчиликми, ишқилиб бугун Олий Жазоловчининг ҳукми билан айбланганларнинг ҳаммаси шу ерда. Ҳатто марҳаматга ноил бўлмаган гуноҳкорларни ҳам узоқ куттириш инсоф-дан эмас.

Юмшок, оёқ остида чўкиб кетаётган пастак тупроқтепа устига Олий Жазоловчи кўтарилди. Унинг юзида тантанаворлик сезилиб ту-рибди.

– Болаларим! – тажрибали даъватчининг баланд ва кучли овози тусланиб, жаранглаб чиқади. – Ҳақиқат укубатларнинг меваси эканли-гини билмайсизларми?

Кейин эса Ллан худди ўзи билан ўзи сўзлашаётгандек, паст овоз билан гапира бошлади. Унинг сўзларини соқчилардан бошқа ҳеч ким эшитмасди; лекин улар ҳам ҳеч нарсани эшитмаётгандек ҳиссиз тури-шибди. Агар ҳозир бу ерда бегона одам бўлса, Жазоловчининг даъвати, айнан ўра ичидаги маҳкумларга қаратилганини англаб ваҳимадан сочи оқариб кетган бўларди.

– Азоб-укубатларнинг чек-чегарасини ким ҳам била оларди. Бу фақат Абадият Соҳиббагина маълум. Аммо покланиш фурсати етган-нида ким ўзини четга олса – ҳақиқий гуноҳкор ўшадир. Ҳақиқат ёхуд Ёлғон. Ўртада бошқа нарса йўқ. Ҳал қилувчи соатда кимки панада беркиниб ўтирар экан, кимки ўз манфаатларни омманинг муқаддас ҳаракатидан устун билар экан, у – бизнинг душманимиздир. Қуруқ сўзлар билан афсусланиш – бекор. Муҳаббат – йўқ нарса. Раҳмдиллик – ёлғонга хизмат қилади. Модомики аҳвол шундоқ экан...

Энди даъват кескинлашиб, овози ҳам кўтарила боради.

– Шу боис ҳам Қуёш Салтанатига олиб борувчи йўл шафқатсизлик тошлари билан териб чиқилган. Бизлар нурли водийларга етиб бориб, маҳобатли саройлар қураимиз. Унда йўқсиллар боёнларга айланадилар. Лекин уларнинг ўрнига бошқа қашшоқлар келмайди, чунки бу – тенглар замони бўлади. Шунда биз барча қурбонларни ёдга олғаймиз. Айбдорларни эса кечиргаймиз. Қасоснинг қонли дарёсига фарқ этилган гуноҳсизлардан эса кечирим сўралмай. Абодият Соҳибининг олдида ёлғиз мен ўзим ягона жавобгар бўлурман. Аммо унга қадар ҳали узок фурсат бор...

Ллан пастга – уюлиб ётган одам таналари орасидан олайиб қараб турган кўзларга тикилди.

– Ҳақиқат ортидан боқий умр келгусидир. Шунда биз Тўрт Нуронийдан бизларни ўз ҳимояларига олмоқликларини сўраймиз. Шунда сиз гуноҳкорларнинг ҳам жонларингиз ўзларингизга қайтарилмай. Энди эса биздан ранжимасдан охира сари йўл олинг!

– Аа-аа-аа-аа-а! – чуқурдан бу чинқирик тинимсиз чиқиб туради.

Ллан бошини эгиб, хандаққа бир сиқим тупроқ ташлади.

9

– Куйла, машшоқ.

Мен куйлай бошлайман. Аввалига «Пушти қушча»ни айтаман, кейин «Сени боғда учратаман» ва албатта «Майсалар сўлиди, куз етиб келди», кейин яна «Пушти қушча»га навбат келади; булар бошқа ашулаларни тинглашмайди. Овозим хириллаб қолганидан кейингина мени сарик чақалар билан сахийларча сийлаб, кейин кўйиб юборишади, аммо кейинги бурчакда мени яна тўхтатишади – маст башаралар, ҳаммасининг оғзидан ичкилик ҳиди бурқсийди; атрофимда яна оломон тўпланади, йўлимни тўсиб, яна елкамдан удни олишга мажбур қилишади.

– Куйла, машшоқ!

Мен яна кўшиқ бошлайман.

Очиғи, барча муғаннийлару ашулачилар, машшоқлар ва илҳом Парисининг бошқа эркатойлари орасида мен биринчиси эмасман. Иккинчиси ҳам эмасман. Ҳатто учинчиси ҳам мен эмасман.

Илгари мен қаттиқ уяладиган нарса хиргойи қилиш эди: дўстлар билан бир даврага жамланиб, бошқалар соз чалиб, кўшиқ айтишган пайтларда ҳам мен фақат ўз ёзган шеърларимнигина ўқиб берардим. Шеърларим ёмон эмасди, буни ҳамма тан олган, лекин ҳар ҳолда оддий шеър билан кўшиқнинг орасида фарқ бор-да: шеърни тушуниш учун

фигрлаш керак, қўшиқни эса шунчаки эшитиш учун айттиришади. Ким ҳам чиройли зиёфат бўлиб турган пайтда шеърнинг мазмунини тушуниш учун ҳаракат қилиб ўтирарди?

Гитара чалишни ўрганишнинг уддасидан чиқа олмадим – ё бармоқларим созга тушмади ёки тинимсиз машқларга сабрим етмади.

Аммо қиролнинг соҳил бўйини тўлдириб турган ёлланма аскарлари учун менинг куйлашим ҳам ёмон эмас: баъзи ашулаларимни, масалан, ўша «Пушти қушча»ни ҳам баъзан қайта-қайта айттиришади. Мен ҳатто мана шу нарса билан ҳам ҳақиқий ҳаваскор ашулалардан фарқ қиламан: Рома ҳам, Ира ҳам битта ашулани ўла қолса икки марта айтмайдилар. Борис эса бу қадар паст кетгандан кўра, гитарасини еб қўя қолади. Уларга ўз фикрларида қатъий туриш қийин эмас. Чунки улар ТҚБда хизмат қилишмайди.

Ёлланма жангчилар астойдил берилиб тинглашади, нолали жойларида хиргойига қўшилишади, баъзилари эса пиқиллаб йиғлаб эшитишади. Нима учундир мана шунақа ҳарбий кийимдаги каллакесарлар, ашаддий жиноятчилар айниқса бу каби «юракни эзадиган» ашулаларга ишқибоз бўлишади. Очиғини айтганда, вазият ҳам шунга мос эди: Алвон Совутли деярли бир йилдан бери қалъа девори остида турибди; бирор фитна-фужур чиқмаслиги учун жангчиларнинг миясини ичкилик билан банд қилиб қўйишди. Бўнак пулига ичиб олганларидан кейин улар ҳамма ташвишларни унутиб, ҳаёт ҳақидаги қўшиқларни тинглашни истаб қолгандилар...

– Куйла, машшоқ!

Аммо мен қўлларимни кўксимга чалиштириб олдим.

– Шавкатли азаматлар, азиз баҳодирлар, довюрак ҳимоячилар, раиятининг шаъни ва шавкати бўлмиш қадрдонлар, ҳурматли аҳли омма! Бечора муғанний сиз учун ҳатто ярим тунга қадар хизмат қилишга тайёр, лекин менинг қирилган томоғимга раҳмингиз келсин! Бир қултумгина шароб билан томоғимни ҳўллаб олишга ижозат беринг, илиққина шаробдан кейин яна хизматингизга мунтазирман!

Бу илтимосдан сўнг оломон салгина тарқалишади. Аскарлар хайрихоҳлик билан кўнглимни кўтарган бўлишди: кимдир елкамга дўстона шапатилаб қўяди, бирови миннатдорчилик билдиради, саводлироқлари «Қушча»нинг сўзларини ёзиб беришимни сўрайди. Мен ҳам ваъда бериб қўйган бўламан, ҳазил-хузул қиламан, қай бирлари биландир қўл сиқишаман... ниҳоят соҳил бўйдан озодликка чиқиб оламан: торгина кўча мени бироз озодароқ маҳаллаларга олиб чиқади. Энди буёғига тамаддихоналар, қовокхоналар, исловотхона ва кунлик даромадлари кечадан бери уч баравар ошиб кетган бошқа хил маишатхоналар учрамайди.

Соҳил бўйидаги машаққатли сарсонгарчиликлардан сўнг чекка маҳаллалар анча тинч ва осудадек туюлади. Лекин буни осудалик деб ҳам бўлмасди – шаҳар қочкинларга тўлиб кетган; улар тунаш учун қўноқхоналарнинг каталакдек ҳар битта ҳужрасига учта, тўртта оила бўлиб тиқилишган. Ночорроқлари эса ўзига бирор бостирма ясаб олиб ёки тўғридан-тўғри кўчаларнинг тош тўшамалари устига чўзилган. Ҳукмдор Бошкентга оломонни киритишни тақиқлаб қўйганига ҳам ўн кундан ошди. Шундай қилмаса бўлмасди ҳам: нархлар кўтарилиб кетган; у ер-бу ерларда жуда ғалати, ифлос касалликлар тарқала бошлади; ариқлар нажосатга тўлиб кетган, кечалари кўчаларга чиқиш хавфли.

Тўғрилиқка тўғрику-я, лекин ичкарига қўйилмаганлар шаҳар деворлари остида ўтиришибди, дарвозаларга ёпишиб олишган, йиғлашади, ялиниб-ёлворишади, посбонларга пора беришга уриниб кўришади; уларни ҳам тушунса бўлади – Алвон Совутлининг лашкари Бошкент остонасига яқинлашиб қолган.

Ибодатхоналар одамларга тўлиб кетган, илтижолар, тавба-тазарулар кеча-кундуз тинимсиз давом этмоқда; черков хизматчилари меҳроблар ёнида ҳолсиз йиқилишади, улар энди қўшиқ ҳам айтолмасдан қолишган, хириллашга ҳам кучлари қолмаган, нималарнидир тушунарсиз пичирлашади, холос. Улар бир-бирлари билан навбат алмашиб туришибди, лекин ашулачиларни ҳам биров эшитадиган аҳволда эмас: ҳар ким ўзи учун ибодат қилади – аммо мақсадлари битта: агар Алвонрангнинг қўли баланд келиб қолса, қандай қилиб бўлса ҳам тирик қолиш.

Ҳамма ерда қуролли одамлар – улар ниҳоятда кўп: шаҳар посбонлари, ҳарбий тўралар, уларнинг аъёнлари, қуролбардорлари, дастёрлари, муҳофизлар; гўёки бутун мамлакат бир ерга жамлангандек – ҳамма шевалар, ҳамма турдаги лаҳжалар шу ерда мужассам. Таъзимлар, саломлашувлар, елкага дўстона шапатилаб қўйишлар – ҳаммаси сохта, носамимий, зўраки экани сезилиб туради... соҳил бўйидаги ғала-ғовурдан унчалик ҳам фарқ қилмайди. Фақат Халоскор суворий тўраларгина сукутда; улар етти кишилиқ бўлинмаларга бўлиниб, сиёҳранг чакмонларига ўранган кўйи жим айланиб юрадилар, бир-бирларидан бир қадам ҳам ортда қолишмайди, теварак атрофга деярли нигоҳ ташламайдилар. Бошқаларга қараганда буларга енгилроқ: Халоскорлик руҳи турмуш ташвишларидан юкорироқ туради. Бундан ташқари, одамларнинг айтишларига қараганда, етилиқларнинг саркорлари ҳар оқшом ўтган кун ҳақида, ўзларининг оталарча назоратига ишониб топширилган раиятнинг хулқ-атвори тўғрисида, бирдек ҳамма ҳақида ва ҳар бир киши тўғрисида алоҳида Ўлка Бошқарувчисининг девонига ҳисобот бериб турар эканлар.

Мени бу ерда тўхтатишмайди. Бу жуда айни муддао, чунки менинг зарур ишларим бор, муҳим ишлар, фурсат эса йўқ. Мен деразаларига куйма панжаралар ўрнатилган чалавайрона уйга етиб олдим, ичкарига кириб тахминан бирор соатча ўша ерда қолиб кетдим. Ташқарига чиққанимда эса менинг тўрвамда ўттиз кадоқ қалампир кукунидан фақат бешта кадоқдагиси қолган эди, холос. Аммо қўйнимда, чакмоним ичида энди муҳим иккита қоғоз ўрами бор. Биринчиси жаноб дан-Гоххонинг каерлардадир Дарё Бўйи томонлардаги Руао чорбоғига, шунингдек, унинг атрофидаги ўрмонга, тегирмон ва экинзорларга эгалик ҳуқуқини тасдиқловчи гувоҳнома (иловага қаралсин); иловада эса Арбих дан-Лалл номига ёзилган ишончнома қайд қилинган бўлиб, унга юқорида номи зикр этилган дан-Гоххо қуйидагиларни таклиф этади, маълум қилади, топширади ва истак билдиради:

«Токи дан-Гоххонинг синглизиси балоғат ёшига етгунига қадар Арбих жаноблари бу насабга тегишли чорбоғни назорат этиб турсалар. Зеро, жаноб Арбих жаноб дан-Гоххонинг синглизини ўқитиш, тарбият қилиш ва турли хавф-хатарлардан ҳимоя этмоқлик мажбуриятини муқаддам ҳам ўз зиммаларига олганлар.

Агар, иттифоқо, жаноб дан-Гоххо ғойиб бўлиб қолса ва бир юз бир кун муддатдан ортиқ вақт мобайнида бедарак кетса, у ҳолда ушбу ҳужжатлар ҳақиқий ҳисобланади ва қонуний кучга қиради. Дан-Гоххо ўтиниб сўрайдики, шундоқ ходиса рўй берган тақдирда унинг гуноҳкор руҳи ҳаққига атаб Абодият ибодатгоҳига Арбих жаноблари хайр-эхсон қилсалар».

Бу ишимдан хурсанд бўлсам арзир эди-ку, аммо бу қувончимнинг кўнгилни ғаш қиладиган жиҳати ҳам бор. Мен Оллага ниҳоятда ўрганиб қолгандим; у шароит тақозоси билан менга қизим Аришқадек бўлиб қолганди. Қизим турли диссертацияларим, мақолаларим ёки тор доирада ўқиб берадиган шеърларим каби майда-чуйдаларга эмас, балки менга, менинг ўзимга муҳтож бўлган ягона инсон эди. Олла ҳам шундай. Уни ўзим билан олиб кетсаммикан? Мен бу ҳақда бор-йўғи бир мартагина ўйлаб кўргандим, шунда ҳам бунинг имконсиз эканини ўзимга исботлаб, кўнглимни тинчлантириш учунгина хаёлимга бир келтириб қўйгандим, холос. Бу – тақиқланган. Бу тақиқ – қатъий. Уни яна ўз сайёрасига қайтариб юборишади ва кимсасиз бирорта даланинг қоқ ўртасига ташлаб кетишади. Серёга илтимоснома ёзадими, мен Биринчининг қабулхонаси эшигининг турумини бузиб ташлайманми, барибир бефойда. Бундан ташқари кизнинг руҳияти макон орқали кўчишга дош беролмаслиги мумкин – афсуски, бунақа ҳолатлар ҳам бўлган.

Мен кетиб борарканман, жилмайишга уринардим: машшоқ, ҳатто юраги парча-парча бўлиб кетган тақдирда ҳам доим қувноқ юриши ло-

зим. Бўлди. Масала ҳал. Мен изсиз йўқоламан. Ғойиб бўламан ва бошқа кўринмайман. Дан-Гоххолар насли душманларининг кирдикорлари ҳақида, виждон бурчи тўғрисида, сохта муғаннийликнинг қанчалик жонимга теккани ҳақида, вақти келиб бу дунёни тарк этиб кетишим эҳтимоли ҳақида жаноб Арбихга жуда кўп марта гапирганман. Арбих ишончли одам. У анча кексайиб қолган, олижаноб киши: ўзининг бор мол-мулкани етим-есирларга ва мухтожларга тарқатиб юбориш ҳамма зодагонларнинг ҳам қўлидан келаверадиган иш эмас. Унинг одатларидан кулиб юришади, лекин ҳурмат қиладилар ҳам. Бутун Салтанатда машҳур бўлиб кетган ғалати одам. Хаёлпараст қария...

Ҳар ҳолда мен унинг ҳузурига бориб бошпана сўраб тўғри иш қилган эканман. У ёлғиз яшайди. Ўғли ҳалок бўлган. Қизларини сарик ўлат олиб кетган. У энди бадавлат эмас. Уйининг ташландиқ ҳолга келиб қолгани эса, дан-Лалл наслининг таназзулга учраётганидан далолат беради. У жуда меҳрибон. Олла унга дарровгина ишона қолди ва мендан ташқари фақат мана шу қария билан гаплашади. Қизча ҳозир анча сўзларни талаффуз қиладиган бўлиб қолган, унинг овози тиниқ ва майин; Ер сайёрасининг эртақларини ёқтириб қолди. Сичқонча Миккини ҳурмат қилади, Карабасдан бир оз чўчийди, кўшиқ ҳам айтяпти. Лекин унга ўтмишни эслатмаган маъкул. Мен бир марта бу ҳақда оғиз очиб қолгандим. Шу заҳотиёқ унинг кўзларида даҳшат ифодаси пайдо бўлди. Кераги йўқ! Сингилчамнинг бошидан қандайдир даҳшатли кулфат ўтган, унга буни эслатмаган маъкул.

Жаноб Арбих бу фикримга тўла кўшилади. У Оллани қўлларида кўтариб юрибди, ўзининг ўқув юртидаги кечмишларини сўзлаб беради, ҳазил-хузул қилади. Қизча қариянинг уйида яшаса ҳаёти ҳар ҳолда бироз яхши бўлади.

Мен жаноб Арбих билан жиддий ишлар ҳақида сўзлашиб олишга жазм этганимда у мени диққат билан тинглади, хаёлга толди, кейин чуқургина оромкурсисидан кўтарилиб, мени елкамдан кучди.

«Сиз олижаноб йигитсиз, Ирруах, – ҳаяжонланиб сўз бошлади жаноб дан-Лалл. – Мен виждоннинг нима эканини биламан, сизга Иккинчи Нуруний номи билан қасам ичиб айтаманки, Олла ўз акаси ҳақидаги ёрқин хотиралар билан улғаяди. Ирруах, дўстим, келажакка бундай умидсизлик билан боқиш ярамайди. Сиз ҳали ёшсиз, кучлисиз. Агар сизга яхши дўст ва содиқ қуролдош зарур бўлса, шуни билиб қўйингки, сочимга оқ тушган бўлса ҳам, билакларимда ҳали қувват бор».

Демак, Олладан ташвишланмасам ҳам бўлади. У энди ишончли қўлларда. Менинг ташвишларим эса – менинг ўз ишим. Ижрочининг хизматида ҳис-туйғуларга ўрин йўқ.

Мен яна бир жойга кириб чикдим. Бир қадок мурч эвазига яна бир васиқани қўлга киритдим. У Арбих жанобларига олди-сотди варақаси ва ишончнома билан қўшиб топширилади. Кўкиш тусли чарм қоғоз барча қоидаларга кўра расмийлаштирилган:

«Олла дан-Гоххо нафақат Руао кўрғонининг тўла ҳуқуқли ме-росхўри ҳисобланади, балки зодагонлар авлодидан ҳамдир».

Бу ҳолат қонун талабига кўра тегишли имзолар билан далолат қилиниб, муҳр билан тасдиқлаб қўйилди. Ҳа, бир чимдим қимматбаҳо мурчининг кучи кўп нарсага етади. Ерда етиштирилган оддийгина мурч доначалари; ТҚБ йўриқномасига кўра бу сайёрада фақат шундангина фойдаланишга рухсат этилган. У жуда қиммат туради. Илгари ҳам нархи арзон эмасди-ю, лекин бир амаллаб чидаса бўларди. Мурч жуда узокдан, жанубий қумликлар ортидан келтирилади. Ўн беш йиллардан бери у ерларга Жаа-хаанжи деган кимса эгалик қилмоқда. Уни шу ўлкаларнинг Чингизхони деса ҳам бўлаверади. Ҳозир у томонларда қалампир ёки мурч у ёқда турсин, ҳатто ўт-алаф ҳам ўсмайдиган бўлиб кетган. Бинобарин, мурчинг борми, демак, ҳамма нарсанг бор! Бу нарса жосуслик ишларида жуда қўл келади. Одатда, бунақа нарса билан ҳар қандай одам билан ишингни битириб кетаверасан. Чунки одамзодда нафс деган нарса бор. Сеҳрли очилдастурхонга ўхшаган текин дастёрлар эса ҳали ҳам танбалларнинг ушалмас орзуси бўлиб қолмоқда. Фақат эртақлардагина балчиқни олтинга айлантириш мумкин. Нима-нима-ю, аммо бу ерда балчиқдан бошқа нарсанинг ўзи йўқ.

Оёғим остида кимдир чирқираб қолди. И-я, ёш бола-ку! Кирлаб кетган, қазғоқ босган, лекин бўйнида зодагонлик занжири бор. Ёнида онаси турибди, таъзимдан тўхтамайди. Аммо таъзими жуда беўхшов, ҳали ўрганмаган. Яқиндагина тараллабеодод ҳаёт кечириб юргани кўриниб турибди. Нима? Бундай тушунарлироқ қилиб гапирсанг-чи, бойвучча хоним! Мен унинг чала-ярим гувранишига қулоқ тутаман. Тушунарли. Қочқинлар. Ғарб томондан келишган. Эри қаердалигини билмайди, тўнғич фарзандлари ҳам бедарак йўқолишган. Пойтахтга биринчи бор келишлари, илк марта хизматқорларсиз яшашга мажбур бўлишяпти.

«Кўрғонимиз ёниб кетди. Жаноблари биздан ўз марҳаматларини аямасинлар. Менга ишонинг, мен тиланчилик қилишга ўрганмаганман. Лекин сизнинг юзингиздан илтифотли киши эканингиз кўриниб турибди... Ўғлим икки кундан бери ҳеч нарса егани йўқ».

Мен ёлланма аскарлар инъом этган бор мис чақаларимни унинг титроқ кафтига тўқдим. Лекин бекор қилдим: садақа ҳаммага етмайди – девор бўйлаб чўзилиб ётган тиланчиларнинг барчаси танганинг жарангини эшитди. Аёлнинг кўзларида қўрқув кўринди. Аммо менинг қўлимдан нима ҳам келарди? Мен ортимга ўгирилмаёқ жўнаб

қолдим. Орқа томонда тўс-тўполон бошланди, болакай чинқиради, аёл йиғлайди. Ҳамма пулини олиб кўйишмагандир, дея умид қилишдан бошқа иложим йўқ. Чорраҳада эса шаҳар жарчисининг атрофини оломон ўраб олган. У ўпкасини шишириб жар солади, сариқ-қора рангли яп-янги, қўшқаватли калта чакмонини кўз-кўз қилади. Хукмдорнинг фармони:

– Барча ёлланма аскарлар ўз бўлинмаларига қайтсинлар!

Аҳа! Мана энди нимадир бошланаяпти. Демак, шошилиш керак.

Мен Марказий Майдон томонга буриламан. Деярли бўм-бўш бозор орқали бораман, саррожлик расталари ҳам бўм-бўш – барча эгаржабдуқлар сотиб бўлинган; сўнг қуролсозлик устахоналари ёнидан ўтаман – уларнинг эшиклари олдида одамлар узун навбатларга тизилиб туришибди, тутун исидан тинмай аксиришади. Тезроқ, тезроқ! Қоғозларни зудлик билан жаноб Арбихга топширишим керак. Олла ҳам кутиб қолгандир. Мен агар узоқроқ вақт йўқ бўлсам, у ташвишлана бошлайди.

Аммо Олла ҳақида ўйлашни мен ўз-ўзимга тақиқлайман. Мумкинмас. Ҳозир бунинг вақтимас. Аввал ишларни яқунлаш лозим. Кейин албатта мизғиб олишим шарт. Кундуз соат тўртда муҳим учрашувим бор. Вазифани бажаришим керак. Тетик бўл, йигит, дея мен ўзимни рухлантиришга уринаман. Нима бўлганда ҳам сен – ижрочисан.

ХУЖЖАТ – V. ТҲБ архиви (кўчирма нусха)

«Каффор маккор. Каффорга ишонма.

Каффор разил. Каффордан эҳтиёт бўл.

Каффор ярамас. Каффордан ҳазар қил.

Агар бошингга мушкул иш тушса –

Каффорга мурожаат қил»

«ОТАНИНГ ЎСМИР ЎҒЛИГА НАСИҲАТЛАРИ»дан

МАНБА: «Учинчи даража тамаддуларнинг мақол ва маталлари»

Галактика Ижтимоий

Тадқиқотлар Институтининг нашри.

Ер – Валькирия – Тхимпхадва.

2-жилд. 7-қисм. 1989-бет.

Мен Каффор Қишлоғи дарвозасидан кириб биринчи кўрган нарсам ўлакса каламуш бўлди. У салгина вақт илгари, беаёв олишувда нобуд бўлгани кўриниб турарди: унинг ёнбош томони буткул ғажиб ташланганди. Мушукка ўхшаш, лекин тумшуғи итникидек чўзиқ бир махлук ўлаксенинг атрофида айланади, эгилиб-букилиб, ириллайди. Пашша-

лар ғувиллайди. Ўткинчилар икки бармоқларини юқори кўтарганча жанг ғолибини қутлайдилар ва кулранг жасадга ўгирилиб ҳам қарамай, йўлларида давом этадилар. Каффорларнинг каламушга бир лаҳзадан ортиқ кўз ташлашлари тақиқланган. Бу қондани ҳаттоки тасодифан бузиб қўйганлар ҳам қабиладан бир, икки ёки уч йилга бадарға қилинади ёхуд катта миқдорда жарима тўлайди. Махсус ёлланган ахлатчи келиб, ўлакساني хокандозга солиб, Каффор Қишлоғидан ташқаридаги чиқиндихонага улоқтиргунича у шу жойда ётаверади.

Аниқроқ айтганда, бу асли қишлоқ ҳам эмас. Бу – шаҳарнинг маҳаллаларидан бири бўлиб, қишлоқларга хос гўзаллиги билан фақат Муқаддас Тепалиқдан кейинда туриши мумкин эди, холос. Бу ерларда азалдан фақат каффорлар яшашади. Шу ерда ҳаёт кечиришади, савдо-сотик қилишади, умрларини поёнига етказишади. Мурдаларни чети хошияли оқ матога ўраб, яқинларининг дод-фарёдлари остида шу маҳалланинг чеккасидаги сокин, саришта, меҳр билан тозалаб қўйилган қабристонга дафн этадилар. Бу ерда уларнинг ибодатхоналари ҳам бор – битта катта ва иккита кичикроқ.

Мен тозалаб супурилган торгина кўчадан ўтиб борар эканман, ҳақиқий сокинлик ва осойишталикдан завқланаман. Бу ерларнинг деворларида туйнук-пуйнук кўрмайсиз. Ҳамма уйларнинг деразалари ичкаридан ҳовлига қараб қурилган. Шу туфайли кўчалар файзсиз ва ёқимсиз туюлади. На илож – шаҳарлик оломон вақти-вақти билан каффорларни савалагани бу ерларга қадам ранжида қилиб туради. Бундай деворлар бир оз муддат тажовузчилардан ҳимоя қилиб туради. Баъзида ҳукмдорнинг аскарлари етиб келгунига қадар мудофаада туришга ҳам тўғри келади. Одатда, улар ёрдамга шошилмайдилар. Йўлақлар тепасида худди томдан ўсиб чиққан чирмовуққа ўхшаб болохоналар осилиб туриши ҳам бежизга эмас. Уларда эса қозонига сув, ичига мой тўлдирилган лой ўчоқлар тайёр туради. Сал хавф туғилиши билан ўчоқ ичидаги мой ўт олдирилади. Қадим замонлардан каффорларга ўзларини муҳофаза қилишлари учун ижозат берилган. Нима билан ҳимоялансалар ўзларининг ишлари, фақат қон тўқмасликлари шарт қилиб қўйилган.

Ора-сира мен ўткинчилардан йўл сўраб бораман. Қорачадан келган, хушрўй эркақлар мулойимлик билан батафсил тушунтириб берадилар, аммо мендан тесқари ўгирилиб туришга интиладилар. Тўғри-да: мен балки каламуш ейдиганлар тоифасидандирман ёки баданимга нажас нарсаларни суртиб юрарман?

Мен Янги Бошкентга етиб боргунимча кўп марталаб каффорларга дуч келдим. Бу ғалати одамларни тушуниш қийин, лекин ниҳоятда қизиқувчан халқ. Ўзлари алоҳида яшашади, бегоналарни

яқинлаштирмасликка ҳаракат қилишади. Уларни ҳам ҳеч ким унчалик ёқтирмайди. Балки Абадият Соҳибига сиғинмаганликлари учундир. Тўғрироғи, ишонишади-ку, лекин қандайдир бошқачароқ, эътиқодлари бекарорми-ей... Уни Ноабдий деб айтишади, сувга сиғинишади-ю, оловнинг қудратини инкор этишади. Тўрт Нуронийни эса умуман тан олмайдилар. Шунинг учун ҳам доим балога гирифтор бўлиб юришади. Бошқа томондан эса, балки уларни ҳам тушуниш мумкиндир. Каффорлар ўзларининг устмонликлари билан бошқа маҳаллий аҳолининг нафратини кўзгайдилар. Улар ҳар қандай истагингизни рўёбга чиқаришни уйдлашади. Тўғри, бу хизматлари учун шундай нарх сўрашадики, беихтиёр улардан нафратланишдан бошқа илож қолмайди. Умуман олганда, бу халқ ишбилармон, фаросатли, анчайин безарар. Уларнинг сони ҳам жуда кўпайиб кетган. Илгари аҳвол бошқача эди – асосан қишлоқ хўжалиги ривожланган пайтларда каффорларни кўпроқ савалаб, сони ҳам камайтириб туришарди...

Керакли уйни топиб олгунимча, тор кўчаларда роса изғишга тўғри келди. Шаҳар дарвозасидан уч маҳалла нарида жойлашган бу уй айқаш-уйқаш тор кўчалар, берк кўчалар, узун-калта кўчалар орасида шундай чалкаштириб яшириб ташланган эдики, мен ям-яшил буталарга бурканган кошонанинг мис парчинлар билан безак берилган, от калласи шаклида ишланган қайрилма дастали, таърифи машҳур эшигига мутлақо тасодифан дуч келиб қолгунимга қадар Каффор Қишлоқни токи қабристонга қадар кезиб чиқишимга тўғри келди. Эшик ўртасида тирқиш, тўғрироғи, ичкаридан қулфлаб қўйилган ва ташқи томонидан панжара билан қопланган туйнукча кўрк тўкиб турарди. Мис ҳалқага маҳкамланган занжирда эса кичик, аммо оғиргина болғача илинган.

Так. Так. Так. Кейин яна тезгина икки зарба. Саккиз марта болға урдим. Кейин яна битта. Энди кутиш керак. Ана. Эшик ортида нимадир шиқирлади, туйнукча қия очилди. Лекин охиригача очишмади. Мен ичкаридан бемалол кўриниб тураман. Аммо эшик ортидаги одамни қоронғида кўришнинг иложи йўқ. Жуда айёрлик билан ўйлаб топилган, таърифга сўз йўқ.

– Тақдир кимни бизлар томонга йўллади? – эшитилди пастгина товуш.

– Муҳтарам Нуффир У Яфнафни кўрмоқлик шарафига ноил бўлиш умидида шул муқаддас остонага бош уриб келдим! – паст овозда, аниқ ва тушунарли жавоб қайтардим мен ҳам. Мени бир нарсдан огоҳлантириб қўйишганди: уй эгасининг қулоғи бир оз оғирроқ, аммо буни сезишларини ёқтирмас экан.

– У киши йўқлар. Хўжайин сафарга кетганлар! – панжара ортидан менинг кетаверишим мумкинлигига очиқ-ойдин ишора қилишди.

Мени бу борада ҳам олдиндан огоҳлантириб қўйишган. Мен туйнук панжарасига юзимни босиб, паст овоз билан ўз тавсиячиларимнинг исмларини санай бошладим. Ҳар бири менга бир қадок мурч эвазига берилган тавсияномалар. Бошкент соқчилар бўлинмасининг ўнбошилари бу кишиларнинг қўлидан тутишни ҳатто тушларида ҳам кўриб чиқишади. Аҳмоқ соқчилар бу одамларнинг бошлари учун ваъда қилинган мукофот пулига кизиқадилар. Ақллироқлари эса яна бир нуфузли таниш орттириб олиш умидида уларни излаш билан овора. Аммо бу орзулар хом хаёллигича қолиб кетаверади. Ҳатто мен ҳам уларнинг фақат тавсияномаларинигина олишга муваффақ бўлдим, холос. Обрў-эътиборли бу кишилар ўз кадрларини шахсий учрашув даражасигача пастга урмадилар.

Туйнук ортида жимлик. Кейин қулфлар шақир-шуқур қилиб, эшик зулфинининг очилиши пайтидаги ёқимли ғичирлаш эшитилди. Эшик шовқинсиз очилди. Остонада бир қария пайдо бўлди. Уй эгаси улкан бир итни тизгинидан ушлаб турибди. Ит тишларини қаҳрли иршайтириб турибди-ю, лекин ириллаётгани йўқ. Қўриқчи итларнинг энг зўри бу: товушсиз писиб келади, овозсиз ҳамла қилади, бешафқат ғажиб ташлайди.

Қария аввалига менга қаттиқ тикилиб турди, кейин имлаб ичкарига таклиф қилди; ёруғ, ҳашам билан жиҳозланган хонага олиб кирди ва баланд, юмшоқ оромкурсиддаги жойини эгаллади. Худди шунга ўхшаган, лекин юмшоқ тўшамасиз ва ёстиқсиз курсига эса камина таклиф этилди. Мен шундан кейингина уй соҳибининг унчалик қари эмаслигини пайқадим. Нуффир У Яфнафни истеҳзоли жилмайиши анчайин кексайтириб кўрсатарди. Аммо Каффор Қишлоқнинг оқсоқоли юзидаги бу носамимийликни яширишга ҳам уринмайди. Унинг кўзлари ҳам кулмайди: улар совуқ ва ҳиссиз.

Мен истагимни аниқ ва қисқа қилиб тушунтирдим. Кейин эса хайрлашиб чиқиб кетдим. Кўнглим ғаш. Ўз-ўзимдан ижирғанаман. Менинг бу ўйлаб қўйганларим – сўнгги имкониятим. Нима бўлганда ҳам мен бу имконни қўлдан чиқармаслигим аниқ. Кейин ўз-ўзимдан ҳазар қилиб юраман, албатта. Иш битгач, ҳозиргидан баттар аҳволга тушаман. Аслини олганда, нега энди ўз режамдан уялишим керак? Мен ахир киберга қарши, қутурган машинага қарши ўйнамоқдаман. Бундай ўйинда эса ҳамма нарсага ижозат берилган...

Демак, ҳали ихтиёримда уч соат вақт бор. Мен Каффор Қишлоқ дарвозасидан чиқиб кетдим. Каламушни олиб ташлашибди. Ўз ғалабасидан масрур итсимон мушук ҳам жуфтақни ростлабди. Ҳозирча бирор борадиган зарур жойим ҳам йўқ. Янги Бошкентни шунчаки кезиб, қадимий биноларни томоша қилсам ҳам бўлади. Шаҳар гўзал, у

Таллинн билан Кўхна Бухоронинг ғаройиб омухтасини эслатади. Бу уйғунлик қандайдир хаёлий, тасаввур этиб бўлмас ва айнан шу хаёлийлиги билан ҳам беназирдир. Бу хилқатда яшил рангли тош ниҳоятда кўп: ҳозир бу тошлар қазиб олинмаяпти, конлар жанубда – қумликлар ортида жойлашган бўлиб, ҳозир у ёқларда Жаа-хаанжи эгалик қиляпти. У тош уйларга ва уларнинг соҳибларига қарши мурасасиз уруш эълон қилган.

Ғоятда ғаройиб ям-яшил тош: куёш нурларида у ялтирамайди, балки худди ички бир аланга билан ёлқинланаётгандек туюлади, бу ёлқин яшил рангнинг барча туслари билан товланади, гўёки кунботар пайтидаги зангор даштни эслатади.

Кўчада одамлар кундузгига қараганда анча сийрак: ёлланма аскарлар аллақачон ўз бўлинмаларига тарқалиб бўлишган, энгилтак қизлар исловотхоналарига кириб яширинганлар, ахён-ахёнда шаҳар қўриқчилари бўралаб сўкинган кўйи кайфи ошиб қолган бирор аскарчани аллақаяқларгадир судраб ўтадилар. Соқчилардан ташкил топган уч қаторли муҳофаза ҳалқаси билан қуршалган ҳукмдор саройи қад кериб турган Муқаддас тепалик ёнидаги боғ ёқимли салқинликни симиради, фавворалар таранг сув торларини ҳавога узатиб турибди.

Буларнинг бари жуда қизиқарли. Аммо менинг ортимдан жосуслик қилаётганлари ҳаммасидан ҳам қизиқроқ чиқиб қолди. Соддароқ қилиб айтганда, мени кузатиб юришибди. Роса ҳафсала билан пойлаяпти-ю, аммо эпполмаяпти. Дароз бир йигит рангдор бўйинрўмоли билан юзини чала тўсиб олган. Унинг кўзлари менга қандайдир таниш туюлди-ю, аммо ишончим унчалик комил эмас, чунки у анча нарида турибди. Йўлнинг нариги томонида изғиб юрибди, гоҳ-гоҳ бир оз ортда қолади, бунақа ишларда ўзини устаси фаранг ҳисоблайди, чамаси. Ана шу нарса унинг хатоси эди: у ҳали тажрибасиз, бир қарашдаёқ буни сезиш мумкин. Бир оз вақт мен унинг Бошкент зиёратгоҳлари билан танишишига «кўмаклашиб турдим», у билан жуфтликда сайр қилиш обдон жонимга текканидан кейин эса тош йўлга ўтиб унга томон юриб бора бошладим. Кузатувчимнинг кўзларида турли ҳиссиётлар аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Мен уни тушунаман: ўзим ҳам қачонлардир ташқи кузатувни амалга оширишга мажбур бўлганман. Бу борада бир нарсага шубҳа қилмасангиз ҳам бўладики – сизни бундай пайтда фош этишса, оқибати ниҳоятда кўнгилсиз бўлади. Чамаси, менинг пойлоқчим ҳозир ўзининг саваланишидан хавотирда эди.

Мен эса уни янада ҳайратга солдим. Яъни ғойиб бўлиб қолдим. Оддий ва изсиз, қисқача айтганда таг-тугим билан йўқ бўлдим. Мен мана шу «томоша»ни росаям ёқтираман-да, у «йўқликка сакраш» деб атала-

ди, тиниб-тинчимас Серёга буни нинжуку кураши бўйича аллақандай эски қўлланмадан топганди.

Йигит тинмай бошини ликиллатади, у ҳам кўрқувда, ҳам хайратда, мен эса муюлиш ортида туриб, унинг типирчилашларини бир оз томоша қилдим, кейин сайр қилишда давом этдим, аммо энди ёлғизликда роҳатланиб айланаман. Катта минорадаги соат қўнғироғи еттинчи марта бонг урганида яна ўша мис қопламали эшикни тақиллатдим.

Бу сафар у дарҳол очила қолди. Ҳеч қандай саволларсиз. Ҳеч қандай бўрибосар итларсиз.

Гапирмас хизматкор чаққонлик билан мева тўғрапти. Ҳа, оғайни, қалайсан?! Кўчадаги ҳазилим ёқдими? Менинг собиқ кузатувчим қовоғини уюб, менга қаҳрли тикилади. Нигоҳи билан ёндириб юборай дейди. Кейин хўжайинига қараб бош ирғиб қўйди.

– Арзимаган майда-чуйдалар учун жаҳл қилиш шартми? – кутилмаганда қикирлаб қулишни бошлади Нуффир. – Бизнинг Тикко шусиз ҳам сиздан қарздор. Сиз унга яхшилиб қаранг, муғанний жаноблари, тикилиброқ қаранг, соқол қўйган йигитчани эслашга ҳаракат қилиб кўринг-чи... сен эса, болакай, сал қаддингни эгиброк тур, пастроқ эн-каявер, синиб қолмайсан, қани, бўла қол, ўғлим...

Биз бир-биримизга боқамиз. Энди эсимга тушди: ...«Сокин кулба», эшик қарсиллаб, эшикнинг лўкидони кесаки ёғочдан кўпорилиб чиқади, бўғиқ сўқинишлар, «тегирмон» усули ва ўша башара – ҳозиргидек кип-қизил эмас, балки қонсиз-кулранг, қоп-қора соқол қўйган; кўз қорачиғи чеккага тортиб кетган. У қулаганлар орасида учинчи бўлиб чўзилганди.

– Э, ҳали шунақами? – Мен хавф-хатарга тайёрланиб, кўлимни очиқ-ошқора мушт қилиб тугдим. – Хўш, энди нима қиламиз?

– Нима қилардик? – ҳайрон бўлди хўжайин. – Энди ишимиз ҳақида гаплашиб оламиз. Бир одам бор. Лекин, унга мурчнинг кераги йўқ, ўзиники етиб ортади, ундаги мурчларни биз тушимизда ҳам кўрган эмасмиз; у ерларда бошқа нарса керак...

Шундан сўнг Нуффирнинг овози буткул ўзгарди, аниқ ва қатъий товуш.

– Менимча, энди мушук-сичқон ўйнашни бас қилсак бўлар. Нархлар ҳақида жиддий гаплашиш керак. Сиз фикримга қўшиласизми, дан-Гоххо жаноблари?

Салтанатда каффорларни нима учун ёқтирмасликлари мана энди аён бўлди. Савдолашмайдиганларни ҳеч ким яхши кўрмайди. Мен Нуффир билан узоқ гаплашдим. Аввал мўлжалланган нархимни айтдим, кейин уни иккига кўпайтирдим. Кейин эса у ўз нархини айтди, ғазабим қўзиб, башарасига мушт тушириб қолишдан ўзимни базўр тўхтатдим. У эса, ҳатто пинагини ҳам бузмасдан, бу ўзининг шарти эмаслигини, бу талаб-

ни унга ваколат берган шахс қўйганлигини айтди. «Балки сизни юборган киши ҳам айнан ана шу баҳони мўлжаллагандир?» У кўрсаткич бармоғини шифт томон кўтариб, юқорига ишора қилди. Мен унинг кимга шама қилаётганини англадим ва бу ечим мен учун энг маъқули эканини тушундим. Вазифани бажаришим учун ҳам мақбул. Шунда мен тафсилотларни аниқлаштириб беришни сўрадим. Сўраганимни олдим. Олгач эса, барча шартларига кўндим, чунки бошқа илож йўқ, сўралган нархни эса тўламаслик мумкинмас.

Мен кўчага чиқдим ва йўлимда биринчи учраган расво бир емакхонага кирдим; аслида буларнинг ҳаммаси ҳам бир гўр. Бир кўза ёнарсув сўрадим; энг сифатсиз сассик бўза томоғимни куйдириб ўтди, бошимни сал ғувиллатди-ю, маст-паст қилолгани йўқ.

– Аҳволингиз яхшими, афандим?

– Йўқол!

– Газак келтирайми?

– Даф бўл, ёнарсув... келтир. Тез қимирла!

Демак мен аблаҳман. Шунчаликка бораман деб ўйламагандим. Маразман. Разилман.

Тўхта. Бас қил. Кўзнинг ёшини, буруннинг сувини оқизиб ўтиргандан фойда йўқ. Аниқ топшириқ берилган. Қолган ҳамма нарса куйиб-ёниб кетмайдими?! Эзгулик деган нарса борми? Бор. Мен ана шу эзгулик учун хизмат қилмоқдаман.

Энди қаяққа борсам экан? Арбихнинг уйига боролмайман. Изимдан одам тушган. Қовокхонада тунайман.

– Эй, хўжайин! Бўш хона борми?

Кумуш танга пештахта устига жаранглаб тушди. Хўжайин худди итоаткор малай каби таъзимга эгилади.

– Хонамиз бор. Албатта бор.

– Жуда соз...

Мен намчил тўшакка чўзиламан. Чивинлар ёқимсиз визиллайди. Ҳатто хаёл суришга ҳам ҳолим йўқ. Ухлаш керак. Ухлаш. Ухлаш.

ХУЖЖАТ – VI. ТҚБ Архиви (кўчирма нусха)

«Умрбод севилиувчи ва шарафланувчи Мангу Чехра Итоаткорлари Мазҳаби муваққат тарихномаси»дан.

Мазҳаб ташкил топганининг 248-йили. Халоскор тўралар исёнчи тассайларнинг ақлини киритиб қўйиш учун жанубга юриш қилдилар. Енгдилар.

Мазҳаб ташкил топганининг 257-йили. Халоскор тўралар ўта тақаббур дан-Ррахваннинг хужумини қайтармоқ учун сафарга чиқдилар. Ва енгдилар.

Мазҳаб ташкил топганининг 259-йили. Разил иғвогарларнинг тухмагига учраган Халоскор тўралар ўз қонуний ҳуқуқлари тиклангунига қадар Олий ҳукмдорга итоат этишдан бош тортдилар. Олий ҳукмдор ўз ҳарбий гуруҳларини жанубий чегаралар томон жангга ташлагач эса, жабрдийдалар қаршилиқ кўрсатдилар. Ва енгдилар.

Мазҳаб ташкил топганининг 263-йили. Халоскор тўралар жанубий қумликлар чегарасида мудофаага туриб, Салтанатни жирканч ёвуз Жаа-хаанжининг лашкарларидан ҳимоя қилиш учун жангга киришдилар. Ва енгдилар.

... Ва енгдилар.

... Ва енгдилар.

... Ва енгдилар.

МАНБА: «Учинчи даража тамаддунлари: муштараклик муаммолари. Хужжатлар ва маълумотлар» тўплами.

Галактика ижтимоий тадқиқотлар Институти нашри.

Ер – Валкирия – Тхимпхадва

22-жилд.

IX Бўлим. 699, 701, 713 саҳифалар.

...Хукмдорнинг отаси ҳам, бобоси ҳам қеч қачон жанг майдонига бунчалик катта лашкар ташламаган эдилар. Фақат бобосининг бобоси зодагонларни ўз ҳукмида тутиб тургани боис, ўзининг қора-зарҳал байроғи остида шунча отлик аскарларни жамлай олган экан. Агар йилномаларда ёзилганлари рост бўлса, бундай лашкар фақат бир марта, жануби-ғарб томондаги саҳро орқали кўк башарали қабилалар қўшини ҳужум қилган даҳшатли кунда тўпланган эмиш.

Салтанатнинг суворий тўралари боши охирги сафдан олдинги қаторларга томон торайиб борувчи понасимон сафни ҳосил қилганча қаторларга тизилдилар. Бу йигирма минг нафардан сал ортиқроқ суворийларнинг исмлари етгита музофотнинг Шоҳи Китобларига битиб қўйилган. Барча рамзлар ва ҳамма ранглар сафлар ичида бир-бирига араллашиб кетган. Отлиқлар ортида эса пиёдалар зич тўртбурчак шаклдаги жамлангани ташкил этганлар: зодагонларнинг бўлинмалари силлик учбурчак қалқон тутиб олишган, ҳукмдорнинг ёлланма аскарлари турли-туман тарзда кийинган, мазҳаб тўраларининг вассаллари бинафшаранг ҳарбий жуббаларга ўранганлар.

Даҳшатли куч. Тасаввурга сиғмайди. Вайронкор қудрат.

Аста-секин эриб бораётган туман ичида тиззаларидан тепасигина кўриниб турган қароллар лашкарининг ҳам текис сафлар аро найзаларини оғдирган кўйи қаторлашиб туриши худди қуюқ қора булутларни эслатади. Юз кунлик қонли жанглар кечаги ландовур-

ларни бугун ўлимга қарши аскарлар каби мардонавор туришга ўргатиб қўйди.

Чап қанотдан эса, ярим ой шаклида сафланган кўйи, исёнкор суворийлар лашкари тобора тезлашиб, турналар аргимчоғи шаклида сафланган темир совутлиларга юзма-юз кўзгалди. Олдинда, бошоқ расми туширилган кўк туғ остида, улкан қорабайир чавқар айғир минган Вудри елиб боради; бу жангнинг шуҳратини у ҳеч ким билан баҳам кўришни истамасди.

– Ортимда-а-а-ан!

Оҳ-ҳо, бу шиддатга осмон пояндоз бўлиб кетди! Багонинг ялтираб турган ёллари шамолда ҳилпирайди, туёғи остида ер гумбурлайди. Ортида эса отлиқлар – Алвон Совутли Хукмдорнинг фахри, ишончи, ғазабнок, сон-саноксиз исёнчилар ҳайқириб борадилар.

Суворийлар қиличларини зарбага шайлаб, найзаларининг ёғоч дас-тасини маҳкам тутиб, арконларининг сиртмоғини айлантирган кўйи, от устида энқайиб учадилар; ҳали тарқалиб улгурмаган туманда ерга эгилиб олган майсалар гиламдек тўшалиб, туёқларнинг товушини ютиб юборади.

Қудратли кўчки босиб келмоқда; Вудри ортига қарамаса-да, қўшиннинг яхлит метиндек кўчиб келаётганини ҳис этиб туради; отлиқ лашқар кичик бир тепаликдан тушиб бораркан, энгил ҳаракатланиб, тобора тезлашиб бора бошлади. Вудрининг ўзи ҳам шундай энгилликни ҳис этмоқда, лекин нафақат гувиллаётган дашт узра гўё парвоз этаётган жисми билан, балки қалби билан ҳам буни ҳис этмоқда: шу нарса аниқ-равшанки, аслзода тўралар энди йўл қўйган хатоларини тузата олмайдилар. Улар энди тўхташга ҳам, ортларига бурилишга ҳам улгура олмайдилар. Ҳатто ўгирилган тақдирларида ҳам қочиб қолиш учун керакли тезликка эриша олишмайди; биринчи зарба лаззатини ўйларкан, Вудрининг ҳатто чап кураги жимирлаб, бир энтикиб қўйди...

Аммо тўралар ҳам осонликча бу мақомга эришмаганлар. Улар ўқлар ёмғири остида олға интилиб бораверадилар, камондозларнинг тўсигини ёриб ўтар эканлар, танасига ўқ санчилган биродарларига ҳам эътибор беришмайди; улар хавф-хатарга томон яқинланиб бораверадилар! Мана исёнчи пиёдалар сафининг қоқ ўртасини мўлжаллаб бостириб келаётган темир совутлиларнинг бир бўлаги асосий бўлинмадан ажралиб чиқиб, сағрисига турли ранглардаги ипак ёпинчиқ ёпилган отларга минган, худди темир ҳайкаллардек яхлит совутларга ўранган суворийлар тарқоқ ҳолда Вудрининг отлиқларига томон ташландилар. Алвон ва қора ранглар кўзни камаштиради. Қаданга! Саф олдида, қўшиннинг икки шокилали жанговар байроғи остида баланд бўйли тўра бормоқда; бошқалардан ажралиб турадиган жиҳати йўқ,

аммо йўлбошчи экани аниқ; баланд кўтарилган ҳолда темир ихотани йўллаб турган қўлининг қатъий ҳаракатлари бунга тасдиқлаб турибди. Салом сенга, эрр! Душманга пешвоз чиқиш учун олға! Темир пихдан, ҳайқириқлардан ва ернинг гумбурлашидан ваҳимага тушган Баго устидаги чавандозни эгар-пегари билан улоқтиришга уринади.

– Йўқ, жонивор, тўполон қилма, бардам бўл!

Оч кулранг йўрға қизил-қора ёпинчиқ остида тобора тезлашиб йўртиб бормоқда. Отлиқларнинг зич деворидан эллик қадам олдинга ўтиб кетган; унинг ортидан яна икки суворий тўриқ ва оқ отда унга қапишгудек етишиб келмоқда. Булар – куролбардорлар, шахсий муҳофизлар. Улар ортда қолиб кетишмайди. Оч-кулранг от кўзланган маррага етай деб қолган: шамолда ҳилпираётган ёпқич остида тукдор жигарранг бақайлари кўзга ташланади. Отнинг ёллари тепасида дубулға пардаси, дубулға ўйиғидан хотиржам боқаётган кўз қорачиқлари эътиборни тортади. Ўзини эҳтиётламаяпти, демак муносиб рақиб, яккама-якка олишувдан бўйин товламайди. Ҳақиқий эрр! Бу аини муддао. Бу жангда оқсуяк тўралар Вудрининг кимлигини кўриб қўйишади!

Вудри беихтиёр тетиклашиб, вужудида ногаҳоний бир ғазабни туйди, қиличини ёнига туширди. Бир зарбада саранжомлаш учун қилични айлантриб серпиш лозим!

Вудри ҳатто рақибининг калласи думалаб тушадиган майсани ҳам ҳали топталмасидан мўлжаллаб қўйишга улгурди. Аини шу пайтда юраги шундай қаттиқ урдик, ҳатто қилич дастасини маҳкам тутиб турган бармоқлар бирдан бўшашди. Кўзи билан эмас, онги билан хавфни пайқади: фалокат! Бу нимаси? Ана у, деярли шундоқ ёнгинасида қора-оқ ёпинчиқли оч кулранг от пайдо бўлиб қолди – суворий тўра тишларини ғижирлатганича қилич уради. Қора чакмони шамолда мешдек шишади.

Э, ҳали шунақами?..

Тўриқ ва оқ отдаги иккови ҳам ортда қолмасдан етиб келишди, янада жипслашиб, эррни тўсиб қолишди. Тушунарли: олдинга ўтишди, кўмондонларини тўсишди, мана ҳозир ўртага олиб, сиқишади. Учовлон бир кишига қарши... Тузоққа тушдинг, Вудри!

Чап ёндан қайноқ хавонинг эпкени гувиллаб урилди. Вудри қиличини селпиб, эгарда тик турди. Баракалла, лаънатга учрагур азаматлар! Тоббо яқинроқ келишга улгурди, ҳатто бир оз олдинроққа ўтиб олди ва чап томондаги қадангликни ўз зиммасига олди. Жуда соз, энди ким кимни енгишини кўрамиз: сиз бизними ёки бу сизни?! У кўз қири билан қараб, тўриқ от минган жангчини найза тешиб ўтиб, унинг ерга қулаётганини илғади... Найзанинг ёғоч дастаси юқори кўтарилиб, от ўзини қизил-қора ёпинчиқли айғирдан нарироққа отди, эррнинг ён то-

мони хиёл очилди. А–ах! Вудри кўзлари ола-кула бўлиб кетган Бағони отларнинг ёнбошида очик қолган оралиққа солди. Нафасини тўла чиқарган кўйи бор кучи билан айлангириб қилич урди. Бўлмади! Тиг тигга урилди-ю, бўйингача етиб бормади; зарбанинг зўрлигидан қўли зиркираб кетди. Ўзини ўнглаб олди! Яна зарба! Яна! Яна! Мана сенга, эрр! А-аа-а-а-ааа!

Тўсатдан қора-қизил ёпинчиқли суворий ғойиб бўлди. У йўқ. Бутунлай ғойиб бўлиб қолди.

Қизил ёпишқоқ қуйқа қилич тигига ёпишади. Каданглар ҳайкиришмоқда.

Юзма-юз келган икки кучли оқим қасирлаб бир-бирига урилади. Додлашлар, қарс-курс, отларнинг кишнаган овозлари қоришиб кетади...

10

Отлиқларнинг ён томондан берган зарбаси темир қўшиннинг босимини тўхтата олмади-ю, бир оз сусайтиришга муваффақ бўлди. Шу йўл билан исёнчиларнинг пиёдаларини ажалдан асраб қолди: Ўлка Бошқарувчисининг режасига қарши ўлароқ, пиёдалар қўшинини иккига ажратиб юборишнинг иложи бўлмади; лашкар бир озгина ортга тисланиб, ёйдек таранг тортилди, ўзининг биринчи сафларини сўйиб, чошиб, бурдалашга улгурган, темир махлуқдек босиб келаётган пўлат зирхли, минглаб кишилиқ отлиқлар лашкарини кулранг кўчки мисоли қамраб олди. Узун-калта найзалар, ойболталар ва узун ёғоч дастали найзалар улоқтирилиб, сайқалланган пўлат дубулғалар устига ёғилди; чангак ва арқонлар визиллаб учиб, суворийларни эгардан сидириб туширади ва пиёда аскарларнинг оёғи остига ташлайди. Ҳозиргина тезлигини ошириб, вайронкор қудрат билан бостириб келаётган, тўхтамас отлиқлар қўшини жойида тош қотди. Ёв лашкари орасига сикилиб қолгач эса, олдига яқинлашиб келаётган қассобга қаршилиқ кўрсатишга ҳам ожиз қолган тушовланган буқанинг аҳволига тушди.

Ўлка бошқарувчисининг қўл ишорасига итоат этган ҳолда, салтанат ҳукмдорининг тезкор ва моҳир хос пиёда аскарлари ҳалокатга маҳкум суворий тўраларни халос этиш учун қалқонларини зичлаб бирлаштирганларича, уларнинг орасидан найзаларини ётиқ ҳолда чиқариб, ёв сари кўзғалди.

Ғанимлар тўкнашдилар!

Олатасир билан майсазорни қизил қонга бўяй бошлашди! Сафларни ёриб, олға интиладилар, бир оз чекингач, яна олдинга босишади; ҳатто бурилишга, четлашишга илож тополмасдан, йиқилганларни топ-

ташади, одам танасини эзгилаб, билчиллаган бўтқага айлантиришгач, унга оёк босган одамнинг ўзи сирпаниб қулайди, ўзи ҳам балчиққа айланади. Қилич – юзларни тилиб ўтади, ханжар – қалқон остидан биқинга санчилади; йиқилганлар эса топталишдан сал олдинроқ, душманнинг оёғига тишини ботириб, чинқириб, хириллаб, қоп-қора қонни томир-помири билан қўшиб шимишга бошлайди. Кулранг либослилар ҳам, рангдор хос кийимликлар ҳам бир-бири билан аралашиб, энди кимнинг ким эканлигини билиб бўлмай қолди.

Жанг тугади. Энди хунрезлик бошланди. Бу ёғига оломон оломонни эзгилай бошлади. Энди нозик жанг санъати эмас, мохирлик ҳам, ҳатто жасорат ҳам эмас, балки кўплашиб ёпишиш, қўрқувни унутиш ва саркашлик ғалаба қила олиши мумкин эди. Ёлланма аскарлар кўп нарсаларга қодир бўлсалар-да, тўраларнинг отдан туширилиб, пиёдалар сафига қўшиб қўйилган муҳофизлари ёвга қарши собит турсалар-да, гуруҳбошилар ўз вассалларини жанг майдонига беаёв ҳайдаб турсалар-да, кулранг кўчки рангдор либослиларнинг ҳарбий бўлинмалари қолдиқларини эзиб, янчиб, ютиб юбориши равшан бўлиб қолган эди.

Сўнгра эса бу уммон Янги Бошкент дарвозалари томон йўналади. Дарвоза бир-бирини туртиб-итараётган, додлаётган, одамлик сиёқини йўқотган, қоп-қора қонга булганган қаролларнинг босими билан ланг очилиб кетади.

Ҳаммасини ҳамма тушунди. Деворлар устида ғужланиб олган шаҳарликлар ва қочқинлар титраб-қақшайди; кузатув шинаги ёнида турган ҳукмдор эса қарахт ҳолга тушган. Бинафшаранг хоскийим кийган энг сўнги муҳофизлар қуршовида турган Ўлка Бошқарувчиси ҳам интиҳо вақти келганини англади. У қўлларини белига тираганича, тупроктепа яқинида тетик, бақувват от устида ўтирибди. Тепалик устида эса муҳофизлар қуршовида Алвон Совутли кирол худди оловранг хайкал мисоли савлат тўкиб турарди. Тинкаси қуриб, терга ботган Баго билан алмаштирилган айғир бесабр типирчилаб, кўзларини ола-кула қилади, қичқириклардан ва жангнинг аччиқ исидан нотинчланиб, уруш майдонига интилади. Аммо Вудри уни чайир қўллари билан тек тутганича, мамнун илжаяди. Отлиқлар ҳар томондан қўмондонлари томон кела бошладилар. Тўсиқ батамом тор-мор этилди, қадангликларни ҳолдан тойдириб, деярли ҳаммасини чопиб ташлашди. Ўзлари ҳам кўп қурбон беришди – лекин на илож?! Энди нафас ростлаб олишса ҳам бўлади. Отлиқлар ўз ишларини бажариб бўлишди. Яна бир кичикроқ юмушлари қолди, ҳолос: зич бўлиб жамланиш ва аллақачон қуни битиб бўлган рангдор либосли пиёда қўшиннинг ортидан зарба бериш, сўнг қуршовга олиб чопиб ташлаш. Кейин эса, аввал ҳаммасини қириб бўлгач, жангда мағлуб бўлган, тирик қолганидан

қувониб жуфтақни ростлашга уринган ва ўз қасрларига яшириниб жон сақлашни мўлжаллаб қочиб бораётган тўраларни қувиб етиб, қиличдан ўтказишади.

Ҳамма иш Вудрининг режаси бўйича боряпти. Кимдир бошқа биров эмас, айнан Вудри сўнгги жанг режасини тузиб чиқди. Узоқ, уйқусиз тунларда унга сайқал берди, ақл тарозисида тортиб, тафаккур чиғириғидан ўтказди, имконсиз ҳатти-ҳаракатлардан воз кечди. Даштлик Вудри ўз режасини Кенгашга маълум қилганида ҳеч ким эътироз билдиргани йўқ. Алвонранг Қирол эса, ҳар доимгидек унсиз бош силкитиб қўя қолди. Ҳа. Бу жуда яхши қирол. Омадли. Энг асосийси – индамас. Кўмондонларга қулоқ солади, ўзбошимчалик қилмайди...

Вудри қиролдан мамнун. Тўғрироғи, анави Ллан пайдо бўлмасидан аввал мамнун эди. Қора қузғун! Ўзининг Қуёш Салтанати ҳақидаги чўпчаклари билан Алвон Совутли қиролнинг қулоғини том битириб, миясини ҳам ғовлатиб юборди. «Тенглик» эмиш!.. Демак, Вудри ҳатто ғалабадан кейин ҳам аллақанақа Тоббо билан тенг бўладими? Кимсан, Вудри билан бир чувринди қарол-а?! Ҳозир, мана шу ердан бир дақиқалик от йўрғаси масофасида содир бўлаётган буюк ғалаба Вудрисиз юз бермаган бўларди...

Э, йўқ! Вудри бугун жуда катта ўйинга киришган, бу жуда катта ўйин. Бундан буюкроғи бўлмайди. Бу ўйинга у бошини тиккан. Ютқизса – калласи кетади. Аммо ютқизиш мумкин эмас. Ҳаммаси ўйлаб қўйилган. Ҳаммаси ҳисоб-китоб қилинган. Ўзининг бу режалари ҳақида Даштлик Вудри Кенгашга маълумот бергани йўқ, албатта.

Вудрининг кирдикорлари хўжайинларга маълум. Даштликнинг олтинлари кўп. Аммо фош бўлсанг ҳеч қанақа олтин билан қутулиб кетолмайсан. Қулгили ишлар бўляпти – Қуёш Салтанатида олтиннинг ҳам кераги йўқ, у ерда ҳамма тенг. Тенгмиш! Қара-я! Кимга ким баробар? Лланнинг ибораси билан айтганда, «ҳамма бир-бирига тенгдир». Аҳмоқ.

Вудри атрофга олазарак қаради. Атрофида отликлар яна ва яна кўпайиб бормоқда. Улар мамнун ҳолда бошлиқларига ҳурмат билан қарайдилар. Шундай бўлиши ҳам керак-да! Вудри доим чавандозларига ғамхўрлик қилади, уларни хафа қилдириб қўймайди. Ҳеч қачон.

Ҳаммадан яқинроқда – чанг босган мовий ранг чакмон ёпинган, ёлдор попукли бир хилдаги дубулға кийган отликлар юзлиги турибди. Булар энг яқин, энг ишончли кишилар. Вудри уларни доим ўз ёнида тутиб туради. Бу йигитларни асраши лозим. Улар Вудри учун олтиндан ҳам қимматли. Кўпчилиги – даштдан, Вудри ўз босқинларини шу йигитлар билан бирга бошлаганди. Улар йўлбошчиларини сотишмайди-ям, ундан гумон ҳам қилмайдилар. Буюрсанг бас – жаҳаннамга десанг

хам боришади. Агар шундай йигитлардан икки минг нафари бўлганида эди, Ллан билан ҳисоб-китоб қисқа бўларди. Ҳозирча эса биқиниб туришга тўғри келади. Лекин бугун беркинмачоқ якун топяпти. Вудрининг суворийлари тўраларнинг суробини тўғирлади; буни бошқа ҳеч ким эплогани йўқ. Вудрининг захирасида яна битта яширин восита бор. Бунақаси ҳар кимга ҳам насиб этавермайди. Анчагина олтин сарфлашига тўғри келди-ю, лекин нархига арзийди. Бу ердан нарироқда, жанг майдонидан анча четдаги бир ҳужрада турибди.

Вудри иршайиб қўйди-да, чирсиллатиб тупурди. Анави девор устидагилар ҳам, майдонда, Ўлка Бошқарувчисининг байроғи остида тўпланган бинафшаранг чакмонлилар ҳам хайратдан оғизларини ланг очишган: Даштлик нега хужум бошламаяпти? Даштлик эса ишни чўзаётгани йўқ. Даштлик Вудри бугун сизга насиб этадиган муваффақиятнинг қимматини чуқур англаб етишингизни истайди, жаноблар.

– Менга кулоқ солинг!

Вудри овозини жанг шовқин-суронидан ҳам баландроқ кўтариш учун хайқирганича, отларнинг бир қатор тизилиши ва жангнинг қайноқ тафтида от елдириб, қорайиб куйган башаралар сафда бир текис кўринишини кузатди.

– Тоббо!

Ифлосланиб кетган мовийранг ёпинчиғи отнинг икки ёнини ёпиб турган Тоббо олий кўмондоннинг ҳузурига етиб келди. Унинг кўзида ишонч, садоқат ва итоаткорлик зухур топганди.

– Мен бу ерда мовий чакмонлилар билан қоламан. Сен отлиқларни бошлаб кетасан.

Ва кўли билан имо қилди. Аммо у олишиб-талашаётган тўда томонга эмас, тор-мор этилган қаданг ҳужумчиларининг қочиб бораётган қолдиқлари қоп-қора нуқтадек бўлиб кўзга ташланаётган тарафга ишора қилаётганди.

– Таъқибга бошчилик қил, Тоббо.

Собиқ подачининг кўзларида ажабланиш ифодаси пайдо бўлди:

– Отлиқ кўшиннинг ўрни шу ерда-ку?! Ахир кўрмаяпсанми хўжайин – Ўлка Бошқарувчиси жангга охирги кўшинини ташлади-ку. Улар камчилик, аммо ҳаммалари Халоскор тўралар мазҳабидан. Отлари ҳам янги алмаштирилган, тетик отлар. Бошқарувчининг эса йўкотадиган ҳеч нарсаси йўқ. Агар ҳозир улар бизнинг пиёдаларимизга қарши от суришса, уни ёриб ўтишади ва кимирашга имкон тополмаётган, аммо хануз муваффақиятли қаршилиқ кўрсатиб турган темир совутлилар кўшинини озодликка чиқариб юборадилар. Кўрқоқларнинг ортидан қувишга ҳожат йўқ, кўмондон. Янги кучларни янчиб, эски-

ларини кейин ҳам саранжомлайвераимиз! Менга равшан бўлиб турган нарсани наҳотки сен тушуна олмасанг, Вудри?!

– Сен буйруқни бажар, Тоббо!

Даштликнинг ола-кула кўзларида кўркувга ўхшаш бир нима акс этди. Кўз қорачиғлари ўйнаб, қовоқлари разилона кисилиб-очилди. Тоббо ана шундагина гап нимада эканлигини тушунди. Тушунди-ю, ўз шуурига ишонгиси келмади, ана шу нарса унга панд берди. Ва фақат унгагина эмас. Шу пайт нимадир қарсиллаб бошига урилди-ю, кўз олдини кўкиш-оқ парда қоплади, сўнг онгини қоронғилик босди. У қўлларини ёзиб типирчиллаганича ортига ағдарилди, от тепасида бир муддат ҳаракатсиз қотди, сўнг ўтнинг устига қулади, шу тасодиф туфайли ҳам ўзи томон ирғитилган аркон сиртмоғидан қутулиб қолди.

Вудри шашпарини ёнига ташлади ва у қайишида ўйнай бошлади.

О, Абадият Соҳиби, ўзинг асра! Наҳотки, ҳатто мовий либослилар орасида ҳам ўз эгасини қопадиган кўппаклар бор бўлса? Вудрининг лаблари титрай бошлади. Лаънати Лланнинг касофати... Яна-чи? Яна кимлар Тоббога ўхшаб унинг иродасига қарши боради? Лекин суворийлар унга эҳтиром билан қараб турардилар. Улар Тоббо билан бўлган сўхбатни эшитганлари йўк, асосийси – кўмондонларининг кўз қорачиғи телбавор ўйнаганини кўришмади. Лекин улар Тоббонинг бошлиқ билан гап талашганига гувоҳ бўлишди.

Кўмондон билан-а! Тагин жанг майдонида-я! Ўзидан кўрсин!

Вудри тишларини ғижирлатганича, биринчи кўзи тушган мовий либосликни хузурига чақирди. Қўли билан дашт томонга имлади:

– Даштга! Даштга! Қувиб етинг! Бирортаси ҳам қочиб қутулмасин.

Суворий бош ирғади, ўзига ташланган шашпарни чакқон илиб олди, денгиз мисоли чайқалиб-ҳайқириб турган исёнкор отликлар бўлинмасини бепоён дашт томон ортидан эргаштириб кетди.

Ҳаммаси тамом...

Вудри бир неча марта чуқур-чуқур, хириллаб нафас олди, мовий чакмонлиларга буйруқ берди: «Ортимдан!», майса устида қўлларини ёзганича чалқанча қулаб ётган Тоббога кўз қирини ташлади; отни Алвон Совутли қиролнинг қароргоҳи томон бурди. Унинг қўлида ирғитиш учун сиртмоқ қилиб тайёрлаб қўйилган аркон бор эди.

11

– Олиб келишяпти! Олиб келишяпти! – деган овозлар атрофни тугтиб кетди.

Тиқилинчда бир-бирларига сиқиб қўйилган одамлар турганиб-сурганиб, бўйинларини чўзишади; зич сафланиб оломонни тош йўлга

ўтказмасдан тўсиб турган темир совутли аскарларнинг боши тепасидан бўлса-да, назар ташлаш учун оёқ учиди кўтарилишга ҳаракат қиладилар.

– Олиб келишяпти-и-и-и-и-и!

Одамларга тўла майдон гувиллайди. Унинг қарши томонида, Муқаддас Тепалик рўпарасида тахтасупа тикланган. Унинг янги йўнилган ёғочидан тиниқ, офтоб нуридан учкунланиб турган мум томчилаб турибди. Супа атрофига эса оппоқ, ҳафсала билан рандаланган устунлар ўрнатилган. Уларнинг тепасидан тўсин ташланиб, темир илгаклар маҳкамланган, ҳар бир илгакка сиртмоқ қилинган арқон илиб қўйилган. Илгаклар худди иш бошлаш олдидан машқ қилиб олаётган каби шамолда аста чайқалиб турибди.

Шаҳар узра, бир-бирини туртиб-суртиб бораётган одамларнинг шовкин-суронини босиб, қўнғироқ жаранги атрофга ёйилади. Вақт ҳали эрта бўлишига қарамасдан уйлар рангдор матолар билан безатиб бўлинган: шаҳар ҳокимининг буйруғига биноан уй эгалари туни билан хонадонларига зеб бериб чиқишган. Қуёш нури совутларда жилоланади, қамоқхонадан майдонга қадар саф тортган ёлланма аскарларнинг найзалари тигида ярқирайди.

– Олиб келишяпти!

Аммо йўлда ҳеч ким кўринмайди. Қуёш тобора тиккалаб бормоқда. Аёллар ўзларига шармандаларча ёпишиб келаётганларни нари туртиб, рўмоллари билан юзларидаги терни артадилар. Эркаклар ҳам, бу тикилинчда агар уддасидан чиқа олсалар, камзулларининг тугмасини ечиб қўйишади. Фақатгина каффорлар удумларига кўра қора рангли калин ёпинчқларига ўранганларича терлаб туришга мажбурлар. Ва яна, супанинг шундоққина ёнгинасида баланд устунларга ўрнатилган узункурсиларда салтанат аъёнлари ўз нуфузларига муносиб равишда кимир этмасдан ўтирибдилар, олтин ип билан тикилган оғир либосларда кибр сақлаб ўтириш эса, ишонаверинг, осон иш эмас.

Нихоят олисдан бир зумга қўнғироқларнинг ҳам жарангини босиб кетгулик ҳайқириқ эшитилди; одамлар яна ғимирлаб қолишди; оломон қайтадан бир-бирини туртиб-эзиб, аскарларнинг жонли тўсиғини ёриб ўтгудек олдинга интила бошлади; бир нечта отлиқлар қийқирганларича, кўча бўйлаб от елдириб ўтишди ва супага олиб чиқувчи зина олдидан отдан тушишди.

Маҳкумлар қўққисдан кўзга ташландилар, улар ҳар томондан куршаган соқчилар сикувида жуда секинлик билан илгари одимлайдилар. Занжирларнинг тикирлаши қўнғироқ жарангига ҳамоҳанг таралади. Биринчи ва иккинчи маҳкумларни кўриқловчи аскарлар шу қадар кўп эдики, уларни кўриш учун баландга сакраб, темир дубулғалар те-

пасидан қараб улгуришга тўғри келади. Кейин оддий исёнкорларни олиб ўта бошлашди: бу ерда соқчилар сафи у қадар зич эмасди, ўлимга маҳкум этилганларни бемалол томоша қилса бўлади. Аммо буларнинг кимга ҳам кераги бор?

Соқчилар жуда секин қадам ташлайдилар. Олиб кетилаётганлардан биринчисини – оловранг совутга бурканган, оёқ-қўллари чирмаб боғланган, юзи эса бошоқ тасвирли тож остидаги дубулға ортида кўринмай турган паҳлавонни кўрқув, хурмат, эҳтиром ила сукут ичида кузатиб қолишади. Бу сокин, виқорли одимлашда қандайдир ноинсоний улуғворлик сезилиб турарди. Турли овозалар оғиздан-оғизга кўча бошлади: Уни қийноққа солишмабди; Унинг қўлбандларини ҳам ечишмабди; Унинг совут-аслаҳасини ечишга журъат этишолмабди. Баъзи билағонлар ўзларидан кўшиб ҳам қўйишади: жаллод ўз нишонини курси устига шартта ташлабди-да, Унинг ҳаётига дахл қилолмаслигини айтибди. Аммо шўрлик жаллодни ҳам тушунса бўлади, бечорага жарима солишибди-ю, аммо лавозимидан олиб ташлашмабди.

–Маҳкумлар орасида ғилдиракка тортилишдан қочиб юрган қотил ҳам бор экан.

– Қотил дейсизми?

–Ҳа, қотил! Валинеъматимиз Арбих-дан-Лаллга қўл кўтарган баттол.

–Демак, уни ҳам ушлашибди-да?

–Ҳа, шундоқ.

...Занжирбанд қилинган, устидан симтўр ташланган паҳлавон кўчадан ўтиб бориб, муюлиш ортида кўздан йўқолгач, оломоннинг бутун диққат-эътибори, хис-туйғулари кейинги маҳкумга қаратилди: озгин, нимжон, қонга буланган сочларига оқ тушган кекса банди гандираклаб келмоқда.

– Ана, қаранглар, Ллан!

– Э, Худо, кўзларини қаранг!

– Ўлиб кетгур, ваҳший!

– Ҳазрат, алвидо!!!

– Буни ким айтди? Дарҳол ушланг!

– Аа-ааа-аа-аа-а!

Ллан, занжирини шақирлатганича, бир текис тебраниб бораётган Оловранг либосли гавда ортидан кетиб боради. Ҳеч нарса унинг эътиборини тортмайди, туни билан қийноққа солинган танаси оғриқни деярли сезмай ҳам қўйди. Черков хизматчиларини оломон орасида сазойи қилишмайди. Аъёнлар уни хуфя қилиб, қоронғи зиндонда савалаганлар. Жаллодлар роса уринсалар ҳам унинг инграшини эшитмадилар: улар Ллан аллақачон оғриққа бардош беришга кўникканидан

беҳабар эдилар. Унинг илгаригидан ҳам ўттироқ чакнаб турган кўзлари ўтмишга қадалган; зеро, у энди келажакка ишонмайди, бугунги кундан эса унга насиба йўқ: янги йўнилган ёғочдан ясалган супагача бўлган қисқагина йўл босиб ўтилса бас.

Қичқириқлар элас-элас, узуқ-юлуқ эшитилгандек бўлади-ю, бетаъ-сир, бесамар ҳавога сингиб кетади.

- ... дўзахи, қонхўр!
- ... онамнинг қотили!
- ... черков ҳайвони!
- ... алвидо, ҳазрат!
- ... ааа-аа-аа-а-аа!

Ллан бу қичқириқларнинг гўё ўзига алоқаси йўқдек, илгарилаб бо-раверади. Улкан этикларни кийиб олган соқчиларнинг оёқлари ораси-дан унинг ифлос, куйдирилган панжа-товонлари кўринмасди ҳам. У чап оёғига қаттиқ оқсайди.

Маҳкумнинг ортидан, соқчилар ҳалқасидан ташқарида, сочи қирилган черков хизматчилари изғиб юришибди. Улар Лланни тин-май дуоибад қилган кўйи, диндан қайтган муртад ўтиб бораётган кўча ва йўлларни хавф-хатарлардан ва фалокатдан тозалаш учун муқаддас ўтларнинг тўпларини тутатадилар. Ллан эса уларнинг дуоибад кўшиқларини эшитмайди. У ўтмишга нигоҳ тикади.

... Мана, ҳамма иш ҳалокатга учраган ўша машъум кун. Бошоқ тасвири баланд байроқ оғиб, тепаликдаги Оловранг гавда ғойиб бўлиб қолди; оддан қулаб, худди оёғидан чопиб ташлангандек кескин ағдарилади. У ерда нималардир содир бўляпти, одамлар саросимада, мовий либослилар тўс-тўполони орасида қиличларнинг бир-бирига урилишидан сачраган учкунлар чарақлайди. Олисида, ортларида, жанг майдони ташқарисида нималар бўлаётганини ҳеч ким тушунолмай-ди. Аммо ўртада сикилиб қолган темирсовутлилар кўшини эркинлик-ка ёриб чиқди; жанг қизиби бормоқда, аввал бўқиришга, сўнг умидсиз инграшга айланиб бораётган ҳайқириқ яна қайта жонланди. Қуролни ташлашга шайланиб турган кўлларга куч кириб, яроғни аввалгидан ҳам маҳкамроқ сиқади: «У ўлди! Биродарлар, Алвон Совутли қирол ўлдирилди!»

Энг олдинги сафда турган қароллардан бири темир совутлининг юрагига санчишга тайёр турган найзасини ерга улоқтириб, бошини чангаллаганича, орқасига қарамасдан қочишни бошлади. Унинг ор-тидан яна биттаси, ўнтаси, кейин юзтаси тирақайлаб қоча бошлади. Бинафшаранг ёпинчқили суворийлар эса, худди жонсиз кўланкалар каби ҳеч қандай сассиз, садосиз, совуққонлик билан илдам елиб бориб, қочаётганларни аёвсиз чопиб – сўйишади. Кимдир унинг ёнига келиб

аста пичирлайди: «Ҳазрат Ллан, манавини кийиб олинг, йўқса сизни таниб қолишади...». У бировнинг увадасини устига илиб олди...

О, Азиз-авлиёлар, атрофдаги шунча ёвузлик қаёқдан келди ўзи? Ахир бу ерда турганларнинг ҳаммаси оддий бўз кийим кийган йўқсилларку? Ахир ҳамма саъй-ҳаракатлар шулар учун бўлмаганмиди? У ҳолда нима учун улар менга бунчалар нафрат ва ғазаб билан тикилишмоқда? Бирорта ачинган ёки меҳрли нигоҳ кўринмайди-ку?..

* * *

Ллан бир лаҳзада бутун оломонни нигоҳи билан қамраб олди – ҳаммасини бирваракайига: ёвуз ўқрайиб турган янги омма ҳамда найзадор соқчилар ва муми чакиллаб томиб турган ёғоч дорлар. У ғижирлаб, эгилиб кетаётган нарвондан кўтарилиб бораркан, бўкириб-бақираётган одамларга бенажот тикилди. Унинг енгил, тошсиз вазнидан пиллапоя салгина овоз чиқариб, унчалик қисирламаса-да, аммо мана шу эшитилар-эшитилмас овоз ҳам худди дафн мадҳияси каби занжирларнинг шақирлашини, оломоннинг ҳайқиригини ва кўнғироқларнинг жарангини босиб кетгандек бўлди.

«Энди қалайсан, Ллан, – сўз қотгандек бўлади пиллапоялар, – мана ҳаёт йўлинг ҳам адоғига етди... Сен айтган тенглик қани? Сен ночор-нотавонларга башорат қилган Қуёш Салтанати қаерда қолди? Энди Абадият Соҳибининг хузурида туриб ҳамма ишларинг учун жавоб берасан: эзгулик учун ҳам, ёвузлик учун ҳам. Умуман, бирор хайрли иш қилганмисан ўзи? Қара, сенинг башаранга кимлар тупуряпти. Сенга ишонган одамларнинг кўзларига бир кара: сенга садоқат кўрсатганларни ҳозир дорга осишни бошлашади... Сен ваъда берган ҳақиқат қани, Ллан?»

Маҳқумни титроқ босди. Ҳақиқат қаерда қолди? Фикр-хаёл уни яна кечаги кунларга етаклаб кетди... Мана, у Шимолий Бошкентда. Шаҳар худди ўлат теккандек бўм-бўш. Тўраларнинг уй-жойларини бузиб ташлаганлари йўқ, аммо гаров пулининг ўзи уларни хонавайрон қилишга етарди. Кўҳна Қироллар томонидан тақдим этилган барча эркинликлар ва имтиёзлар, муҳр босилган ва олранг бош ҳарфлар билан ёзилган ҳамда яқин ўтмишда тасдиқланган васиқалар ўтда куйдирилди; ўлка бошқаруви – магистрлик буткул тарқатиб юборилди ва шаҳар маҳаллий мулкдорларга тегишли мавзеларга бўлиб юборилди. Савдогарларнинг ва усталарнинг қора ва оқ нишон тасмалари олиб ташланди. Бундан буён ва тоабад уларнинг барчалари уч тоифа қаролларга – чоракорликка тортилган қароллар, савдогар қароллар ва ҳунарманд қаролларга айлантирилдилар. Лекин ҳар ҳолда улар ти-

рик қолдирилдилар. Кўчалар бўйлаб эса, тор дераза тирқишларидан чиқиб турган ходаларда сиртмоққа тортилган «чиллаширлар» – Ллан шаҳарлик саводли камбағалларни шундай атар эди – қатор қилиб осилган. Шаҳар ҳокимлиги буйруғи билан ярим тунда шаҳар дарвозалари хоинона тарзда исёнчиларга очиб берилгунига қадар улар бор кучларини сарфлаб шаҳарни ҳимоя қилгандилар. Улар ҳаммаси бир-бирига яқин қилиб осилган. Кенгроқ қилиб осиб учун эса ходалар ҳам етмаган бўларди. Пастда, қатл этилганларнинг акашакдек қотган оёқлари остида уларнинг фарзандлари зор қақшаб ўтиришибди. Шаҳарда очлик бошланган, бировнинг ортиқча бир бурда нони, эҳсон қиладиган сариқ чақаси йўқ. Етим-есирларга ҳеч ким садақа бермагач, улар астагина тош йўлкаларга чўзилиб, ҳатто кўкариб кетган қовоқларини ёпишга ҳам ҳоллари келмасдан, аста жон берадилар...

...Лланнинг оёқлари тагида ёғоч пиллапоялар липиллаб, ғижирлагани-ғижирлаган. Охирги пиллапоя ҳам бир эгилди-ю, устидаги юкдан озод бўлган кўйи «ғийк» этиб, енгил нафас олди. Мана, ниҳоят у супа устига чиқди. Сал нарироқда, супанинг чеккасида – устун. Алвонранг чакмонли қирол устунга занжирлаб ташланган. Атрофига эса мумланган шох-шаббалар супанинг ярмигача ғарамлаб қўйилган. Супанинг тахталари ўт олиб кетмаслиги учун эса шох-шабба остига супанинг ярмини эгаллаб турувчи тунука қопланган. Жаллоднинг кўлида машъала алангаланмоқда. Буниси жаллодбоши эмас, балки калласига халтақалпоқ кийиб олган бошқа жаллод эди. Уч оёқли япалоқ ўчоқда узун пўлат сихларни киздиришяпти.

Лекин бу сен учун эмас, Ллан. Сенинг рўпарангда, икки қадамгина нарида болта санчиб қўйилган, йўнилмаган ғўла – жаллод кундаси турибди. Болта ҳафсала билан тозаланган, фақат унинг муҳрасида бир нечта тирналган нуқталар бор, холос. Бу болта бошингга тушмасидан олдин яна нималарни эсга олишни истардинг, Ллан?

Ҳа, эслади...

... Бир куни Бош Майдонда жарчининг наъраси эшитилиб қолди. Унинг овозида шодонлик бор эди. Кечагина кўркув исканжасида қалтираб турган шаҳарда тирик жон борки, қувончли садо келиб турган томонга қараб югурди. Охирги ҳафталар ичида жарчи биринчи бор қатл ҳақида эмас, балки афв ҳақида хабар бермоқда эди. «Даштлик» лақаби билан кўпчиликка маълум бўлган қарол Вудри афву марҳаматга ноил кўрилди. У ақл-хушини йиғиб олиб, исёнчиларнинг йўлбошчисини асир олгани ҳақида ҳукуматга шошилинч хабар етказган; шу боисдан ўз гуноҳини ювиб, жазодан қутулиб қолди ва аслзодалиқ унвонига эга бўлди. – Бундан ташқари, – овозини шодон кўтарди жарчи, – Вудри отлик кимса олижаноблик ила бундан ҳам ортиқроқ эзгуликка қўл урди.

У яширин йўллар билан нуфузли дан-Баэл наслидан қолган ёлғиз ёдгор бўлмиш қизалоқни ажалдан қутқариб, фалокатлардан асраб, авайлаб салтанат ҳукмдорининг саройига топширди. Шу муносабат билан номи зикр этилаётган Вудри садоқатли ва олижаноб аслзода сифатида аслзода Баэлларнинг Шоҳи Китоби рўйхатиغا киритилади Вудри дан-Баэл номини олади ҳамда уларнинг Рамзий нишонлари ҳамда ермулкларига эга бўлади. Бу ҳодиса ҳар бир кишига ўрнак ва ҳар ким ўз амалларига кўра насибасини олмоғига далолат бўлсин.

Лекин жарчининг сўзларини аллақандай бир зоти пастнинг қичқириғи босиб кетди. У муштларини дўлайтириб, уят ва ҳақоратли сўзларни айта бошлади. Унинг ёнида турган одамлар дарҳол тисарилдилар ва атрофи дарров кенг очилиб қолди. Бир пайт кимдир ваҳима аралаш бақариб қолди: – «Қаранглар, Ллан!» Шу ондаёқ соқчилар оломонни худди чириган ғўла каби у ёқ-бу ёққа улоқтирганича ўзини итоатгўй авом орасига урди...

* * *

Кейин уни худди қутурган ҳайвон каби кишанланган, ёпиқ аравага қамаб қўйилган ҳолда олиб кетишди. Шамол араванинг тирқишларидан чириган жасадларнинг бадбўй ҳидини олиб киради; ташқарини кўришнинг имкони бўлмаса-да, ўлимтик ҳиди ва ўлаксахўр қушларнинг овозидан кўча бўйлаб ниҳоятда кўп мурдалар осиб қўйилганини бемалол англаш мумкин эди. Шарқий Бошкентдан унинг ёлғиз ўзини олиб кетишди; қолганларнинг ҳаммасини қириб ташлашган, шекилли. Тирик қолганларни эса битта-битталаб тутиб олишган.

Ростдан ҳам, бу ерда, Янги Бошкентда, тош зиндонларда атайин шу бугунги кун учун асраб қўйилган юзлаб асирлар ириб-чириб ётибдилар. Лланни эса мухтарам тўраларнинг зафар байрамларига янада ўтқирроқ таъм бериш мақсадида қўлга олган жойларида қатл этиб қўя қолмасдан тирик қолдиришди: исёнга раҳнамолик қилган роҳиб отани қатл этиш манзараси Алвонрангни ўлдириш каби мароқли эди. Чунки қирол – ҳар ҳолда қирол. Ллан эса – авлиёликка даъво қилиб юборган эди. Унга бўлган нафрат ҳам шунга яраша, шу боис ҳам унинг ўлими ёқимли ва завқли бўлади...

Жаллод ўз болтасининг сопини эркалагандек силаб-сийпаб қўйди.

Ўнлаб исёнчилар дор тўсинлари остига келтирилди, бўйинларидан сиртмоқ ўтказилиб, темир совутли аскарлар дор арқонларини тортишга тайёрландилар.

Кўнғироқ ноласи ҳам худди жони узилгандек ногоҳ тўхтади.

Ллан хотиржам ҳолда кунда ёнига келди, сукутдаги, қизиқиш билан қатлини кутаётган оломонга яна бир бор назар ташлади ва титраб

кетди. Унинг қаршисида, баланд курсида, ҳукмдорга якин ерда Вудри зарҳал билан тикилган, мовийранг майдон ўртасидаги аждар тасвири уашталанган чакмонда ўтирарди. У ёнидаги озгин, олтинранг сочли қизни, тўғрироғи ўсмир қизалоқни чап қўли билан менсимайгина кучиб ўтирарди. Ллан билан Вудрининг кўзлари тўқнашди. Даштлик истехзо билан лабини буриб, шу қадар сезилар-сезилмас елкасини қисиб қўйдики, буни Лландан бошқа ҳеч ким пайқамай қолди; елкасини қисиб, маҳкумнинг синчков нигоҳига жавобан ёқимсиз ишшайди.

Вудри дан-Баэл, граф ва аслзода Баэл – ҳукмдорлик марҳаматини кўрсатмоқлик ҳуқуқи ила ва муқаддас никоҳи ато этган қувончи ҳурмати жаллод кундасининг ёнида турган исёнчига бўлган нафратини унутди, ҳатто бу «аҳмоқ чол»ни кечириб ҳам юборди.

Ллан тиз чўкди ва юзини ғадир-будур кунда юзига қўйди.

Бу ёғига фикр-хаёл йўқ – ҳаммаси йўқликка учди-кетди. Фақат биргина савол жаллоднинг киздирилган пўлат мили каби шуурини қуйдириб ўтди:

– Нима учун?! Қани ҳақиқат?

Эгилган бош узра жаллод болтасининг сояси ўйнаб ўтди; ойболта тиғидан аксланган офтоб нури кўзини қамаштирди.

Ана шундагина Ллан ҳаммасини тушунди.

Тушунгач эса, бошини буриш ва баландда нур сочиб турган қуёшни бир мартагина кўриш истагидан ўртанди. Қуёш унинг елкалари ва бўйнини ўз ҳарорати билан силаб-сийпаламоқда эди. Қуёшнинг кўриниши қандай эди-я? Ваҳоланки, Ллан одамларни Қуёш Салтанати томон бошлаб боришни ваъда қилгани ҳолда охириги йилларда тепасида турган офтобга, ҳатто бир марта кўз ташлаб ҳам қўймабди.

12

... Кейин жаллод болтасини кунда устига қўйди, ҳукмдорга таъзим бажо этди ва оломон томонга қўл силтаб қўйди. Ўз ишини яхши ва чиройли бажарган кишининг ўзидан мамнун қиёфасида пиллапоярлардан пастга туша бошлади.

Қалпоқ кийган иккинчи жаллод эса ўчоқ ёнидан узоқлашди. Оломон жим бўлиб қолди, ҳозиргина сават ичига отилиб тушган бош шу лаҳзанинг ўзидаёқ унут бўлди. Одамлар сукут ичида фахрий минбар томонга ўгирилдилар: ҳукмдорнинг қандай шодланаётганини кўришга ким ҳам қизиқмайди? Оломон орасидан жуда озчилик бу қатлдан қувонишни истамасди. Мен ҳам ўшалар жумласидан эдим. Мен бу сайёранинг ҳукмдорига ҳам, унинг қувончига ҳам тупурдим. Энг асосийси, мен мовий либос кийган қизалоқ билан – янги «тайёрланган»

сохта граф Вудрининг ёш рафикаси билан нигоҳларимиз дуч келиб қолишидан кўрқардим. У мени кўриши биланок, курсисидан сакраб туриб, ёнимга югуриб келишидан кўрқардим; мени оломон денгизи орасида ҳеч қанақасига таниб олиши мумкин эмаслигини яхши англаб турсам-да, минбардан жуда олисда турган бўлсам-да, у ҳозир ҳеч нарсани кўрадиган аҳволда эмаслигини тушуниб турсам-да, барибир юрагимда хавотир бор эди.

Олла, сингилгинам... Таолла – Фэй Шпанна дан – Баэл. Сенинг исминг ўзингдан кўра қудратлироқ экан, шу исм буюк бир исённинг бартаграф этилишига сабаб бўлди. Сен жимгина ўтириб, мунгли кўзларингни олисларга тикканингча мени кутяпсан. Мен эса... мен... сени сотдим.

Аммо ўзга чорам ҳам йўқ эди! Машинани тўхтатиш зарур эди. Муросанинг баҳоси ана шунақа қиммат бўлди. Улар сенинг тирик эканингни билишарди ва бетўхтов излашаётганди. Мен эса Алвон Совутлининг аёнларидан кимнидир сотиб олишим шарт эди. Бу исён ҳам худди бошқа кўзғолонлар каби йўсинда яқун топиши, қандай бўлмасин, машинани тўхтатиш керак эди.

Ҳатто Арбих – дан – Лаллнинг ёндириб юборилган уйи олдида ҳам асло афсусланганим йўқ эди. Демак, унинг ҳаёти ҳам ана шу нарх ичига киради, лекин чегирмаси билан. Қизалоғим, Арбих ўз ваъдасида қаттиқ турди; сени осонгина бериб юборгани йўқ. У ўз ҳаётини жуда қимматга сотди; уни мен туфайли ўлдиришди... Лекин менинг бошқа чорам йўқ эди! Арбихни кутқаришнинг имкони бўлмади, чунки у сени асрашга онт ичганди, сингилчам. Бу ваъдасини бузишга уни ҳеч нарса мажбур қилолмаган бўларди... Сен эса бу вақтга келиб сотиб юборилгандинг, сени жуда қимматга сотдик – сени сотиб олганлар сен туфайли ўз ҳаётларини асраб қолдилар... Мен эса машинани қандай йўл билан бўлса ҳам тўхтатишим керак эди!

Вудри фақат сенга эришиш эвазига Алвон Совутли қиролнинг бўйнига сиртмоқ ташлаб, уни мамлакат ҳукмдорига ушлаб беришга рози бўлди.

Нуффир мен ҳақимда қандай фикрга борди экан? Бу унинг шахсий иши. Мен эса унга ўз манфаатимни очиқ айтганим йўқ. Улар мени ҳукмдорнинг одами деб ўйлашди, менинг бутун саъй-ҳаракатларим эса савдолашиш учун тайёргарлик эди, холос...

Мен ўзгача йўл тута олмас эдим! Арбих... у ҳаётимнинг охиригача ҳаёлимдан чиқмайди. Тўғри, у жуда кексайиб қолганди... умрининг ниҳояси яқинлашиб қолган эди. Каффорлар уни ўлдиришлари мумкинлиги менинг ҳаёлимга ҳам келган эмасди. Олла эса... начора... У аслзода бўлиб туғилганди ва шундайлигича қолди. Мен аслида унинг ҳаётида ҳеч нарсани ўзгартирганим йўқ. Мен унинг ҳаётига тасоди-

фан кириб қолдим ва ундан чиқиб кетдим, холос. Менинг бу ерга келиб қолганимнинг ягона сабаби эса – машинани қандай бўлмасин, тўхтатиш шарт эди!

* * *

Мен ўз-ўзимни тинчлантириб, бирор ишқал чиқармаслик учун жаҳлга эрк бермасликка кўп ҳаракат қилдим. Оллани ва унинг ёнида ўтирган, шу норасида гўдакни сотиб олган Вудрини кўрганимда бир ножўя иш қилиб қўймасликка бир амаллаб муваффақ бўлдим. Мен ундан нафратланаман, дўрдок лабидан, истехзоли ишшайишидан нафратланаман, аммо ундан нафратланишга ҳаққим йўқлигини ҳам яхши биламан, чунки мен унинг қизни сотиб олгани учунгина нафратланяпман. У шунчаки харидор, холос. Лекин қизалокни сотиб юборган менманку. Ҳа, фақатгина ўзим!

Аммо кутурган кибер энди одамларнинг суяклари устига ўзининг мантиқий электрон адолатини барпо эта олмайди. Бироқ суяклар барибир синдирилади, чунки одатга кўра тарихан деҳқонларнинг кўзғолонлари турли қийноқлар ва қозиклар билан якун топади, бу борада мен бирор чора кўришга ожизман...

Қўлимдан нима ҳам келади ўзи? Уйга қайтганимдан кейин ТҚБнинг расмий ходими гувоҳномасига эга бўламан ва таътилга чиқаман. Бори шу. Серёга елкамга қоқиб, бир мактаб қўйган бўлади. Кейин Фрязинога бориб Аришкани кўриб келишим мумкин. Кейин хотинимни илиб кетган аблахнинг тумшуғига ҳам балки битта мушт кўярман... Буларнинг ҳаммасига имконим етади, лекин бу менинг Ерда амалга оширадиган шахсий ишларим...

Мен қаршимдаги манзарадан кўзимни олиб қочиб, ўз фикрларим билан банд бўлгунимча, жаллод супадан тушиб кетди. Унинг ёрдамчиси эса ўчоқдан чўғдек қизартириб қиздирилган сихларни олди-да, кибернинг қаршисига келди. Дубулға копқоғининг тирқишига чирсиллаб турган тигни киргиза бошлади... Менинг киберлар техникаси ҳақидаги бутун билимларим чиппака чиқди. Одамнинг юрагини товонигача тушириб юборувчи даҳшатли ўқириш майдон узра кўкка таралди.

Кибер-машина худди одамга ўхшаб бор овози билан чинқирмоқда эди!

Унинг додлашига тоқат қилиб бўлмасди.

Типирчилаб, занжирдан бўшалишга уринади, мумланган арқонларни узиб ташлашга ҳаракат қилади. Дубулға остидан эса икки томондан қон сизиб оқа бошлади – одамнинг қони. Қирол қирмизи либосда бўлгани боис унинг кўзларидан қон оқиб тушаётганини сезиш

қийин, лекин бу қон ҳар ҳолда унинг қизил чакмонидан тўқроқ рангда эди. Гулхан алангаси эса унга тобора яқинлашиб кела бошлади, мана уни олов тиллари ялаб-юлқамокда... Кейин буткул камраб олди. Қизил пластмасса совут иссиқдан шишиб кетди. Суперпластдан тайёрланган либослар ранги қорайиб, бир челак балчикдек оқиб тушди. Кибер эса додлай-додлай, ниҳоят овози ўчди. Шакл-шамойилсиз ва унсиз ҳолда занжирда осилганича қолди.

Энди ҳаммаси равшан! Кибер ўрмонда бузилиб, ишдан чиққач, кимдир уни топиб олган. Унинг ичидаги машинани кўмиб ташлаб, пластмасса совутни кийган-у, ўзини Алвон Совутли қирол дея эълон қилиб, оломонни кўзғолонга кўтарган.

... Мен кўзимни очганимда, осмонни кулранг булутлар қоплаганди, олачалпоқ булутлар орасидан ҳилолнинг бирров мўралаб кўйгани кўзга ташланади. Майдон бўшаб қолган, аъёнлар минбарида ҳеч ким йўқ, гиламлар ва безактасмалар йиғиб олинган, бекорчилар тарқалиб кетишган, фақат бир неча ўнта кўнгли бўшлар, асаби чатоқларгина у ёқ-бу ёқда йиқилиб ётишарди... Гоҳ-гоҳ кимдир хушига келиб, ўрнидан туради, теварак-атрофга аланглаб олгач, дорсупани куршаб, кўриқлаб турган соқчиларнинг бўралатиб сўқинишлари остида шоша-пиша жўнаб қолади. Менинг ва бошқа юраги заифларнинг омадимиз бор экан: оломон хушхол кайфиятда тарқалгани боис, йиқилиб ётганларни босиб-топтаб ташлашдан тийилибди. Чамаси, устимиздан сакраб ўтиб кетаверишган. Фақат бир неча кишигина ғалати тарзда япаски бўлиб ётарди – гўё аввал обдан судраб кейин эзиб ташлашганга ўхшайди. Аммо уларнинг тепасида аллақачон фаррошлар пайдо бўлиб улгуришибди. Япалоқ жасадларни темир чангақда ердан кўчириб, чиқинди қутисига ташлай бошлашди.

Мен ўша оқшомдаёқ Янги Бошкентни тарк этдим, Шарққа кетаётган карвонга қўшилиб олдим. Аравалар одамга тўлиб кетган: қочқинлар ўз уйларига қайтмоқда эдилар. Улар вайроналарни тиклашга шошилишади. Одам ташиш ҳам даромадли иш бўлиб қолди, савдогарлар от-аравалари учун йўл ҳақиға каттагина пул сўрашарди. Одамларнинг юзидаги қувончнинг чеки йўқ. Улар йўллардаги осойишталикдан шодланишади. Ўлка Бошқарувчисини олқишлашади, ҳукмдорни шарафлайдилар, ҳар бир учраган қовоқхонда граф Вудрига соғлик тилайдилар. Чунки у «... бекорға қароқчилик қилган эмас, қаердан қандай фойда чиқишини билади...», «...ҳар қандай ҳалол одам у билан ошна бўлишдан ор қилмайди...». Мен қовоқхоналардаги улфатчиликларга қўшилмасдим, мени ичкилик билан сийламоқчи бўлсалар, рад этардим. Аввалига мени одамови деб уялтирган бўлишди, кейин ичишга мажбурлаб кўришди, охирида эса қочқинлардан бири менга ола қарай

бошлади ва менинг «хотинчалишлигим» тўғрисида гап тарқатиша бошлади. Мен беш-олтитасининг касалини текинга даволадим-да, тиббиёт бўйича илмий асар ёзаётганимни, асаримни ёзиб бўлмагунимча ичкилик ичмасликка қасам ичиб қўйганимни айтдим. Шундан кейингина мени ўз холимга қўйишди.

Йўл бўйлаб эса қотилликлар давом этмоқда эди, мен буларнинг ҳаммасини ўз кўзларим билан кўриб турардим.

Исёнчиларни қатл қилиш учун ўзлари яшаган жойларга, соқчилар куршовида олиб кетмоқдалар. Улар мардона, инсоний бир сабр билан муносиб жон берадилар; ўлимни олифта кўтаринкиликсиз, шу билан бирга шармандаларча чинқирмасдан қаршилайдилар: хаммалари эмас, албатта, лекин кўпчилиги. Улар сиртмоқ остига келтирилар эканлар, нималарнидир ялиниб-ёлворишмайди, шу вақтгача улар гўё бир умр хорликда яшамагандек қадрларини юқори тутадилар. Бу эса тўраларнинг ғзабини кўзғайди, улар кутура бошлайдилар, ҳукм чиқарувчилар қатлнинг янги-янги турларини ўйлаб топадилар. Бу қийноқлардан, ҳатто жаллодларнинг сочлари даҳшатда оқариб кетди. Лекин бу билан нима ҳам ўзгарарди?

Эрлар ўлимни бир мукофот мисоли қабул қилар эканлар, охириги сонияларда Алвонранг қирол ҳаёт эканини ва у яна қайтиб келишини айтиб, қичкиришарди. Бу бетўхтов овоза яна қаёқдан чиқа қолди? – билмадим. Лекин бу гап кундан-кунга теварак атрофга кенгроқ ёйилиб бора бошлади. Кишилар овозларини пасайтириб, кўзларини ола-кула қилиб, шу гапни тинмай такрорлашади.

Ва мен кўққисдан аввал тушунмаганларимни англадим: тўраларнинг қасослари нима учун бунчалар шафқатсиз? Чунки ўзини инсон дея ҳисоблай бошлаган одам энди чўчкадек балчикқа ағанамайди. Ўз хожасининг қонини кўрган қарол, унинг меросхўридан қамчи ейишни ўзига ор санайди. Исёндан кейин тўкилаётган шунча қонлар тирикларни кўрқитиб қўйиш учун эмас. Йўқ! Асло! Бунинг сабаби бошқа: ҳукм соҳиблари қулликдан кўз очганларнинг ҳаммасини битта қўймай кириб ташлашга киришганлар. Энди уларга янги, кўрқок, муте, итоаткор қуллар керак.

... Мен силкиниб бораётган аравада кетиб борарканман, Олла ҳақида, Арбих ҳақида ўйлайман. Кибер тўғрисида фикрлайман: энди уни топишни ўйламасам ҳам бўлади, демак, ҳисобдан чиқариш масаласи ҳам якунланмай қолди: лекин бу энди аҳамиятсиз, чунки унинг бўлаклари қаерлардадир ер остида қолиб кетган. Хаёлларим яна Олла томон етаклайди – у ўзини ташлаб кетганимга ҳеч қачон ишонмайди. У мени, ўз акасини сабр-тоқат билан кутади, узоқ кутади, умрининг сўнги дақиқаларигача мени кутиб яшайди. Ҳозирча ўз хона-

сида ўтириб, жимгина кутади. Бир оз балоғатга етганидан кейин эса тўшакда, анави кўпол, дўрдоқ лабли ҳайвоннинг ёнида ётганида, акасини кўмсайди... Сўнг яна Арбихни ўйлайман; у бир ўзи ўнлаб ёлланма қотилларга қаршилик кўрсатди... Кейин эса Оловранг қиролнинг Алвон ёпинчиғини олган йигитга томон ҳаёлим кетди.

У ўзини, ўз кўрқувини қандай енга олди экан? Аслаҳаларни унинг эгнидан ечиб олишга кўрқмадимикин? Оддий бир қарол қандай қилиб олий ҳукмдор даражасига етиша олди экан? Қандай?

Мен-чи? Мен эплотган бўлармидим? Албатта. Мен ўзимдан бошқага, дўстларимдан, билимимдан, ўзимизнинг Ер сайёраси қудратидан бошқа нарсага ишонмайман. У-чи? У мўъжизага ишонади. Аммо у ҳам совут-дубулға ичидаги нарсани кўргач, оёғини кўлига олиб, орқасига қарамай қочгани йўқ. У қатъий қарорга келди ва совут ичидаги ҳар хил чироклар липиллаб турган, темир, сим ва яна алланимабалолардан иборат ғалати, сирли махлуқни ерга кўмиб юбориб, дубулғани бошига кийди.

Мен ўрта асрлар андозасидаги эман миз кўринишидаги модулда ўтирар эканман, ўзимга ўзим гапиришни бошлайман: сен – аблаҳсан, итоатгўй ижрочисан! Ҳа, ёқмаяптими? Энди иложинг қанча?! Сен ҳаммасини пухта режалаштирдинг, ўз ваколатларингдан тўлиқ фойдаландинг. Сен топширикни бажардинг... Аммо одамларни ақлсиз машинанинг ғалабасидан қутқаришга шошиб, бир нарсани назардан қочирдинг. Бир нарса ҳақида ўйлаб ҳам кўрмадинг. Нима ҳақида дейсанми? Шу ҳақдаки, одамлар ҳеч қачон кибернинг ортидан эргашишмайди. Ҳатто у тўқ кизил рангда бўлса ҳам; одамлар фақат одамнинг ортидан эргашадилар, ҳаттоки у индамас гунг бўлса ҳам.

Энди натижа нима бўлди? Қўлим қон, виждон кирланди. Ҳеч кимни ҳеч нарсадан қутқарганим йўқ, бирорга ҳалокатни бартараф ҳам этмадим. Аксинча – худди саводсиз шогирдга ўхшаб, ҳамма ишни бузиб қўйдим. Исён тор-мор қилинди. Сен, Ерлик лапашанг, уни мағлубиятга учраттирдинг. Энди кўлингдан келса хатоингни ўзинг тузат. Эплотмайсан, шундайми? Тўғри, кўлга қилич олиб одамларни кўзғолонга даъват қилиш мумкин. Сен ҳукмдорни маҳв этасан, унинг ваколоти билан иш юритаётган Ўлка Бошқарувчисини ҳам тинчита оласан, бунга етарли укувинг бор. Аммо ортингдан эргашаётган оломон подаси сени дарҳол илоҳ даражасига кўтариб қўяди. Охир-оқибатда улар ўзларини ҳам, жонларини ҳам қойитмай, сендан мўъжиза кута бошладилар. Оловранг суворий дор остида оғрикка чидолмай бўкирганида ҳам, у инсон бўлгани учун одамлар ундан умидларини узмадилар. Энг асосийси – у ўзларининг ичларидан чиққан одам эди.

Мен аслида Олла учун, Арбих учун, мана шу сайёраликлар учун кимман ўзи? Мен уларга нима ҳам қилиб бера олардим? Ўзга оламнинг одами бу хилқатни тушунишга қодирми?

Сизларга мендан фойда йўқ. Сизлар ўз келажагингизни ўзларингиз танлашингиз лозим. Ҳали ҳеч нарса яқунлангани йўқ. Ҳали яна исёнлар давом этади, ҳар қандай кибердан, айниқса қутурган кибердан ҳам даҳшатлироқ Лланга ўхшаган мунофиқ кимсалар пайдо бўлади. Бундай кўзғолон ҳали бир бора эмас, кўп марталаб такрорланади. Вақти келиб, одамлар ақллироқ бўла борадилар. Улар йўлбошчиларининг салоҳиятига қараб ё унга эргашадилар, ё уни четга суриб қўядилар. Озодликнинг янги йўлларини топадилар. Лекин қандай йўл? Қажоқ олиб борадиган йўл? Буни уларнинг ўзлари ҳал қиладилар. Бошқа ҳеч ким бу ишга аралашинишга ҳақли эмас! – мана гап нимада.

Ўзлари! Кимдир менинг Аришкамни сотиш эвазига Ер юзини бахтли қилиши менга ёққан бўлармиди?.. Мен ўзим ахир Оллани сотиб юбордим-ку?! Мен ҳозир Ерни эмас, мана бу сайёрани ўйлашим керак.

Энди буёғига нима қилиш керак?

«Виждонан» бажарган хатоимни энди қандай тузатаман?

Мен ўйлаяпман. Нимадир ўйлаб топишим керак.

Бир соатдан кейин мени олиб кетиш учун орбитал станциядан фазовий кемача жўнатишади.

Ўрнидан туриб, иккинчи бўлмачага ўтдим, оддий ўчоқ кўринишида ишланган махфий қутининг қоққоғини очдим.

Қаршимда кибернинг иккинчи нусхаси турибди.

Энди унинг кераги йўқ. Топшириқ якунига етди. Бирор ойлардан кейин бошқа русумдагисини юборишади. Масалан, бошқарув дастурли бўри шаклидаги кибер. Ёки яна бошқа бирор нарса.

Агар мустақил ҳолда бирор чора топсам иш жойимдан бошқа нимани ҳам йўқотардим?

Чироқни бўлмача томонга қаратаман. Қуйма пластик дубулғанинг кўз тирқишлари гўё менга тикилиб тургандек туюлади. Алвонранг аслаҳали аҳмоқона кўғирчоқ.

* * *

Кўклам чоғи даштда дўнг пешанасининг ўртасида тоғайсимон шиши бор бўлган, оёқлари узун бузоқчани онасидан ажратиб, четроқдаги кўтонга қамайдилар. У қип-қизил кўзларини кулгили равишда тинмай юмиб очаркан, ўзига таниш бўлиб қолган ҳид анқиб турган қадоқ қўлларни ялаб-юлқашга ҳаракат қилаверади. Нотаниш қўллар яқинлашганида эса мўъраб, шаталоқ отиб қочишга

уринади. Бу ҳали жангчи буқа эмас. У керакли аснода тарбияланиб, қахрдан мусобақа майдонининг тупроғини ўядиган даражага етганида, қон тўлган қип-қизил кўзларидан оловранг учкун чакнайдиған бўлганида, қум сепилган майдонни қонга бўйядиган даражага етилиб-қутурганида ҳақиқий жангчи буқа бўлиб етишади. Яккашоҳ билан яккама-якка олишув, мугузга қарши темир найза – тўраларнинг, ҳукм соҳибларининг эрмаги!

Аммо жангчи буқани парваришлаб етиштириш осон иш эмас. Бу қоядек келадиган гавдали жониворни олишувга, ғалаба учун жон тиқишга тайёрлаш ҳамма молбоқарларнинг ҳам қўлидан келавермайди.

Яккашоҳни тарбиялаш сирлари наслма-насл, отадан – ўғилга, бободан – набирага ўтиб бораверади. Шу боис ҳам буқа боқувчи подачиларга баъзи имтиёзлар бериб қўйилган. Агар дунё остин-устун бўлиб кетса ҳамки, тўраларнинг бу эрмаги ҳеч қачон барҳам топмайди.

Буюк исён поёнига етди. Қуйдириб кул қилувчи аланга тўфони шиддат билан ўтиб кетди, қалъаларнинг деворларини хокка айлантирди ва Янги Бошкент остоналарида қон билан ўчирилиб, сўнди. Лекин унинг учкунлари ўлканинг у ер-бу ерларида яна бирор муддат чакнаб-чакнаб турди ва улар ҳам алал оқибат темир совутли ёлланма аскарларнинг қиличлари остида тафтини йўқотди. Қишлоқларга яна осуда соқинлик қайтди; қаролларнинг қутуришлари босилди-қўйди. Ҳатто эркин одамлар ҳам кўча-кўйда кўринмай қолди: ё уларнинг ҳаммасини қириб битиришган ёки улар жарликларда ёхуд чакалақлар орасида яхши кунлар келишини кутиб, биқиниб ётишибди.

Тўралар қасос қатлларида қориб-чарчагач, теварак атрофга бир қур назар ташлаб олдилар, тирик қолганларнинг сон-саногини олдилар ва исёнчиларнинг ғазаблари туфайли йўқотилган мол-мулкларнинг ўрнини тўлдириш учун уларнинг яшаб, меҳнат қилишларига ижозат бердилар. Ҳайвонсифат қароллар ўз муваффақиятсизликларини ёдларидан чиқармасликлари учун эса, қозикқа қоқиб қўйилган қалаларни токи кейинги Тўрт Нуруний Қуни тантаналарига қадар суғуриб олиш тақиқланди. Қаролларга насибахўр бўлмасликлари учун эса барча қишлоқлардаги кексаларни, майиб-мажруҳларни, ишга қобилиятсизларни кўрғонларнинг этакларида дорларга осиб қўйишди. Бу албатта, тирикларни шунчаки бир озгина кўрқитиб қўйиш учун қўлланган тадбир эди...

Одам гўштига тўйган семиз-семиз қора қузғунлар салтанат узра мамнун чинқирадилар.

Тоббо эса тирик қолди. Модомики, заминдор бор экан, у яккашоҳсиз яшай олмайди. Шу боис ҳам буқа боқувчини дор остига келтирилган ўнлик ичидан ажратиб олишди.

Омад дегани Тоббонинг устидан ёмғир бўлиб ёға бошлади: уни осмадилар. Қўлини ҳам кесишмади. Кўзига ҳам мил тортишгани йўқ. Тамға эса – арзимаган нарса. Фақат биринчи кунларда, қоракўтирлари тиришиб битаётган пайтда, оғриқ чидаб бўлмас даражада кучли бўлди. Ҳозир деярли тузалай деб қолди. Бир амаллаб чидаса бўлади. Аммо бу тамғани шармандалик белгиси демасаям бўлаверади. Ҳозир тирик қолган ҳар бир деҳқоннинг башарасига ёки пешанасига тамға урилган бўлса, кимдан ҳам уялардинг?!

Майли, шунисига ҳам шукр қилиш керак. Яхшими, ёмонми, ҳар ҳолда турмуши давом этяпти. Ишлари ҳам изига тушиб кетди. Фақат ожизгина болани осиб юборишгани чаток бўлди. Нима ҳам қила оларди, бошкентдан келган фармонга кўра бакувват, кучли қарияларни ҳам дорга тортишди-ю, ногирон болани аяб ўтиришармиди. Кўргина бола пўсти шилиб олинган адолат дарахтининг йўғон шоҳида, юз ёшли Луло бобонинг ёнгинасида осилиб турибди. Юзида майин табассуми тош қотган. Чириб битганидан кейин сиртмоқдан тўкилиб тушмаслиги учун бутун баданига қуюқ қилиб мум суртилган. Бобонинг лабларида ҳам ним кулги зухур топган.

Ўликлар жилмайишяпти-ю, лекин тириклар куладиган аҳволда эмас. Граф Вудри ўйлай-ўйлай, охири: башараси тунд қарол – ёмон қарол, деган қарорга келди ва қовоқхоналарни қайтадан очишга рухсат берди. Тўғрироғи, буни ўзи ўйлаб топгани йўқ. Баэлни гаровга сотиб олган бошкентлик Каффор Вудрига шу маслаҳатни берди. Аммо, бу аслида ёмон маслаҳат эмасди. Хушчақчақ қовоқхоначи истаганингча ёнарсувни насияга қуйиб бераверади. Бўккунингча ич, қарол! Айшингни сур! Агар ухлаб қолсанг – эвазига далада кўшимча ишлаб берасан! Баэлни янги соҳиби – Вудри дан – Баэл ёнарсувнинг кучини яхши билади, ўзи нўш қилиб туради. Аммо меъёрини билиб ичади, ўзи ҳам ёмон хўжайинлардан эмас. Фақат салгина жиззакироқ. Нима истаса – дарҳол бажо келтириш керак! Мана, хотинини ҳам вояга етишини кутиб ўтирмасдан, тўшагига олди. Хизматкорларнинг айтишларича, ҳар тун ётоғидан даҳшатли чинқириқлар эшитилиб турармиш. Ёш хоним додлаб, ўз акаларини ёрдамга чақираркан. Шўрлик қиз ақлдан озган кўринади: ваҳоланки, унинг биттагина акаси бор эди, уни ҳам қароллар қасрнинг жар томон олиб чиқадиган махфий эшиги олдида тутиб ўлдиришган.

Қовоқхона шуниси билан яхшики, бу ерда ҳеч қандай янгилик чўнтагида ақчаси бор одамнинг қулоғини четлаб ўтмайди. Мишмишларнинг баҳоси эса ҳозирги кунларда ниҳоятда кўтарилиб кетган. Олтинтоғ музофотларида ҳали ўлдирилмаган дайдиларнинг қанчаси тўда-тўда бўлиб санғиб юрибди, шу атрофда, қирларда ҳам талончилар

изғишмоқда. Бу тўдалар жамланишининг сабаби эса битта – «Алвонранг қирол ҳали тирик, у ҳибсдан қочиб чиқиб кетган», деган овозаларнинг қудратидир. Бу – зарарли, телбавор миш-мишлар. Тўғри, уларни тарқатаётганларни ҳам тутиб, дарҳол дарахтнинг шоҳига осишяпти, лекин ҳаммасини йўқотиб бўлармиди? Қовоқхоначи каффор буқа боқувчининг олдига ора-сира келиб, унга насиҳат қилади:

– Сен одамларга айт: Оловранг ёниб кетганини, у энди қайтиб келмаслигини айт. Ахир, ҳаммасини ўз кўзинг билан кўргансан-ку. Сени эса аъло ҳазратлари хизматингга яраша тақдирлайдилар.

Тоббо эса индамайди. У илгари ҳам камгап, индамас одам эди. Ҳозир эса ундан баттар. Фақат букалар ёки хотинлар ҳақида ул-бул деб қолиши мумкин, холос.

... Тоббо анча барвақт, хатто тонг ҳам отмай туриб, нимадандир хавотир бўлиб уйғонди. Тирсагига таяниб, атрофга бир оз кулоқ солди. Жимжитлик. Ё уйқусирадимикан? Йўқ, ўтларнинг шитирлашини аниқ эшитди. Кимдир панада беркиниб турибди. Ким бўлди экан? Назоратчи кечагина келиб кетди. Қўшнилари эса ундан яшириниб туришига ҳожат йўқ. Бу агрофда кўшни нима қилади? Энг яқин қишлоққача отда ярим кунлик йўл бўлса. Даштликлармикан? Улар остонагача келишолмайди. Хонадонларга яқинлашишга кўрқадилар. Графнинг мовий совутли соқчиларидан нарироқ юришади. Ҳозир даштда талончилар жуда кўпайиб кетишган. Ҳаммаси тушқун. Етакчилари эса бир-бирини ғажиш билан овора. Граф Вудри баъзан уларни овлаш учун даштга чиқиб турибди. Бунини у яхши эплайди, чунки ўзи босқинчидан чиққан. Уларнинг ҳийла-найрангларидан яхши хабардор.

Тоббо титраб кетди. Граф билан бўлган сўнгги учрашувини хотирлади. У ов қилиб юриб, йўлини шу томонга бурибди. Шу ерда тамадди қилди. Ёнарсув қуйиб берди: «Хўш Тоббо, буқача ўсяптимми? Ишқилиб қахрли бўлиб етиляптимми?».

Чиқиб кетаётганида эса остонада бир тўхтаб олди:

– Ёдингда бўлсин, Тоббо. Айб ўзингда. Ўзинг шу қисматни танладинг. Тилингда эрк бермасанг – бошингдан айрилмайсан.

Кейин кўз қисиб қўйди-да, жўнаб кетди.

Граф Вудри дан-Баэл. Вудри оғайни.

Даштлик Вудри.

Мараз. Хоин.

Бошидан ўтган барча нарсалар тушида яна кўз олдида намоён бўлди: бошига тушаётган шашпар. Қон. Сиртмоқ. Қип-қизилга бўялган манзара. Қуйиб кўмир бўлган вайроналар, мовий совутлилар. Дўрдок лабли, кўрқувдан оппоқ оқариб кетган башара.

Йўқ, унут буларни, Тоббо. Ёдингдан чиқар.

Култепага айланган кишлоклар. Тирик колганлар омоч тортиш-моқда. Бўйин эгмаганлар даштга чиқиб кетишган. Ёлғиз қашқир бўлиб изғиб юришибди – Олтин Тоғда, ДарёБўйида дайдиларга айланганлар. Йўлбошчилар йўқ.

Унут, Тоббо.

Булар ҳаммаси ўтиб кетди. Ўтмишда қолди. Энди қайтарилмайди.

Эх, Оловранг, эх, Алвонсовут...

Эшик ортида шитирлаш эшитилди. Кимдир остонадан узоқлашяпти. Тоббо чорпоядан оёқларини туширди, титилиб кетган бошмоғини топди, усткийимини кийди. Болтасини қўлига олди. Олма-са ҳам бўлавераркан, чунки эшик ортида ҳеч ким кўринмади. Ойнинг кумушдек нуридан ярқираб турган дашт тўқ яшил тусда жилоланади, шарқ томонда кун аста ёриша бошлади. Аммо тонг отишига ҳали бор.

Бу ерга ким келди экан?

Жимжитлик. Аммо кўча эшик олдидаги бута озгина эзилибди. У ерда ким бор экан: дўстми, душманми? Аҳамияти йўқ. Даштга қочиб бораётган бирор шўрпешана дайди бўлса керак.

Тоббо бутанинг шохларини айирди.

Ва уларни кўрди.

Улар устма-уст саранжом тахланган.

Олтин бошоқ тасвири нақшланган тўгарак қалқон. Қилич. Совут. Ҳаммаси оловранг. Худди шафақ рангига бўялгандек. Уларнинг энг устида – кўзлар учун тор тиркишчалар очилган, олтин бошоқлардан тўкилган тож кийдирилган олранг дубулға турибди.

Тоббонинг кўз олдида буларнинг ҳаммаси эриб кетганди-ку? Мана шу дубулға ичидан аланга куршовида колган қирол бутун дунёни бошига кўтариб додлаганди-ку, ахир! Кейин дубулға-совут қоп-қорайиб, шаклини йўқота бошлади, дарахтнинг бўқоғи каби ғалати ҳолга келиб қолди. Жодуланган пўлат оловда мумдек эриб кетди. Тоббонинг ўзи буларнинг ҳаммасини ўз кўзлари билан кўрувди.

Мана энди эса улар шу ерда, оёғи остида ётибди. Оловранг, силлик, худди хозиргина тайёрлангандек...

Тоббо дубулғани қўлига олди. У нотабий даражада жуда ҳам енгил эди. Зирхсовут ҳам худди шундай. Қалқон эса ундан ҳам енгил. Қиличи-ку, умуман вазнсиз ва ... ўтмас. Шунинг учун ҳам Оловранг уни ҳеч қачон қинидан суғурмаган экан-да...

Сохта қилич билан жанггоҳга кирган.

Демак, қон тўкишни истамаган. Маразларга раҳм қилган. Улар-чи, улар Алвон қиролга раҳм қилишдими?

Подачининг юзи даҳшатли тус олди. Ҳазрат Ллан ҳақ бўлиб чиқди. Алвонранг қирол жуда ҳам юмшоқкўнгиллик қилиб юборди...

Тоббо икки дастали ўйинчоқ қилишни ўтлар ичига улоқтириб юборди. Кулбага қайтиб кирди. Хотини чорпояда ўтирганича, унга кўрқув билан тикилди. Тоббо уни анчадан бери саваламай қўйган бўлса-да, мазлума аёлнинг кўрқуви барибир тарқамади.

Гиёҳ қайнатилган сувга ботирилган латтани тамғанинг жароҳатига авайлаб босаётган меҳрибон қўлларнинг тафти Тоббонинг ёдидан чиққанича йўқ. Ўшанда у ўрнидан кўтарилиб, хотинини биринчи бор меҳр билан ўпиб қўйганди.

– Сафаримга озиқ тайёрла. Кўпроқ бўлсин.

Хотини астагина «ох» тортди.

– Жим бўл!

Эрининг кескин овози аёлни ўрнидан сакраб туришга мажбур қилди. У ўчоқ олдида куймалана бошлади. Гўшт, пишлоқ, зиравор ва доривор гиёҳлар. Тоббо ерга тиззалади ва пичоғининг тиғини устидан тупроқ сепилган тахта эшикчанинг тирқишига сукди. Тахтани тупроқ остидан суғуриб олди.

Қилич. Ҳақиқий. Оддий дастали, оғир, кескир қилич.

Бир ойча аввал номаълум бир шўрлик бўрилар галасига дуч келиб қолиб, улардан қутулишнинг иложини қилолмаган. Эртаси куни тонгда Тоббо унинг қолдиқларини ерга кўмди ва йиртқичлар ғажий олмаган буюмларни ўзига олди. Ҳатто қилични ҳам олди, ваҳоланки, ҳозирги таҳликали кунларда бундай нарса учун ҳатто буқа парваришловчини ҳам осиб юборишади.

Нега олди ўзи уни? Шунчаки. Ҳар ҳолда дашт хатарли жой.

Демак, уни олгани ҳам бежиз эмас экан. У бир қўлида ойболта, бир қўлида қилич билан атрофга аланглади. Хотинига бирорта яхши сўз айтгиси келди-ю, аммо Тоббо дунёда бундай сўзлар борлигини ҳатто билмасди ҳам, шу боис фақатгина:

– Йиғлама... – деди.

Аёл эса унинг овозидаги ўзига нотаниш оҳангни, мулойимликни ҳис этиб, хўнграб юборди. Кейин ўтиниб сўради:

– Кетма...

Тоббо турган жойида сабрсиз бир алпозда топтаниб турарди.

Эшикни очиб, остонага чиқди.

– Иложим йўқ. Боришим керак.

Кейин жим бўлиб қолди, яна бир одим ташлади-да, қўшиб қўйди.

– Қирол қайтди!

ДОН КРИСТОБАЛНИНГ ХАТОСИ

I

– Демак, Янги Дунёни кашф этишга қарор қилибсиз-да? – Давлат амалдори ўз истехзосини яширишга уриниб ҳам ўтирмади.

– Шундай, – эҳтиром ила жавоб берди Кристобал. Аммо бу босиқлик унинг учун осон кечгани йўқ.

– Табиийки, Янги Дунё кашшофи сифатида сиз дарҳол давлатманд одамга айланасиз ва жаҳондаги энг машҳур киши бўласиз, балли... Олтин дегани оёғингиз остида дарё бўлиб оқади. Университетлар эса, сиз ҳеч қаерда ўқимаган бўлсангиз ҳам, энг яхши талаба сифатида сизга ҳайкаллар қўя бошлашади. Ўнлаб халқлар сизни ўз ватандошлари деб аташ ҳуқуқи учун зўр бериб кураша бошлайдилар. Камида еттига шахар эса сизнинг волидаи мухтарамангиз бошқа бирор жойда эмас, айнан шу ерда сизни дунёга келтирганлари шарафини бир-бирларидан тортиб олиш учун ўлиб-тириладилар, ҳа, шундоқ... Балки бундай шахарлар еттитадан ҳам кўпроқ бўлар? Нима, сизнинг аллақандай Ҳомердан кам жойингиз борми? Хоҳласа нақ ўн иккита шахар сизнинг ватанингиз номини олиш ҳуқуқи учун талашиб ўлсин! Тан олаверинг, тасаввурингиздаги айни шу манзаралар сизни хатарли ва телбавор сафарга ундамоқда...

– Асло, ҳазрати олийлари, – Кристобал зўр бериб ўзини вазмин тутишга ҳаракат қилди. – Шон-шараф мен учун кўп ҳам аҳамиятли эмас. Аммо вақти келиб, ҳамма нарса худди сиз таърифлаганингиздек бўлади. Ҳолбуки, камина, олис сафарни менга бегумон насиб этажак шуҳрат ва давлат учун уюштириб беришни сўраётгани йўқ. Ягона мақсадим ҳукмдоримизнинг кудратини бекиёс даражада орттирувчи ва унинг номини асрларга муҳрлаб қўйгувчи кашфиётни амалга оширмакликдангина иборат.

... Сухбатдошларнинг бошлари узра Жоан II нинг ҳайбатли суврати тантанавор ва қаҳрли тикилиб турарди. Бу даргоҳга тақдири азал не-не тентаклару беақллари йўлламаган дейсиз! Аммо бунакаси ҳали дуч келмаганди. Янги Дунёни кашф этишни таклиф қилиб келибди – унга бошқа ҳеч нарса керакмасмиш! Энг кулгилиси – ажнабий жаноблари

бу ҳақда шу қадар комил ишонч билан сўзламоқдаки, гўё Янги Дунёни кашф этиш унинг учун ўз Литургиясида ўтириб олиб жун титиш ёки китоб ва портолан сотиш каби оддий ҳолдай. Унинг ишонч-иродаси бизда бўлгандами эди! Ўзининг аллақандай Янги Дунёси ҳақида хом-хаёл қилгандан кўра, соат сайин тангрига ибодат қилиб, савдогарлар макони бўлмиш Генуяни тарк этмоқликни тақдир қилгани ва айнан шу ерда – Португалияда денгизчилик касбига рўбарў этгани учун шукроналар айтиб ўтгани маъқулроқ эди...

– Уммон ортида улкан ўлка ястаниб ётгани ҳақида бундоқ қатъий ишонч билан сўз юритмоқ учун қандай асосларга суянмасиз?

Кристорбал ўйланиб қолди. Бу ўзига бино қўйган олиффа куркага нима ҳам десин? Қадим замонлардан бери денгиз сайёҳлари сирли Винланд юрти, Фрисландия, Бразил ороли, роҳиб Брандан ўлкаси, Антилия ҳақидаги аждодлардан авлодларга етказиб келаётган афсоналарними? Буларнинг бари Оврўпадан ғарб томонда жойлашган олис, бепоён қитъанинг турли пучмоқлари эканига у – Кристорбал қаттиқ ишонишини айтсинми? Очик уммон кенгликларида, соҳилдан бир неча кунлик масофада на оврўпалик ва на африқоликлар сузиб бораётган чодирли ғалати қайиқларни денгизчилар баъзан кемадан туриб кўриб қолганлариними?

Ернинг куррасимон шаклда экани боисидан шарқий ярим куррадаги қитъалар ғарбий паллада ҳам худди шу каби улкан қуруқликлар билан мувозанатланмоғи лозимлиги ҳақидаги фикрларни олимлар тобора кўпроқ эътироф этаётганларини айтсинми? Аммо бу сўзларнинг ҳеч бири манави калондимоғ аёнга заррача таъсир этмайди. Ушбу сафар тадориги зарур эканига бу мансабдор тўтиқушни ишонтира оладиган қандай сабабни асос қилиб кўрсатса экан? Унинг юрагига етиб бора оладиган бирор йўл бордир, ахир?! Бирор чора топиш лозим, сабр ва сабот билан бир тадбир изламоқ даркор, йўқса, бу ерлардан қуруқ қўл билан қайтишга тўғри келади. Ҳозир эса унга дарҳол жавоб қайтариш зарур, миясига келган нарсани гапириб турмаса бўлмайди. Кўп вақт жим туриш яхшимас...

– Ҳазрати олийлари! Мен сизга ва сизнинг тимсолингизда марҳаматли қиролимиз Жоан Иккинчи аъло ҳазратларига ваъда бериб айтаманки, агар сиз менга учта каравеллани жиҳозлаб, бир йиллик озик-овқат ғамлаб берсангиз ва ўша ерлик аҳоли билан айирбош-лашим учун майда-чуйда лаш-лушлар билан таъминласангиз, мен бутун бошли қитъа тупроғига Португалия байроғини қадаб қўяман. Олис тупроқнинг мавжуд эканига эса, ўзимнинг дунёда борлигимга ишонгандай ишонаман. Акс ҳолда, калламдан жудо бўлишга ҳам тай-ёрман...

– Португал тожи ер-мулкларини кенгайтириш борасидаги жонкуярлигингиз таҳсинга лойиқ. Аммо, сезишимча, сиз ўз ҳаётигизни жуда арзон баҳолаясиз, шундоқ... Олам яралганидан буён ўтган минг йиллар давомида одамзод Янги Дунё ҳақида ҳеч нарса билолгани йўқ. Наҳотки сиз ўз ақл-заковатингизни барча замон ва маконларнинг жаъми соҳиби илмлари даҳосидан устунроқ, деб билсангиз?

– Ҳазрати олийлари, аслида бундай эмас. Қадимгилар ўша китъа мавжудлигидан хабардор бўлганлар ёки ҳеч бўлмаганда буни тахмин қилганлар. Мисол учун, Сенека ўзининг «Медея»сида уммон ортидаги замин кашф этилишини тўғридан-тўғри башорат қилган...

Вой тентак! Насроний давлатда муваффақиятга эришиш учун аллақандай бир мажусийнинг нуфузини рўқач қилиб ўтирса-я! Ҳақиқатан ҳам фаросатсизлик муттаҳамликдан баттар экан. Сарой тўраси ўз кулгисини яшириш учун зўраки йўталга эрк берди, аммо бир зумда унинг чехрасида одатдаги совуқ ифода зоҳир бўлди.

– Биродари азиз! Назаримда, сиз нотўғри йўлдан боряпсиз. Бу борада бизнинг нуфузли диний алломаларимизга мурожаат этмоғингиз маъқул эмасмикан? Агар сиз айтаётган Янги Дунё ҳақида муқаддас китобларда ёхуд мазҳабимиз роҳиб оталарининг ваъзларида бирор сатр эслатма бўлса эди, у ҳолда мен сизнинг эътиқодингизни асосли деб топган бўлур эдим. Аммо ҳозир мен сизнинг мулоҳазаларингизни маъқуллай олмайман. Боз устига, сиз ўз ғоянгизни ўтказишга уринганингиз сари, устоз Августин таълимотига қарши чиқиб боряпсиз. Унинг фикрича, дунёда зиддимаконлар мавжуд эмас, шу боис битта оламнинг ортида иккинчиси бўлиши имконсиздир. Умид қиламанки, сиз бу сўзларни бирор ғаразли мақсадда айтганингиз йўқ, буни шунчаки калтафаҳмликнинг оқибати, деб ҳисоблаб қўя қоламиз. Яна шуни айтишим мумкинки, сиз ушбу зоҳиднинг ижод маҳсуллари дикқат ила мутолаа этгач, ўз янглиш фикрларингизни гумроҳларча ҳимоя этиш қусуридан фориг бўласиз. Акс ҳолда, мен ўз бурчим амри ила сизга ўзгача муносабатда бўлмоқликка мажбурман.

Бу сўзлар суҳбат ўз якунига етиб келганини англатарди.

Кристовал сўнгги чорани қўллашга жазм этди.

– Ҳазрати олийлари. Янги Дунё ҳақидаги фикрлар куну тун каминига тинчлик бермайди. Аъло ҳазратларидан денгиз сафарига жўнатишни сўраш ҳақидаги илтимосимни у зотга етказишни рад этишингиз мумкин. Аммо бу ҳол ҳаётимдаги ягона мақсадимни рўёбга чиқармоқ учун қилаётган уринишларимдан воз кечишга каминани мажбур этолмайди. Мен ўз лойиҳамни кўриб чиқмоқликни бошқа ҳукмдорларга таклиф этаман. Масалан, Кастилия қироличаси Изабелла зоти олиялари ва Арагон қироли Фердинандга мурожаат этмоғим мумкин.

Ўз ҳиссиётларини жонсиз чехра ортига яшириб ўрганган сарой аъёнининг юзига тушган оний тундлик шарпасини пайқаган Кристобал ҳаммасини англади: бу ваз ўз таъсирини кўрсатди. Албатта, ҳатто сарой аъёнларининг назарида хомхаёл бўлиб туюлган шу каби бе-маъни лойиҳанинг ҳам қўшни Кастилияга ўтиб кетишига Португалия ҳеч қачон йўл қўймайди. Эҳтимол, ишнинг бундай тус олиши аъён-тўраларни унинг ғоясига мойиллик билдиришга мажбур этар.

Аммо калондимоғ амалдорнинг жавоби Кристобал кутганидай бўлмади.

– Айнан мана шу ишни сизга маслаҳат бермаган бўлардим, – сийқа бир илтифот билан сўз бошлади у. – Бу сиз учун ғоятда қайғули ту-гаши мумкин. Агар истасангиз, сизга ибратли бир воқеани сўзлаб бе-раман. Яқиндагина бизнинг одамларимиз илгари Португалияга хизмат қилган ва Африка уммонларида денгизчилик қилган икки азаматни учратганлар. Улар Кастилияга жўнаб кетгач, сукут баъзан умрни узай-тириши мумкинлигини унутиб қўйишган экан. Уларнинг бири ҳар ҳолда омадли экан – у турган жойида отиб ташланган ва осон ўлим топган, шундоқ... Наригисини Лиссабонга олиб келиб, шу ерда азоб-ли қатлга дучор этишди. Йўл-йўлакай ортиқча валақлаб қўймаслиги учун Севилиядаёқ унинг оғзи кумуш сим билан тикиб қўйилди. Шўрликнинг аҳволини тасаввур эта оласизми – Лиссабондан шу ер-гача йўл бўйи ичмаслик, емаслик, шундоқ... Сиз ҳам, чамаси, ўша баҳриобда сузгансиз, шундаймасми? Он ҳазратлари бизнинг энг яши-рин сирларимиз яна қаерлардир ошкор бўлиб қолишини истамай-дилар. Шундоқ бўлса-да, қиролимиз ниҳоятда олийҳиммат зот экан-лари боис фақат ўлимга лойиқларнигина жазога мустаҳқик этадилар. Сиз, фикри ожизимча, хорижда бошқа нарсадан эҳтиёт бўлмоғингиз лозим. Гап шундаки, Кастилия маликаси Изабелла – тақводор аёл! – ўз раият аҳли орасида бидъатчиликни йўқотиш ҳамда уларнинг имон-этикодларини муқаддас Рим черкови руҳида мустаҳкамлаш борасида кўп куюнчаклик ила ғамхўрлик қиладилар. Ушбу мақсадларда у беш йил муқаддам фавкулудда ғаройиб бир ташкилотни таъсис этди, унга инквизиция, яъни тафтиш идораси деб ном берилди.

Инквизициячилар – черковнинг содиқ хизматкорларидилар. Улар ўз қавмдошларининг этикодда соф ва яқдил бўлмоқликларини қатъий назоратда тутадилар. Улар мазҳаб тартиботидан чекингувчи-ларни жазолашда собит ва қатъиятлидурлар. Кўплаб даҳрий ва шаккоқ-лар тўғри йўлдан озганлари касрига ўз ҳаётларини гулхан алангасида поёнига еткурдилар. Инквизициячилар бу тадбирни аутодафе – тақво амали, деб атайдилар. Сиз, ҳар ҳолда, бу ҳақда эшитган бўлсангиз керак? Тўғри, бундай услубларни бизнинг беозор ва юмшоқ кўнгил

хукмдоримиз маъқулламайдилар, аммо биз қўшнилариимизнинг ишларига аралашмоқликни ўзимизга эп кўрмаймиз, шундоқ...

Албатта, Кристобал инквизициячилар ҳақида эшитган эди. Уларнинг бирлари ёвуз, мунофиқ ва кек сақловчи кимсалар бўлиб, ўз қурбонларини таъқиб этишдан мақсадлари жабрдийдаларнинг эътиқодлари чинлигига шубҳа билан қараганларидан эмас, балки қатл қилинганларнинг мол-мулкидан мўмай улуш олиш истаги эди. Бошқалари эса, аксинча, адашган бандани ҳақ йўлга қайтариш умидида эзгу тилаклар билан одамларни гулханга йўллар эдилар. Уларнинг буюк мақсадлари шаккокнинг гуноҳга ботган вужудини ҳеч иккиланмай азобли ўлимга ҳукм этмоққа ундар эди. Шу тариқа, куфрга кетганликда гумон қилинган барча кишилар ҳар қандай шароитда ҳам ўз ҳаётларини бир хилда яқунлардилар: гулхан алангасида. Айтишлари-ча, тафтишчиларнинг панжасига тушиш қийин эмас, аммо уларнинг чангалидан қутулиш... Агар Португалия қиролининг иродасига қарши ўлароқ Кастилияга жўнаб кетса, Жоаннинг айғоқчилари уни шу ондаёқ тафтиш идорасининг қўлига топширишларини ўйлагани заҳоти Кристобалнинг эти жунжикиб кетди. Аммо зоҳиран у ўзини ниҳоятда хотиржам тутишни уддалай олди.

– Ҳазрати олийлари, менинг муқаддас инквизициядан хавфсирайдиган жойим йўқ. Мен – итоаткор насронийман, – қатъий эътироз билдирди Кристобал.

– Бунга шубҳам йўқ. Сизга ишонаман. Аммо сизга айтишни мутлако унутиб қўйибман: сиз Кастилияда пайдо бўлишингиз биланок, тафтишчилар бутун наслингизни текшириб чиқишни пайсалга солиб ўтирмайдилар. Айнан шажарангизда, каминанинг сезишича, андак қусурлар мавжуд, шундоқ... Боз устига, руҳоний оталарнинг фатволарига эътироз билдирганларни у ерларда, табиийки, асло кечирмайдилар.

Аслзоданинг муқаррар хатар ҳақидаги айтаётган сўзлари хайрихоҳ кишининг огоҳлантируви каби эшитиларди. Аммо бунинг аслида ҳақиқий таҳдид эканлигини Кристобал равшан англаб турарди. Бу таҳдиддан ажал иси келмоқда эди. У ҳали Кастилия чегарасини кечиб ўтишга улгурмай турибок, инквизиция, агар хоҳласа, унинг ҳар бир бобою момоси ҳақида хатто уларнинг ўзлари ҳам билмаган тафсилотлардан бемалол бохабар бўла олишини Кристобал тушуниб бўлганди.

Аммо барибир ҳеч қандай огоҳлантиришлар ҳам, таҳдидлар ҳам уни тўхтатишга қодир эмас. Агар Жоан унинг илтимосини узил-кесил рад этса, у ҳеч нарсага қарамасдан, Кастилияга жўнайди. Агар у ерда ҳам иши бароридан келмаса, бошқа жойга йўл олади. У Оврўпанинг

барча саройларига бош уради, аммо ўз ниятига эришади: унинг кемаси барибир Янги Дунёни кашф этмоқлик учун сузиб кетади!

Кристовал шу ҳақда ўйларди, аммо унинг қулоғи остида аъёнтуранинг хушомадгўйларча шивирлаши кўнгилни оздирарди:

– Умуман олганда, сизнинг эс-хушли одам эканингизга ва бундай қалтис қадамни қўйишдан тийилишингизга ишонаман. Аъло ҳазратларига хизмат қилсангиз, кўплаб ғаройиб сафарларга бемалол йўл олаверасиз. Янги Дунёни эса миянгиздан чиқариб ташланг: сиз амалга ошмайдиган хомхаёлларга бериладиган ёшдан аллақачон ўтиб бўлгансиз.

II

Кристовал ҳамёнини кафтида ирғитиб, салмоғини чамалаб кўрди. Лиссабондан чиқишида ичи лик тўла, оғиргина эди. Энди эса у бўм-бўш, яқиндагина таранглигидан ёриламани, деб турган чарм эса қариянинг ажин босган терисидай буришиб ётибди. Энг охири мара-ведлар заифгина шиқирлаб қўйди. Агар қовоқхоначига кечки нонуштадан ташқари, тунаб қолиш учун ҳам ҳақ тўласа, катмонда хемири ҳам қолмайди. Начора, буёғига кўчада тунашга тўғри келади.

Кристовал ўрнидан турди ва оғир эшикни итарди. Терлаган пешонасига оқшомнинг ёқимли муздай шабадаси урилди. Кристовал бошини кўтариб, тетиклик бахш этувчи оқимга юзини тутди. Осмонда юлдузлар ёрқин чарақлайди. Улар тунги денгиз тепасида ҳам худди шундай шуълаланади. Кристовал оғир чайқалди. Бир зумгина бўлса-да, у худди ҳозир кеманинг устки сахнида тургандай, шўр томчилар юзига сачраб, кўксини тўлдирганича денгиз ва мумланган ёғоч исига тўйинган ҳаводан мириқиб нафас олаётгандай сизди ўзини... Юлдузлар... Улар хавф-хатарга тўла бепоён денгизда соҳил сари йўлни кўрсатиб турардилар, оқил маслаҳатчи ва яқин дўст эдилар. Бу ерда – тош-тупроқли қуруқликда унга ким мақсадга эришиш йўлини кўрсатади, ким орзуга етишиш борасида маслаҳат бера олади?..

Оғилда отлар кишнаб, чачирлар пишқиради, узоқдан эшакнинг ҳанграши эшитилади. Юнглари тўзғиган итлар ҳовлини бошларига кўтариб, ҳар томонга ўзларини урадилар, бетиним акиллайдилар: улар ўйнашяптиларми ё сарқит талашиб, бир-бирлари билан ғажишяптиларми, тун қоронғисида билиб бўлмайди.

Бир томондан, ошхонада қовурилаётган гўштнинг ёқимли ҳиди димоқни қитиқласа, бошқа томондан эса, ҳовлининг қарама-қарши тарафидан эсаётган шамол билан бирга келган қўланса гўнг иси вақти-вақти билан қовурдоқ ҳидини босиб, кўнгилни ағдариб юборай, дейди.

Карвонсарой ҳовлисининг барча бурчакларини кассасида сариқ чақаси ҳам йўқ дайдилар тунаш учун эгаллаб олишган. Агар Кристобал Кас-тилиянинг нуфузли зодагонларини ўз лойихасига қизиқтиришнинг йўлини тез орада топмаса, ўзи ҳам яқин кунларда худди шулар каби дарбадар қашшоққа айланади.

У Португалияни тарк этганига ҳам бир йилдан ошди. Ўшанда ўз кемаларининг бу ўлка бандаргоҳларидан ҳеч қачон Янги Дунёни излаб йўлга чиқмаслигига қатъий ишонч ҳосил қилган эди. Энди эса қироллар оиласи ортидан Кастилия ва Арагон бўйлаб сарсон кезмокда... Булар жуда ғалати ҳукмдорлар чиқиб қолишди – улар бошқа подшоҳларга ўхшаб пойтахтда жимгина ўтиришмайди, балки худди кўчманчи томошабозлар каби бутун сарой аҳллари билан шахарма-шаҳар санғиб юрадилар. Албатта, бунга уларнинг молдавлатлари имкон беради. Аммо мамлакатнинг у бошидан бу бошига бетиним кўчиб юриш Кристобални тамомила хонавайрон этди. Энг алам қиладигани эса, у ўз мақсадининг самарасига бир энлик ҳам яқинлаша олгани йўқ.

У кийилаверганидан титилиб кетган чакмонига яхшироқ ўраниб олганича, уй билан кўча девори орасидаги бурчакка биқиниб, ёнбошлади. Тун ярмига бориб, карвонсаройдаги ғала-ғовур аста тина бошлади. Деразаларда чироқ шуълалари бирма-бир сўна борди. Кристобални ниҳоят уйқу элитди. Аммо росмана ухлаб олишнинг иложи бўлмади. Девор ортида тўсатдан кўнғироклар жаранги эшитилиб, подачиларнинг хайқириқлари сон-саноксиз туёқларнинг дупури билан аралашиб кетди.

Эндигина тинчланган итлар қайтадан ҳовлини бошига кўтариб ақиллаганча, дарвоза томон югурдилар. Шу пайт карвонсарой эгаси ҳам югуриб чиқди. Дарвозалар аста-секин очилди ва улкан бўқтаргилар ортилган ўттизтача маркаб кўрғонга кириб келди.

Хизматкорлар машғалаларни ёқишди. Атроф анча ёришди. Забардаст уловбонлар юкларни тушириб, уловни оғилхонага киритдилар. Кристобал, ўртамиёна карвон учун юк эгаси анчагина кўп хизматчи ёллабди, деган фикрни хаёлидан ўтказди. Боз устига, уларнинг ҳаммалари яхшигина қуролланиб олишган. Чамаси, бу юклар анчагина қимматбаҳо бўлиши керак.

– Ҳаммага кечки нонушта ва ётоқ! – қатъий амр берди карвон бошлиғи.

– Ҳазрати олийлари, – карвонсарой хўжайини бир тўда барзангиларнинг қўлларидаги милтиқ ва ханжарларни кўргач, кўрқувдан бидирлай кетди, – худо шоҳид, мен сизнинг ғазабингизни кўзгамоқчи эмасман, аммо ўзингиз кўриб турибсиз – мен бир ночор одамман. Замонлар

ҳам ҳозир нотинчлигини мендан кўра ўзингиз яхши биласиз. Ҳатто ўз хизматкорларингизга ҳам ишониб бўлмай қолди. Қўлига илинганини ўмаришнинг пайида, ярамастар. Атрофда изғиб юрган талончиларни айтмайсизми – турган-битгани даҳшат! Манави қовоқхонани-ю, гапир-маса ҳам бўлаверади, фойда ўрнига нуқул зарар келтиради. Ҳазратим мени маъзур тутсинлар, мен бир фақир одамман, сизниям ранжитиш ниятим йўқ, аммо очиғи сизни танимамайман, йигитларингизнинг ҳам илгари ҳеч бирини кўрган эмасман ва гапнинг индаллосини айтсам, тақсир, мен билан олдиндан ҳисоб-китоб қилсангиз дегандим, хоки пойингиз бўлай, ҳазратим...

– Лаънати кўрқоқ, – карвонбоши ғазабли ўшқирди, – сиртлон билан шоқолнинг чапишмаси! Умримнинг икки йили жаҳонгашталиқда ўтди, ер куррасининг ярмини кезиб, мислсиз бойликларни қўлга киритдим. Саёҳатим давомида бутун карвон-парвоним билан неча марта нобуд бўлиб кетай деганларимнинг ҳисобини олишга, ҳатто бошингдаги соч толаларингни саноғиям камлик қилади. Энди эса, жигарингни қуртлар кемиргур тамагир, ўзимнинг жонажон Кастилиямда, кадрдон уйимга тўрт манзилгина йўл қолганда, сендай зикнага дуч келиб турибман-а, баднафс тўнғиз! Менга диққат билан қулоқ сол: менинг одамларим оч-наҳор қолишган, улар қаттиқ ҳориганлар. Сен йигитларнинг ҳаммасини тўйдириб, хордиқ чиқаришларини таъминлайсан. Аммо мендан битта мис чақа ҳам олмайсан. На ҳозир, на кейин!

Ўз сўзларининг бечора қовоқхоначига қандай таъсир этганини кўргач, у қаттиқ хоҳолаб кулиб юборди:

– Аммо мендай саховатли меҳмонни кутиб олганингдан асло афсусланмайсан. Тўғри, ҳозир ёнимда ақчам сал камроқ, аммо бор барака, сен билан шоҳона ҳисоб-китоб қилақолай. Ҳамёнингни очгин-да, уйимга яқинлашиб қолганим учун кўнглимда саховат уруғини ундирган тангрига шукрони неъмат изҳор эт!

Карвонбоши қўйнидан кичик бир халтача чиқарди, авайлабгина унинг бўғзини бўшатди ва ўзи томон чўзилган ҳамёнга унинг ичидаги насибадан бир неча чимдим тўқди. Бу ҳақиқатан пул эмас эди: Кристобал қулоқ солиб турди – тўкилаётган доначалар қовоқхоначининг катмонига жаранглаб эмас, оҳишта шувиллаб тушарди. Карвоннинг эгаси ўзининг сирли хазинасидан улуш тўкиб бўлиши биланок, емакхона хўжайини ўзини чеккага урди ва машғала ушлаб турган хизматкорлардан бирини имлаб чақирди. Сўнг қўлини халтачага тиқиб, ғайриоддий тўловнинг бир чимдимини кафтига олди ва узоқ вақт ундан кўзини узолмай турди. Кейин уни ҳидлаб кўриб, мамнун ишшайди ва тил учуда унинг таъминини тотди. Карвонсарой соҳибининг кўркуви аввал

хайратга айланди, кейин кучли хаяжонга ўтди ва ниҳоят ковоқхоначини бемисл кувонч ўз комига тортиб кетди.

– Ё, марҳаматли эгам! Бўлиши мумкинмас! Яратганга беадад ҳамду санолар бўлсин! Бу ахир ҳақиқий ҳинд зирavorлари-ку! Ҳазрати олийлари, мен бундай ҳақ учун одамларингиз ҳозиргидан ўн баравар кўп бўлган тақдирда ҳам уларнинг ҳар бирларини худди кироличани кутиб олгандай эҳтиром ила меҳмон қилишга тайёрман! Бу саховатингизни тоабод унутмайман. Ҳар куни сизнинг дуойи жонингизни қилиб ўтаман! Каминага илтифот кўрсатиб, кулбаи вайронамизга қадам ранжида этишингизни ўтиниб сўрайман – бу кеч менинг энг азиз меҳмоним бўласиз.

Тилёғлама хушомадлардан лаби-лабига тегмай сайраётган ковоқхоначи ўз валинеъматини ҳали уйига олиб киришга ҳам улгурмасидан, тунги ногаҳоний шовқиндан уйқуси ўчган ва шу боис ўта норозилик ва нохушлик кайфиятида турган карвонсарой аҳли бир зумдаёқ шод-хуррамлик билан тунги уйқудан воз кечди. Деразалар ёришиб, ҳовлида хизматчилар юмушларга қуйманиб, ошпаз дастёрлари ошхонада ўчоқларга қозон ила бошладилар. Ҳатто ҳамма нарасага бепарво, лоқайд дайдилар ҳам текин саркит умидида ўз бурчакларида ғимирлаб қолишди. Кечки сайёҳларнинг шоҳона эҳсонлари ҳақидаги хабар, қандайдир сирли тарзда бир зумдаёқ барча бурчаклар-у кунжакларга тарқалиб кетди. Бу ерда ҳеч қачон кўрилмаган тўкин зиёфат илинжида энди ҳеч кимнинг кўзига уйқу келмасди.

Кристовал аламли жилмайиб кўйди. Ҳа, карвонсарой эгаси ҳар қанча кувонса арзийди. Унинг халтачасидаги сирли бир сиқимгина зирavorга то пойтахтгача бўлган масофада йўл бўйидаги барча кўноқхоналарни сотиб олса бўлади. Шу бир неча чимдим хушбўйликлар бутун бошли кемалар карвонини олис сафарга тайёрлаш учун кифоя қилиши Кривобалнинг хаёлидан ўтди. Аммо афсуски, ҳеч ким унга тақдирнинг бу каби тухфасини инъом этмайди. О, бу шарқона зирavorлар нақадар қудратли! Ақл бовар қилмайдиган даражада бебаҳо. Шу боис ҳам улар худди эртақлардаги каби оврўполикларнинг нигоҳидан жуда олис ўлкаларда, афсонавий юртларда, баланд тоғлар ортида, тубсиз бепоён уммонлар оша яшириб, тилсимлаб ташланган.

Мана, яна ўша денгизлар. Кристовалнинг қисмати улар билан чамбарчас боғланган, шекилли. Модомики, ҳатто ҳинд зирavorлари ҳақидаги хаёллари ҳам денгизларга боғлиқ экан, демак баҳриоблар унинг юрагига жуда чуқур ўрнашиб олибдилар... Уммон ва зирavorлар! Уларни бир-бирига боғлаб турган нарса нима ўзи? Ҳеч замонда бу иккиси ўзаро туташуви мумкинми? Денгиз ва зирavorлар?! Ғоятда қулгили!

Тўсатдан Кристобалнинг кўзларидан уйку қочди. Денгиз ва зираворлар... Агар нажот айнан шу муштаракликда бўлса-чи?..

Изабелла ва Фердинанднинг сарой аҳллари жойлашган Кордовага олиб борувчи йўлда унниқиб кетган эски чакмонга ўралган йўловчи шошилинич одимлаб бормоқда. Унинг ортида тоғлар чўққисидан бош кўтариб келаётган қуёшнинг заррин нурлари ер узра таралиб, сайёхнинг узун сояси унинг қадамига ҳамоҳанг тебрана-тебрана олға интилганича, тош йўлда эриб, ён-атрофга сингиб кетади. Эрта тонгда гоҳ-гоҳида учраб қолувчи йўловчилар ортларига ўгирилиб, ғалати сайёхни ҳайратли нигоҳлари ила кузатиб қоладилар: бу одам уларга телбадай бўлиб туюларди. У бир нуқтага тикилганича, биргина жумлани бетиним такрорлаганича шоша-пиша қадам ташлаб борарди:

– Ҳиндистонга ғарб йўлидан!.. Ҳиндистонга ғарб томондан!.. Ҳиндистонга ғарбий йўл!..

III

Изабелла ва Фердинанднинг саройи қувончли музаффарият кунларини нишонламоқда: Гранададаги жангда Кастилия кўшинлари оғир ғалабани қўлга киритди.

Кордованинг ҳамма ерида оммавий хурсандчилик авж олган. Ҳамма жойда мусиқа янграмоқда. Оқшом пайтлари хизматкорлар ҳар бир хонадонни кўплаб машъала ҳамда жинчиноқлар билан ёритиб чиқадилар – кўчалар худди кундузгидай нурафшон бўлиб кетади. Сарой зиёфатларида дастурхонга энг тансиқ таомлар тортилади. Юз йиллик шароблар дарё бўлиб оқади. Кибор хонимлар ўз либосларининг заррин ярқираши ва зеб-зийнатларининг шуъласи билан бир-бирларининг кўзларини қамаштиришга интилардилар. Очиғи, аслзода эрлар ҳам ўзларини кўз-кўз қилишда улардан қолишмасликка уринишади.

Фақатгина бир киши кун сайин тобора тушқунликдан тундлашиб боради. У Кастилиянинг бош хўжалик бошқарувчиси Алонсо де Кинтаниля эди.

...Қиролик ғазнаси аллақачон бўшаб бўлган – кундузи чирок ёқиб ҳам сариқ чақа тополмайсиз. Балки кимдир буни махфий сир, деб ўйлар? Қироличанинг энг ландовур маҳрами ҳам исловоthоналардаги суюқоёқ хонимларга қироликнинг хазинасида сичқонлар ҳасса таяниб юргани ҳақидаги латифаларни айтавериб, томоқлариям қуриб қолганини Кинтаниляга аллақачон етказиб бўлишган. Эси бор ҳар қандай одам ўз ҳамёнининг қаппайиб туриши учун қайғуради – бу табиий ҳол, албатта. Қиролик бош хўжалик бошқарувчиси тез орада ҳатто энг ночор тиланчиларга ҳам кулги бўлиши муқаррарлиги худ-

ди шу каби ошкора ҳақиқат эди. Минг таассуфларки, ғазнанинг аянчли аҳволга тушиб қолганлиги Изабелла билан Фердинандни заррача кизиқтирмайди. Уларнинг наздида аслида ҳам гўё шундай бўлиши лозим – банк эгалари диндан қайтган муртад деган айб қўйилиши хавфи билан қўрқитилади, улар хазинага катта фоизлар эвазига қарз берадилар, қарзга олинган маблағлар эса олди-ортига қарамасдан ҳавога совурилади. Малагада ҳабашлар устидан қозонилган ғалаба – айни муддао бўлган, бунга Кинтанилянинг ҳеч қандай эътирози йўқ. Аммо жанубда амир Гранадаси каби енгилмас қоя қад кериб турган бир пайтда, мамлакат ҳаётини бетизгин кайф-сафога айлантириб юбориш ақлдан бўладими? Фарангистон билан шимоли-шарқий чегарани мустаҳкамлаш учун ҳазилакам ақча кетадими? Бу ҳақда ўйлаш кимнинг вазифаси ўзи, а, лаббай? Тўғри, хазинани тўлдириш йўллари йўлаш – тожу тахт эгаларининг бош оғриғи эмас. Аммо сал камхаржроқ бўлиш ҳам мумкин-ку?! У, бош хўжалик бошқарувчиси, энди музаффар тождорлар жуфтлигининг фақиру фуқароларини яна қандай янги солиқлар билан «шодлантириш» ҳақида ўйлаб, боши қотган... «Гуллаб-яшнаётган» мамлакат раиятининг сариқ чақа тўлашга ҳам қурби етмай турган бир пайтда янги солиқларни жорий этмоқликдан не фойда?..

Кастилиянинг бош хўжалик бошқарувчиси Алонсо де Кинтаниля кушк аробасининг кенг-мўл ўриндигига ястаниб олганича, ўз-ўзига шу зайлда хомуш сўзлаб борарди. У тож соҳиблари жуфтлигига давлат молиясининг аҳволи ҳақидаги навбатдаги ҳисоботни тақдим этиб қайтмоқда эди. У нечанчи бор давлат ҳукмдорлари оиласини саройнинг беҳисоб харажатлари миқдорини қисқартириш заруратига ишонтиришга уриниб, бутун ҳаракатлари бугун яна бесамар кетди. Бу интилиши ҳам худди аввалгилари каби, бошланишга ҳам улгурмасдан, ҳукмдорлар томонидан қатъият ила бартараф этилди.

– Шохлик тожу тахти савдо аҳлининг қисмати эмас. Хазина сарфини ҳисоблаб ўтиргувчи подшоҳ эса қироллик рутбасига муносибмас, – унинг сўзини шартта кесди Фердинанд. – Биз Кастилия ва Арагон кўшқларини Оврўпонинг энг ҳашаматли ва шуқуҳли саройларига айлантirmoқлик учун ҳеч қандай мол-дунёни аямагаймиз.

Изабелла ҳам таъна билан орага сўз қўшди:

– Сиз давлат сиёсатининг олий манфаатларини англашни истамаяпсиз, азизим Кинтаниля.

Бош хўжалик бошқарувчиси олий ҳазратларга (нима учундир Изабелла ва Фердинанд ханузгача шу унвон мақомида шарафланардилар) қандай жавоб беришни ўйлаб улгурмасиданоқ, дарҳол кулоқлари остида фармони олий жаранглади – Малагада қирол қароргоҳини бунёд этиш учун зарур маблағ тақдим этилсин!

Демак, бугунги кунда давлат сиёсатининг олий манфаатлари шундан иборатки, янги истило қилинган Малагада зудлик ила ҳашаматли сарой барпо қилиниши лозим. Агар қачондир бир кун Изабелла билан Фердинанднинг кўнгиллари ушбу шаҳарга ташриф буюрмоқликни тусаб қолса, шу ерда бирор муддат истикомат қиладилар...

Кўшк ароба ўйдим-чуқурларда қаттиқ силкинди ва Кинтаниля бошини ўриндик бурчагига қаттиқ уриб олди. Бу зарб унинг шундоқ ҳам тушкун кайфиятини баттар бузиб юборди.

Марҳамат қилиб, битта қошона куришга етарли маблағни уларга муҳайё қил – оз ҳам эмас, кўп ҳам эмас. Лутфан айтиб юборсинлар-чи, камина пулни қаердан олсин? Балки аъло ҳазратлари олтин тангалар худди бодринг каби полиз эгатларида ўсади, деб ўйлашаётгандир? Ёки пул дегани хамиртуруш билан ошириб кўпайтириладими?..

Ё, танграм! Мана шу саройлар, барча базми жамшидлар, шикорлар, кимўзар дабдабалар ҳаммаси Кинтанилянинг ҳиқилдоғига келди... Э, ҳаммаларини ер ютсин, кастилиялик барча заргарлар, чеварлар, мусавирлар, каштачилар, ёғочсозлар, аробасозлар ҳам улар билан кўшмозор бўлсинлар... Сарой аъёнлари ҳашаматдан кутуриб, босар-тусарини билмай қолса, газнабонда нима айб? Уларнинг кун сайин ортиб бораётган янги-янги эрмакларига беҳисоб пул керак, бошқарувчининг эса фақат ташвиши ортмоқда: битта кемтикни ямаб улугурмасидан, яна иккита янгиси пайдо бўлиб турса, бошингни қаёққа урасан? Шу боис ҳам неча йилдирки, Гранада билан бўлаётган уруш поёнига етолмаяпти, оқибатда эса қироликнинг бунга сарфланаётган пуллари ҳисобини йўқотиб ҳам бўлишди. Ёвга қарши янги қасрлар, янги русумдаги рақслар ва зеб-зийнату либослар билан жанг қилишдан иборат «олий сиёсат» қачондан урф бўлиб қолди ўзи? Кинтаниля эса худди қадимги даврлардаги каби ғанимни мустаҳкам қалъалар, шиддатли хужумлар, оғир замбараклар билан маҳв этишни маъқул кўради...

Тўғриси айтганда, у зарур маблағни қаердан топишни билади, албатта. Бунинг учун пойтахтдаги ҳарбий қисмга ойлик маошни беришни тўхтатиб қўйиш кифоя. Бундай қилиш сал ўнғайсизроғ-у, аммо бошқа илож йўқ. Начора, шундай қилишга тўғри келади. Изабелла билан Фердинанднинг бош хўжалик бошқарувчиларидан норози бўлишга асослари қолмайди. Ҳарбийлар эса... Ҳарбийлар ҳозирча бир амаллаб кунларини кўриб туришар, кейинчалик балки бирор мўъжиза юз бериб, улар учун маблағ топилиб қолса ҳам ажабмас...

Кинтаниля ўзини тангрининг суйган бандаси дейишдан йироқ эди-ю, аммо омад борасида ҳар ҳолда нолийдиган ери йўқ. Бош бошқарувчи неча марталаб шундай қалтис вазиятларга тушиб қолганки, бунда уни фақат мўъжиза қутқариб қолиши мумкин бўлган – ва мўъжиза юз бер-

ган. Буёғига ўша мўъжизани бош хўжалик бошқарувчисининг молиявий иқтидори билан уйғунлаштириш қолади, холос. Кўрибсизки, аъло хазратлари талаб қилган маблағ худди ғойибдан тушгандай, ўз муддатида пайдо бўлади-қолади. Хайриятки, ҳозирча ҳамма ишлари бароридан келиб турибди. Аммо охир-оқибат бир кун келиб ўша мўъжиза ундан юз ўгириб кетиши ҳам ҳеч гап эмас...

Маркаб Кинтанилянинг кошонасига етиб келди. Эшик оғаси нима учундир ҳаяллаб қолди-ю, кўшк ароба берк дарвоза олдига келиб тўхтади. Худди шу онда қандайдир бир кимса аравакашнинг қамчисига чап берганича, кўшк аробанинг зинапоясига сакраб чиқиб олди. Унинг кўриниши жуда расво эди: кўзлари яллиғланган, патак бўлиб кетган сочсоқоллари сартарошнинг устараси-ю, совунларини ҳам унутиб юборганига анча бўлган, йиртиқ-ямоқ кийимлари жулдур бўлиб кетган.

– Бош хўжалик бошқарувчиси жаноблари, сўзлашимга ижозат этишингизни сўрайман! – нотаниш одам кастилиячасига яхши гапирарди, аммо унинг овозидан ажнабийларга хос бўлган талаффузи сезилиб турарди.

– Марҳаматли зот, яхсиси йўлингдан қолма. Сенга берадиган бибилиска ақчам йўқ. – Кинтаниля ароба эшикчасидаги пардани тортиб қўйишга чоғланди.

– Мен сиздан пул сўрамоқчи эмасман. Аксинча – Кастилияга беҳисоб бойликларни таклиф этмоқчиман: олтин, дур-гавҳарлар, жавоҳир, қимматбаҳо тошлар, нафис шоҳи-ипаклар, хушбўй зираворлар. Эшитишимча, давлат ғазнасидаги аҳволга маймунлар ўқириб йиғлаётганмиш...

– Тасодифни қараки, бу ҳолдан меням хабарим бор. Хўш, сен айтган хазиналар қаерда?

– Буни икки оғиз сўз билан тушунтиролмаيمان. Аммо гапларим сизни озгина бўлса-да қизиқтирса, хизматкорларингизга мени ичкарига қўйишларини буюрсангиз.

Нотаниш одам тиланчидан кўра, телбага кўпроқ ўхшарди. «Ҳад-хисобсиз дафиналар васвасасига учраган яна бир тентак», – деган хаёл Кинтанилянинг шуурини ҳали эгаллаб улгурмасиданок, нимадир уни бундай шошилишч хулосага келишдан қайтариб қолди.

– Бўпти, қани кир-чи...

Орадан бир соатгина вақт ўтгач, ғазнабон, ўзининг барча ғамташвишларини бир чеккага суриб қўйиб, бу ғалати мусофирни унинг мардонавор режаси ҳақида муфассалроқ сўзлаб беришга қайта-қайта мажбур қиларди – Ҳиндистоннинг хазиналарига одатдаги оғир ва олис шарқий йўл билан эмас, балки Атлантика уммони орқали анчайин қисқа ва машаққатсиз ғарбий йўналиш билан етиб олишнинг

осонлиги умумэтироф этилган соғлом идрок нуқтаи назаридан олиб қараганда, ғирт телба одамнинг алахсираши эди. Аммо, қиролликдаги бошқа кўплаб мансабдор тўралардан фарқли равишда, Алонсо де Кинтаниля, хайриятки, ҳаётни доим ҳам оммавий қабул қилинган фикр-мулоҳазалар нуқтаи назаридан баҳолайвермасди.

Кинтаниля киборлар даврасида кўп ҳам кўринавермасди, сарой ҳазил-мутойибачилари унинг эскича қарашлари ва одатларидан қулиб, масхаралаб юришарди.

Аммо табиатан ниҳоятда теран ва ўткир ақл соҳиби бўлган бу инсон фақат аслзодалар наслдан бўлганлари туфайлигина ҳокимият тепасига ўрнашиб олган, айш-ишрат билан булганган, шайтонбозорда ўзларини бозорга солишнинг устасига айланган бу олифталарнинг фаросати етмайдиган имкониятни бир зумда англай олди. У Ҳиндистонга Ер куррасининг қарама-қарши томонидан етиб боришнинг нима эканини шу ондаёқ фаҳмлади.

Ажнабийнинг ишонч ва қатъият билан айтаётган сўзларини тинглар экан, Алонсо де Кинтаниля тантана қилмоқда эди – тақдирнинг ўзи уни саёқ рўдапо билан юзлаштирди. Бу нотавон қашшоқ ҳозирча нафақат жуғрофияда, балки курраи замин тарихида ҳам янги саҳифани очиш арафасида турганини ўзи ҳам тўла англаб етаётгани йўқ. Мана у – ўз ҳаётидаги энг буюк мўъжиза, омаднинг ўзи у томонга сузиб келмоқда, у шундоққина ёнгинасида. Фақатгина шу бахтни тутиб қолиши, қўлдан чиқариб юбормаслиги керак, холос...

Дон Алонсо де Кинтаниля ниҳоятда ақлли ва зийрак кимса эди. Аммо у Кристобал амалга ошириш учун уринаётган сафардан кўзланган асл мақсадни билсами, ҳайратдан юраги ёрилган бўларди! Аслида уни бу келгинди билан юзлаштирган нарса тақдир эмас, балки бош хўжалик бошқарувчиси ўз қасрининг остонасига етиб келганида кошона дарвозалари ўз соҳиби учун бир муддатгина ёпиқ бўлишини уюштириш мақсадида, Кристобал икки кун туз тотмасдан оч-наҳор юриши эвазига сақлаб-тежаб қолган ва эшик оғасининг қафтига тўккан ўн икки мис танганинг қудрати эди. Очиғи, бу хийла-найранг тафсилотлари айёру маккор Алонсо де Кинтаниля учун умрбод сирлигича қолиб кетди...

У гўдак мисоли қувончда эди. Агар шу дамда аъло ҳазратлари бош хўжалик бошқарувчиларини кўрганларида эди, ўз кўзларига ишонмаган бўлардилар – яқиндагина уларнинг ҳузурларидан ўлимтик кайфиятда чиқиб келган одамнинг юзидан телбанамо ишшайиш кетмаётгани, ваҳоланки у қиролликдаги энг нуфузли кишилардан бири эди. У бир жойда ўтиришга сабри чидамасдан, хона бўйлаб тинмай у ёқдан-бу ёққа юрар, рақсга тушиб юборишдан ўзини зўрға тийиб турарди.

– Мана буни фикр деса бўлади – Ҳиндистонга ғарбий йўл. Аммо лекин, сени буни зўр ўйлаб топибсан, ўлай агар!

Ва тўсатдан, бир онда жиддийлашиб ҳамда яна иззатгалаб молия вазирига айлангани кўйи, Кинтаниля вазиятга монанд ҳолатда виқор билан қарорини эълон қилди.

– Назаримда, буни имкон қадар тезроқ он ҳазратларига етказмоқ зарур.

– У зотларнинг ҳузурларига ҳозироқ бормоққа тайёрман! – Кристобалнинг кўзлари шу қадар муросасиз бир қатъият билан тикилдики, ҳатто Кинтаниля бир муддат эсанкираб қолди. Инсоннинг кўзида беқиёс қатъиятнинг иблисона ўти сўнмас учкун сочиши учун у қандай синовларни енгиши ва қандай машаққатларга бардош бериши керак, деб ўйларди у шу тобда. Унинг бошига бетиним ғам-ташвишлар тушаверади-тушаверади – гўёки, эритиб юмшатишган пўлат сандонда тўхтовсиз болғалангани каби. Тақдирнинг ҳар бир зарбасидан сўнг, инсон, худди ҳали тобига етмаган пўлат мисоли бир оз эзилиши, танлаган йўлидан салгина чекиниши, ўзига осонроқ йўл излаб қолиши мумкин. Аммо болғанинг аёвсиз зарбалари шакл-шамойилсиз бир бўлак пўлатдан беқиёс даражада ўтқир ва мустаҳкам ханжар ясайди. Инсон табиати ҳам худди шундай – у жамики азоб-уқубатларга қарамасдан аҳдида собит туради, ҳар бир зарбадан сўнг тобора кучли ва матонатли бўла боради. Охир-окибат шундай фурсат келадикки, уни энди оламдаги ҳеч бир нарса қаддини букишга мажбур этолмайди. Шундан сўнг у кескир ва мустаҳкам шамшир мисоли ўз мақсади йўлидаги ҳар қандай тўсиқни ёриб ўтиб бораверади...

– Мен аъло ҳазратларининг ҳузурларига шу ондаёқ ташриф буюрмоқликка тайёрман, – гапини такрорлади Кристобал, тўсатдан жим бўлиб қолган бош молиячига талмовсираган ва ташвишли ҳолда хайрат билан тикилган кўйи.

– Меҳмонга мана бундай аҳволда бормайдилар-да ахир, биродарим Кристобал. Айниқса, бир йўла икки ҳукмдор ҳузурига! – Кинтанилянинг юзида айёрона ва беғараз табассум кўринди.

IV

– Жаноб Кристобал, уйғонинг! Кўзингизни очсангиз-чи! Гранада таслим бўлди! – Кинтанилянинг хизматкори нафаси тикилгудай ҳаллослаб, жонҳолатда Кристобалнинг елкасини силталай бошлади. Аммо у уйқудан кўзини очолмасдан, ўзидан нимани ишташаётганини ҳам англолмай, гарангсирарди. Ниҳоят Кристобал хизматкорнинг

сўзларини аниқ-тиниқ англади. Шу пайт у худди улкан замбаракдан отилгандай, ўрнидан сакраб турди.

Мана кутилган онлар! Орзуси рўёбга чикди! Бир ҳафтагина муқаддам милод кунни арафасида кўрган туши ўнгидан келди. Ҳеч қанча ҳам вақт ўтмасдан-а! Энди орзулаган мақсадини ниҳоясига етказмоғи лозим. Унинг қудратли кемаси тушларида сузиб борган афсонавий олис бегона қитъа ўнгида ҳам уни сеҳрлаб, бутун вужудини эгаллаб олишини истайди.

...Унинг зоҳидона чехрасида қатъият ва муросасизлик кайфияти зухур топгани – бундай қиёфани унинг қаттиқ сиқилган юпка лаблари жонлантиряптими ёки олдинга туртиб турган ўткир даҳаними, англаш қийин. Бу кишининг номи инквизициячилар рўйхатида мавжуд эмаслигини Кристобал аниқ биларди. Аммо саройда тафтиш идорасининг ўткир кўзлари ва динг қулоқлари айнан у эди. У ҳамма ерда пайдо бўлишга улгуради – ҳеч иш унинг иштирокисиз ва мавжудлигисиз воқеъ топмайди. Эндиликда агар Изабелла давлат ишларини ҳал этишда унинг иштирокини чеклаб қўйишни истаган тақдирда ҳам, очиги, бу ишни амалга оширишга у энди қодир эмасди. Унинг учун қадрдон бўлган, бир неча йилгина муқаддам таъсис этилган тафтиш идораси бу давр орасида шу қадар беқиёс қудратга эга бўлиб олдики, буёғига унга бирор бир ишда монелик қилиш ҳатто қиролича учун ҳам хатарли эди.

Кристобал ўз ташрифининг мақсадини қисқагина баён этиб берди. Бу ҳақда де Кинтаниля олий зотларни умумий ҳолатда олдиндан хабарлаган эди. Шу боис ҳукмдорлар денгизчининг сўзларини ҳисҳаяжонсиз тингладилар. Фердинанд тамомила жиддий оҳангда Кристобалдан Ҳиндистонга ғарбий йўл қанчалик олис экани борасидаги фикрини сўради.

– Каминанинг фикри ожизича, аъло ҳазратлари, – жавобни кечиктирмади Кристобал – Ҳиндистон ғарб томондан биз тахмин қилганимиздан кўра анчагина яқин. Мен қадимги географларнинг ҳисобкитобларига таяндим. Денгиз сайёҳлари ханузгача шу ҳисобларга асосланадилар. Улар қуруқликнинг уммондан анча узун эканини исботлаганлар. У ер куррасининг роппа-роса икки юз йигирма беш даражага тенг маконини эгаллайди, уммонга эса, фақат бир юз йигирма даража улуш қоляпти, холос. Бу эса жами кенгликнинг бор-йўғи учдан бир қисмидан иборат. Аммо бу ҳали ҳаммаси эмас. Аждодларимиз Олтин Ҳерсонесни Осиёнинг энг чеккаси, деб билганлар. Бизнинг давримизга келиб эса, дунё ҳақидаги билимларга доир фанларнинг кўлами беқиёс даражада кенгайди. Венециялик савдогар Марко Поло Шарқ заминига энг чуқур кириб борган ягона насроний бўлиб, икки қудратли

салтанатлар – Чин ва Чипангу ҳақида хабар берган. Биринчисига унинг ўзи борган, иккинчиси ҳақида эса Чиннинг нуфузли кишиларидан эшитган. Агар Чин мамлакатига биз ер айланасининг йигирма саккиз даражасини ажратсак, иккинчисини ўттиз даража билан қопласак, биз уммонда кечиб ўтишимиз лозим бўлган масофа шу аснода етмиш етти даражадан иборат бўлади. Бу масофани замонавий кемалар бешикаст сузиб ўта олиши шубҳасиз. Бу масофа хайрли рақам, яъни етмиш етти билан ифодаланишининг ўзиёқ сафаримнинг муваффақиятли якун топишига бўлган ишончимни мустаҳкамлайди. Шу боис бу саёҳатни уюштириб беришингизни сиз ҳазрати олийларидан ўтиниб сўрайман...

Изабелла амирона тарзда Кристобални тўхтади.

– Етмиш етти – толебахш рақам, албатта, – у истехзо билан кулимсираган кўйи бир оз жим тургач, кутилмаганда сўзида давом этди. – Аммо улар кишининг ўз умрини яшаб ўтган йилларини англамас, албатта. Жаноб денгизчи, мен сиз айтаётган масофани ўзим тушунадиганроқ ўлчовда тушунтириб беришингизни истардим. Бу сиз учун балки ғалатироқ туюлар, аммо биз узоқ-яқинни аллақанақа даражалар билан ўлчашга одатланмаганмиз.

– Бу масофа тахминан... – Кристобал шу тобда қийин вазиятга тушиб қолди. Биринчидан, у ҳаммани ишонтиришга уринаётган даражада яқин масофага сузишига ўзи ҳам унчалик ишонаётгани йўқ эди. Иккинчидан, у ҳозир қанчалик кам масофани айтмасин, шаҳарлар ўртасидаги оралиқни бир неча қақиримлар билан ўлчашга одатланган куруклик маликаси учун бу сув йўли, ниҳоятда олис туюлиши аниқ. Аммо сайёҳнинг йў-хаёли бир сонияга ҳам чўзилмади. Ҳар доимгидай, ҳал қилувчи дамда зарурий жавоб ўз-ўзидан кела қолди.

– Бу, тахминан икки ойлик сузиш масофаси деса ҳам бўлади, – хотиржамгина жавоб берди Кристобал. У ўзини яна дадил ҳис эта бошлади. Ўзига шу қадар қаттиқ ишониб юбордики, ҳатто Кастилиянинг денгизчилик салоҳиятига ҳам тил теккизиб, нафсониятига тегишга ҳам жазм этди. – Португалияликлар баъзан бундан ҳам олисроқ сафарларга йўл олишади, ҳазрати олиялари...

Тўсатдан Ҳиндистонга ғарбий йўлнинг яқинлиги ҳақидаги ўзи йўлаб қўйган бир ваз унинг хаёлига келиб қолди.

– Умуман олганда, – давом этди у, – мен охириги муддатни назарда тутмоқдаман. Менинг кемаларим Ҳиндистонга анча аввал етиб бориши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Ҳиндистонда филлар яшаши аъло ҳазратларига ҳам яхши маълум, албатта. Ваҳоланки, Кастилиянинг дярли ёнгинасида, Африкадаги Атлас тоғларининг яқинида ҳам филлар яшашади. Дунёнинг бошқа ҳеч бир ерида бу жониворларнинг йўқлиги, Ҳиндистон томонга олиб борувчи йўл эса ниҳоятда олис ва оғир эка-

нини билган ҳолда, бу борада қандай ҳулосага келиш мумкин? Демак, Ҳиндистон Атлас тоғларидан жуда ҳам олислаб кетган эмас, бинобарин, Кастилияга ғарб томондан ҳам анча яқин. Ахир катта тепаликдай келадиган улкан ҳайвонлар денгиз қушлари каби бепоён уммонни ҳавода учиб ўтишмагандир?

Кристовал ўзининг топқирлигидан мамнун эди. Аммо бу қувонч узокка бормади, унинг ўрнини шу ондаёқ аллақандай хавотир эгаллади. Кристовал доминикаликнинг шахд билан олдинга интилганини кўрди, унинг нигоҳи одамни тешворай дерди, нақ юрагингизнинг тубигача ўйиб боради.

– Бўтам, мени қизиқтирган қалтис бир саволга ҳам жавоб берсанг.

У паст овозда, ниҳоятда хотиржам сўзларди. Аммо, шу билан бирга унинг ўткир нигоҳи каби, бутун вужуди ҳам итоаткорона бўйсунушига, қўркувдан тошқотиб, унинг қўлидаги нотавон қуролга айланишига мажбур эта оларди. Бунга қаршилиқ қилиш фавқулодда оғир эди. «Агар у ҳозир Августинни, унинг зиддиятлар ҳақидаги фикрларини ёки ҳеч бўлмаса Козма Индикопулони эслаб қолса борми – сафар барбод бўлади», – деган хаёлга борди Кристовал.

– Агар тўғри тушунган бўлсам, сафар кемалари ғарбга томон йўл олади, шундоқми?

– Айни шундоқ, роҳиб ота.

– Менинг машғулотларим географиядан ҳам, бошқа дунёвий фанлардан ҳам анчайин йироқ. Аммо мен олам воқеотидан ҳам бохабар бўлиб турмоқликка ҳаракат қиламан. Ҳозирда олимлар Ернинг куррасимон шаклда эканлиги ҳақидаги фикрга кўпроқ мойиллик билдирмоқдалар, десам, бу сўзимда ҳақ бўламанми?

Кристовал бу ҳақда аъло ҳазратларига ҳисобот берганини роҳиб ота эшитган бўлса-да, ўзини хабарсиздай тутган ҳолда яна қайтадан сўраб олишни лозим топди. Кристовал ўзини қопқонга тушгандай ҳис этди. Руҳонийнинг саволида Ернинг шаклига бўлган қизиқишдан кўра чуқурроқ бир мазмун борлиги тамомила аниқ-равшан эди. Чунки Ернинг думалоқ экани ҳақидаги дунёқараш ҳамма олимлар томонидан ҳам қабул қилингани йўқ. Черков эса фандаги янги назарияларга эргашишга ҳеч қачон интилган эмас. Унинг учун кўпроқ бошқа хусусият хосроқ – энг сўнгги имкониятга қадар бидъатларга қаттиқ осилиб олади ва ҳаёт унинг кераксизлигини исботлаб берганидан кейингина ундан воз кечади. Кристовал Пйетро д'Абино ва Чекко д'Аскоят ҳақида эслади. Улар Ернинг куррасимон шаклда эканини эътироф этганлари туфайли Италияда ўтда куйдирилганди. Тўғри, бу қатлга ҳам юз эллик йилдан ошди, аммо бу вақт давомида қатл ҳукми соҳибларига ҳам ақл битиб қолгандир, деб ўйлаяпсизми? Доминикаликка энди нима жавоб

килсин? Аслида-ку, бошқа бир нуфузли роҳибнинг ҳомийлиги остида, уни паноҳ қилиб олиб, унинг шу борадаги фикр-мулоҳазалари билан химояланганида айнаи муддао бўларди-я. Аммо Кристобал Ернинг шакл-шамойили ҳақида қайси руҳоний нималар деганини билмасдиям. Очиғи, Кристобал қандай жавоб айтмасин, роҳиб, агар истаса, бошқа бир машҳур руҳонийнинг айнан шу жавобга қарама-қарши ғоясини келтириб, уни осонгина инкор этиши мумкин.

Балки бу назарияларнинг барчасига тупуриб, ўзи айтганларининг барини инкор этган ҳолда Ерни ясси деб қўя қолсинми? Йўқ, бундай қилиб бўлмайди. Бунинг сабаби Кристобалнинг шу ондаёқ илм-фан оламида кулгига қолиб кетишида эмас: ўз сафарини амалга ошириш йўлида ҳеч иккиланмай у ҳар қандай шармандаликка рози бўлади. Бу роҳибнинг чангалидан бирор мавҳум жавоб билан ҳам кутулиб бўлмайди. Чунки жавобларнинг униси ҳам, буниси ҳам ярамайди, акс ҳолда Ҳиндистонга ғарбий йўлни излаб топиш ғоясининг ўзини чиппакка чиқариш ҳеч гапмас, зеро, бу фараз Ернинг курра шаклида эканлиги ҳақидаги ягона дунёқарашгагина асосланади. Бинобарин, роҳибнинг саволига Кристобал ҳеч қандай муқобилликларга ўрни қолдирмайдиган биргина ягона жавобни бериши мумкин.

Ва айнан мана шу жавоб доминикаликнинг Кристобални муртад, бидъатчи, ҳабашларнинг жосуси ва яна алламбало гуноҳларда айблаши учун етарли бўлиши мумкин. Умуман олганда, қавм отаси нима учун сафарнинг жўнатилишига монелик қилиши керак? Бу саёҳатдан ўзига шахсий манфаат йўқлиги учунми ёки бу саёҳат черков учун нафсиз экани боисиданми? Эҳтимол, унинг фикрича, қирол ва қиролича Кристобалнинг ўтинчларини рад этганлар-у, энди у яна бир даҳрийни фош этган роҳиб сифатида шухрат шоҳсупасига чиқиб олиш учун тиришиб уриниб ётгандир? Начора, иккинчи ҳолатда Кристобал, албатта иложсиз қолади. Биринчисида-чи?.. Биринчисида ягона чора бор – доминикаликни ҳар банданинг нафсини синовдан ўтказгувчи, тақиқланган, аммо кўнгил истаги бўлмиш олтин ёмбиси билан аврашга уриниб кўрмоқ лозим.

Кристобал ҳаётида ҳали ҳеч қачон ва ҳеч қаерда – на куруқликда, на денгизда, на бўрон ва на довулда хавф-хатарни бу қадар яқиндан ҳис этмаган эди. Энг асосийси – у ҳозир ажал нафасининг қайси томондан уфуришини билмасди: унинг ҳар бир сўзи сўнггиси бўлиши мумкин. Бир лаҳзада унинг кафтлари терлаб, оғзи қуриб қолди. Талвасада у бор иродасини тўплаб, ўзини тинчлантирди ва тилга кирди:

– Мен сизнинг география борасидаги билимингизга таҳсинлар ўқийман, роҳиб ота. Ҳақиқатан ҳам айрим олимлар тангри Еримизни курра шаклида яратганини эътироф этадилар. У балки денгизчи дин-

дошларимиз Ҳиндистон бойликларини осонроқ қўлга киритмоғи учун шу шамойилда барпо бўлгандир?..

Кристовал ўзининг бу дадиллигига қойил қолди. Унинг жавоби, оҳангидаги лутф ва эҳтиромга қарамасдан, моҳиятан масҳараомуз изоҳ эди. Аттанг, жуда бунчалик қалтис кетмаслик керак эди. Сал мулойимроқ бўлиш лозимиди...

– Агар яратган эгам менга ортга қайтиш бахтини насиб этса, албатта шукронасига хайр-эҳсон қилиб, ўзимга тегишли хазинанинг тенг ярмини муқаддас черковга тақдим этаман.

Кристовал, нафасини ичга ютганича, доминикаликнинг қарорини кута бошлади. Агар пешонаси шўр бўлса, Кристовалга фақат биргина йўл қолади – тафтиш идорасининг зиндонлари. Наҳотки бу кўргиликни қирол Жоаннинг сарой тўраси ўз таҳдидларини рўёбга чиқармоқлик учун уюштирган бўлса? Ёки роҳиб ўз манфаати йўлида ҳаракат қияптимикан? Умуман олганда, бунинг нима фарқи бор? Ҳақиқатни билгани билан бирор нима ўзгариб қолармиди?

– Бўтам, – кутилмаганда мулойим оҳангда тилга кирди доминикалик, – тангри насиб этмиш қисматдан фол очмоқлик имондан эмас. Бизнинг вазифамиз – у берган неъматларни ҳақиқий такво қилувчилар манфаатлари йўлида сарфламоқдан иборатдир.

Кристовал бу кутилмаган қарордан хайратда донг қотди. Роҳиб отанинг сўзлари тўлиқ ғалабани англатарди – Ернинг курра шаклида экани борасида ҳам, денгиз сафарига йўл олиш борасида ҳам. Ҳатто руҳоний бу сўзларни беҳосдан айтиб юборган тақдирда ҳам, энди Кристовални жуғрофий дунёқарашлари учун даҳрийликда айблаш олмасди – зарба бериш имконияти қўлдан кетиб бўлганди. Ҳиндистонга ғарб томондан бориш ғояси қабул қилинди... У энди енгил тин олди.

Аммо доминикалик ҳали сўзини тугатмаганди. Изабеллага ва Фердинандга бирров нигоҳ ташлаб қўйгач, яна Кристовалга мурожаат этганича сўзида давом этди:

– Биз Ернинг тангри томонидан куррасимон шаклда яратилганини тахмин қилдик ҳам дейлик. Бунда кемалар ғарб томонга сузиб боргани сайин тобора пастга қараб тушиб кетмайдими?

Бу яна қанақаси бўлди? Кристовал доминикаликнинг гапни қайси томонга бураётганини тушунолмай, гарангсиз қолди.

– Ҳа, бу йўналишни қайсидир маънода пастга ҳаракат сифатида фарз қилиш ҳам мумкин...

– Лекин, у томонга сузиб боришда пастлаб кетилаверса, демек кемалар ортга қайтишда юқорига кўтарилишга мажбур бўлади, улар

эса бу вазиятга мосланмаган. Сенингча, кемалар қандай қилиб бунинг уддасидан чиқадилар? Улар худди калтакесаклар каби юқорига қараб эмаклаб чиқишадами, ёки қоядан қояга сакраб юрадиган тоғ эчкилари каби тўлқинлар устидан ирғишлаб чиқишадами?

Доминикалик шу сўзларни айтгач, сукутга чўмди. У кирооллар жуфтлигига ўзининг ақл-заковатини намоёиш эта олганидан мамнун эди.

Мана энди Кристобалга унинг максад-муддаоиси аён эди. Роҳиб хукмдорларнинг кўз ўнгида ўзини янги ғояларнинг душмани сифатида намоён этмаслик, шунингдек, Ер юзининг шакли борасидаги уларни қизиқтирмайдиган баҳсга киришмаслик усулини танлаб, ниҳоятда мак-корона йўл тутган эди. У ўзини Кристобалнинг фикрларига қўшилган қилиб кўрсатиб, сайёҳни тор-мор этиш, денгиз саёҳатидан беҳабар хукмдорларга аниқ, самарали ва ишончли далиллар воситасида бундай сафарнинг бемаъни тадбир эканини исботлашга қарор қилган. Тан олмоқ лозим, роҳиб отанинг далиллари ҳақиқатни акс эттиргандай кўринар ва таъсир кучига эга эди. Начора, Кристобалнинг ҳинд ва африка филлари ҳақидаги чўпчакларидан ўтказиб афсона тўқийдиган эртакчи роҳиблар ҳам бор экан...

Ўзи доминикаликнинг ортида қандай кучлар турганикин? Ҳар ҳолда кироол ва киролича эмас. Агар улар рад жавобини бериш учун олдиндан қарор қилиб қўйган бўлсалар, у ҳолда доминикалик гапни айлантириб ўтирмасдан, ғоянинг ўзини кунфаякун қилиб ташларди. Демак, ҳали умид бор. Буёғига энди охиригача курашиш керак. Бу йўсинда бериладиган саволларга қандай жавоб бериш лозимлигини Кристобал жуда яхши биларди – турмуш машаққатлари бу борада унга катта сабоқ бўлган.

– Ҳазрат ота! Мен илоҳиёт борасида билган нарсалар сизнинг жуғрофий илмингиз олдида ҳеч нарса эмас. Балки сизга ҳозир айтадиган сўзларим аҳамият беришингизга ҳам арзимас. Аммо наҳотки сиз Яратган эгамнинг қудратига шубҳа билан қарасангиз? Ҳиндистонга ғарбий йўлни яратиб қўйган Зот, сизнингча, шундай хатарли сафарга чиққанларнинг муваффақиятли қайтишлари учун юқорига кўтарилиш йўлини ҳам яратиб қўя олмайдами?..

Кристобал Изабеллага кўз кирини ташлаб, унинг лабларида оний бир табассум шарпаси милт этиб ўтганини кўрди. Чамаси, энди унинг кўмагига умид қилса бўлади...

«Сен каминани тузоққа тушириш учун ниҳоятда пишиқ тўр тўқишга уриндинг, – дея ўйлади Кристобал доминикалик ҳақида, – мана энди, биродари азиз, мен учун қазиган чоҳдан ўзинг чиқишга ҳаракат қилиб кўр».

Бу ҳол руҳоний учун ниҳоятда кўнгилсиз эди: тангрининг қудратига шубҳаси борлигига салгина шама қилиб кўйишнинг ўзиёқ – айниқса, Кастилияда, ўзинга ўзинг ҳукм чиқаришдан бошқа нарса эмас эди!

Қиролича ўрнидан турди.

– Бизга де Кинтаниля сиз ҳақингизда анча-мунча нарсани сўзлаб берганди. У сизни энг нуфузли савдогарлар ва молиячиларнинг кўмакларига дохил этмоқликка иштиёқманд бўлганди. Аммо бизлар сўнгги лаҳзаларгача бир қарорга келишликдан тараддудда эдик. Мана энди қарори олий қатъийлашди. Биз кемаларни сафарга аллақачон тахт этиб кўйганмиз. Саёҳатга сиз бошчилик қиласиз. Аммо ҳозир эмас, сал кейинроқ – биз аввал Гранада амирини мағлуб этиб олмоғимиз лозим. Музаффарият онларини яқинлаштиришга эса фақат дўстингиз ва вали-неъматингиз де Кинтаниля ёрдам бера олиши мумкин. У сизга кўмак кўрсатган банк эгаларини муваффақиятли уруш олиб боришимиз учун зарур маблағ тақдим этишларига кўндира олса бас...

Қабул поёнига етган эди.

Кристовал ўз омадига ишонишини ҳам, ишонмаслигини ҳам билмасди. У лиссабонлик сарой тўраларининг қабулига эриша олмай хўрлик тортганларида, Кастилиянинг карвонсаройларидаги ифлос ҳужраларда тунаб қолган пайтларида ёки андалусиялик судхўрлардан қарз сўраб тиланганларида ўз ўй-хаёлларида шу қувончли онларни неча-неча марта тасаввур этганди. Мана ўша лаҳзалар – орзусида ё тушида эмас, ўнгида! Мана у, ўша дақиқа – саргардонликда ўтган йилларнинг мукофоти, бевақт оқарган сочларининг тўлови, соғурилган мол-давлатларининг эвази. Аммо Кристовал ҳеч нарсадан афсусланмасди – унинг уммонлараро сафари амалга ошади, демак сарфланган куч-қувват, йўқотилган йиллари ва пуллари бесамар кетмабди. У Янги Дунёга сузиб боради – энг асосийси шу!

Кристовал ўтиб бораётган хонанинг деворлари унинг кўз олдига худди сакраётгандек липиллар, бу эса тўфон тўлқинлари узра ирғишлаб бораётган япалоқ кемачаларни ёдга соларди. Унинг боши айланиб, оёқлари ўзига бўйсунмасди. У ҳуш-беҳуш ҳолда саройдан чиқиб олди-ю, соқчиликда турган аскарларнинг оёқлари остига кулади.

Де Кинтаниля уни хушига келтирди.

– Баракалла, – у Кристовалнинг ўзига келганини кўриб, қувониб кетди, – асосий ташвишлар буткул ортда қолди. Энди ҳеч нарсдан хавотирланмасанг ҳам бўлаверади. Табриклайман – сен бекиёс даражада сабот кўрсатдинг. Буёғига ҳам сени тангри қўлласин. Қарзлар масаласига келганда эса, бу албатта жуда нозик масала. Агар парвардигор насиб этса, – у кўзларини айёрона қисиб кўйди, – Гранада билан бўлаётган лаънати уруш қачондир бир кун барибир тугайди...

Ва ҳар доимгидай, қувноқ кайфиятдан жиддий ҳолатга ўтиб, де Кинтаниля амирона тарзда сўзида давом этди.

– Очиғини айтганда, сенда муҳим ишим бор. Аъло ҳазратлари билан расмий шартнома тузиш керак. Тортган барча машаққатларинг учун мукофотлашни улар оқилона ва одилона иш, деб ҳисоблайдилар. Шу вазиятдан имкон қадар тезроқ фойдаланиб қолишингни маслаҳат берган бўлардим. Сен бу келишувда ўз шартларингни баён қилмоғинг лозим.

Шартлар... Крестобалга ҳеч қанақа шартларнинг кераги йўқ эди. Унинг кемалари тумшуғи олдида Янги Дунё соҳиллари намоён бўлгунига қадар бепоён Атлантика уммони кенгликларида сузиб бораверса, сузиб бораверса... бошқа ҳеч нарса керакмас. Ана шу лаҳзалар учун у ахир бутун умрини бағишлади. Бу лаҳзалар – унинг шуҳрати, давлати ва шарафи. Ваҳоланки, Изабелла ва Фернанднинг наздида у ҳеч қанақа Янги Дунёга йўл олмоқчи эмас – гўёки Кастилияни бойитиш ва ўзи ҳам катта мол-мулк орттириб олиш учун Ҳиндистон хазиналарига етишишнинг қулай йўлини топмоқлик мақсадида сафарга чиқмоқчи. Ҳақиқатан ҳам, ҳали бу йўлда кўп бора учраши мумкин бўлган ажаловар хавф-хатарлар учун мўмайроқ товон талаб қилишнинг хижолатли ери йўқ. Ҳаддан ошиқроқ сўраб юборишдан хавотирланмаса ҳам бўлаверади. У қанча кўп тўлов сўраса, бу унинг ўз муваффақиятига шунчалик ишончи катталигини англайди...

– Камина ўз шартларини баён этмоқликка ҳозир.

Шу заҳотиёк, худди ердан чиққандай, қўлида мўъжазгина қутича ушлаган хизматкор пайдо бўлди. Унинг ичида қалам-довотлар ва ёзув қоғози бор эди – эҳтиёткор де Кинтанилянинг қўл остида керак вақтда ва жойда доимо зарур анжом-ашёлар муҳайё эди.

Крестобал энг ўткир патқаламни танлаб, сиёҳдонга ботирди. Демак, шундай. Энг аввало, зодагонлик мақомига эга бўлмоқлик фавқуллодда муҳим. Шундай масъулиятли сафарга йўлбошчи этиб қора авомни тайинлаш – Кастилия ва Арагон саройининг шаънини топташ билан баробар! Ундан кейин қандайдир бирор мансаб – масалан, Бош Амир ал-бахр, яъни Денгиз уммонининг Бош амири унвони. Ростини айтганда, бунинг нима эканини Крестобалнинг ўзи ҳам унчалик аниқ билмасди, аммо бундай унвон ниҳоятда таъсирли жарангларкан. Иккинчиси – албатта бирор ҳукмбардорлик мавқеини талаб этиш лозим. Бу, дейлик, барча янги кашф этиладиган ерлардаги қирол ноиби мансаби бўлақолсин. Ҳам эътиборли, ҳам беғалва. Учинчиси ва энг асосийси – бойлик. Фақатгина бу борада паст кетмаслик ва қироллар жуфт-лигининг энсасини қотириб қўймазлик, ҳафсаласини пир қилмаслик.

Агар янги кашф этилган ўлкалардан келадиган барча даромадларнинг ўндан бир улушини талаб қилса, камроқ сўраб қўйган бўлмасмикан?

Ўзини яна ҳам тадбиркорроқ кўрсатиш учун Кастилия билан янги эгалланган юртлар ўртасидаги савдо-сотикдан олинadиган фойданинг бир қисми Крестобалнинг ўзига тегишли бўлиши ҳақида ҳам бирор банд киритиш лозим. Ва ниҳоят шартноманинг сўнгига бирорта аҳамиятсиз, аммо беқиёс талабни киритишга қарор қилди. Крестобал андак ўйланиб тургач, сўнгги шартни, дафъатан хаёлига келиб қолган шартни ҳам битиб қўйди – олтин пих, яъни тепки.

Де Кинтаниля Крестобалнинг елкаси оша диққат билан тикилиб, унинг нималар ёзаётганини кузатди.

– Крестобал, биродари азиз, сенга бу рўйхат сал чўзилиброқ кетгандай туюлмайтими? – сўради у талабнома поёнига етгач.

– Узайиб кетибди демокчимисиз? Наҳотки? – ўзини гўё хайратлангандек кўрсатди Крестобал. – Ҳм... Ҳа, менимча сиз ҳақсиз. Ҳозир уни қискартириб қўяман.

У патқаламни яна қўлига олди-да, бир оз ўйланиб тургач, энг охири бандни – олтин пихларни ўчириб ташлади.

– Энди у менимча роса оби-тобига келди. Сизга энди маъқул бўлдимиз, дон Алонсо?

... Тўрт ярим йил муқаддам ўша унутилмас кун шу зайл поёнига етган эди.

Мана, Крестобал бугун яна Кинтаниля де Алонсонинг қаршисида турибди.

– Сени муборакбод этаман, мана ниҳоят сен кутган онлар етиб келди! – Саховатли қария қувончдан ҳаяжонда эди. – Сенга оқ йўл, Крестобал! Соғ-саломат бориб, шон-шуҳрат билан қайт.

Эҳтимол, Кинтаниля ҳозир шу лаҳзаларга муносиб баландпарвоз ва тантанавор тилакларини билдирса айни муддао бўларди. Аммо у, очиғи, вазир-визароларга хос расмиятчиликларни ёқтирмасди. Шу боис ҳазиломуз чала пичирлашга ўтган ҳолда ўзининг одатдаги сўзлаш тарзини бу сафар ҳам ўзгартирмади.

– Сенга махфий бир гапни айтайми? Тупур бу бойликларнинг ҳаммасига, биродари азиз!

(Ана ҳолос! Крестобал хавотирда эшик томонга ҳам қараб қўйди – тежамкор молия вазирининг оғзидан чиқаётган бу фитнамонанд сўзларни биров эшитиб қолса борми?!).

– Ҳазиналарни каллангдан чиқариб ташла! Сафардан мақсад молдавлат эмас. Асосийси, сен Ҳиндистонга ғарб томондан етиб бор. Илтимос, жонингни жабборга бериб бўлса ҳам уни забт эт. Бунинг қандай буюк кашфиёт эканини сенга тушунтириб ўтиришим шарт эмасдир?!)

Бош иктисодчининг тасодифий эътирофи Кристобални тўлқинлантриб юборди. Демак, Кинтаниля Кристобалга ёрдам берар экан, аввалбошданок, бошқалардан фарқли равишда, бу денгиз сафаридан олтин хазиналарини кутган эмас экан. Бундан келиб чиқадики, у сайёхнинг асосий иттифоқчиси сифатида Ҳиндистонга ғарбий йўлни топиш ғоясига хайрихоҳ бўлибди. Оббо, шоввоз Кинтаниля! Унинг бундайлигини ким ҳам билибди дейсиз!

– Ташаккур сизга, дон Алонсо. Сиз менга кўп илтифот кўрсатдингиз. Менга кўрсатган фазлу-марҳаматингиз учун сизга қандай миннатдорчилик билдиришни ҳам билмайман. Денгиз сафарида сизнинг кўмагингизга ниҳоятда мухтож бўламан. Биласизми, қилаётган ишларимдан баъзан ўзим ҳам ваҳимага тушиб кетаман – агар мен ноҳақ бўлиб чиқсам-чи? Агар Ҳиндистонга ҳеч қанақа ғарбий йўл мавжуд бўлмаса-чи? Унда нима бўлади?

– Ё, алҳазар! Манавини қаранглар! Йўк, бунинг айтаётган гапини эшитдингизми?! – де Кинтанилянинг руҳи тушиб кетди. – Сен эсингни еб кўйганмисан? Ҳамма нарса сафарга тайёр бўлганда, мияннга келгани шу бўлдимми?! Шубҳаланишга ботина кўрма, тушундингми?! Энди сен ўз муваффақиятингга ҳаммадан кўра кўпроқ ишонишинг керак. Ноҳақ эмиш-а! Иккинчи марта бунақа сўзни оғзингга ола кўрма! Эсингда бўлсин, дўстим Кристобал – гишт қолипдан кўчгач, уни яна қолипга қайтаришдан маъни йўк. Ана шунақа!

V

Учта кема Кастилия байроғи остида номаълум соҳил бўйлаб аста сузиб борарди. Хизмат билан банд бўлмаганларнинг ҳаммалари кема айвонига тўпланиб, сўл томонда ястаниб ётган тонг шафағидан ёришиб келаётган ерларга ташналик билан тикиладилар. Қуёшнинг илк заррин нурлари остида бу замин сирли ва ғаройиб киёфа касб этган.

Кемалардагилар милтиқ ва замбараклардан осмонга қарата ўт очиб, кўнғироклар чалишар, ҳаммаёқни қийқирик овозлари тутиб кетган, кишилар қувончдан қалпоқларини юқорига иргитардилар...

Чап томонда улкан ер чўзилиб кетган. Бу эса, машаққатли саёҳат ўз поёнига етганини англатарди. Олдинда узоқ қутилган ва орзу қилинган ҳордиқ онлари турибди: денгизчиликнинг азоб-уқубатли юмушлари, кема ичидаги тиғизлик, тору танглик, хоналардаги димикқан ҳаво, тўлқинлар узра етмиш кунлик саргардонликлар, бепоён денгиз ва чексиз уммоннинг кўзни толиқтирувчи кенгликларидан бошқа ҳеч бир хилқат йўқлиги – буларнинг бари барҳам топди. Қаттиқ сиртли ер тотли, муздек чучук сувни ваъда қилади, гаштли таассуротларни, туб

жойлик қизлар билан айш-ишратни тақдим этади. Бу заминдан янада ортиқроқ инъомлар кутилмоқда: кемалар олис Кастилиядан бу бегона сохил сари фақатгина кема аъзоларининг лаззатли таассуротлари ва кайф-сафолари учунгина келгани йўқ, ахир. Модомики, қиролича ҳазрати олиялари мана шу сафарга ўз ақчаларини тиккан экан, демак, у пулларининг беҳуда сарфланмаганлигидан умидвор. Афсонавий Ҳиндистоннинг ғаройиб ва мўъжизавий бойликлари ҳақида денгизчиларнинг қай бири эшитмаган дейсиз! Мана ўша Ҳиндистон, уларнинг нигоҳлари қаршисида ястаниб ётибди. Яширгандан не фойда – уларнинг ҳеч бирлари Кастилияга қуруқ қўл билан қайтишни истамайди... Кўмондонлик кемасининг баланд супасидаги ўз бошқарув бўлмасида Уммон денгизининг Бош Амир-ал баҳри дон Кристобал тўсиқ тутқичига таянганича қаддини тик тутиб турарди. У тубдаги бўлмадан улкан ёғоч хочни олиб чиқишларини буюрди. Ушбу салиб аъло ҳазратлари Изабелла ва Фердинанднинг фуқаролари Ҳинд тупроғига қадам қўйган жойга ўрнатилгай.

Ҳиндистон тупроғи... Начора, майли, худди шундай деб ўйлай қолишсин. Дон Кристобал уларнинг бу ишончини ўзгартирмоқчимас. Унинг ўз фикри эса ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас...

Шу ердан, у турган жойдан кеманинг бутун сатҳи кўриниб турарди: очиқ саҳнга тўпланишиб олган одамлар бахтдан хуррам ҳолда шодланадилар, ўз кўмондонлари – уммонлар амирини шарафлаб, Изабеллани алқаб, Яратганга шукроналар келтирадилар.

Бор-йўғи уч кунгина аввал худди шу одамлар айнан шу саҳнга тўпланиб, шовқин-сурон кўтаришган, аммо ўша овозлар уни шарафлаган эмасди. Уч кун аввал бу тўда бутунлай ўзгача кайфиятда бўлиб, оломоннинг ўша пайтдаги таҳдидли қатъиятини на сиркага айланаётган шароб, на олтин тангалар, на дўқ-пўписа ва на отишмалар тўхтата оларди. Вазият шу қадар қалтис эдики, «Исён юз бериши муқаррар!», деган сўзлар юракнинг ҳар бир тепкиси билан уммонлар Амир-ал-баҳрининг чаккасидаги ҳар бир томирда болғадай зарб бериб уриб турганди.

Ростини айтганда, вазият бундай тус олишини Кристобал анчадан бери кўнгли сезиб келмоқда эди. Уч ойдан бери уммон сувлари кемаларни тўлқинлардан тўлқинларга ирғитиб ўйнаб келаётганди. Уч ойдирки, ҳар томондан, олис уфққа қадар поёнсиз сув сатҳи ёйилиб кетган, кемалар эса олға ва олға сузишда давом этарди. Ҳатто денгизчилик ишида энг бой тажрибага эга бўлган сафар иштирокчилари ҳам ҳаётда сохилдан бу қадар узоклашиб кетган эмасдилар. Бетўхтов тўлқинланиб турган, бир қаришгина қуруқликдан маҳрум поёни йўқ мовий-яшил кенгликларда икки ойдан ортиқ сузиб ўтилган масофа шуурни талваса-

га солади, олдинда кутиб турган мавҳумлик юракда ваҳима уйғотади, ирим-сиримга ишонувчилар эса даҳшатдан адо бўлиб улгуришган.

Сузиш давомида бир неча мароталаб худди ер шундоққина ёнгиналарарида тургандай туюлганди! Кўплаб аломатлар унинг яқинлигидан далолат берганди. Гоҳида сув юзида бир сиким майса кўриниб қолади, кўринишидан унинг яқиндагина тупроқдан юлиб олингани аниқ билиниб турарди. Баъзида осмонда улкан қора булут пайдо бўлиб қоларди. Кутилмаганда шамол йўғида ҳам ёмғир ёға бошлар эди. Бир куни кемаларга иккита қутб қуши келиб кўнди, сал ўтмай эса учинчиси ҳам учиб келди – шу эмасми ахир қуруқликнинг яқинлигидан далолат берувчи энг ишончли аломат?! Ҳар сафар манзил яқинлиги фикридан тетиклашган одамлар кўзлари тешилгудай бўлиб уфққа тикилардилар – ерни биринчи бўлиб кўрган одамга шоҳона мукофот ваъда қилинган. Аммо кунлар ўтиб бораверар, энг ишончли белги-аломатларга қарамасдан, ўша қўмсалган сохил кўрина қолмасди. Гўёки ёвуз руҳлар китъани тилсимлаб, кўзга кўринмайдиган қилиб кўйгандек. Ҳар бир рўёбга чиқмаган аломатдан сўнг кемалардаги жамоа ғалаёнлари кучайиб борарди.

«Олдинда ҳеч қандай қуруқлик мавжуд эмас. Қўмондонимиз кемалар қарвонини ҳали ҳеч ким қайтмаган борса келмас макон сари олиб кетяпти. Фурсат қўлдан кетмай туриб ортга қайтиш керак, акс ҳолда барчамиз қирилиб кетамиз», – кимнингдир миясида пайдо бўлган ушбу шум фикр худди вабо каби, ўлатдай барча кемаларга тарқалди ва ҳамманинг онгини заҳарлаб улгурди. Қристобалнинг ишончи комил эди: жамоалар итоат этмоқликдан бош тортадиган онлар яқинлашиб келмоқда.

Мана ўша соат етиб келди. Қонли яқун муқаррар экани аён бўлиб қолганди. Йўқ, Қристобал ўлиб кетишдан кўрқмасди. Мақсад манзилига эндигина етай деб қолганда бутун ҳаётининг мазмунига айланган орзу-умидлардан мана шундай бемаъни тарзда воз кечиб кетиш ўлгудай алам қиларкан. Шунда денгизлар амири қўлидан келган ягона чорани қўллади.

Исёнга тайёрланаётган денгизчилар ўзбошимчалик билан кемани ортга буриб юбормасларидан олдин, унинг ўзи Кастилияга қайтиш қарорини эълон қилди. Бу Янги Дунёга етиб олишнинг сўнгги имкони эди: Қристобал кемаларни Кастилияга қайтариш аҳди эвазига денгизчилардан бор-йўғи яна уч кун муҳлат сўради – ғарбга томон яна бор-йўғи уч кунгина сузиб боришда давом этишса бас. Буёғига сўнгсиз соатлар ва дақиқаларнинг азобли саноғи бошланди. Биринчи кунни бир амаллаб ўтказишди, иккинчи кеча-кундуз ҳам поёнига етди, учинчи кун ҳам тугаб, энг сўнгги оқшом етиб келди. Ҳар томондан улар-

ни фақат сув ўраб турарди, холос. Кристобал ўз бўлмасига қулфланиб олди. У чирокни ҳам ёқмасдан ўтирар ва ҳеч кимни ҳузурига қўймасди. Дастурхонга тортилган кечки нонушта ҳам аллақачон совиб улгурган, денгизлар амири эса унга ҳатто қўл ҳам теккизгани йўқ.

Ҳамма нарса, бутун борлиқ унга қарши эди. Мана шу сафарни амалга ошириш учун қанча машаққатлар чекмади дейсиз? Эндигина ниятимга етдим деганида сафарни қолдиришди – чексиз-чегарасиз узоқ тўрт йил давомида Гранада билан кечаётган урушнинг тугашини кутишга тўғри келди. Кейинроқ эса, ҳамма ишлар ҳал бўлгандай туюлган бир пайтда, ҳатто кемалар ҳам саёҳатга шайлаб қўйилган чоғда сафарнинг тақдирини яна хатар остида қолди – бу ишга бош қўшишни кўпчилик ваёда қилган бўлса-да, етарли даражада ҳомийлар топилмади. Лекин шунда ҳам Кристобал чекингани йўқ – у жамоани маҳкумлардан жамлашни таклиф этди. У талончилик маконлари қоидаларига амал қилиб яшайдиган, виждон ҳақида босқинчи тўдалар орасида шаклланган ўзига хос тасаввурларга эга бўлган одамлар билан денгиз сафарига йўл олар экан, ўзининг қандай хатарга юзланаётганини яхши англаб турарди. Боз устига бу кимсаларнинг деярли ҳеч бири денгизчилик касбидан хабардор эмасди. Лекин Кристобал мана шу каллақасарлар билан денгизга чиқишга қарор қилди, чунки уларсиз саёҳатнинг ўзи ҳам йўққа чиқар эди.

Энди эса, буюк кашфиётнинг нақ остонасида, манави лаънати исён юз бериб турибди. Бу фитна ўн йиллик умр эвазига эришилган ҳамма нарсани кунфаяқун қиляпти. Яна бир неча соатдан сўнг кемалар Кастилия томон бурилади, у эса Янги Дунёдан балки бир неча чақирим берида тургани холда, унга ҳеч қачон етиб боролмайди, бутун умрининг мазмуни бўлган орзусини рўёбга чиқара олмайди.

Начора, тақдир эмас экан-да... Ўнг қўлининг бармоқлари ханжар сопини қаттиқ сиқди. Бирор соатлардан сўнг бу ханжар ўз соҳибига энг сўнгги хизматини адо этиб беради...

Айни шу дамда, умиднинг сўнгги зарралари эриб битган лаҳзада тонгги тинчликни, қутилмаганда, соқчининг қаттиқ қичқириви бузиб юборди:

– Тйерра! Ер!

Кристобал, эшикни тегиб синдирганича, хонасидан отилиб чиқди ва бир онда елкан устига қушдай учиб чиқди. Юраги бўғизга тикилгундай нотинч типирчиларди. О, у мана шу номаълум замин билан учрашувни нақадар узоқ кутди. У ўз ерининг, ўз Янги Дунёсининг мавжудлигига сўзсиз ишонган эди ва мана, буни исбот ҳам қилди!

У ўзи ҳозиргина кашф этган қитъа ҳақида ҳеч нарса билмасди. Очиғи, бу тўғрида бирор нимани билолмайди ҳам: агар бунинг

Ҳиндистон эмаслиги ҳақида шама қилиб қўйса борми – вазият бутунлай ўзгача тус олиши мумкин.

Зираворлар, олтин, афсонавий мамлакатнинг барча бошқа бойликлари – фақат шуларгина қиролга ҳам, савдогарга ҳам, черков руҳонийси-ю, энг тубан арокхўр денгизчига ҳам тушунарли ва юракка яқин неъматлардир. Айнан шулар туфайли ҳам унинг сафар кемалари йўлга тайёрланган ва жўнатилган.

Янги қитъа нима дегани ўзи? Асли унинг нима кераги бор? Уни худди олтин қуймалар каби ғазнага ташлаб қўёлмасанг, дур-жавоҳирлар қадалган ярқироқ олтин тож каби бошингга кийиб ололмасанг, мухташам саройлар қуриш, бетиним урушлар олиб бориш, дабдабали байрамлар уюштириш мақсадида қарз кўтариш учун кўчмас мулк сифатида уни судхўрга гаровга беролмасанг – ундан нима наф? Аксинча, уни ўрганиш ва ўзлаштириш катта маблағларни ва оғир машаққатларни талаб этади, шунда ҳам улар тезда самара бера қолмайди. Модомики аҳвол шундай экан, Кастилия ва Арагон ҳукмдорлари янги қитъани бошларига уришармиди? Янги Қитъа! Шу сўзларнинг ўзиданоқ узоқ ва номаълум хилқатнинг совуқ эпкини кишининг баданини жунжиштириб юборгандай бўлади. Бу кашфиёт кўп йиллар давомида тинимсиз урушлар олиб бориш ва ҳабашлар устидан қозонилган ғалаба шарафига солиқларни янада ошириш борасидаги аниқ ва мақсадли режаларни амалга оширишга монелик қилади...

Ҳали ўн йиллар ўтади, сон-саноксиз ўн йилликлар ўтади. Кристобалнинг изидан бошқа сайёҳлар ҳам борадилар, улар албатта ҳақиқатни ошкор этишади. Ершунослар уларнинг номларини Янги Дунё харитасига битиб қўядилар. Балки Янги Дунёнинг ўзи ҳам келгусидаги бирор денгизчининг шарафига ўшанинг номи билан аталар. Ўша машҳур номларни беш юз йилдан кейин ҳам, минг йилдан кейин ҳам ҳар бир мактаб ўқувчиси ёддан биладиган бўлади.

Кристовал-чи? Кристовал ҳақида қандай хотира-ю, қандай шухрат қолади? Агар жуда бир омади келиб қолса, бирор синчков Ершунос ўтмиш ҳодисотларини титаётиб, унинг сафарини ғаройиб тасодиф сифатида эслатиб ўтади: бахтли бир хатолик улкан кашфиётнинг юз очишига сабаб бўлган. Кристовал аччиқ алам билан кулиб қўйди: бу хато атайин уюштирилгани, у шундай қилишга мажбур бўлгани ҳеч қачон ҳеч кимнинг ҳаёлига ҳам келмайди.

Унинг буюк тантана онлари етиб келди, узоқ қутилган айни шу соатларда эса унинг янги қитъани кашф этиши олдида барча унвонлари ва мақомлари қанчалик ўткинчи, кулгили ҳам аҳамиятсиз эканлигини англаб етиш нақадар оғир. Энг аламлиси эса, энди Кристовал то умрининг охирига қадар ўзини гўёки Кастилия зодағони бўлмоқлик,

денгиз уммонининг Бош Амир-ал бахри унвонига эришмоқлик ҳамда янги кашф этилган барча ўлкалардаги қирол ноиби этиб тайинланганлик бахтидан, бошига осмондан ёгилган иқболдан масрурдай кўрсатмоққа мажбур эканлигидир. Кутилмаганда у қирол ва қиролича аъло ҳазратлари учун тузилган рўйхатдан ўчириб ташланган олтин пихтепки ҳақида эслаб қолди. Ва яна унинг юзида истехзоли табасум пайдо бўлди: рўйхатда қолган бошқа нарсалар ҳам аслини олганда ўша олтин пихдан фарқ қилмайди – ўшандай гўзал, лекин фойдасиз, унга умуман керакли жойи йўқ. Унинг учун муҳим бўлган ягона хилқат эса ҳеч қайси рўйхатларда йўқ ва бўла олмайди ҳам. Аммо ҳали ҳеч нарса йўқотилгани йўқ! Унинг номаълум китъа соҳили бўйлаб сузиб боришига ва бу тупроқ ҳеч қанақа Ҳиндистон эмас, балки у кашф этган Янги Дунё эканлигини исбот қилиб беришига ким тақик қўя оларди?

Кристовал учинчи бор аччиқ истехзо билан жилмайиб қўйишга мажбур бўлди: тарих ўз оқимини кимдир ўзгартиришга уринишини ҳеч ҳам ёқтирмайди ва кечирмайди ҳам. Бунга журъат этганларни эса ҳаётнинг ўзи жазолаб қўя қолади. Кимдир бирор ҳақиқатни чуқур англаб етса, бу нарса унинг учун табиий ҳол бўлса, аммо ўша ҳақиқат замондошларнинг ожиз ақлига, калта фаҳмига сиғмаса – бу нарса ўша кашшофнинг шўридир. Агар унинг орзу-умидлари ва интилишлари кундалиқ ташвишлар уммонининг маиший довул-бўронларида емирилиб, фарқ бўлиб кетса – демак, ўша одамнинг ҳаётда бекиёс омади бор экан.

Тақдирнинг Кристовалга атаб қўйган беадад машаққатлари, укубатлари ва оғир зарбалари унга яхши сабоқ бўлган эди. Ҳаётнинг Кристовал томонидан ўзлаштириб олинган ҳақиқатлари орасида энг қатъийси ҳам бор: кўпчилик нимани гапираётган бўлса, сен ҳам ўшани сўзла. Кристовал қачонлардир олтин ва зираворлар тилини – даромад ва манфаат тилини танлаган эди. Ва уни дарҳол тушунишди. Модомики шундай экан, энди бошқа тилга ўтиб бўладими – натижаси ҳеч қачон олдиндан маълум бўлмайдиган машаққатли ва хатарли излашлар, келтирадиган фойдаси ва берадиган даромадлари ҳеч қачон тез фурсатда юз кўрсатмайдиган мавҳумликни ўрганиш учунгина амалга оширилган изланиш мавзусига ўтиш мумкинми? Йўқ, дон Кристовал фақатгина Ҳиндистон хазиналарига энг қисқа йўлни топиш учун жўнатилганини ёддан чиқармаслиги лозим. Ва у ортга қайтгач, аъло ҳазратларга сафар карвони ўз зиммасига юкланган вазифани шараф билан уддалагани ҳақида ғурур ила ҳисобот бермоғи даркор. Ҳеч бўлмаса яна битта денгиз сафарини уюштириш учун ҳам шундоқ мужда етказмоқлик лозим...

... Тўхташ учун кулай, шамоллардан яхши тўсилган кўрфазда кема-лар сувга лангар ташладилар. Дон Кристобал – уммон денгизининг Бош Амир ал-бахри, барча янги кашф этиладиган қитъалардаги қирол ноиби тантанавор вазиятлар учун таъсис этилган байрамона зарбоф камзулда тўсиқдевор олдида турганича, сувга қайиқ туширишларини кутарди. Сохил ниҳоят даражада яқин эди – Кристобал буткул нотаниш дарахтларнинг барглари шаббодада қандай ўйноқлаётганини, қумтошлар сиртида сув зарраларининг ялтираётганини шундоққина кўриб турарди. Ва тўсатдан, қайиқнинг сувга тушганича ҳам сабри чидамасдан, у Амир ал-бахрга муносиб бўлмаган бир тарзда баланд тўсиқдевордан пастга сакради ва ўз ери билан учрашувни бир дақиқага ҳам чўзишни истамасдан, қирғоқ томон сузиб кетди. Сохилбўйи тўлқинлари Амир ал-бахрни охистагина қирғоққа чиқариб кўйди. У ўрнидан турди – бир, икки, уч қадам ташлади... Номаълум заминнинг хушбўй ҳавосини ташналарча симирди. Кашшофлик ҳисси, ҳаётидаги энг асосий мақсадига эришган инсоннинг ғолиблик туйғуси унинг бутун вужудини қамраб олди. У бахтиёр эди, бу улкан бахтга унинг танаси торлик қилиб, худди қафасдаги куш каби ташқарига, эркинлик сари интиларди. Кристобалнинг қалби тўлиб-тошиб қуйлар, шодланар эди. Ўзи кашф этган тупроқда ўқдай учиб юргуси, олис-олисларгача боргуси, кейин эса унга юзтубан йиқилиб, шу тупроқни маҳкам кучганича: «Салом, Янги Дунё! Сени мен кашф этдим, сенинг ҳузурингга бош уриб келдим, салом сенга!» – дея ҳайкиргуси келди.

Аммо дон Кристобал, қиролнинг барча янги кашф этилган ўлкалардаги ноиби, уммон денгизининг Бош Амир ал-бахри бундай қила олмасди. У одимлашдан тўхтади, кемалари томон юзланди.

– Денгизчилар! Дўстлар! Ҳамсафарларим!

Бехосдан кўзларига ёш қалқди, овози титраб, томоғи қирилди: хатто шу оддий сўзларни айтиш ҳам Кристобал учун азобли кечди. Ҳаяжон барча сирларини ошкор этиб қўядигандай туюлди унга, аммо кемадагилар бу тарадудни оддий ҳол сифатида қабул қилишди: ахир Ҳиндистонга ғарбий йўл ҳар куни ҳам очилавермайди-да. Дон Кристобал бир муддат сукутда қолди, безовталикни ичига ютиб, хотиржам, қатъий ва баланд овозда сўз бошлади – унинг ҳар бир сўзини ҳамма кемадагилар эшитмоқлари лозим:

– Денгизчилар! Биродарлар! Ҳамроҳларим!

Бугунги кун – бизнинг олис ва машаққатли сафаримиздаги энг муҳим сана. Бугунги кун – бизнинг шаън-шавкатимиз, музаффарият кунимиздир. Бу кун Кастилия тарихига, улуғ кашфиётлар тарихига олтин ҳарфлар билан ёзилажак. Севимли ҳукмдорларимиз – кастилиялик Изабелла ва Фердинанд Арагонийнинг фармони олийларини адо этган

ҳолда, бизлар Тангрининг мадади билан ниҳоят узоқ кутилган манзилга етиб келдик.

Кемалардаги барча юмушлар тўхтади, шодон ҳайқириқларнинг уни ўчди, ҳаммалари Амир ал-бахрларининг сўзларига кулоқ тутдилар.

– Кўз олдимизда – қуруқлик. Бу жуда бепоён ўлка, ниҳоятда бадавлат юрт. Биз унинг бойликларини эгалламоқ учун келдик. Ва биз Кастилия тожи ҳақи ҳамда муқаддас черков ҳурмати учун бу хазиналарни мусодара этгаймиз. Дўстлар! Мен шу тупроқдан туриб сизларга мурожаат қилар эканман, барчангизни муборақбод этаман.

Дон Кристобал яна унсиз туриб қолди. Яна биргина гапни айтмоғи лозим эди, бор-йўғи биргина жумла. Аммо ўз тили унга бўйсунитганини истамасди. Тавба, бунга айтиш шунчалар оғир бўлади деб ўйламаганиди! Кристобал қийинчилик билан аламли ютинди, чуқур хўрсинди...

– Барчангизни Ҳинд тупроғига етиб келганингиз билан муборақбод этаман! Яшасин бизлар кашф этган, Ҳиндистон сари бизни етаклаб келган ғарбий йўл!..

Одамлар шодон қийқириқлар билан кемалардан ерга сакрай бошладилар. Улар ўз Амир ал-бахрларини қуршаб олиб, уни қўлларига кўтариб олишди ва тантанавор равишда соҳил бўйлаб олиб кетишди. Кемаларда замбараклар гумбураб, кўнғироқлар жаранглай бошлади...

Муаллиф шуни яхши сезиб турибдики, буюк жуғрофий кашфиётлар тарихидан яхши хабардор бўлганлардан кимдир ниҳоятда ҳайрон қолади – ахир воқеа аслида бутунлай бошқа тарзда кечганиди-ку?!

Сиз ҳақсиз. Ҳақиқат буткул ўзгача бўлганлигини муаллиф ҳам тан олади.

Кристофор Колумб билан Португалия қироли ўртасидаги муносабатлар асл воқеликда анча кескин бўлган, Изабелла билан Фердинанднинг сиёсатлари ҳам анчайин қалтис ўйин ва фитналарга асосланган эди.

Энг асосийси эса – тадқиқотчилар бир ҳолатни узил-кесил исботлаб берганлар: Кристофор Колумб ҳеч қандай Янги Дунё ҳақида ҳатто ўйлаб ҳам кўрган эмас. У ҳаётининг охиригача, айтишларича, ўзининг Ҳиндистонга ғарбий йўлни очганига қаттиқ ишонган.

Аммо яна шунга ҳам умид қилиш мумкинки, ушбу нуқтаи назарни тасдиқлаш учун келтириладиган бир қатор далил-исботлар орасида ҳар ҳолда ҳеч бўлмаганда «балки аслида...» деган шубҳа-гумонлар, фараз-у тахминлар учун ҳам жиндайгина жой топилиб қолар балки?

Эҳтимол у ўзининг янги қитъани кашф этганини билгандир ҳам?

Балки у айнан шунга интилгандир?

Ким билсин, балки муаллиф томонидан баён этилган ҳикоят аслида ҳам деярли шундоқ кечгандир?

Ва ўзи бу ривоят ўша сиз билган Кристофор Колумб ҳақидамикан? Муаллиф Кристобални айнан ўтмишда яшаб ўтган ўша Кристофор Колумбнинг шахсан ўзи, бу бошқа одам эмас, дея эътироф этаётгани ҳам йўқ.

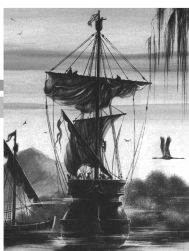
Сизнингча, фақат Колумб ўзи учун мусибатли бўлган замонда туғилганми? Ўз даври учун бегона бўлган одамлар фақат Кастилияда дунёга келганми? Наҳотки ўз мақсадларига эришиш учун ўзидан – ўзлигидан кечишга, айёрлик қилишга, вазиятга мослашишга, тадбир ишлатишга мажбур бўлгучи одамлар фақат тарихий даврларда яшаб ўтган деб ўйлайсиз?

Тўғри, биз ҳозирда бундай кишилар ҳақида жуда оз нарса билишимиз – айти ҳақиқат.

Йилномалар, тарихномалар, ривоятномалар нима учун одатда бундай кишилар ҳақидаги хотираларни сақлаб қолмаслигини изоҳлаб бериш қийин эмас: улар ўзлари тарихга киришлари мумкин бўлган кунларгача етиб бора олмайдилар.

Аммо, муаллиф ўз ҳикоятини ушбу қайғули сатрлар билан якунлар экан, ўзини ҳаётдан безганлар қаторига қўшишга асло шошилмайди. Аксинча, унинг юраги тарих соатларининг барқарор зарбалари билан баробар уради. Мозий соатининг ғилдиракчалари бетиним айланиб туради, унинг миллари тўхтовсиз равишда олға интилади. Сония миллининг ҳар бир одими – ўз давридан илгарилаб кетган яна бир дарбадарнинг мақсад сари интилиши бўлса не ажаб...

ҳикоялар

ТОШ ЗИРҲЛИ ОРОЛ

Энг биринчисини топган пайтида, Саймон буни ҳеч кимга айтмаганди. Уни тўқ кулранг комбинезонининг чўнтагига солиб қўйди ва қум устида географик хариталарни чизиб ўйнаётган болалар сафига қўшилишга ошиқди. Кечқурун эса, онаси салгина чалғиб турган пайтда у топилдиғини шоша-пиша ёстиғи остига яширди. Жэйн хайрли тун тилаб ўғлини ўпиб қўйди ва хона эшигини ёпиб чиқиб кетди. Деразадаги ёруғлик нури уйқу келтирадиган тўқ кўк тусга кирган пайтда у тўшакка ўтириб олди ва дўмбоққина қўлчасига таяниб олганича ўз топилдиғини томоша қила бошлади: юмшоқ, аммо анча таранг, қайишқоқ, лекин ичида ҳеч қанақа симлари йўқ, ранги ёрқин, чиройли ва қандайдир ғалати хушбўй иси бор. Болакай бу нарсани яна бир марта ҳидлаб қўйди ва яна ўзини ўзгача ҳис қила бошлади. Бу ис унга ниманидир элас-элас эслатарди – аммо нималигини ҳечам хотирлай олмади. Беш ёшингда ўзи тушда кўрганинг билан ўнгда кўрганингни доим ҳам фарқлаб ололмайсан.

Эртаси куни ўша нарса бужмайиб, қоп-қорайиб кетди. Кейин эса бутунлай ёқимсиз ва шилимшиқ бўлиб қолди. Саймон уни ташлаб юборди ва бошқасини излаб кетди.

Қумлоқда бирпас ўзича оёқ учида қум титиб ўйнаган бўлиб, ён-атрофга зийрак назар ташлади, тош терилган ўйин майдончасини кесиб ўтди ва пастки супага олиб борадиган тик зинапоя билан тубликка тушиб бора бошлади. Бу – болалар учун тақиқланган ҳудуд эди. Қуёш ҳам аёвсизларча ҳаммаёкни қиздира бошлади.

У икки тарафидан баланд деворлар кўтарилган учбурчакли майдонда турарди. Анави пастроқ девор орқали у супага тушиб олади, наригиси эса жуда баланд, ҳатто деразалари ҳам йўқ. Учинчи томон автойўл бўйлаб чўзилиб кетган тик жарлик билан тугайди.

Ўзини ҳеч ким кузатмаётганига ишонч ҳосил қилгач, Саймон бир-бирига бириккан икки девор бурчаги томон юрди. У ерда кичикроқ тирқиш бўлиб, у тенги болалар бемалол эмаклаб ўтса бўлади.

... – Саймон, азизим, кўлингдаги нима? – сўради Жэйн, ҳаммаёғи чанг, терлаб-пишиб уйга кириб келаётган ўғлини кўриб. Ҳозир аини тушлик маҳали эди.

– Им-м, ҳеч нарсамас, ойи, – гапни айлантиришга уринди бола. Аммо унинг хатти-ҳаракатлари сўзларининг тамомила акси эди, Жэйн унинг безовталигини кўриб, кулиб юборди: Саймон кўлини орқасига яширганича, хонасига ёнламасига кириб олишга ҳаракат қиларди.

Она энгашиб, ўғлига тикилди, уларнинг юзлари бақамти келди.

– Қани ўғилгинам, – боласини аврашга уринди у, – ортингга яшир турган нарсангни ойижонингга кўрсат-чи!

Бола истамайгина кўлини онаси томон чўзди ва кафтини очди.

Онаси унинг кафтидаги нарсадан кўзини узолмай, узоқ тикилиб қолди.

– Сен буни қаердан топдинг? – ниҳоят сўради у ўғлидан. Аёлнинг ранги оқариб кетган, қанчалик ўзини бардам тутишга уринмасин, овози қалтираб чикди ва буни Саймон сезиб қолмаганлигига қаттиқ умид боғлади.

Саймон эса ниҳоятда онасидан уялиб турарди. У агар тақиқланган ҳудудга кирганини айтса, онаси койиб беришидан чўчимокда эди.

– Анави ердан, – боши билан ишора қилди у.

– Тушунарли. Буни топиб олган жойингни дадажонингга кўрсатиб берасанми?

Саймон йиғлаб юборди.

– Ойижон, мендан жаҳлингиз чиқмасин. Илтимос.

Онаси уни маҳкам бағрига босди.

– Сенга жаҳл қилаётганим йўқ, болажоним. Бу ҳақда бошқа ўйлама. – Саймоннинг оқ-сарик сочларига онанинг бир неча томчи кўз ёшлари тўкилди. – Бор, ювиниб ол, – деб буюрди у ўғлига ва Саймонни кўйиб юборди, боласи ўзининг кўз ёшларидан ҳўл бўлган ёноқларини кўрмаслиги учун дераза томонга ўгирилиб олди.

Она яна топилдикқа қаради. У энди ўзининг кафтида эди ва бу кафтда худди дунё харитасидаги афсонавий ўйикдай бўлиб кўринарди. Унинг энг биринчи истаги бу нарсани ташлаб юбориш, уни чиқиндихонага улоктириш ва лаш-лушлар орасида йўқ қилиб юбориш хоҳиши бўлди. Чунки бундай нарсани яширганлик учун ўлим ҳукми жорий этилган! Бу борада қонун бешафқат. Жэйн бир қарорга келиш масаласини Роберт келгунича қолдириб туришни маъқул топиб, дераза ёнида ҳаракатсиз қотганича кўчага тикилиб турарди.

Уларнинг хонадонлари унчалик баландда ҳам эмасди – бор-йўғи 32-қаватда. Анча пастда кенгина автоўл худди тасмадай илон изи бўлиб кўринади. Унинг бир томони 24 қаторли йўналиши бўйлаб

Шотландиянинг шимолидан Ўрта денгиз соҳиллари томонга кўплаб машиналар ўқдай учиб боради. Қуёшнинг яркироқ нурлари остида бу йўл юқоридан худди Англияни кесиб ўтган биллур белбоғга ўхшаб кўринади. У кўприк устидан дарёни кечиб ўтиб, Францияни икки бўлакка ажратади, айна шу ерда Скандинавия, Россия ва Испаниядан чўзилиб келган йўллар бир-бири билан туташиб кетади.

Жэйн ҳамма учун мажбурий бўлган қора ойнали кўзойнак тақиб олган бўлса-да, ташки ёруғлик ниҳоятда кучли туюларди. Бу ёруғлик, кўз илғар олисликларга қадар уй-жойлар, идоралар ва корхоналарнинг ойнаванд сатҳларида шуғлаланиб акс этади. Уларнинг орасида эса спорт-ўйин йўлаклари билан ва ҳозирча бўм-бўш бўлган, пушти ғишт тўшамалар терилган майдончалар билан ўзаро бир-бирига боғланган дўконлар қатори саф тортиб турибди. Ўйин майдончаларида улкан ялтироқ кумҳовузлар кўзга ташланади. Қум зарралари ниҳоятда майда ва кумушранг, кумҳовузлар эса силлиқ сопол кошинлар билан қопланган.

Бу худуд – орол мамлакат: у соҳилдан бу соҳилгача Англия худуди. Ҳатто Уэлс ва Шотландиянинг тепаликлари ҳам ойна билан бетондан бунёд бўлган осмонўпар бинолар билан қопланган: квадратлар, бурчаклар ва кублар – булар барчаси Европа.

– Ойижон, сиз энди уни нима қиласиз?

Жэйн ўз хаёлларидан чалғиди, юзини буриб ёнида турган Саймонга қаради.

– Биз уни жавонга қўйиб қўямиз. Даданг ишдан қайтганидан кейин уни кўради. – У гўё ўғли ғалати шаклдаги темир бўлагини ёки ғаройиб рангли шиша бўлагини топиб олгани каби ўзини хотиржам тутишга ҳаракат қилди. У қандай бўлмасин бир нарсани билиб олиши лозим эди.

Она стаканга сув тўлдирди ва унга бир қошиқ куритилган сут қуқунини солди. Саймон сутини ичиб бўлгач, худди шунчаки сўраётгандек, ўғлига мурожаат қилди:

– Сен уни яна кимгадир кўрсатганмидинг, болажоним?

– Йўқ-йўқ. Бу менинг махфий сирим, – деди болақай ва бу нарсани қаердан олгани билан онаси бошқа қизиқмаётгани, фақат топилдикнинг ўзи ҳақида сўраётганидан қувониб, мамнун жилмайиб қўйди ва яна тақрорлади:

– Бу менинг сирим. – Кейин болаларча соддалик билан яна қўшиб қўйди: – Мен бунақа нарсадан роппа-роса уч дона топдим.

Кўрқув ва даҳшатнинг зўридан шўрлик аёлнинг ошқозонига қаттиқ оғриқ турди.

– Учта? Қолган иккитасини нима қилдинг, азизим? – Она шўрликнинг ҳатто иситмаси чиқиб кетди: боласи тушмагур тагин ўша

нарсани лифтдами, кумҳовузда ёки чўмилиш ховузчасида қолдирган бўлса-чи?

– Мен уларни ташлаб юбордим. Улар қандайдир ифлосланиб кетди. Уларни чиқишда қувурга ташладим. Жуда ҳам қизиқ бўлди, – у бир оз жим қолиб, кейин сўзини давом эттирди. – Биринчиси аввалига қоп-қорайиб, кейин ириб тушди, кейингиси эса олдин сап-сарик рангга кирди-да, сўнг куриб қолди. Бу ўзи қанақа нарса, ойижон?

– Билмадим, Саймон, балки буни даданг билар, – шоша-пиша жавоб берди она, ўғлига ўз ташвишини сездирмасликка уриниб. – Югур, ҳавзага бориб чўмилиб кел. Аммо ёмғир ёғмасидан уйга етиб келгин, – тайинлади у болакайга. Ёз фаслининг жазирама ойларида Иқлим вазирлигининг Ҳаво райъи назоратчилари, ҳар куни соат 6 дан 8 га қадар икки соатлик сунъий жала ёғдириб, кўп чақиримлик тош тўшамаларни ювиб, ҳавони тозалаб турардилар.

Саймон ўзининг кичкина сочиқчасини силкитганича, хурсанд ҳолда уйдан югуриб чиқиб кетди. У сузишни жуда яхши кўрар ва кўпинча катталар учун қурилган ховузда чўмилишга одатланганди.

Жэйн яна ўғлининг топилдиғига қаради, Саймон гўдакларча беғуборлик билан уни авайлаб олиб келганди. Агар боласи ҳақиқатдан ҳам у ҳақда ҳеч кимга айтмаган бўлса, балки уларнинг оиласи жазодан қутулиб қолар.

У Саймоннинг отаси билан бўлган, аллақачон унутилиб кетган суҳбатни эслади. Бола гўдаклигидан ақлли бўлиб улғаяр ва отасини шу қадар кўп саволларга кўмиб ташлардики, Роберт бундан бениҳоя фахрланиб юрарди.

– Дада сиз «гуллаш» деган сўзни айтувдингиз-ку, у нима дегани?

– Бу – қандайдир оддий, одатий нарса гўзал бир ҳолатга киради, дегани, – тушунтиради у ўғлига.

– Жудаям ғалати сўз экан, – Саймон бу жавобдан қониқмайди. – У нимадан пайдо бўлади?

Саймон доим сўзларнинг келиб чиқишини билишга қизиқади. Чунки Роберт бир куни унга баланд, кўпқаватли биноларнинг нима учун «осмонўпар» деб аталиши сабабини айтиб берганди: юз йиллар муқаддам бу иморатлар қурилганида одамлар ҳақиқатан ҳам уларнинг тепаси осмонга тегиб туради деб ҳисоблашган.

Роберт баъзан жавоб бериш ўрнига терс ўгирилиб оларди. Чунки у «билмайман», дейишга мажбур бўлар, айнан мана шу сўздан у ҳазар қиларди.

– Нима учун у оддий нарсалар ҳақида сўрамайди? Масалан, севги тўғрисида, – деб шикоят қилганди у бир куни хотинига. Улар – эр-хотин ўшанда роса қулишишганди. Ҳозир эса Жэйн ўша ҳазил-хузулларни эслади.

Роберт уйга ёмғирдан ивиган ва ҳориган ҳолда қайтди. У Фан вазирлигида кичик бир лавозимда ишларди. Бу дегани, у ойнаванд бионинг энг юқори қаватларидан бирида, ўттиз нафар ҳамкасблари билан бир хонада ишлайди. Кишининг жамиятдаги мавқеи қанчалик юқори кўтарилиб борса, иш жойи шунга яраша пастки қаватларга – салқин ва шинам хонага чўкиб боради.

Жэйн тўқ жигарранг, нўхатсимон доначани сув солинган стаканга ташлади. У пишиллаб, қахрабо рангли яхна ичимликка айланди. Роберт уни роҳатланиб ичаркан, юзини кўйлагининг енги билан артиб қуритган бўлди.

Жэйн гапни айлантириб ўтиришнинг фойдаси йўқлигини биларди – бу билан эрининг жиғига тегади холос. Шу боис у ўғлининг топилдиғини жавон устидан олди ва индамай эрига узатди.

– Бунга Саймон топиб келибди.

– О, йўқ, йўқ... фақат Саймон эмас, – деярли пичирлаб, гўлдиради у. – Қаердан? Қандай топибди?

– Билмадим. Бунга сўраганим йўқ. – У ваҳимадан қаттиқ асабийлашмоқда эди. – Ўғилчамизни кўрқитгим келмади.

Роберт ичимлигини тез-тез хўплай бошлади.

– Энди биз нима қиламиз? – зўрға сўрай олди Жэйн, узок давом этган жимликни бузиб.

– Бу ҳақда яна бошқа биров биларканми?

– Менимча йўқ. Ҳар ҳолда унинг ўзи ҳеч ким кўрмаганини айтди.

– Яхши... жуда соз. У ҳолда биз таваккал қилишимиз ва бунга аҳамият бермай кўя қолишимиз керак. Мен яхшилаб ўйлаб кўришим лозим.

... Ҳовузда чўмилаётганларнинг ҳаммалари кетиб бўлишди. Фақат Саймон билан Сэмми Пройбэк икковлари қолишди.

– Сен балки мenden тезроқ ҳам сузарсан, – қаҳр билан деди Сэмми, Саймондан бир неча сония кечроқ сувдан чиқиб келиб. Улар кимўзарга сузиб келган эдилар. – Аммо гаров боғлашаманки, сен анави жойга тушишга журъат этолмайсан. – У ер остидаги айвончага олиб тушувчи зинапоёга қўли билан муғомбирларча ишора қилди.

– У ерда юз марталаб бўлганман, – жавоб берди Саймон, ўзининг бу борада ҳам устун эканидан фахрланиб.

– Бир ўзинг тушолмайсан, демоқчиман.

– Ҳой, мен бир ўзим борганман. Юз мартасида ҳам ёлғиз тушганман. – Саймон ўртоғининг ҳайрон қолганлигини кўриб сўзида давом этди: – Мен ўша ердан топиб олган нарсани сен, ҳатто тушингда ҳам кўрмагансан. Унинг нима экани эса – махфий сир. Ажаб бўлсин!

– Опқоч-а! У нима экан?

– Айтмайман.

– Ҳеч нарса топмагансан. Ҳеч қанақа яширин сириг хам йўқ. Ҳатто пастга хам тушган эмассан.

– Йўқ, тушганман, бўлганман ўша ерда.

– Саймон оёғини ерга уриб тапиллатиб ўртоғига жаҳл қилди.

– Агар ўша ёққа тушсанг, мен кўрган бўлардим. – Саймон иккилангани сайин Сэмми борган сари кўпроқ унинг жиғига тегишга ҳаракат қила бошлади. – Гаров ўйнаймиз, тушолмайсан!

Бу гап Саймоннинг ўғил болалик ғурурига қаттиқ тегди...

... – Ҳеч тушунолмаёпман, бу нарса қандай зиён етказиши мумкин, айниқса миттигина болакайга? – ЖЭйннинг бунга ақли бовар қилмасди.

– Қонун нуқтаи назаридан бу ҳолат онг остида мудраб ётган хотираларни кўзғатиб қўйиши, одамларга мажбуран унуттирилган нарсаларни яна уларнинг ёдларига солиб қўйиши ва уларда норозилик кайфиятини уйғотиши мумкин, – деди Роберт.

– Лекин бу нарсани қачонлардир кўрган бўлишим мумкинлиги ё мумкинмаслигини, ҳатто ўзим эслолмайман-у, Саймон бунинг нималигини қаёқдан билсин...

– Буни балки эслолмаслигинг мумкин дир, азизам ЖЭйн, – Роберт хотинининг нозик елкасидан астагина кучди. – Лекин унинг нима эканлигини англаб турибсан, шундаймасми?

– Ҳа, чамаси бунинг нима эканини биламан.

– Саймон эса билмайди. Ҳамма гап ана шунда. Илгариги ҳаёт ҳақида ҳеч нарса билмаган авлодни вояга етказиш...

– У дереза ортида сафланиб турган сон-саноксиз биноларнинг файзсиз қаторига ишора қилди. – Манавилардан олдинги ҳаётни билмайдиган авлод.

У ўғлининг топилдиғини стол устидан олди. – Бундай нарсаларнинг кўпайишига асло йўл қўйиб бўлмайди. Акс ҳолда, одамлар бу каби мўъжизаларни кўрсалар, албатта уларнинг қалблари ғалаёнга келади. Оқибатда улар ё телбага айланадилар ёки ҳозирги ҳаётга қарши исён бошлайдилар.

– Сен жуда ошириб юборяпсан. Шуни аниқ биламанки, бу нарсанинг унчалик зарари йўқ.

У хотинини яна елкасидан кучиб, ўзига қаратди.

– Гапимни эшит, ЖЭйн, узоқ вақт сувсиз қолган одамларнинг кўзига сароблар кўринади – фавворалар ва қўллар... Қачонлардир одамлар яхши билган ва кейинчалик маҳрум этилган, зўрлик билан уларнинг хотираларидан чиқариб ташланган нарсалар агар яна уларнинг ёдларига тушса, бутун аҳоли ўзини қандай тутиши мумкинлигини тасав-

вур эта оласанми? Мана шунинг учун ҳам Қонун ниҳоятда беаёв ва шафқатсиз. – Унинг овози титраб кетди.

– Мен ҳам шуни ўйлаяпман. Аммо бу ҳақда фақатгина биз биламиз, демак ёпиғлиқ қозон ёпиғлигича қолади, тўғрими? Шундайми, Роберт?

– Албатта, – иккиланиб жавоб берди у, – лекин бунинг учун ашъвий далилни йўқотиш керак. Бунинг учун мен ўша жойни кўрсатишга Саймонни мажбур этишим ва ҳамма ишни якунига етказишим шарт. Агар бу ишни ўз ҳолига ташлаб қўйсак, вақтни ўтказиб юборишимиз мумкин. Айниқса, кечки ёмғирдан кейин ҳаммаси кеч бўлади.

– Биз бирга борамиз, – деди Жэйн. Кейин у кечки нонуштага уннай бошлади.

– Лекин шуни билиб қўй, – огоҳлантирди Роберт, – агар Саймон топилдиғини бировга айтиб қўйган бўлса, у ҳолда уйимизда тинтув ўтказишади...

... Кенг қора шим кийиб олган Пройбэкнинг улкан гавдаси зинапоянинг энг юқорисида худди минорадай бўлиб қаққайиб турарди.

– Ҳой, маймунвачча, у ерда нима қиялсан? – хирқироқ овоз билан ўғлига кичқирди у.

– Мен ҳеч нарса қилганим йўқ, – йиғлашга тушди Сэмми. – Унинг ўзи мени етаклаб келди.

Деворлар орасидаги тор бурчакдан Саймон чиқиб келди.

Пройбэк хонимнинг Жэйнга ва Робертга нисбатан ҳасади ва адовати шу пайтда янада авжланиб кетди. Роберт унинг эрига қараганда ақллироқ эди ва яхшироқ жойда ишларди. Унинг бу мавқеи унинг пастроқ қаватида яшаш ва бир неча кун кўпроқ таътил олиш ҳуқуқини берарди.

– Сен бола шошмай тур! Ҳали онангга айтиб, бир адабингни бердириб қўяй, – дея ўшқирди у ва ўғлини кўполлик билан юқорига қараб судрай бошлади. Саймон эса кафтига ниманидир қисиб олганча пастак деворга тирмашиб чиқа бошлади.

– Қўлингга нимани чангаллаб олгансан?.. – Аёл бунинг нималигини кўриши биланок қалтираб қолди. У қандай нарса эканлигини дарров англади. – Тезроқ юр, Сэмми, – ваҳимали чинқирди у, овозида эса сўз билан ифодалаб бўлмайдиган ваҳима ва даҳшат бор эди.

– Иккинчи марта мана шу иркит болага яқинлашганингни кўрмай! У Сэммини бағрига маҳкам босиб олганча каловланиб кета бошлади.

– Бу ҳақда дарҳол керакли жойга хабар бериб қўйишим керак, – дея минғирлаб борарди у. Энди унинг юрагидаги ғазаб ва нафрат ўрнини ваҳима ва даҳшат эгаллади.

... Роберт ўғлининг саволларига жўяли жавоб топиб бера олмаганидан қаттиқ ўкинчда эди. Унинг эгаллаб турган лавозими, айтарлик

юқори бўлмаса-да, дўстлари орасида дунёкараши кенг инсон сифатида эътибор қозонишига имкон берарди.

– Дада, унинг хиди қандайдир ғаройиб экан, – деди унга Саймон.
– Бу хушбўйлик мени нималар ҳақидадир ўйлашга ундайди. Нималигини эса ҳеч билолмаяпман. – У ота-онасининг юзидаги ифодани кўриб, уларни тинчлантиришга уринади. – Қандайдир ёқимли нарсалар хаёлимга келгандай туюлаверади.

– Ана, кўрдингми, – пичирлайди Роберт хотинига.

У боши билан тасдиқ ишорасини қилди.

– Саймон, сен бу нарсани қаердан топганингни менга кўрсатишинг ва шундан сўнг бу ҳақда буткул унутишинг керак. Кейин эса бундан буён ҳеч қачон у ерга бормасликка ва у ерда ҳеч нарсага тегинмасликка чин ваъда беришинг керак. Агар тасодифан қаердадир ниманидир топиб олсанг, бундан дарҳол бизни хабардор қилишинг шарт. – Роберт уни эркалаб, мулойим оҳангда, лекин қатъий тарзда сўзларди.

– Хўп бўлади, дадажон, – самимий ваъда берди Саймон. – Бугун Пройбэк хоним бу нарсани кўриб қолганида нима учундир роса ҳам жаҳли чиқиб кетди. – Болакай эснай бошлади. Унинг уйкуси келиб қолганди.

ЖЭйн стол остидан эрининг кўлини қаттиқ қисиб қўйди.

– Йўқ, ким бўлса ҳам майли, фақат Пройбэк хоним эмас.

– Сен буни ўша хотинга кўрсатдингми? – Савол оҳанги Робертнинг ўзи истаганидан кўра анча кескин чиқди.

Саймоннинг кўнгли қандайдир ёмонликни сезгандек бўлди.

Унинг пастки лаби титрай бошлади. У тутила-тутила бор гапнинг ҳаммасини айтиб берди.

– Мен буни ҳатто Сэммига кўрсатишга ҳам улгурмагандим, – йиғлаб юборди у.

Ёмғир бошланди, томлар ва йўлларда томчиларнинг тарақ-туруқи эшитиларди.

– Борақол, ўғлим, ётиб ухла – мулойимлик билан деди Роберт.

Бола аянчли киёфада хонадан чиқиб кетди.

– Ҳаммаси тамом, ЖЭйн. – Роберт хотинига яқинлашди. – Бу ҳақда ҳозирок хабар берсак яхши бўларди.

– Агар биз худди... гўёки ҳеч нарса бўлмагандек... ўзимизни ҳеч нарсани билмайдиган каби тутсак-чи, – ЖЭйн хикиллаб йиғлашни бошлади. – Биз шунчаки қўшни хотин бизга ўчакишиб тухмат қилди, деб айтамыз. У доим оиламизга ҳасад қилиб келган-ку.

– Жонгинам, одамлар биргина нафрат туфайли бундай ишга қўл урмасликлари бизга ҳам, Қонунга ҳам яхши маълум. Бу ниҳоятда жиддий нарса. Аммо ўша аёл ҳозир кўрқувдан талвасага тушиб қолган, худди

ваҳшиёна бир оғир жиноят ёхуд котиллик ҳақида хабар берган каби, бу нарса ҳақида дарҳол керакли идораларни хабардор қилишни ўзининг олий бурчи деб ҳисоблайди.

– Энди нима бўлади? – Ёмғирнинг шовқинидан Жэйнинг овози базўр эшитиларди. – Уни олиб кетишмасмикан?..

– Шуниси аниқки, – Роберт бир оз ўйланиб қолди, сўнг сўзида давом этди – энди ўғлимизнинг бу ерда қолишига ва бошқа болаларга аралашishiга рухсат этишмайди. Эҳтимол, уни қисқа вақтга олиб кетиб, унинг миясини... уни... балки муолажа қилишар. Шунда ҳам унга раҳм-шафқат қилишса, албатта. Акс ҳолда у... у жамиятдан четлатилиб... қувғиндига айланади.

– У ҳолда биз ҳам у билан бирга кетамиз – уни қаерга жўнатишса, ўша ерга бориб, пешонамизда борини кўрамыз, нима бўлсак, бирга бўламиз.

Ёмғир пардаси ортида улар пастда, уй олдидаги майдончада пушти рангда ялтираб турган учар машина пасайиб келиб, астагина йўлгага қўнганини кўрдилар. Ундан тўрт киши тушди, уларнинг шарпаси ёмғирда жуда ёқимсиз, совуқ кўринди. Уларнинг ортидан бир аёлнинг кўпол гавдаси кўзга ташланди, бу албатта Пройбэк хоним экани аниқ эди. У бармоғи билан нуқиб, буларнинг хонадони томонга қўлини чўзди. Роберт билан Жэйн ўғилларининг олдига киришди. У безовталиқ билан кўрпа остидан ота-онасига қаради, кейин уларнинг жилмайиб турганларини кўриб, хотиржам бўлди. Жэйн меҳр билан ўғлининг пешонасидан ўпди.

– Дадажон, – чўчибгина деди у, – «маймун» нима дегани?

Жэйн алам ичида юзини ўгирди.

– Сенга буни эрталаб айтаман, – пичирлади Роберт ва аста энгашиб, у ҳам ўғилчасининг юзидан аста ўпди. Улар эшикни секингина ёпиб, хонани тарк этишди.

Эшик кўнғироғи ёқимсиз жиринглади.

Роберт йўлак томонга ўгирилди.

– Биз энди ўзимизни ҳеч нарсадан хабарсиздай тута олмаймиз, Жэйн. Бу нарсани стол устига қўйиб қўй. Шундай қилганимиз маъкул. – У бир зумгина жим қолди. – Балки улар бизни кечиришар. – Шундай деб у эшик томон йўналди.

Шаҳарни тозалаш бўйича илмий-амалий фаолият – сунъий ёмғир тинмай ёғар, шаҳар устига жала бўлиб қуйиларди. Сирти ҳукумат томонидан тошзирх билан қопланган орол юзасида ҳеч қандай ўсимлик ўсмасди, шу боис бу жонбахш ёмғирнинг набототга ҳеч қандай алоқаси йўқ эди.

Жэйн оғир қадамлар билан жавоннинг ёнига келди ва кўркувдан бутун вужуди қалтираб, стол устига бир донагина узун ...*майсани* секингина қўйиб қўйди.

МИТТИ АЙБДОР

«Чиқ-чиқ, чиқ-чиқ», – уйнинг биринчи қаватидаги қадимий соат тиним билмай пичирлайди.

Соат «чиқ-чиқ»и-ю, Ронни юрагининг «дук-дук»идан бошқа ҳеч қандай сас эшитилмайди.

У юқори қаватдаги ётоқхонасида тик турганича, миқ этмай тош қотган, озғин танаси кўркувдан «дағ-дағ» титрайди, пешанасидан эса муздай тер сув бўлиб оқади.

Роннига худди соат ҳам гапириб юборгандай туюлади:

«А-на, да-данг, қа-ра, да-данг!»

2056 йилнинг илиқ сентябрь оқшоми хонага майингина оқиб киради. Ронни қоронғи тушаётганидан қувониб кетди. У унсиз тун сукунатида эриб кетгиси келар, зулматга сингиб, қаҳрли овозлардан ва ғазабга тўла кўзлардан бир умрга олис-олисларга кетиб қолишни истарди.

Бир пайт болақайнинг кўркувдан катта-катта очилган кўзларида умид учқунлари пайдо бўлди. Балки бирор фалокат юз бериб қолар? Балки отаси кўчада бирор бахтсиз ҳодисага йўлиқиб қолар. Эҳтимол... У лабини қаттиқ тишлаб, бошини сарак-сарак қилди. Йўқ. Дадаси унга қанчалик зулм қилмасин, барибир отага ёмонлик тилаш катта гуноҳ...

Кўниш майдончасида вертолётнинг шовқини эшитилди. Ронни ваҳиманинг зўридан типирчилаб қолди, юрак уриши тезлашиб кетди. Миттигина танасининг бутун мушаклари кўркувдан таранг тортилган симга ўхшаб зириллай бошлади.

Пастда гўнғир-гўнғир овозлар ва оёқ товушлари эшитилди. Онаси ошхонада ошпазлик ускунасининг мурватини ўчирди. Унинг баланд пошнали пойафзали аста тақиллагани эшитилди. Вертолётнинг эшиги қарсиллаб ёпилди. Уйнинг эшиги очилди.

Пастда, зинапоя майдончасида дадасининг мамнун овози эшитилди:

– Салом, азизам!

Ронни қоронғида, ётоқхонанинг ярим очиқ эшиги олдида ғужанак бўлиб олди.

«Илтимос, ойижоним, – унинг бутун фикр-хаёли зорланиб дод соларди, – менинг қилган ишимни дадамга айтманг!»

Сокин, тушунарсиз шивирлаш эшитилади.

Бир пайт отасининг ғазабли овози гумбурлади:

– У нима қилди?

Яна шивирлаш.

– Мен бунга ишоналмайман. Сен ҳақиқатдан ҳам унинг шу ишни қилганини кўрдингми?.. Минг лаънат!..

Ронни товуш чиқармасдан хонасининг эшигини ёпиб олди. «Нега ахир буни дадамга айтдингиз, ойижон? Нима учун унга айтиб бердингиз, ахир?»

– Ронни! – отаси уни чақирди.

Ронни нафасини ичига ютди. Унинг оёқлари худди қуриган дарахт шохлари каби заифлашиб, қимирлашга ҳам мадори қолмади.

– Ронни! Буюкка туш!

* * *

Ронни кўрқув ичида ётоқхонасидан ўқдек отилиб чиқди. У дахлиздаги кумушранг доиранинг устига чиқди. Автомат-зинапоя визиллаган овоз чиқариб, пастки қаватга йўналди.

Чап томондаги деворда унинг кўз олдидан ойиси тўплаган қадимий расмлар – Рембрант, Ван-Гог, Сезан, Сальвадор Дали каби мусаввирлар чизган сувратларнинг кўчирма нусхалари липиллаб ўтди.

Расмлардаги киёфалар худди унинг устидан кулаётгандек туюлди. Ронни ўзини бамисоли яраланиб, пастга кулаётган заифгина қушчадек хис этарди.

Унинг кўзи ойисига ва дадасига тушди: икковлари уни кутиб туришарди.

Онасининг думалоқ кўзлари мунгли ва ташвишли. У ҳатто ўзининг калта қирқилган тўқ жигарранг сочларини тараманган, бошқа кунлари у отасининг келишига доим пардоз қилиб оларди.

Отаси эса ўзининг махсус хизмат ходими эканлигини билдириб турувчи, эгнида худди қуйиб қўйгандек ярашган ҳарбийча қоп-қора махсус кийимда, қора учкун сачратиб турган қисик кўзлари билан ўғлига гўё бошқа сайёрадан келган ваҳшатли махлуқ каби қаҳрли тикилиб турарди.

– Шу гап ростми, Ронни? – сўради отаси. – Сен ҳақиқатан ҳам... ҳақиқатан ҳам... КИТОБ ЎҚИДИНГМИ?

Ронни, нафаси томоғига тикилиб, базўр оғир ютинди-да, бошини эгди.

– Ё, тангрим! – ваҳимали шивирлади отаси ва оғир «ух» тортганича ерга чўккалаб қолди. Сўнг Роннининг қўлидан ушлаб, кўзларига тикилди. У бир лаҳзада яна ўша Ронни билган – меҳрибон ва ҳамдард дадага айланиб қолгандек бўлди. – Менга ҳаммасини гапириб бер-чи, болам. Китобни қаердан олдинг? Ўқишни сенга ким ўргатди?

Ронни оёқларидаги титрокни босишга бесамар уринарди.

– Мен... Дада, агар тўғриси айтсам, мени жазоламайсизми?

– Бу гап икковимизнинг ўртамизда қолади, ўғлим. Ишимизга бошқа биров аралашмайди.

– Менга бунни Кенни Дэвис ўргатди. У...

Отасининг қўли Роннининг митти панжасини қаттиқ қисди.

– Кенни Дэвис! – ижирғаниб такрорлади у. – Ярамас бола! Дэвиснинг отаси бир умр ишсиз ўтди. Ҳеч ким, ҳеч қачон унга бирорта иш таклиф қилган эмас. Унинг ким эканини бутун шаҳар билади. У – Китоб ўқувчи!

Онаси олдинга томон қадам босди.

– Дэвид, сиз ақл билан иш кўришга ваъда бергансиз. Жаҳл қилмасликка сўз бердингиз.

Отаси ғазаб билан минғирлади:

– Бўпти, бола. Давом эт.

– Ҳалиги... бир сафар мактабдан кейин Кенни менга бир нарса кўрсатмоқчилигини айтди. У мени уйига олиб борди.

– Сен ўша ташландикхонага бордингми? Сен ҳақиқатан ҳам...

– Азизим, – деди онаси, – ахир ваъда бердингиз-ку...

Ҳаммалари бир муддат жимиб қолишди.

Ронни яна давом этди:

– У мени уйларига олиб борди. Мен унинг дадаси билан танишдим. Жаноб Дэвис жуда ажойиб киши экан. У соқол қўйиб олган, расмлар ҳам чизар экан, у салкам беш юзта китоб йиғибди.

Ҳаяжондан боланинг овози чикмай қолди.

– Давом эт! – қатъий буюрди отаси.

– Кейин мен... кейин жаноб Дэвис айтдики... агар ҳеч кимга билдирмасанг, мен сенга китоб ўқишни ўргатаман, деди. Шундан сўнг у менга ҳар куни мактабдан сўнг оз-оздан сабоқ ўргата бошлади. Эҳ, дадажон, китоб ўқиш шунақаям қизиқарли эканки! Китобларда ёзилган ғаройиб ҳикояларни видеодан ҳам, магнитофон тасмасидан ҳам тополмайсиз.

– Бу қачондан бери давом этяпти?

– Икки йил бўлди.

Отаси ўрнидан турди, муштини тугди. Унинг нигоҳи совуқ эди.

– Икки йил... – оғир хўрсинди у. – Мен ўғлимни яхши бола деб юрардим, у эса икки йилдан бери... – Отаси аламли бош чайқаб кўйди. – Балки бунга ўзим айбдордирман. Балки бу шаҳарчага келмаганимиз маъкулмиди?.. Вашингтонда қолишимиз керак эди, келиб бекор қилибмиз...

– Дэвид, – дея худди ибодат қилаётгандек жиддийлик билан сўз бошлади онаси, – ҳар ҳолда боламизнинг хотирасини ўчиртириб ташламасиз?

Отаси унга ковоғини солиб, қаттиқ тикилди. Кейин Роннига қаради. Унинг овози сокин, аммо олисда гумбурлаган момақалдирак каби кўрқинчли эди.

– Билмадим, Эдит. Билмадим.

Отаси девор ўчоқ ёнидаги курсига яқинлашди, момиксимон юмшоқ пластмасса курсига оҳиста чўкиб, чуқур хўрсинди. Кейин оромкурсининг ёнбошидаги митти зўлдирчадек микрофонга қараб, нималарнидир секин пичирлади. Оромкурсидан сунъий темир қўл чиқиб, ўт олдирилган сигаретни унинг лабига кистирди.

– Қани, ўғлим, бу ёққа кел-чи.

Ронни отасининг ёнига келди ва унинг оёғи остидаги пастак курсичага ўтирди.

– Мен сенга чамаси, нималарнидир яхши тушунтирмаганга ўхшайман, Ронни. Сен бир умр ёш бола бўлиб қолмайсан. Бир кун келиб ўзинг ишлаб, пул топишингга тўғри келади. Олдинда фақат иккита йўл турибди: сен ё худди мен каби ҳукумат идорасида хизмат қиласан ёки бирор корхонада ишлашингга тўғри келади.

Ронни бош ирғаб кўйди.

– Жаноб Дэвис эса ҳукуматда ҳам хизмат қилмайди, ҳеч қанақа корхонада ҳам ишламайди.

– Ўша жаноб Дэвис деганинг – телба, – унинг сўзини бўлди отаси. – У таркидунёчи. Рисоладаги ҳеч бир оила уни ўз уйига киритмайди. У ўз озиқ-овқатини ўзи етиштиради, баъзан бошқаларнинг ҳам экин-тикинини парваришлайди. Сендан эса менинг умидим катта. Мен сенинг ўз шахсий уйинг бўлишини ва одамлар сени ҳурмат қилишларини хоҳлайман.

Отаси сигаретни ютоқиб чека бошлади.

– Агар одамлар сенинг Китоб Ўқувчи эканингни билиб қолишса, ҳаётда ҳеч нарсага эриша олмайсан. Бунга улар ҳеч қачон кечирмайдилар. Сен қанчалик тиришиб ҳаракат қилмагин, ҳақиқат барибир юзага қалқиб чиқаверади. – Шу пайт уни йўтал тутиб қолди. – Биласанми,

агар бирор ишга жойлашган тақдирингда ҳам, сенга керакли ҳар қандай ҳужжат тақиқ остида бўлади. Улар сен учун Чекланган Фойдаланиш Учун, Ярим Махфий, Махфий, Мутлақо Махфий ҳужжатлар бўлади. Чунки улар ҳаммаси ёзма ҳужжатлар бўлади. Сен қаерда ишламагин, қўлингга барибир шундай қоғоз тушиши шубҳасиз.

– Л-л-л-е-е-кин, нима учун улар махфий бўлиши керак?

– Чунки корхоналарнинг рақобатчилари бор, ҳукуматнинг эса хо-рижда душманлари йўқ эмас. Сенинг қўлингга тушган ҳужжатда эса яширин курулнинг ёки янги технологиянинг таърифи берилган бўлиши ёки кейинги йиллар учун рекламалар, ҳаттоки... хўш... рақобатчини йўқ қилиш режаси баён этилган бўлиши мумкин. Агар булардан би-рортаси ошкор бўлиб қолса, айрим гуруҳларнинг танкидий фикрлари, қаршилиқ ҳаракати, муҳолифлик кайфияти юзага келиши шубҳасиз. Бу нарсалар ҳақида қанчалик кам одамлар билса, шунчалик яхши. Шу са-бабли, биз ҳамма нарсани сир тутишимиз шарт.

Ронни қовоғини уйди.

– Ахир қоғозга ёзилган ёзувни кимдир барибир ўқиши керак-ку, шундаймасми?

– Албатта, ўғлим. Корпорация ёки бўлим ўн минг кишидан битта-сини ўқишга ёки ёзишга ўргатиши мумкин. Аммо бунинг учун одам ўзининг қобилятли ва корпорацияга садоқатли эканини исбот қилиб бериши лозим. Сен ўттиз беш ёки қирққа кирганингда, раҳбарларинг ўқишни ўрганишингни истаб қолишлари мумкин. Аммо ёшлар ва бо-лалар учун бу – тақиқлаб қўйилган фаолият. Ҳатто давлат бошлиғига ҳам, у эллик ёшга тўлганидан кейингина ўқишни ўрганишга рухсат этишган! – Отаси гавдасини тиклади. – Менга қара. Мен эндигина ўттиз ёшга тўлдим, аммо менга Махфий материалларни элтиб беришга рухсат этишган. Чунки мен ўришни билмайман. Бир неча йилдан кей-ин эса, агар мен интизомли ишлаб юрсам, Ўта Махфий ҳужжатларни элтиб беришимга ҳам ижозат этишлари мумкин. Ким билсин, балки эллик ёшимда мен фақат ҳужжат ташийдиган дастёр бўлиб қолмай, балки фармойиш берадиган лавозимга ҳам тайинланарман. Ана ўшанда, агар рухсат этишса, мен ҳам ўқишни ўрганаман. Мана буни ҳаётда тўғри йўлни топиш деб аташади.

Ронни ўтирган жойида безовта типирчилай бошлади.

– Китоб Ўқувчи ҳеч бўлмаса, бирор аҳамиятсизроқ ишни ҳам эгал-лаши мумкинмасми? Масалан, сартарошлик, сувкувур созловчи ёки...

– Сен шуниям тушунмайсанми? Сартарошлар ёки сувсозлар учун ускуналарни тайёрловчи корпорациялар, улар учун ўзлари устахона қурадилар ва ишловчи одамларни ўзлари хизматга ёллайдилар. Се-

нингча улар Китоб Ўқувчини ишга олишарканми? Улар Китобхонни жосус, зараркунанда ёки қария Дэвис каби телба деб эълон қилиб юборишади.

– Жаноб Дэвис ҳеч қанақа телба эмас. У қария ҳам эмас. У сиз каби ёш, ҳам...

– Ронни!

Отасининг овози худди пичоқдек кескир ва совуқ декабрь ҳавосидек ёқимсиз эди.

Бу бешафқат овоздан худди бир нарса танасига келиб урилгандек бўлди. Ронни ўриндиқдан сирғалиб йиқилди. У ерда ғужанак бўлиб олди, унинг беғубор юзида яна кўрқув ваҳимаси пайдо бўлди.

– Менга қара, ўғлим, қандай қилиб сен Китоб Ўқувчи бўлиб қолдинг? Сенга ҳамма нарсани ўз ҳажмида кўрсатувчи уч ўлчамли видео олиб бердик, видеога иссиқ-совуқни, хидни ва сезгиларни ифодалаб берувчи қурилма ҳам ўрнаттирдим. Мактабингда ўзинг истаган мусиқани тинглаш имкониятига эгасан. Ронни, агар одамлар менинг ўғлим Китоб Ўқувчи эканини билиб қолишса, мен ўз ишимдан айрилишим шубҳасиз эканини наҳотки тушунмасанг?!

– Ах-хир, дад-да...

Отаси сапчиб ўрнидан турди.

– Менга буни айтиш қанчалик ёқимсиз бўлмасин, аммо Эдит, бу болани Онгни Ўзгартириш Муассасасига жўнатмасак бўлмайди! Агар унинг миясидан хотиралар яхшилаб ўчириб ташланса, балки бундай аҳмоқона фикрлардан фориғ бўлар.

Ронни йиғисини босишга уринди.

– Йўк, дада, менинг миямни ўзгартиришларига йўл қўйманг! Илтимос, дадажон...

Отаси унинг тепасида баланд ҳайкалдек ҳаракатсиз тураркан, ўғлига ҳатто бир назар ташлаб ҳам қўймади.

– Улар сенинг миянгни бошига урармиди, фақат сўнгги икки йилдаги хотирангни ўчириб ташлашади, холос.

Онаси лабининг бир чеккаси асабий титраб, деди:

– Дэвид, мен буни истамайман. Балки Роннини хусусий руҳшуносада даволаттирармиз? Улар ҳозир мўъжизалар яратишяпти: пермигипноз, сунъий рухий тўсиқлар. Агар Роннининг миясига ишлов беришса, у яна олти яшар болага айланиб қолади-ку. У мактабни ҳам яна қайтадан бошлашига тўғри келади.

Отаси яна оромкурсига келиб ўтирди. Энди унинг юрагидаги ғазаб ўрнини алам эгаллади.

– Эй, Худойим! Эдит, мен нима қилишнйям билолмай қолдим!

Кейин у худди миясига даҳшатли фикр келиб қолган одам каби тал-васада атрофга безовта аланглай бошлади.

– Икки йиллик хотиранинг ўчириб ташланишини ҳеч қанақасига сир сақлаб бўлмайди. Мен буёғини ҳечам ўйлаб кўрмабман. Бу ахир менинг бутун обрў-эътиборимни чиппакка чиқаради-ку!

Хонага яна жимжитлик чўкди, бу сукунатни фақатгина қадимий соатнинг «чик-чик»и бузиб турарди, холос. Хона худди чуқур, совук денгизнинг тубига чўккани каби бир лаҳза тириклик аломати сезилмай қолди.

– Дэвид, – деди ниҳоят онаси жимликни бузиб.

– Нима?

– Фақат биргина чора бор. Биз Роннинг икки йиллик хотирасини ўчиртира олмаймиз. Буни сиз ўзингиз айтдингиз. Демак, уни яхши бир рухшуносга ёки рухий-асаб шифокорига олиб боришимиз мумкин. Бир нечта муолажалардан сўнг...

Отаси унинг гапини бўлди:

– У онгсиз равишда бўлса ҳам барибир ўқишни унутмайди! Ҳатто сурункали гипноз ҳам вақти келиб ўз таъсирини йўқотади. Болани бир умр рухшуносга судраб юролмаймиз-ку, ахир! – У ўйчан ҳолда бармоқларини бир-бирига чирмаштиради. – Эдит, у қандай китобни ўқиётган эди?

Онасининг эти жимирлашиб, бутун танаси титраб кетди.

– Унинг каравотида учта китоб бор эди. Уларнинг қайси бирини ўқиётганини мен билолмай қолдим.

Отаси инграб юборди.

– Учта китоб?! Сен уларни ёқиб ташлагандирсан?

– Йўқ, азизим, ҳали ёққанам йўқ.

– Нима учун?

– Билмасам... Ронни уларни жуда ҳам яхши кўради! Мен ўзимча ўйловдимки, балки бугун кечкурун, сиз у билан гаплашиб олганингиздан кейин...

– Ҳозироқ китобларини буёққа олиб кел. Ўша бемаъни нарсаларни ўтга ташлаш керак.

Онаси ошхонадаги қизил дарахтдан ишланган жавон ёнига борди, ранги унниқиб кетган учта китобни олди. У китобларни пастақкина узункурсига – отасининг оёқлари остига қўйди.

Отаси биттасини ижирғанибгина очди. У худди чирик жасадга бе-хосдан тегиб кетгандек, жирканиб, лаблари қийшайиб кетди.

– Эски, – минғиради у. – Титилиб кетибди. Жуда ғалати, а? Шундаймасми? Бизнинг ҳаётимиз юз йиллар аввал йўқотилиб, унутиб юбо-

рилиши лозим бўлган увада нарсаларнинг касрига қолиб, таназзулга учрапти.

Унинг қаҳрли башараси янада тундлашиб кетди.

«Чиқ-чиқ, чиқ-чиқ», – қадимий соатлар тинмасдан вайсайди.

– Юз йил муқаддам, – такрорлади у. Лаби қимтиниб, худди искан-жадек қаттиқ қисилди. – Бунга сен айбдорсан, Эдит. Сен доимо осори атиқаларни ёқтириб келгансан. – Манави ҳам бувингнинг бувисининг соати. Девор тўла қадимий суратлар. Сен Ронни учун йиға бошлаган маркалар тўплами ҳам 1940-йиллардан чиқа бошлаган.

Онасининг ранги оқариб кетди.

– Сўзларингизни тушунолмадим...

– Роннини кўхна буюмларга сен қизиқтириб қўйгансан. Яхши уйда тарбия топаётган бола учун феъл-атвори шаклланаётган даврда турли буюмлар хотиржамлик ва хавфсизликни англатади. Ронни туғилиши биланок эски нарсаларга кўникиб борди. Табиийки, у эски китобларга ҳам ишқибоз бўлиб қолган. Биз эса буни англашга калтафаҳмлиқ қилдик.

Онаси бўғиқ пичирлади:

– Бундан афсусдман, Дэвид...

Отасининг кўзида қайноқ ғазаб чақнади.

– Афсус-надоматнинг ўзи етарли эмас! Бунинг нималарга олиб келганини тушунмаяпсан, чоғи? Ронни энди бутун ҳаётини қайтадан бошлашига тўғри келади.

– Йўқ, Дэвид, йўқ!

– Мен учун ҳам шу мавқеим билан чақалокнинг онгига эга бўлган саккиз ёшли болага ота бўлиб қолиш осон эмас. Ўғлимиздан воз кечиб, уни Онгни Ўзгартириш Муассасасига топшириб юборишим керак. Муассасада унинг хотирасини буткул ўчириб ташлашганидан сўнг, ўша ерда ҳаётини янгитдан бошлайверади. У биз ҳақимизда ҳеч нарса билолмайди ва ҳеч қачон бизга халал бермайди.

– Кераги йўқ, Дэвид! Мен бунга йўл қўймайман...

У хотинини қулочкашлаб уриб юборди. Гўёки ҳавода тўппонча қарсиллагандек бўлди.

Ота энди худди қоп-қора муздан йўнилган улкан, баҳайбат хайкалдек турарди. Унинг ўнг қўли яна бир зарбага тайёр ҳолатда кўтарилган.

Кейин қўл яна пастга тушди. Энди гўё унинг фикрлари бошқа ғоя, ўзга муаммолар билан банд эди.

Дэвид узункурсидан китобларнинг бирини олди.

– Эдит, – жаҳл билан сўради у, – Ронни айнан қайси китобни ўқиди? Ўша китобнинг номи нима?

– «Том Сой... Сойернинг саргузаштлари», – жавоб берди хотини ҳиқиллаган ҳолда.

У иккинчи китобни ҳам қўлига олиб, кўзлари олазарак бўлиб, уни кўтарди:

– Буниси қандай номланган?

– «Тарзан маймунлар орасида» – онанинг овози хиркираб, базўр эшитилди.

– Унинг муаллифи ким?

– Эдгар Райс Берроуз.

– Манави-чи?

– «Оз мамлакатининг сеҳргари».

– Бунисини ким ёзган?

– Фрэнк Баум.

У китобларни ерга улоқтирди. Бир оз ортига чекинди. Унинг юзида қайғу, нафрат ва ғазаб худди никобдек алмашилиб турарди.

– Эдит! – Бу исм худди оғзини куйдираётгандек, талаффуз этиб бўлиши биланоқ ерга тупурди. – Демак, сен ўқишни билар экансан-да?

Она фарёдини зўрға ичига ютди. Унинг ёноқлари худди оҳакдай оқариб кетган, кўз ёшлари унда аччиқ из қолдирганди.

– Кечиринг, Дэвид. Мен буни ҳеч қачон ҳеч кимга айтмагандим, ҳатто Роннига ҳам. Сизга турмушга чиққанимдан кейин битта ҳам китоб ўқиганим йўқ, ҳатто бирорта китобни кўрган ҳам эмасман. Ҳар доим яхши хотин бўлишга интилдим...

– Яхши хотин! – яна тупурди ота. Унинг афти шунақанги кўрқинчли бўлиб кетдики, Ронни даҳшатга тушиб, юзини ўгириб олди.

Онаси сўзида давом этди:

– Мен... Мен буни болалигимда ўрганганман. Ўшанда Роннининг ёшидаги кичкина қизалоқ эдим. Болаларнинг қанақа бўлишларини биласиз-ку – беташвиш, қизиқувчан, тақиқланган нарсаларга интилувчи...

– Мени алдаб юрган экансан-да?! – қахланиб деди эр. – Сен ўн йил давомида мени алдаб келдинг. Нима учун сен ўқишни билишни хоҳлагансан, Эдит? Нимага?

Она бир муддат жимиб қолди. У оғир-оғир нафас олар, аммо йиғлашни бас қилган эди, аста-секин тинчлана бошлади. Ронни бу гал унинг кўзларида ҳеч қанақа кўркувни кўрмади.

– Мен ўқишни ўрганишни жуда ҳам хоҳлаган эдим, – деди у хотиржам ва мағрур бир оҳангда, – чунки Ронни айтганидек, бу росаям қизиқарли. Тўғри, видео чиройли – унда ҳар турли нарсаларни: раққослар ва севишганларни, хиндуларни ва сайёрлараро саргу-

заштларни томоша қилиш мумкин. Аммо баъзан кўнгил ўзгача бир нарсани истаб қолади. Гоҳида инсонларнинг нималарни ҳис этаётганларини, нималар ҳақида ўй-хаёл сураётганларини билгинг келади. Худди нафис расмлар каби гўзал сўзлар, нозик иборалар ва латиф фикрлар ҳам бор. Уларни эшитгач, кейин унутиб юбориш алам қилади кишига. Баъзан ўша сўзларни ва ўй-фикрларни юракда асрагинг келади, чунки вақт ўтиб уларни худди ўзингникидек ҳис эта бошлайсан. Бу сўзлар хонада акс садо бериб жаранглар, кўҳна соатнинг чиқиллаши эса уларни шошмасдан битта-битта ютиб юборарди.

Эдит қаддини тик тутганича турар, Китоб Ўқувчи эканлигидан энди орланмас эди. Ота эса шошмасдан, қайта-қайта ўз нигоҳини Роннига, унинг онасига, соатга қаратишдан тўхтамасди.

Кейин у тилга кирди:

– Кетинг.

Онаси тушунолмай, ҳайрон боқди.

– Кетинглар. Икковингиз ҳам. Юкларингизга кейинроқ бировни жўнатарсиз. Мен энди сизларни бир дақиқа ҳам кўришни истамайман.

– Дэвид...

– Сизларга айтяпман – даф бўлинг!

Ронни билан онаси уйдан чиқишди. Тун ниҳоятда қоронғи, совуқ шамол кучайиб бормоқда эди. Онаси ўзининг юпқа уй кўйлагига совуқдан қалтирай бошлади.

– Энди қаёққа борамиз, Ронни? Қаерга?

– Мен қаерга боришни биламан, ойи. Ҳар ҳолда ҳозирча ўша ерда яшаб туришимиз мумкин.

– Ҳозирча? – тақрорлади онаси. Унинг фикрлари ҳам муздек ҳавода яхлаб қолгандек эди.

Ронни уни совуқ, изғирин изиллаган кўчалардан бошлаб кетди. Шаҳар чироқлари ортда қолди. Оёқлари остида ўйдим-чуқур лойга ботган қишлоқ йўли. Улар эвакалипт дарахтзорлари орасидаги кичкина, кўримсизгина уйча ёнига яқинлашишди. Уй деразалари чироқнинг илиқ, олтинранг шуъласидан худди мулойим кўзлар каби дўстона боқиб тургандек туюлади. Шу заҳоти эшик очилиб, кичкина болақай уларнинг қаршисига югурганича пешвоз чиқди.

– Салом, Кенни!

– Салом... Бу ким? Ойингми?

– Ҳа. Жаноб Дэвис уйдадилар?

– Албатта.

Шу пайт юзларини соқол қоплаган ёшгина эркак, мулойим жилмайган кўйи остонада пайдо бўлди.

МУНДАРИЖА

ОРЗУЛАР ҚАНОТИДА.....3

ҚИССАЛАР

Чэд Оливер. ЮЛДУЗ ШУЪЛАСИ.....6

Лев Вершинин. ҚИРОЛНИНГ ҚАЙТИШИ 47

Олег Костман. ДОН КРИСТОБАЛНИНГ ХАТОСИ 162

ҲИКОЯЛАР

Ж. Рожер Бейкер. ТОШ ЗИРҲЛИ ОРОЛ.....196

Эмил Лудвиг. МИТТИ АЙБДОР.....205

Д71   **Дон Кристобалнинг хатоси: қиссалар ва ҳикоялар / рус тилидан**
тарж. А. Саъдулла. – Тошкент: O‘zbekiston, 2012. – 216 б.
ISBN 978-9943-01-831-0

УДК: 821.512.133-3
ББК 84(0)

Адабий-бадиий нашр

«Жаҳон адабиёти» кутубхонаси

ДОН КРИСТОБАЛНИНГ ХАТОСИ

Қиссалар ва ҳикоялар

Мухаррир *Л. Игамова*

Рассом *Б. Зуфаров*

Бадиий муҳаррир *Р. Зуфаров*

Техник муҳаррир *Т. Харитоновна*

Мусаххих *Н. Абдурахмонова*

Компьютерда саҳифаловчи *Л. Абкеримова*

Нашриёт лицензияси АИ №158, 14.08.09.

Босишга рухсат этилди 15.08.2012.

Бичими 60×90^{1/16}. Офсет қоғози. «Times» гарнитурасида офсет
усулида босилди. Шартли босма табоғи 11,34. Нашр табоғи 13,53.

Адади 3000 нусха. Бунортма № 12-274.

Ўзбекистон Мағбуот ва ахборот агентлигининг

«O‘zbekiston» нашриёт-мағбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz